AN URDU COMPANION TO THE BIBLE.

MIFTÁH UL KITÁB,

JIS ME

PÁK NAWISHTON

KE LIKHNEWÁLON, AUR NUSKHON, AUR TARJUMON, O UN KE MAZÁMÍN WAGAIRA BÁTON KE AHWÁL KHUL JÁTE, MA'A TÍN NAQSHON KE:—

1.—Puráne 'Álam ke,
2.—Mulk i Kan'án ke.
3.—Púlus Rasúl ke safaron ke.

ÉS.

MIRZÁPÚR ORPHAN SCHOOL PRESS KÍ TARAF SE
DO BÁRA TAS,HÍH KARKE MATBÚ'A HÚÍ.

PREFACE TO FIRST EDITION.

To God alone be glory ascribed, who has enabled his Servants to complete this work, after many months of labour.

As in the former treatise "The Urdú Manual of Theology," so in this, I have derived great assistance from the Rev. W. Glen, formerly connected with this Mission.

I commend the work to the favourable consideration of my European and Native brethren, in the hope that they will find it a valuable help towards the more perfect elucidation of the Sacred Scriptures.

ROBT. COTTON MATHER.

MAY 1ST. 1864.

FIHRIST.

PAHLÁ HISSA.

MIFTÁH UL KITÁB.

PAHLÁ HISSA.

PAHLÁ BÁB.—ALKITÁB KE SARNÁMON KE BAYÁN MEN.

Us kitáb ká, jis men Tauret, Zabúr, Anbiyá kí tasnífát aur *Injíl mundaraj hain, Alkitáb nám is sabab se rakhte,* ki yih kitáb sab kitábon men afzal hai. Phir Pák Kitáb bhí is liye kahlátí ki jitní báten us men hain so muqaddas logon se, jinhen mutafarriq zamánon men Khudá i Ta'álá ne buláyá, aur ilhám kí ni'amat bakhshí, tá is waza' se us kí shari'at ke ahkám, aur rahmaton ke wa'de, aur 'adálaton kí sanaden baní Ádam kí tarbiyat o naját ke wáste mashhúr ho jáwen, likhí gayín.

Alkitáb do hisson par taqsím húí: pahle ko Puráná 'Ahdnáma, aur dúsre ko Nayá 'Ahdnáma, yá Wasíqa kahte, II Qur. iii. 6, aur 14. Yih nám un ká is wáste rakhá gayá, ki un kitábon men Khudá e Ta'álá ke donon 'ahdon ká ahwál, ki kyúnkar us ne Khudáwand Yisú' Masíh kí wasátat se baní Ádam ko rihái aur sarfarází dene ká iqrár kiyá, tafsílwár bayán hai.

DÚSRÁ BÁB.—ALKITÁB KÍ QADÁMAT KÍ BÁBAT.

'Ulamá is par muttafiq ur ráe hain, ki Pák Kitáb qadím zamánon se chalí áí, aur is par kisí ne, siwá un ke jo mahz jáhil húe, i'atiráz na kiyá. Us kí qadámat ke subút ke wáste is qadr dalílen maujúd hain, ki aisí kisí dúsrí kitáb ke wáste koí nahín lá saktá. Har zamána men zihín gawáh aur

sargarm muháfizán húe, jinhoṉ ne yá to us par gawáhí dí, yá us kí hifázat meṉ baṛí jawán-mardí dikhái.

Puráná 'Ahdnáma Yahúdíoṉ kí qadím 'Ibrání meṉ likhá gayá, aur yih tamám 'álam meṉ mashhúr hai, ki wuh qaum kyúṉkar apní kitáboṉ par faḳhr kartí, aur na faqat us ke mazmún kí, par alfáz aur hurúf kí bhí ta'zím kartí thí. Qaum i 'Ibrání aur bátoṉ meṉ taqsírwár to húí ho, par sab log un kí ta'ríf is bát meṉ karte ki we apne pák nawishtoṉ se kabhú gáfil na the; chunánchi jab ki un kí naql karte, is qadr sa'í o koshish se muqábala karte, ki har ek juz ke likhne meṉ we kah sakte, ki ek ek harf kai bár pesh átá: aur naql ke wáste, kágaz yá kapṛe yá daraḳht ke patte ke 'iwaz meshí ko, jo saikaṛoṉ baras tak páedár rahtí, kám meṉ láte the.

Pák Kitáb kí qadámat sábit karne ke liye ye dalíleṉ haiṉ:—ki us meṉ dunyá aur baní Ádam kí paidáish, aur shádí kí rasm kí bunyád, aur haftoṉ ká hisáb, aur túfán ká ahwál, aur sab mutaqaddimín qaumoṉ kí asl, qissa kahání ke taur par nahíṉ, balki tawáríḳh ke taur par mundaraj haiṉ; phir qaum i Yahúd kí sharí'at, jis se mu'ámalát i díní o dunyáwí faisal hote the, us meṉ maujúd; phir usí qaum ká ahwál, hazrat Abirahám ke waqt se le ek hazár nau sau baras, jab tak we qaum bane rahe, sab maujúd hai; is ke siwá peshíngoíáṉ haiṉ, jin meṉ se ba'zí púrí húíṉ, aur ba'zíoṉ ká takmila ab se bhí zamán i istiqbál dúr o daráz tak ḳhatm na hogá. Sáhib i tawáríḳh Tacitus námc, jo Masíh ke rasúloṉ ke aiyám meṉ thá, Yahúdíoṉ kí kitáboṉ ká aisá zikr kartá hai ki us waqt bhí bahut hí qadím thíṉ. Siwá is ke, us waqt se tín sau baras peshtar Ptolemus Sháh i Misr ke hukm se Yahúdíoṉ kí tamám Pák kitáboṉ ká tarjuma Yúnání zubán meṉ kiyá gayá; aur we aslí kitábeṉ, ma'a Yúnání tarjuma ke, ab tak maujúd haiṉ. Jab ki mulk i Yahúdiya Yúnáníoṉ ke 'amal meṉ áyá, to un meṉ bahutere Yúnání paṛhne aur bolne lage, balki ba'ze aise the jo Yúnání ko 'Ibrání se

ziyáda jánte the, aur aison ko tarjuma i mazkúr bahut kám áyá, ki 'ibádatkhánon men har Itwár ko us kí tiláwat karte; un ke mu'allimon se us kí tafsíren bhí likhí gayín; us kí naqlen khush-nawís barábar karte rahe; aur aisá májará wuqú' men áyá, ki jahán kahín Yahúdí parágauda húe tahán 'Ibrání yá Yúnání pák nawishton kí naqlen kasrat se miltí thín.

Mufassalan yih bát sábit hai, ki Músá kí Tauret tín hazár tín sau baras guzre, ya'ne Yisú' ke áne se pandrah sau baras peshtar, tasníf húí; phir Alkitáb ke chand aur risálaját kí tasníf Masíh se ek hazár baras peshtar húí, aur jo anbiyá sab se muqaddam hain, un kí tasnífát Masíh se áṭh sau baras peshtar húín.

Koí kitáb kisí 'álim kí na milí, jo qadámat ke rú se in kitábon kí barábarí kare. Ahl i Yúnán, qadím qaumon ke darmiyán, 'ilm o hunar kí taraqqí men mashhúr the, lekin in men sab se qadím tawáríkh Herodotus kí hai, aur wuh to faqat Malákí nabí ke waqt men, Masíh se chár sau baras peshtar, thá. Albatta Homerus aur Hesiod shá'iron kí tasnífát us se qadím hain; magar in ká zamána koí sihhat se ṭhahrá nahín saktá, aur we jo unhen sab se ziyáda qadámat bakhshte Homerus ko Yas'aiyáh nabí ká aur Hesiod ko Iliyás nabí ká ham-'ahd ṭhahráte. Lekin shá'irán i mazkúr ke nawishta Pák kitábon se kuchh mel o muwáfaqat nahín rakhte; un men Khudá o Ta'álá ká kuchh sahíh bayán nahín miltá, balki deoton ke saikron qisse kahánián hain, jo dil kí najásat na ki pákízagí kí bá'is hain. Herodotus kí kitáb albatta un se mutafarriq hai: agarchi us men bhí kahánián pái játín, lekin un ke sáth sahíh tawáríkh bhí hai, jo Pák kitábon kí tawáríkh se miltí aur use subút ko pahunchátí.

Hindúon men kai ek purání kitáben hain, maslan chár Ved aur Dharm Shástra o Mahábhárat o Rámáyan;—par un men sahíh tawáríkh kahín nahín miltí, balki un kí tasníf ká zamána kisí ne nahín ṭhahráyá; aur jab ki panditon ne kahá

ki tamám Ved, Sháṣtra o Purán ek hí musannif se húe, to kyúnkar un kí gawáhí yaqíní aur mu'atabar samjhen? Itni bát khultí hai, ki Dharm Shástra men bewa ke satí hone ká kuchh hukm nahín páyá játá, balki us asl Shástra ke zamána ke ba'd yih dastúr járí húá. Tau bhí Sikandar ke zamána men satí ká dastúr járí thá: is se yih natíja nikaltá ki wuh Shástra us zamána se qadím thá, magar kitne sau baras peshtar, yih koí nahín kah saktá.

Jaise Yúnání kitábon kí bábat zikr men láe, waise hí Hindúon kí kitábon kí bábat ham kah sakte, ki Ḳhudá e Ta'álá ká sahíh bayán un men nahín miltá. Ved ká mazmún yih hai ki ḳhilqat o Ḳháliq men farq nahín, ki haqíqat men Ḳháliq ke siwá koí chíz hai nahín: jo chízen hain usí ke ajzá hain; is bá'is Hindúon ke nazdík ḳhilqat kí parastish amal i bejá nahín. Pas aisí kitáben Ḳhudá kí taraf se hargiz nahín.

Tísrá Báb.—Alkitáb kí asálat kí bábat.

Jo bayán Pák kitáb kí qadámat ká húá us se ek gumán paidá hotá, ki aisí kitáb jis kí muháfazat is tarah húí so hargiz naqlí na hogí; lekin us kí asálat ká alag bayán karná mufíd hogá, aur is ke subút men bahut sí dalílen miltín.

I.—Pahle wuh bát pesh láte jo kitáb kí tasníf ke ahwál yá gair mussannifon kí gawáhí se hásil hotí.

i.—Tauret ek kitáb hai jo kisí ek shaḳhs ke fáida ke wáste nahín, par ek tamám qaum ke liye likhí gayí. Jo wáridát us men bayán húín, 'aláníya, balki sárí qaum ke sámhne wáqi' húín. Phir jo sharí'at us men hai, wuh bhí barmalá, balki tamám qaum ke rú barú názil húí. Pas agar hazrat Músá us kitáb men koí bát dáḳhil karte jo haqíqat men na húí thí, to kyúnkar us ahwál ko sárí qaum ke sámhne paṛh sakte, jaisá ki kiyá? Ek *wasíyat-náma* yá *qibála* ká banáná

mumkin hai, lekin ek *sharí'at* apní taraf se banákar kisí qaum par ḍálná aur us kí bábat da'wá karná ki yih Ḳhudá kí taraf tumháre sámhne milí, hálánki wuh Ḳhudá se na milí thí, yih to muhál. Waisá hí aur kitáben jo puráne 'Ahdnáma men mundaraj hain, so ma'rúf shaḳhson se áshkárá likhí gayín. Unhen tamám qaum suntí aur paṛhtí aur un par barábar gawáhí detí thí, ki yih tasnífen fuláne fuláne musannifon kí hain. Ḳhiyál kiyá cháhiye, ki us zamána men kisí kitáb ká banáná baṛá májará thá, aur ki dunyá men kitáben bahut thoṛí thín, aur jo kitáb us waqt baní, us men aise ahkám hain, jin ká mánná us qaum ko bahut dushwár thá, aur ilzám kí kaí báten hain, jin se wuh qaum bahut 'ájiz húí, tau bhí unhon ne us kitáb ko asíl jáná, aur barábar mánte áe; pas, agar aisí hálat men bhí asíl na ṭhahre, to baṛá ta'ajjub hai.

Is kí bábat aur ek dalíl yih hai, ki na faqat tamám qaum mántí thí, par us men se ek firqa un kitábon kí muháfazat aur naql karne ke liye maḳhsús kiyá gayá.

Phir ek aur dalíl yih hai, ki na faqat Yahúdíon ne Tauret ko aslí jáná, par aur qaumon ne bhí is muqaddama men iqrár kiyá, ki filhaqíqat yih kitáb Músá ke wasíle se milí.

ii.—Jo dalílen Puráne 'Ahdnáma kí bábat úpar guzrín, so Naye 'Ahdnáma yá Injíl kí asálat ke subút men kám átín, balki Injíl kí bábat, agar ho saktá, ziyáda yaqín hotá, ki wuh naqlí nahín, par un zamánon men aur un musannifon se húí, jin ke nám us men páe játe.

Jis waqt Yisú' Masíh záhir húá, qaum i Yahúd ek rihái denewále ká intizár kartí thí, magar aise ká jo unhen Rúmíon kí riyásat se chhuṛáwe, aur bádsháhat ká iḳhtiyár phir un ke liye hásil kare. Par Masíh aisá rihái denewálá na thá, kyúnki us kí bádsháhat is dunyá kí na thí; aur us ke shágird riyásat ke wáste na laṛte; báwujúde ki áp Yahúdí the, apní qaum kí sharákat ke 'iwaz, aksar logon se, un kí burí ḳhaslat o 'ádat ke sabab, muḳhálafat karte the. To aisí

hálat men kuchh ta'ajjub nahín ki Yahúdí Masíh aur Masíhí on ke sáf dushman ban gaye. Ab samjhá cháhiye ki jo bayán us wáridát ká rasúlon yá un ke musáhibon ne likhá thá, aise dushmanon ke darmiyán likhá. Kyá we aisí hálat men, khusúsan jab ki un ke mukhálif ján o mál donon par ikhtiyár rakhte, koí naqlí bát íjád karke us ko mashhúr kar sakte the? Albatta Masíh ke zamána ke kuchh din ba'd kaí naqlí kitáben ba'ze logon se, jo chand galat ta'límon ko phailáná cháhte the, íjád húín; par un ká jhúth usí zamána men áshkárá ho gayá, aur un ke ham-'ahdon ke darmiyán un kí dagábází kí sáf tashhír kí gayí. Yún Injíl kí tasníf hí ke ahwál se us kí asálat par ek dalíl milí.

Lekin is muqaddama men gair musannifon kí gawáhí bhí hai; chunánchi Masíh ke zamána se leke ab tak ek kámil silsila musannifon ká hai, jinhon ne Injíl kí kitáb aur us ke bánion aur ta'límon ká zikr kiyá hai, jis se ham ma'lúm kar sakte, ki ye kitáben un kí samajh men asíl thín. In musannifon men se ba'ze dín i 'Ísawí ke mukhálif bhí the, tau bhí un ko ja'líyat ká mutlaq gumán na húá.

II.—Ab, dúsre, ham we dalílen pesh láte, jo khud tasníf hí se miltín.

i.—Pahle, Puráne 'Ahdnáma par liház karte. Yih yaqín hai, ki har ek qadím kitáb men jis kí alag tasnífát mutafarriq zamánon men húín, bahut se mutafarriq muháwara páye jáenge. Chunánchi Ved ká Sanskrit, Puránon ke Sanskrit se yahán tak mutafarriq hai, ki jo Purán parhe so Ved ko na parh sake; waisá hí cháhiye ki Tauret kí 'Ibrání aur Malákí nabí kí 'Ibrání men, ki ek hazár baras ká fásila hai, kuchh farq dikhái de; aur har ek 'Ibrání fázil khúb jántá ki aisá farq hai.

Phir jab daryáft hotá, ki us tasníf men logon o maqámon o táríkhon ká mufassal zikr hai, tab yih gumán paidá hotá, ki yih naqlí aur banáwaṭ nahín. Banái húí bát men koí shakhs auron ká kháss o mufassal ahwál, ba qaid mashhúr

maqámon aur zamánon ke, kasrat se dákhil nahín karegá, kyúnki jahán tak mufassal ahwál afzúd ho wahán tak aglab hai ki us kí banáwaṭ fásh ho jáwe.

ii.—Ab Injíl par liház rakhke waisá da'wá karte, ki us kí 'ibárat o likhne ke taur se us kí asálat khultí. Injíl ke musannif 'Ibrání the, aur zubán jis men wuh likhí gayí, Yúnání hai. Us zamána men Yúnánion kí hukúmat ke bá'is Yúnání zubán tamám 'álam men phailí thí; aur is liye ki mulk i Yahúdiya un ke taht men húá thá, Yahúdí bhí Yúnání bolte aur likhte the. Pas, jaisá ki bilfi'al koí Hindústání Angrezí bole, to ṭhenṭh na bolegá, balki apne Hindí muháware dákhil karegá, waisá hí Injíl kí Yúnání men 'Ibrání muháware páe játe. Is ke siwá un musannifon kí Yahúdíyat ke bahut nishán páe játe, jin men kisí tarah ká shubha nahín.

Phir wuh dalíl bhí jo mufassal ahwál ke dákhil karne se hásil húí, Injíl kí asálat ke subút men lá sakte. Cháron Injíl aur Rasúlon ke A'amál kí kitáb, yih to Masíh aur us ke murídon kí 'ain tawáríkh hain, aur un men saikṛon báten mundaraj hain, jin ká sáf zikr yá ishára ham-'ahd muarrikhon kí kitábon men páyá játá. Magar názirín kí kasrat ke waqt aisí ja'alí kitáb ká banáná, jis men saikṛon mufassal ahwál dákhil kiyá jáwe, aur us men koí khiláf bát na ho jise mukhálif pakṛe, baṛá mushkil kám hai.

Pas, ba liház in dalílon ke, tamám Pák Kitáb ko asíl samajhná aur ṭhahráná wájib aur farz jáná játá.

CHAUTHÁ BÁB.—ALKITÁB KÍ MU'ATABARÍ KÍ BÁBAT.

Kisí ahwál ke sahíh bayán karne ke liye sámán i mufassala i zail par zarúr hai: pahle, ki musannif ne us ahwál se wáqifiyat hásil kí ho; dúsre, ki us kí tahqíq karne ká aisá mauq'a aur fursat páí ho, ki na fareb kháne ká na galatí karne ká gumán ho sake; tísre, ki khud aisá 'áqil o sachchá o mu'atabar ho, ki jo bát áp jántá hai, us ká sahíh bayán

kare. Phir jo bayán us ne kiyá, cháhiye ki kisí dunyawí garaz se na kiyá ho; aur agar likhte waqt us ko ma'lúm húá ho ki is bayán ke sabab ziyánkárí aur taklíf, balki sháyad 'azáb i maut mujh par á paṛegí, to aisí hálat men̲ us kí gawáhí kí baṛí qadr hogí. Siwá is ke, jab ki kaí gawáh hon̲, agar un kí gawáhí is tarah se ápas men̲ muwáfaqat rakhe, ki kisí baṛí bát men̲ mukhálafat na pái jáwe, to un kí sachái aur bhí subút ko pahunchegí. Phir jab ki un logon̲ ne jahán̲ tak qusúrwár the, apne qusúron̲ ko mán liyá, aur ba farz o zarúrat us iqrár ko kitáb men̲ dákhil kiyá, to is se bhí sachái kí ek nishání milí. Phir jab ki bayán i mazkúr 'aql o tamíz aur 'ilm wagaira tawáríkh se bhí yahán̲ tak muwáfaqat rakhtá ki kisí tarah kí mukhálafat hargiz nahín̲; tab us kí mu'atabarí par yaqín i wásiq hotá.

Ab yih saríh hai, ki ye sab nisháníán̲ Pák Kitáb ke musannifon̲ aur un kí tasnífon̲ men̲ pái játín̲; chunánchi Injíl ke musannifon̲ par liház kíjiye, to yih ma'lúm hogá, ki cháron̲ injíl Masíh ke rasúlon̲ yá un ke rafíqon̲ se likhí gayín̲. Matí aur Yúhanná rasúl the, jinhon̲ ne Masíh ke zuhúr ke din se leke us ke ásmán par chaṛh jáne ke waqt tak us kí rifáqat kí thí. Jo wáridát húí thín̲, unhon̲ ne apní ánkhon̲ dekhín̲, aur jo ta'lím kí báten̲ húín̲, apne kánon̲ se sunín̲. Un ko kuchh dunyawí garaz na thí, balki un men̲ ek ne baṛá 'uhda aur dúsre ne achchhá pesha chhoṛ diyá, táki Masíh kí shágirdí karen̲; aur us waqt Masíh kí aisí hálat thí, ki us ne apní bábat yún̲ farmáyá, "Lomṛíon̲ ke liye mánden̲, aur hawá ke parindon̲ ke liye basere hain̲: par Ibn i Ádam ko sir dharne kí jagah nahín̲."* Marqus aur Lúqá, jinhon̲ ne báqí do injílen̲ likhín̲, so rasúlon̲ ke rafíq the; chunánchi Lúqá, jis ká aslí pesha tabábat ká thá, Púlus rasúl ká sáthí aur us ká ham-safar thá, aur us kí injíl ke díbája se ma'lúm hotá ki kyúnkar us ne Masíh ká sab ahwál tahqíq kiyá. Chunánchi aisá likhá hai: "Ai buzurg

Theofilus, chúnki bahuton ne kamar bándhí, ki un kámon ká jo filwáqi' hamáre darmiyán anjám húe, bayán karen, jis tarah se unhon ne, jo shurú' se khud dekhnewále, aur kalám kí khidmat karnewále the, ham se riwáyat kí; main ne bhí munásib jáná, ki sab ko sire se sahíh tarah daryáft karke, tere liye ba tartíb likhún, táki tú un báton kí haqíqat ko, jin kí tú ne ta'lím pái hai, jáne." Phir Marqus Patrus aur Púlus rasúlon ká sáthí húá, aur us ne unhín kí saláh o hidáyat se injíl likhí. Phir Rasúlon ke A'amál kí kitáb, jis men un ke safar bayán húe, Lúqá mausúf se, jo un ke aksar safaron men khud bhí sharík thá, tasníf húí.

Is tarah sábit húá ki yih sab gawáhí dene ke qábil the, kyúnki sáre hál se wáqif aur us ke likhne men be-garaz the, balki Injíl ke bá'is apne ustád aur Khudáwand ke namúna par bahut sí tasdía' men giriftár húe. Yih samajhná ki aise logon ne auron ko fareb diyá ho, jis waqt us se kuchh fáida na ho saká aur un kí sárí chál is qadr nek thí ki un ke mukhálifon ne bhí un par 'aib na lagáyá, 'aql se ba'íd hai. Siwá is ke, báwujúde ki un kí badnámí ká ihtimál thá, par unhon ne apne qusúron ká aisá mufassal hál bayán kiyá, jaisá dunyá ke log apne nek kámon ká aksar karte.

Pas jab ki in sab báton par liház karte, ki jaisá Injíl ke likhnewálon ká, waisá hí tamám Pák kitábon ke likhnewálon ká hál húá, ki sabhon ne be-tarafdár hoke wuhí báten jinhen sachchí jáná, kahín aur likhín, báwujúde ki un ke ham-'ahd un báton ko bahut ná-pasand karte aur burá mánte aur un ke bá'is aksar musannifon ko tasdía' bhí dete, to yaqín hotá hai ki we mu'atabar the, aur jahán tak jáná sachái se likhá; aur phir ki un ká 'ilm durust o kámil thá is se sábit hotá, ki un ko sab hál tajwíz karne kí táqat o fursat thí, ki un kí báten ápas men miltín, aur sab kí sab 'aql o tamíz aur sahíh 'ilm wagaira tawáríkh se 'ajíb muwáfaqat rakhtín.

PÁNCHWÁṈ BÁB.—US GARAZ KÍ BÁBAT JIS SE ALKITÁB LIKHÍ GAYÍ.

Agar yih mánen ki Khudá Ta'álá Pák Kitáb ká báni hai, to yih bhí ṭhahregá, ki us ne kisí garaz se dí hogí. Agar aisí bakhshish se insán kí bihtarí, aur Khudá kí buzurgí mutasauwar na hotí, to sháyad wuh kitáb 'ináyat na hotí; kyúnki saríh hai ki Khudá Ta'álá koí kám be-fáida nahíṉ kartá, balki jo kuchh kartá so apne jalál aur khilqat ko fáida ke liház se kartá.

Ab samjhá cháhiye, ki jab ham Pák Kitáb ke wahí hone par da'wá karte, to us ká ek sabab yih hai, ki aisí kitáb ká hásil karná insán kí hidáyat aur naját ke wáste pur zarúr thá. Albatta apní paidáish o asl kí bábat chand hál tahqíq karne ke liye 'aql káfí hai, lekin bahut sí báteṉ haiṉ, jo bagair Khudá kí kháss i'ánat ke koí shakhs apní samajh o fahm se daryáft nahíṉ kar saktá, kyúnki insán kí 'aql mahdúd hai—hál kí báton se bhí púrí wáqifiyat nahíṉ rakhtá, aur áyanda ká kyá zikr? Yaqínan 'aql se jáná játá, ki Khudá ne sárí khilqat kháss karke insán ko paidá kiyá, pas us ne kisí garaz se aisá kiyá hogá; lekin wuh kaun maqsad thá, aur kyúnkar ham us ke mutábiq 'amal kareṉ: yih áp se ṭhahrá nahíṉ sakte. Khudá Ta'álá kí zát ká bhed daryáft karná, bará mushkil kám hai, lekin us kí marzí ká bhed daryáft karná jo us kí zát kí pahchán par mauqúf hai, kitná ziyádatar mushkil hai. Is bá'is se 'ulamá i dín is bát par muttafiq ur ráe haiṉ, ki insán apní ráh aur Khudá kí marzí áp se daryáft karne ke qábil nahíṉ. Jab ki insán kí zát pák rahí, us waqt itní táqat na thí, ki apne liye ek sharí'at íjád kare; aur ab, jis hál ki gunáh ke bá'is 'aql za'íf o tárík ho gaí, aur tabí'at kaj aur nápák, hargiz aise kám ko láiq nahíṉ hai. Chunánchi jis waqt guzashta zamánoṉ ke failsúfoṉ aur 'ulamá kí tasnífát ko, jo un ke ham-'ahdoṉ kí hidáyat ke wáste likhí gaí thíṉ daryáft kareṉ, to yih m'alúm kareṉge ki kisí se koí aise pand o nasáih na mile, jo har bát meṉ

Khudá aur insán ke láiq ṭhahren. Yih sach hai, ki un kí tasnífát men ek tarah kí khúbí pái játí, aur chand ahkám bhí milte, jo az rú e 'aql bá-mauqa' ma'lúm hote; aur is men kuchh ta'ajjub nahín, kyúnki Pák Kitáb ke likhne se saikron baras peshtar, balki shurú' hí se, ya'ne baní Ádam kí biná ke waqt, Khudá Ta'álá ne apne taín un par záhir kiyá, aur chand ahkám bhí diye, jin kí riwáyat sab qaumon men phailí, aur ye riwáyaten un musannifon par, jinhon ne tasnífát i mazkúr kín, bakhúbí záhir húí hongí. Lekin in riwáyaton ke sáth, jaisá ki aksar munh zubání báton ká hál hotá, bahut sí galatíán ámez pái játín. Chunánchi Yúnání o Rúmí o Hindú failsúfon kí tasnífát par nigáh kíjiye: sab men yih 'aib nazar áwenge, ya'ne—

Jo bayán Khudá ká aur us kí 'ibádat ke taur ká kiyá, yá muhbam hai, yá náqis hai, yá bilkull galat.

Phir paidáish ká taur, ki kis tarah sárí hastí nestí se húí, kisí ne nahín kahá.

Phir badí kí asl, aur tamám baní Ádam kí kharábí, aur anwá' musíbaton ká ṭhík sabab, kisí ne nahín batáyá.

Sharí'at ke aslí ahkám ke siwá, unhon ne aur hukmon ko jo záhir-parastí aur tarafdárí ke sáth hain, íjád kiyá.

Phir khushí kí haqíqat, ki kyá hai, aur insán use kyúnkar hásil kare: is kí ta'lím un kí tasnífon se nahín miltí.

Phir rúh ká qiyám, aur 'áqibat kí jazá ká láiq bayán, kisí ne nahín kiyá.

In sab báton se yih sábit hotá, ki bagair Khudá kí i'ánat ke, insán kí 'aql sharí'at ke banáne men qásir hai.

Lekin sharí'at ke siwá, aur báten bhí hain, jin ká síkhná insán kí naját ke liye zarúr hai, aur jo áp se áp kisí par nahín khultín. Chunánchi sab par záhir hai ki insán apní aglí hálat par na rahá, par shikasta hál ho gayá; magar, kyúnkar phir bahál ho sake, aur us ke gunáh kyúnkar mu'áf howen, aur us kí zát kí buráí miṭe, aur us ko pákízagí hásil ho: in báton ká faisal karná, jab tak Khudá mihrbání kí ráh se is ká bhed us par záhir na kare, kisíká maqdúr nahín.

Pas úpar ki báton se yih ma'lúm ho gayá, ki ráh kí hidáyat kí bábat insán ko kisí wahí kí barí hájatmandí thí. Wuh aslí 'ilm jo báp-dádon ne Khudá Ta'álá se munh zabání hásil kiyá thá, so yaksán na rahá. Jab us kí súrat i kámil thí, us waqt bhí be-niháyat mukhtasar aur mubham thá; par thore 'arsa men wuh aslí súrat bhí játí rahí. Baní Ádam ba'zí báten bhúl gaye; aur ba'zíon se, is liye ki un kí tabí'at se khiláf thín, qasdan be-khabrí kí, aur ba'zí aur báten íjád karke miláín. Jab ki aisá hál húá, Khudá ne ek wahí kí kitáb likhwáne ká bandobast kiyá. Agar cháhtá wuh áp kitáb likh saktá, jis tarah se das ahkám likhkar Músá ko diyá thá; aur ba'ze ahl i mazhab ne gumán kiyá, ki un kí kitáb bilkull Khudá kí unglí kí likhí húí hai; lekin is ká subút nahín pahunchtá: balki bil'iwaz Khudá Ta'álá ne baní Ádam men se chand barguzída logon ko bulákar, aur un kí mu'atabarí aur sacháí ke subút men bare bare mu'ajize dikhákar, un ke wasíla apní kámil marzí záhir kí. Is tarah se in sab báton ká thikáná aur qiyám húá, jaisá ki agle báb men aur bhí sáf khulegá.

Chhathwán Báb.—Alkitáb ke ilhám kí bábat.

Ilhám ke yih ma'ne hain, ki insán kí 'aql o dil men ek 'ajíb ma'nawí Iláhí tásír hotí, jis ke sabab wuh bahut báten samajhne aur likhne ke qábil ho játá jinhen bagair aisí tásír ke hargiz na likh saktá.

Ab Pák Kitáb kí bábat yih da'wá karte ki us kí sab báten ilhám se likhí gayín. Albatta báten mutafarriq hain, aur un ke likhne ke liye ilhám ká andáz kam o besh húá hogá; chunánchi ba'zí kitáben tawáríkh kí hain, jin men Baní Isráíl kí hálát aur haqíqí wáridát mundaraj hain, ki un ko sab kháss o 'ámm jánte aur daryáft kar sakte the. Pas aisí báten likhne ke wáste faqat itní hidáyat, ki galatí ámez na ho, aur koí mufíd bát rah na jáe, aur bayán saríh o shaffáf ho, zarúr thí; báqí ke liye musannif ká fahm o 'ibárat aur kháss muháwara káfí the. Lekin Pák Kitáb men aur báten

hain, maslan peshíngoíán, jo nabí par mutlaq ma'lúm na ho saktín, jab tak ilhám se us par záhir na hotín; aur aisí báton ká cháhiye ki na faqat mazmún, par 'ibárat aur alfáz bhí sab ilhám se hásil hon. Itní tafsír karke, naye sir se da'wá karte, ki Pák Kitáb ilhám se likhí gayí.

1. Is ke subút men yih pahlí dalíl pesh láte :—Jo bayán Alkitáb kí mu'atabarí ká húá, agar wájibí aur káfí ṭhahre, to us se yih natíja nikál sakenge, ki us ke musannifon kí gawáhí tahqíq aur mu'atabar hai; lekin un musannifon ne Kitáb kí asl kí bábat aisá ṭhahráyá, ki ham ne áp se tasníf na kí, aur na kisí insán se us kí ta'lím páí, magar Khudá kí kháss hidáyat se likhí. Chunánchi muqaddas Patrus aisá farmátá :—"Ki nubúwat kí bát ádmí kí khwáhish se kabhí nahín húí : balki Khudá ke muqaddas log Rúh i Quds ke bulwáe bolte the." 2 Patrus i. 21. Phir muqaddas Púlus ne is tarah kí gawáhí dí, ki "Sárí kitáb ilhám se hai, aur ta'lím ke, aur ilzám ke, aur sudhárne ke, aur rástbází men tarbiyat karne ke wáste fáidamand hai: táki mard i Khudá kámil aur har ek nek kám men taiyár ho." 2 Tim. iii. 16, 17. Aisí gawáhí ke mutábiq sab nabí apní peshíngoíon ke shurú' men nit kahte áe, ki "Yahowáh ká kalám yih kahtá húá mujh pás áyá," yá "Yahowáh ne mujh se yún farmáyá." Aur phir kyúnkar un men Rúh ul Quds tásír kartí thí, Dáúd nabí kí 'ibárat se khultá, ki "Khudá kí Rúh mujh men bolí, aur us ká sukhan merí zubán men thá." Pas Pák Kitáb ke likhnewálon kí gawáhí se wuh ilhámí ṭhahrí, ki we khud is bát ke imtiyáz karne ke qábil the, aur un kí sachái aur mu'atabarí káfí dalílon se sábit húí.

2. Dúsrí dalíl.—Jis tarah se wahí ká dená insán kí hidáyat ke liye pur zarúr ṭhahrá, waisá hí us wahí ke likhne ke liye ilhám kí ni'amat hásil karní pur zarúr thí. Wahí hidáyat ke liye 'ináyat hotí, magar cháhiye ki hidáyat-náma sahíh ho, aur bagair ilhám ke sihhat nahín ho saktí. Lekin mumkin nahín ki Khudá ne sabhon kí hidáyat ke liye

paigám bhejá ho, aur jab ki paigambar Ḳhudá ká wuh kalám kahtá yá likhtá hí thá, aur yád kí za'ífí ke bá'is bhúlne ke ḳhatra men, yá 'ibárat kí tangí o nayábí ke sabab mazmún mubham rah játá thá, ki aisí hálat men Ḳhudá ne us kí ḳháss i'ánat na ki ho : par aisí i'ánat ḳhud ilhám hai.

3. Tísrí dalíl.—Jab ki Pák Kitáb ke mazmún ko tahqíq karte usí se khultá hai, ki siwá Ḳhudá ke us ká dúsrá musannif ho na saká. Maslan, Shaitán yá sharír logon se us kí tasníf na húí, is sabab se ki us kí báten un kí tabí'at aur chál se sáf muḳhálafat rakhtín, aur koí bhí nahín jo apní ḳharábí ján bújhkar cháhe. Phir yih tasníf firishton yá nek ádmíon kí na ho sakí, ki jhúṭh bolne, yá da'wá karne par ki yih kitáb iláhí hai, jis hál ki wuh iláhí na thí, hargiz rází na hote ; kyúnki agar aisá da'wá karte, to we áp apne taín jhúṭhá aur be-i'atibár ṭhahráte, aur yún un men shámil hote jin ká zikr úpar húá.

4. Chauthí dalíl.—Jab ki Pák Kitáb ke likhnewálon ká hál daryáft karte, aur us se un kí báten muqabála karte, to saríh ma'lúm hotá, ki aise logon se aisí báten íjád na ho sakín. Pák Kitáb men kaí ek bárík báten hain jin ke samajhne aur tafsír karne men baṛe baṛe 'álimon kí 'aql ab bhí hairán hai ; maslan, Taslís kí bát, badí kí asl, Ḳhudá mujassam hone kí tahrír, kafára kí ta'lím, taqdír ká intizám. Lekin báwujúde ki aisí báten hain aur Masíh ke rasúl aksar ummí the, tau bhí unhon ne in sab báton ke aise púre bayán kiye jo ápas men har súrat se muttafiq hain. Yih kyúnkar ho saká, jab tak ki un ko ilhám na milá ?

5. Pánchwín dalíl,—Jo Ḳhudá Ta'álá ke intizám hí ki taraf se hásil hotí. Jo koí Injíl ke phailne ká ahwál gaur kare, ki Masíh ke rasúl aksar ummí the, aur 'awámm men se, jin ká kisí tarah ká iḳhtiyár na thá, chune húe, aur ki we sab qaumon ko ek maslúb insán kí ḳhabar dene ke liye bheje gaye, phir ki un ká kuchh darmáha nahín ṭhahráyá gayá, na kisí tarah ká dunyáwí ajr un ko mil saká, par har

'aks is ke bahut sá dukh aur tasdí'a uṭháná thá, tau bhí un kí koshish se baṛe baṛe 'álim aur fázil aur dunyá ke maqdúrwále, aur faqat 'aláhida ashkháss nahín, balki qaumon par qaumen mu'ataqid húín: to us ká dúsrá sabab na ṭhahar sakegá, magar yih, ki wuh kám Iláhí thá, aur un ko ilhám húá. Phir jab ki is ká gaur kare, ki we rasúl, jo misl bheṛon ke bheṛiyon ke darmiyán the, tau bhí salámat rahe, aur koí mukhálif un par gálib na húá; aur jin kalísiyáon ko unhon ne ikaṭṭhe kiyá, agarchi chhoṭí aur niháyat kamzor thín, bahál rahín, balki un kí taraqqí bhí húí; aur un ko satánewálon, maslan Herodís bádsháh aur Pilátus wagaira par baṛí baṛí áfaten paṛí thín: to is se bhí yihí natíja niklegá.

6. Chhaṭhwín dalíl.—Jo dalílen úpar mazkúr húín, mazbút o qáti' hain, lekin un kí banisbat jo mu'ajizon aur saríh peshíngoíon kí taraf se miltín kam-asar; kyúnki mu'ajiza us kám ko kahte jo Khudá Ta'álá kí khilqat kí tásír se barkhiláf, yá us kí tásír se baṛhkar ho. Pas jo koí Khudá ke intizám men aisá harj kar saktá, ki khilqat kí 'ádat us se tabdíl ho, yá jo tásír khilqat men hai us ke pare baṛe baṛe anjám nikál saktá, yá khud Khudá hogá, yá us kí taraf se náib aur mukhtár ṭhahregá.

Ab samjhá cháhiye ki Pák Kitáb ke likhnewále khud baṛe baṛe mu'ajize aisí hálat men dikháte the ki un ko haqíqí jánná farz o munásib hai. Ba'zon ne haqíqí aur naqlí mu'ajizon men imtiyáz karne ke wáste chand nishán ṭhahráe hain, chunánchi aise chha nishán hain.

1. Cháhiye ki mu'ajiza dikháne ká koí aisá maqsad ho jo Khudá ke har súrat se láiq hai.

2. Cháhiye ki mu'ajizána kám fauran, bilá tawaqquf, anjám tak pahunche, aur barmalá, mu'atabar gawáhon ke rúbarú jo haqq o bátil men farq kar sakte hain, dikháyá jáe.

3. Phir ki wuh aisá ho, ki jis ká hawáss i khamsa se daryáft karná sahaj ho, aur us ke imtiyáz ke liye dalíl i 'ilmí kí hájat na howe.

4. Phir ki dunyáwí sababon ke sarrishta se sáf 'aláhida ho.

5. Phir agar us kí yádgárí ke wáste koí sutún yá kitába yá 'íd muqarrar kí gayí ho, to aur bhí subút ko pahunchegá.

6. Phir agar nishán i mazkúr usí zamána se jis men mu'ajiza záhir thá shurú' húá, aur tab se áj tak barábar tawátur bahál rahá ho, to dalíl jo us se miltí bahut ma'qúl hogí.

Ab da'wá karte, ki jo mu'ajizát Pák Kitáb ke musannifon ne dikháe un men is tarah ke nishán páe játe hain.

Jo mu'ajizát Músá se húe so Misríon aur baní Isráíl donon ke sámhne húe; phir Ḳhudá Ta'álá kí buzurgí záhir karne aur us kí barguzída qaum ko riháí dene ke liye húe, aur yih baṛá aur láiq maqsad thá; phir fauran aur bagair dunyáwí sababon ke wasíla húe: phir aise húe ki sab chhoṭe baṛe, 'álim aur be-'ilm, bagair 'ilm o 'amal ke, tajwíz kar sake; phir un kí yádgárí ke wáste 'íd bhí, jo ab tak ráij hai, muqarrar húí.

Isí tarah se Injílwálon ke mu'ajize haqíqí sábit ho sakte, kyúnki sab barmalá the; insán kí bihtarí aur Ḳhudá kí buzurgí sab se nikaltí; fauran anjám tak pahunche, aur sab dunyáwí sababon se 'aláhida the; aur báwujúde ki ek ek kí yádgárí ke liye nisháníán na ṭhahráí gayín, lekin jo ki sab se baṛe the un ke wáste hain. Is tarah se sábit húá, ki Pák Kitáb ilhám se hai, is liye ki un logon se, jinhon ne us kí tasníf kí, saríh mu'ajiza záhir húe.

Peshíngoí haqíqat men 'ilm ká mu'ajiza hai, ki us se koí áyanda kí bát jis ká qiyás aṭkal se yá qasdan koí insán nahín kar saktá, záhir hotí; aur jis ko aisí báten záhir karne ká iḳhtiyár milá, to sábit húá, ki us men aur Ḳhudá Ta'álá men mel hai, aur jo wuh kahe Ḳhudá kí marzí se kahegá.

Haqíqí peshíngoíon ke imtiyáz ke liye chand nisháníán darpesh láte: pahle, ki un ká koí láiq maqsad ho; phir ki un men itne mufassal ahwál dáḳhil howen ki un ká takmila

har ek májara se ná-mumkin howe. Phir cháhiye ki in ká aisá mu'amma ho, ki peshtar se koí samajh bújhke púrí na kar sake, tau bhí pechdár na hon, ki khwáh májará ho yá na ho un ke takmila par da'wá kar saken; lekin sáth us ke aisá khulása bhí ho, ki píchhe se sab kahenge ki in májaron se we púrí húín.

Wázih hai, ki Pák kitábon men is tarah kí peshíngoíon ká ek silsila hai jo dunyá kí biná se shurú' húá, aur un ká takmila us kí ákhirí átashzadagí ke waqt tak khatm na hogá. Un ká bará maqsad yih thá, ki áyanda zamánon ko naját-dihinda kí ámad kí khabar mile; lekin is ke sáth qaum i Yahúd aur ás pás kí qaumon ká áyanda hál bahut sá bayán húá; aur sab bayán is tarah ká hai, ki agarchi peshtar se koí nubúwat áp se áp nahín khulí, tau bhí jab ki muqarrar májará wuqú' men áyá, us se us ká takmila áftáb kí mánind saríh dikhái diyá; chunánchi is kitáb kí dúsrí jagah men kai ek nubúwaton ke takmila ká tafsílwár bayán karenge.

7. Sátwín dalíl.—Siwáe ilhám kí us muhr ke jo mu'ajizon aur peshíngoíon se hásil hotí, kitáb hí men ek aur Iláhí muhr hai, jo us men sáf nazar átí. Muhr i mazkúr is tarah kí hai: jab ki kisí chíz par jo 'umda kárígar se baní liház karte hon, to us men ek taur aur súrat dikhái detí, jis ke bá'is imtiyáz karke kah sakte, ki yih fulána kárígar kí banáí hai; maslan Firdausí ká Sháh-náma, us men aisí nishánián miltín, ki agar koí naqlí kitáb darpesh kí jáwe, aur sáhib i imtiyáz ko is kí tahqíqát karní pare, ki yih Firdausí kí tasníf hai yá nahín, to un nishánion se, jo goyá muhr ká kám kartín, kah sakegá, ki yih tasníf us fázil kí hargiz nahín. Isí tarah se Khudá kí khilqat insán kí banáwat se imtiyáz kí játí; yúnhí haqíqat men jaisá ki Khudá be-misl hai, waisá us kí khilqat bhí be-misl hai. Isí tarah sábit ho saktá, ki us ká kalám bhí be-misl hai; aur jo daryáft kare us par yih roshan hogá, ki Khudá ke kalám kí 'ajíb Iláhí

sifát har safha men dikháí detín; ki na faqat us men kamál 'aqlmandí hai, aur ápas men báton kí mutábaqat, par us kí aisí buzurgí o pákízagí aur tajallí o sihhat aur zindagí-bakhsh tásír hai, ki parhte hí khwáh na khwáh kahne hogá, ki is ká mújid siwá Khudá ke dúsrá ho nahín saktá.

8. A'thwín dalíl.—U'par sábit húá, ki Wahí ká hásil karná insán kí naját ke liye pur-zarúr hai. Ab wázih ho, ki kaí ek qaumon ne apní kitábon kí bábat da'wá kiyá, ki yih Wahí hain; pas agar in sabhon ká da'wá tahqíq karen, aur us kí be-bunyádí sábit kar saken, tab Tauret wagaira kitábon ke kalám Ulláh hone par ek nayá subút hásil hogá: kyúnki yihí natíja niklegá ki agar yih Wahí na thahre, to kahín Wahí hai nahín.

Is muqaddama men Sigrá ke pádrí sáhibon ne us kitáb men, jis ká nám Dín i Haqq kí Tahqíq hai, Hunúd ke Shástron aur Ahl i Islám ke Qurán kí be-bunyádí kí khúb taqrír kí hai. Cháhiye ki har ek tálib ul 'ilm i Iláhí un kí tasníf ko muláhaza kare.

SÁTWÁN BÁB.—ALKITÁB KÍ FAZÍLAT KÍ BÁBAT.

Har ek kitáb kí fazílat, yá us ke mazmún, yá us kí 'ibárat par mauqúf hai. Chand shi'ar hain, jin kí qáfiyabandí bahut khúb hai, par mazmún dilchasp nahín: agar Pák kitábon kí faqat yihí fazílat hotí, to un ká tarjuma karná, jab tak wuh ilhám na milá, jo asl kí tasníf ke liye 'ináyat húá, muhál hotá. Chunánchi is kí bábat ahl i Islám ne mubáhasa kiyá, ki Qurán i sharíf khud mu'ajiza hai, kyúnki us kí 'ibárat kí is tarah kí fazílat hai, ki koí shá'ir us ke barábar nahín likh saktá; par agar yih hál ho to us ká tarjuma karná amr i bejá hogá, kyúnki kaisá hí achchhá tarjuma ho, tau bhí asl ke barábar na hogí.

Par Pák Kitáb kí fazílat us kí qáfiyabandí par mauqúf nahín hai. Albatta Alkitáb men nazm aur nasr donon hain, aur nazm ke sáth qáfiyabandí bhí hai jo bahut hí khúb,

yahán tak ki aksar shá'iron ne ṭhahráyá ki Pák Kitáb ke chand maqámát us ke Musannif kí mánind lásání hain: lekin samjhá cháhiye ki Alkitáb hidáyat hí ke wáste likhí gayí, aur is bá'is us ká mazmún na ki us kí 'ibárat auwal bát ṭhahartí; aur yihí sabab hai ki agarchi ba liház qáfiyabandí ke tarah tarah kí zubánon men waisá shi'ar likhná muhál hai, tau bhí ba liház mazmún ke púrá tarjuma karná ásán hai.

Ba liház mazmún ke Pák Kitáb afzal hai, is liye ki us men sab báten jin ká jánná, aur yaqín karná, aur un par 'amal karná, tá sazá i áyanda se bachen, o Khudá kí mihrbání hásil karke us kí huzúrí kí sarfarází páwen, sab kí sab us men mundaraj hain: yahán tak ki koí zarúrí bát nahín jo us men pái na jáwe; aur jin báton kí taqrír húí, so aisí salís aur shaffáf aur 'awámm-pasand taur par húí, ki sab chhoṭe baṛe, jáhil o fázil, bálig o nábálig, samajh sakte. Balki is liház se Pák Kitáb misl daryá ke ṭhahrí; us ke páni se ek 'álam kí sarsabzí hotí; us ká aisá 'umúq hai, ki agar háthí bhí us men gusl karná cháhe, to bakhúbí tair sake, aur tháh na páwe, aur agar chhoṭá laṛká tahárat ikhtiyár kare, aisá chhichhlá bhí mile ki hargiz ḍúbne ká khatra na ho.

Mufassalan Pák Kitáb men sab maujúdát kí khilqat ká bhed, phir Khudá Ta'álá kí zát o sifát ká púrá bayán, phir firishton aur baní Ádam kí haqíqat ká hál, phir rúh ke gairfání hone ká hál, phir baní Ádam ke paidá karne ká maqsad, phir gunáh kí asl aur kyúnkar mahz pareshání us ke sáth paiwast húí, phir is dunyá kí batálat, aur kyúnkar is se Wásita ko wasíla bachkar aur pákízagí hásil karke qiyámat men hamesha ká jalál páwen:—yih sab báten us men hain. In ke siwá, jo pand nekí ká us men miltá 'aql se aisá muwáfiq hai, ki ek ek ádmí, báwujúde ki 'udúl kare, tau bhí us kí fazílat ká dil se inkár na karegá. Phir us men insán ke dil ká ráz aisá fásh húá, ki bagair 'Álim ul gaib kí i'ánat ke koí aisá izhár na kar saká. Phir us men

insán ke rúhání ázáron aur un kí 'alámaton aur sihhat pahuncháne kí tadbíron ká púrá tafsílwár bayán húá. Chunánchi isí chashma se rúhání o sihhat-bakhsh 'irfán kí wuhí nahren bahín, jin se har zamána ke logon ne apní shikastahálí se árám páyá, aur naját o hamesha kí zindagí ko hásil kiyá.

Kaí lákh kitáben mutafarriq zamánon men tasníf húín, magar jahán tak 'aql daurí aur tajwíz pairau húí, sab 'ulamá ne yih gumán kiyá, ki afzal kitábon men se kisí ek ká muqábala Pák Kitáb ke sáth nahín ho saktá: ya'ne kisí men na Khudá Ta'álá ká aisá bayán, na nekí ke aise ahkám, na aisí tawáríkh, na tasníf kí aisí shaffáfí, na 'ibárat kí aisí bulandí páí játí. Dár-us-saltanat i Kalkatta men ek mashhúr 'álim Sir William Jones náme thá, us ne aisá farmáyá:—"Main Pák Kitáb ko roz roz parhtá, aur us kí báton ko gaur kartá, aur merí yih ráe hai, ki agar Kalám Ulláh hone par us ká da'wá na hotá, tau bhí us men aisí buland-parwází aur nádir jamál aur natíja-áwar tawáríkh, nazm kí aisí shíríní, aur 'ibárat kí aisí namkíní maujúd hai, ki sab aur kitábon men se intikháb karke koí us kí nazír banáne ke qábil nahín. In tasnífát kí qadámat kí bábat kuchh shubha kisí ko kabhí húá nahín; aur un kí peshíngoíon ke mutábiq aise májare wuqú' men áe, ki koí un ko daryáft karke na kahegá, ki 'Álim ul gaib ke ilhám se nahín likhí gayín."

Is kí bábat ek aur 'álim o fázil, Dáktar Horne Sáhib ne apní yihí ráe záhir kí. Albatta jo Sáhib i mausúf ne kahá so Zabúr kí kitáb kí bábat kahá, ki us waqt us kí tafsír likhtá thá; par tamám Pák kitábon kí bábat wuhí ráe durust hai:—"Jis hál ki yih kitáb Us ke ilhám se húí jis ke sámhne sab baní Ádam ke dil be-parda aur sab ráz fásh: us kí báten sab baní Ádam ke, un kí har ek hálat men, láiq hain, aur sab ko aisí khushgawár ma'lúm hotín, jaisí ki wuh mann jo misl os ke ásmán se pará, jis ke maza ko har ek ne pasand kiyá. Insán kí afzal tasnífen, jab ki do ek

bár un ko muláhaza kiyá, to un kí taráwat, mánind guldaste háth men liye húe ke, játí rahí, aur us kí ḳhushbú uṛ gayí; par yih tasníf firdaus ke us phúl kí mánind hai jo kadhí murjhátá nahín, balki jahán tak us par nazar karen us kí ḳhúbsúratí aur rúp rang ziyáda hotá, aur ḳhushbúí nayí nikaltí, aur us men se shírín 'araq naye naye khínchte. Jis ne us ká maza ek bár chakhá hai, phir har waqt chakhne ká mushtáq rahtá, aur jahán tak wuh ziyáda chakhegá, ziyáda mahzúz hogá."

ÁṬHWÁN BÁB.—ALKITÁB KÍ HIFÁZAT KÍ BÁBAT.

Jab ki kisí kárígar ne hazáron koshish se koí tuhfa chíz banáí ho, wuh gáfil hoke use na chhoṛegá, na ján bújhke kisí dúsre ko bigáṛne degá, par bar 'aks us ke is kí kamál hifázat karegá; kyúnki haqíqat men usí kí námwarí aisí aisí chízon ke páedár rahne par ek taur se mauqúf hai. Par peshtar sábit húá, ki Alkitáb kalám Ulláh hai: aur Ḳhudá Ta'álá ne baṛe baṛe mu'ajiza us ke subút men dikhláe the; balki jin logon ne us kí muḳhálafat kí, un par baṛí baṛí áfaten bhí bhejín; to aisí hálat men ná-mumkin ma'lúm hotá, ki Ḳhudá ne kisí ko kitáb i mausúf ko bigáṛne yá ḳharáb karne diyá ho.

Kachahrí men yih qánún járí hai, ki jab tak jurm sábit na ho tak tak koí mujrim na ṭhahre. Waisáhí agar koí in kitábon par 'aib lagáwe, ki yih ḳharáb kí gayí hain, maslan ki koí bát áge is men thí jo ab nahín páí játí; to cháhiye ki záhir kare ki yih kaisí bát thí, phir koí nawishta bhí dikháwe jis men wuh aglí bát maujúd ho: phir waqt ká bhí ta'aiyun kare, aur bigáṛnewále ká hál kahe. Sháyad yih sab báten darpesh na kar sakegá, lekin agar in men se koí ek guzránne ke qábil na ho, to zarúratan us kí 'aibgírí tuhmat ṭhahregí.

Ab sábit karte, ki Pák Kitáb kisí zamána men ḳharáb-nahín kí gayí; balki us kí hifázat yahán tak húí, ki báwu-

júde ki kadhí kadhí kátibon kí gaflat se hurúf o alfáz men kuchh farq nazar áyá, lekin mazmún barábar yaksán rahá.

Ab pahle Puráne 'Ahdnáme ká zikr karte, aur us kí hifázat ke subút men,

1. Yih pahlí bát hai, ki us kí kharábí kí mutlaq na dalíl hai na nishán. Agar Baní Isráel ne Masíh aur us ke rasúlon ke zamána se peshtar Puráne 'Ahdnáma kí kisí kitáb ko kharáb kiyá hotá, to anbiyá aise gunáh ká zarúratan zikr karte; kyúnki us qaum kí buráíon aur be-wafáíon ke sabab hazáron malámaten un par karte áe, lekin unhon ne is ká kuchh zikr na kiyá. Phir agar Masíh ke zamána men hotí, to Masíh aur us ke rasúl zarúr us bewafái ká zikr karte; magar bahut malámaton ke darmiyán is tarah kí malámat nahín pái játí. Phir agar Masíh ke zamána ke ba'd hotí, to pahle wuh peshíngoíán, jin se Masíh ká 'uhda aur risálat sábit húí, nikál lete; lekin wuh sab, jo Masíh aur us ke rasúl pesh karte the, ab tak maujúd hain.

2. Dúsrí dalíl: jis se sábit ho saktá, ki na to Masíh ke zamána se peshtar, na us ke ba'd Pák Kitáb ká kharáb karná mumkin thá. Masíh se peshtar na ho saká, is liye ki Baní Isráíl apní Pák kitábon kí barí ta'zím karte the; balki jamá'at ke darmiyán, aur ghar ba ghar nit un kí tiláwat karte the. Phir Yahúdíon aur Sámaríon ke darmiyán bigár húá; ba'd us ke bahut se firqe uthe, jo ápas men hasad o bugz rakhte the: ye sab ke sab ápas men goyá ek dúsre kí nazarbandí men pare the. Phir Masíh ke zamána ke ba'd Yahúdí aur 'Isáí, jo ápas men mukhálif hain, donon barábar chale áe; aur ye bhí ápas kí ták men rahe.

Ab Naye 'Ahdnáma ká zikr karte, aur us kí hifázat men,

1. Yih pahlí dalíl pesh láte, ki jo báten 'Isáí dín kí is zamána men ráij hain thík wuhí hain, jo Masíh ke zamána ba'd do sau baras tak barábar ráij thín; jaise ki us zamána ke musannifon kí gawáhí se sábit hotá hai.

2. Dúsrí dalíl. Injíl ká kharáb karná ná-mumkin thá

phir Hanúk, jo díndárí aur mihnatkashí aur fáidamandí ke sáth auqát basar karke, Ḳhudá kí razámandí se zinda ásmán par uṭháyá gayá; phir Matúsáel náme sab se sinnrasída shaḳhs, jo 969 baras tak zinda rahá; phir Núh, jo tamám dunyá ke garq hote waqt bach gayá; phir Abirahám, jis ne Ḳhudá ke hukm ke mutábiq apne beṭe ko, ímán ke rú se, qurbání kiyá; phir Yúsuf, jo apne bháion ke háth se gulámí men bechá gayá, aur ba'd is ke sáre mulk i Misr ká hákim baná.

Aksar qadím failsúf, aur hai,atdán, aur sanshinás, aur muarriḳh do bhárí báton, ya'ne dunyá kí paidáish, aur Iláhí intizám ke us bayán se, jo Ḳhudá ne is kitáb men likhwáyá, san o sambat ká andáz ṭhahráte áe; aur mutafarriq 'ulúm o funún men jitní taraqqí aur naí naí íjáden mutaaḳhḳhirín ne kí hain, so sab kí sab Músá kí likhí húí báton ko tasdíq baḳhshtí hain. Chunánchi Túfán ká baṛá májará, na faqat is bát se, ya'ne daryáí haiwánát kí ṭhaṭhríon aur síp wagaira ke zamín kí har atráf men milne se sábit hotá, balki bahutere qadím butparast musannifon ke hadís kam o besh durustí ke sáth us par gawáhí dete. Algaraz, is kitáb kí tawáríḳh ke bagair, baní Ádam baṛí táríkí men mubtalá rahte, nahín ma'lúm kahán se áe, kidhar ko jáenge. Pahle hí safha ke paṛhne se, chhokṛá bhí, dunyá ke sab failsúfon ke muqábale men jinhon ne chár hazár baras tak be Pák Kitáb ke 'aql dauṛáí, ek ghanṭe men ziyáda síkh saktá.

Ai paṛhnewále, ab tere sámhne tamám dunyá men sab se qadím aur mu'atabar tawáríḳh dharí hai. Is tawáríḳh men Ḳhudá kí bábat ká pahlá bayán jo us ne baní Ádam ke liye likhwáyá, mundaraj hai: ya'ne, us ke wujúd aur us kí dánáí aur qudrat aur mihrbání ká bayán, jis se tujh ko aur sáre ádamzád ko baṛá kám hai. Sirf wuhí tujhe samjhá saktá ki tú is bayán ke 'ináyat hone ke sabab us ká kis qadr ihsánmand húá, aisá ki tú us kí dánáí aur rahmat ke liház se ba dil us ká shukrguzár rahe. Ḳhudá ne tujhe aur sáre 'álam ko paidá kiyá, aur sab chízon ká intizám apne nek

iráde ke muwáfiq kartá hai. Jab tak tú us kí maslahaton se hidáyat pátá hai, tab tak gumráh nahíṉ ho saktá; aur jab tak tú Khudá kí marzí par rází rahtá, tab tak kharáb hál nahíṉ rah saktá. Us kí ta'lím ko qabúl karo, aur us kí marzí ke mutábiq chalo; tab wuh tujhe, apní maslahat se hidáyat karke, ákhir jalál meṉ pahuncháwegá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Paidáish kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 1.	'Ibrán. xi. 3.
— iii. 4.	II Qur. xi. 3.
— — 6.	I Tim. ii. 14.
— iii. 15.	Yúh. viii. 44.
	Matí i. 23.
	I Yúh. iii. 8.
— iv. 4.	'Ibrán. xi. 4.
— — 8.	I Yúh. iii. 12.
— v. 24.	'Ibrán. xi. 5.
— vi. 12.	I Pat. iii. 20.
— — 14.	'Ibrán. xi. 7.
— vii. 7.	Mat. xxiv. 37, 38,
— xii. 1.	'Ibrán. xi. 8.
— xiv. 18.	—— vii. 1.

Báb xv. 6.	Rúm. iv. 3.
	Ya'qúb. ii. 23.
— xvi. 15.	Gal. iv. 22.
— xviii. 12.	I Pat. iii. 6.
— xix. 25.	II Pat. ii. 6.
— — 26.	Lúqá. xvii. 32.
— xxii. 1–10.	'Ibrán. xi. 17.
	Ya'qúb. ii. 21.
— xxv. 33.	'Ibrán. xii. 16.
— xlviii. 15.	—— xi. 21.
— xlix. 10.	Matí. ii. 6. Lúqá i. 32, 33.
— l. 24, 25.	'Ibrán. xi. 22.

II.—KHURÚJ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Jis meṉ 145 baras ká hál mundaraj hai, ya'ne dunyá kí paidáish ke ba'd 2378 se leke, 2514 sál ba'd tak.

Is kitab ká nám Khurúj, is liye rakhá gayá, ki is meṉ Isráelíoṉ ke mulk i Misr se nikalne ká púrá bayán hai. Is ká musannif Músá thá; aur yih is garaz se tasníf húí, ki Isráelíoṉ kí ni'amatoṉ kí hamesha ke liye ek yádgárí qáim rahe;—ya'ne sháh i Misr ke háthoṉ se ázád hone kí ni'amat: aur phir bayábán meṉ Khudá kí 'ibádat ke liye uheṉ kalísiya banáne kí ni'amat; siwá is ko, yih tasníf

is liye ki pahle se us kí bahut naqlen kí gayín. In ke tarjuma bhí bahut húe. Phir 'Ísáíon ke darmiyán firqa bhí the, jo ápas men mubáhasa karte; lekin apní sab bahs dafa' karne ke liye Injíl ko darmiyán láte the. Aisí hálat men, agar koí apní ráe ke subút ke wáste koí bát Injíl men dákhil kartá yá us se nikáltá, to saikron mukhálif-ur-ráe pakar lete, aur us kí be-ímání ko fásh karte.

3. Tísrí dalíl. Qadím aiyám men Injíl ke kaí tarjuma húe: báwujúde ki we sab áj tak nahín chale áe, tau bhí un ke bahut se muntakhabát qadím musannifon kí kitábon men ab tak maujúd hain, aur un ká bhí muqábala húá, aur un ká mazmún Injíl se muwáfiq páyá.

In ke siwá, yih bhí darpesh karná munásib hai, ki Injíl men ek la'nat us insán par kahí gayí jo us men se kuchh nikále yá miláwe, jis ke ba'is koí nek ádmí aise kám karne kí jur'at nahín kar saktá; aur koí burá ádmí aisí pák kitáb se kyá garaz rakhtá?

Úpar kí dalílon se sábit húá, ki jahán tak 'aql daure, Pák Kitábon kí kharábí honí ek 'adam i ihtimál aur wáqi'a i gair mumkin hai.

Ab is báb ke khatm hone se peshtar pák kitábon kí hifázat ke taur ke bayán men do ek báten dákhil karte.

Wázih hai ki Músá kí wafát ke ba'd Tauret ká nawishta Khímagáh men 'ahdnáma ke sandúq ke nazdík rakhá gayá. Jo Pák kitáben us ke ba'd likhí gayín, we bhí amánat ke taur par usí jagah supurd húín. Jab ki Sulaimán bádsháh ne haikal ko taiyár kiyá thá, asl nawishton ko Khímagáh se nikálkar wahán rakhá. Phir jab ki Nabúkadnazar ne Yarúsalam ká muhásara kiyá, haikal to dháí gayí, aur aglab hai ki asl nawishte us waqt záyi' húe; par un kí bahut sí naqlen qaum ke ra,ís wagaira ke pás maujúd thín. Bábul se phir áne ke ba'd 'Azrá ne Sadr majlis kí saláh o madad se Pák Kitáb kí naqlon ko ikatthe kiyá, aur sab ko miláke

ek majmú'a banáyá. Usí ne idhar udhar chand áyaten, jo taqrír ke liye zarúr thín, dákhil kín. Ba'd us ke, 'Azrá, Malákí, aur Nahamiyáh kí kitáben Shama'ún-us-Sádiq se mundaraj kí gayín. Jab ki Yahúdáh Makkabíwále ne haikal kí marammat kí, jise Antiochus Epiphanes ne mismár kiyá thá, us waqt us ne Tauret o Zabúr o Anbiyá kí ek sahíh naql us men rakhí; aur yihí naql Yisú' Masíh ke zamána ke ba'd, us waqt tak, ki Sháh Títus ne Yarúsalam ko le liyá na thá, amánat men rahí; magar tab hí sháh i mazkúr us ko haikal se nikálkar dár-us-saltanat i Rúm men le gayá.

Injíl kí amánat ká aisá mufassal ahwál nahín likh sakte; pahle is sabab se, ki kisí ek qaum ko supurd na húí; dúsre, ki pahle zamána ke ákhir tak sab alag tasnífát jo us men mundaraj hain, taiyár na húí thín; tísre, ki un tasnífát kí shurú' hí se bahut sí naqlen baní thín. Magar itná ma'lúm hai, ki dúsre zamána ke shurú' men Injílwále alag risálon ká majmú'a Puráne 'Ahdnáme ke taur par kiyá gayá, aur Nayá 'Ahdnáma kahláyá, jaisá ki sáhib i tawáríkh Eusebius ne, jo chauthe zamána men likhtá thá, mufassal bayán kiyá hai. Chunánchi wuh tín tarah kí kitábon ká zikr kartá, pahlí, we jin ke asíl aur mu'atabar hone par sab ke sab har waqt muttafiq-ur-ráe rahe the; dúsrí, we jin kí bábat ba'zon ne kuchh din tak shakk kiyá thá; tísrí, we jin kí naqlí hone par sab ek hí tarah ká manshá rakhte the.

Pahlí men, chár injíl, Rasúlon ke A'amál, muqaddas Púlus ke chaudah khatt, muqaddas Patrus ká pahlá, aur muqaddas Yúhanná ká pahlá mundarij kartá; aur is ke sáth yih kahtá, ki sháyad mauqa' hai, ki Mukáshafát kí kitáb isí men shámil kí jáwe. Dúsrí men, Ya'qúb ká khatt, Yahúdáh ká khatt, muqaddas Patrus ká dúsrá khatt, aur muqaddas Yúhanná ká dúsrá aur tísrá khatt shámil kartá. Tísrí men, koí kitáb jo injíl men shámil hai mundarij nahín kartá, lekin un ká aisá zikr hai, ki ba'zon ne us khatt kí jo 'Ibráníon ke nám hai, aur Mukáshafát kí kitáb kí

shakk kiyá thá, ki áyá qánún i majmú'a meṉ shámil karná bajá hai yá nahíṉ?

Injíl ká yihí hál ho rahá, jab tak San 325 'Ísawí meṉ maqám i Nice meṉ tamám 'álam kí Masíhí kalísiyáoṉ kí taraf se kaí sau pádrí, dín kí taraqqí kí bábat maslahat karne ke liye, ikaṭṭhe áe. Injíl kí bábat jo mutafarriq ráe úpar záhir húí, so us ká yih sabab thá, ki har ek ke pás Injíl meṉ ke sab 'aláhida risála shurú' hí se na the; maslan jo ḳhatt muqaddas Púlus ne Qurintíoṉ ke nám likhá, so us kalísiya kí taraf se ás pás kí kalísiyáoṉ tak jald phailá hogá, par dúr kí kalísiyáoṉ ne sháyad muddat tak na páyá ho. Pas jis ne na páyá us ke dil meṉ shakk rahá hogá, aur jab tak ki us ne un kalísiyáoṉ se muláqát na kí ho, rafa' na húá hogá. Pas majlis i mazkúr se yihí fáida húá, ki báwujúde ki unhoṉ ne koí faisala qalamband nahíṉ kiyá, tau bhí us waqt se sáre iḳhtiláf bilkull uṭh gaye; chunánchi is ke thoṛe roz ba'd Athanásius ne Yúnání meṉ ek tasníf kí, aur waisá hí Rufínus ne Laṭíní meṉ, aur un meṉ donoṉ ne sab Injíl ke alag risáloṉ ká bayán kiyá, balki un kí fihrist bhí kí. Ye donoṉ Eusebius kí mánind, tín tarah kí kitáboṉ ká zikr karte; lekin un kí ráe us kí ráe se mutafarriq, chunánchi pahle un ká zikr karte, jo qánúní kahláte, aur in meṉ chároṉ injíl, Rasúloṉ ke A'amál, muqaddas Púlus ke chaudah ḳhatt, aur sát 'ámm ḳhatt aur Mukáshafát kí kitáb, sab ke sab mundarij haiṉ. Dúsrí tarah kí we haiṉ, jin ke paṛhne se ek fáida ho saktá, lekin ímán ká qánún un par mauqúf nahíṉ. Tísrí tarah kí we haiṉ, jo sáf naqlí; aur un ká Apákrifa yá Poshída nám rakhte, is liye ki un ká da'wa áshkárá nahíṉ ho saktá. Usí tarah sáhibán i mausúf ne risáloṉ meṉ imtiyáz karke wuh faisala kiyá, jis par tamám Masíhí 'álam chaltá hai.

Jab tak chhápne ká hunar íjád na húá, aur Pák Kitáb ká likhná kátiboṉ aur ḳhush-nawísoṉ ke zimma thá, tarah tarah kí galatíoṉ ká nawishtoṉ meṉ dáḳhil honá aglab thá. Us kí bábat Yahúdí log kahte the, ki agar kisí safha meṉ tín

galatí hon, to wuh naql sahíh kí jáwe, lekin agar chár hon, to bilkull mardúd ṭhahre. Aisí aisí galatíán nikálne ke liye waqt ba waqt bahut sí naqlon ká muqábala karná paṛá, aur is tarah, niháyat mushkil ke sáth, matn kí sihhat húí.

Magar jab se chhápne ká hunar íjád húá, sahíh naql karní sahaj ho gayí, kyúnki chhápne kí yih haqíqat hai, ki jab ek sahíh ho, sab sahíh hogá. Is ke siwá hál ke zamána men Masíhí 'ulamá ne bahut sí puráni naqlen jama' karke un ká baṛí sargarmí se muqábala kiyá. Jánná cháhiye ki 'Ibrání Pák Kitáb ke bilkull gyárah sau pachás qadím nawishta hain, jo aksar meshí par likhe gaye. In men se chha sau tís Ḍákṭar Kennicott sáhib se muláhaza aur muqábala húe, aur muwáfiq un ke Puráná 'Ahdnáma 'Ibrání men chhápá gayá. Ba'd us ke De Rossi sáhib ne Puráná 'Ahdnáma naye sir se chhapwáyá, aur us ke liye nau sau aṭháwan 'Ibrání nawishta muqábala húe. Phir Injíl ke do hazár nawishta muláhaza húe, balki un men se Griesbach sáhib ne pánch sau ká muqábala baṛí mihnat se kiyá, aur ḳhwáh bát, ḳhwáh alfáz, ḳhwáh hurúf men, jo farq páyá, sab ko chhapwáyá. Is tarah se na faqat mazmún kí, balki hurúf aur alfáz kí bhí sihhat sábit húí.

NAUWÁN BÁB.—ALKITÁB KE TARJUMÁT KÍ BÁBAT.

Úpar ke bayán se wázih húá, ki Pák Kitáb ká tarjuma karná kisí súrat se bejá nahín. Ab do tín dalílen pesh láte, jin se is ká karná bajá, balki amr i zarúrí, sábit hotá. Pák kitábon ká paṛhná o samajhná ba fazl i Iláhí insán ká haqq ṭhahrá; balki Ḳhudá Ta'álá ne sab ko Pák nawishta paṛhne ká hukm diyá hai; par jab tak tarjuma na ho, aksaron ke liye un ká paṛhná muhál hai. Albatta Pápá Sáhib ne ek hí zubán kí Pák Kitáb apní sab kalísiyáon men jári karne ká qasd kiyá. Par wuh kitáb aslí 'Ibrání o Yunání kí nahín, par Laṭíní zubán men, jo áge Rúm kí wiláyat men jári thí, ek tarjuma hai. Magar is ká yih anjám húá, ki paṛhnewále

bahut hí kam ho gaye. Lekin qadím Yahúdí is namúna par nahín chalte the; aur is zamána ke Masíhí Pák Kitáb ke tarjuma karne aur phailáne men kaise sargarm hain, yih tamám 'álam men mashhúr hai. Chunánchi puráne aur naye sab miláke Pák Kitáb ká tarjuma ek sau sáṭh alag alag zubánon men kiyá gayá; aur har sál aur zubánon men tarjuma hote játe hain. Is chhoṭí kitáb men in sab ká mufassal ahwál likhke dáḳhil karná ná-mumkin hai; aur fáida bhí jo is se nikaltá kam hai; lekin jo tarjuma qadím zamánon men húe, in ke ahwál daryáft karne se bahut sá fáida nikal saktá; ki un se goyá Pák Kitáb kí asálat aur us kí mu'atabarí aur hifázat sab sábit ho saktí. Chunánchi, ba liház us fáida ke, Pák Kitáb ke qadím tarjumon ká mufassal hál likhte; ba'd us ke mutaaḳhḳhirín ke tarjumon ká iḳhtisár ke sáth zikr karenge.

I.—Pahle, Kaldí zubán men Puráne 'Ahdnáma ke tarjumát kí bábat.

Zikr húá, ki Puráná 'Ahdnáma 'Ibrání men hai, aur wuh zubán Baní Isráíl ke darmiyán barábar us waqt tak ki Kaldíon ká bádsháh, wálí i Bábul, Nabúkadnazar náme un par hamla karke unhen apne sáth Bábul men le gayá, járí rahí. Bábul men sattar baras tak unhen rahná paṛá, aur us 'arsa men Kaldíon kí suhbat aur guftogú ke bá'is bahut se 'Ibrání muháwara farámosh, aur un ke 'iwaz Kaldíon ke muháwara ráij ho gaye. Jab ki apne mulk men phire, Pák Kitáb kí tiláwat ke waqt us kí aksar báten sunnewálon kí samajh men na á sakín. Us waqt ḳhatíb, 'Ibrání matn ke sáth, Kaldí zubán men tarjuma karne lagá; shurú' men yih sab taqrír zubání húí, par chand 'arsa ba'd tarjumát i mazkúr qalamband kiye gaye. In ke likhne ká sahíh waqt kisí ne nahín ṭhahráyá: par aksar samajhte, ki in men ká pahlá tarjuma 'Ísá Masíh ke zamána se kuchh din peshtar kiyá gayá. Bilkull aise das tarjuma hain. In men se tín Tauret ke

jin ke ye nám hain :—1. Onkelos ká tarjuma, 2. Yúnatan ká, 3. Yarúshalam ká.

4. Phir ek tarjuma Anbiyá kí kitáb ká hai, jis ká mutarjim Yúnatan bin Uzziel thá.

5. Phir ek tarjuma Zabúr ká, aur us ká tarjumán Rabbí Yúsuf i Nábíná thá.

6. Chhaṭhwán, be-nám ká tarjuma, aur us men Rút, Ástar, Wá'iz, Ġazal-ul-Ġazalát, aur Yaramiyáh nabí ká Nauha mundaraj hain.

Phir 7, 8, 9. Ástar kí kitáb ke tarjuma; aur 10. Tawáríkh kí donon kitábon ká tarjuma.

Is tarah, Dániel, Azrá, aur Nahamiyáh kí kitábon ko chhoṛke, tamám Pák Kitáb ká tarjuma Kaldí zubán men húá. Albatta jo 'ibárat in 'aláhida tarjumon men pái játí bahut mutafarriq hai, lekin zamána ke hisáb se ziyáda nahín. Ye sab ke sab áj tak maujúd hain, aur Yahúdí log un kí baṛí qadr karte.

II.—Dúsre; Puráne 'Ahdnáma ke Yúnání tarjumát kí bábat.

Jab se Sikandar bádsháh ne, jo Yúnání thá, Asia kí wiláyat par hamla kiyá, aur us kí aksar atráf ko apne qabza men láyá, tab se Yúnání zubán ká bahut rawáj húá. Jitne log Sarkárí 'uhda ke ummedwár aur hákim kí mihrbání ke muntazir the, Yúnání paṛhne aur bolne lage. Us zamána men laṛáí ke bá'is qaum i Yahúd bahut mulkon men titar bitar ho gayí thí, aur kháss karke mulk i Misr men un kí baṛí kasrat húí. Misr ká bádsháh Ptolemy Philadelphus námе ne ek baṛá kutubkhána shahr i Iskandariá men banwáyá thá. Kahte ki usí ke liye Puráne 'Ahdnáma ká Yúnání tarjuma kiyá cháhtá thá. Is liház par, muháfiz i kutub kí saláh se, apne do 'álí-qadr musáhibon ko Yarúsalam men Sardár Káhin ke pás bhejá, ki Pák Kitáb kí naql, aur bahattar 'álim, jo Yúnání 'Ibrání donon jánte hon, tarjuma karne ke liye un se mángen. Chunánchi, muwáfiq dar-

ḳhwást ke, Sardár Káhin ne Pák Kitáb kí naql aur bahattar mutarjim bheje. Kahte hain, ki in 'álimon ká jalsa Pháros ṭápú par ek mashhúr 'imárat men húá, jahán unhon ne tamám Puráne 'Ahdnáma ko ápas men bánṭá, aur bahattar din men bilkull taiyár kar diyá. Lekin is kaifíyat kí sihhat kí bábat sab ke sab muttafiq-ur-ráe nahín hain: ba'ze 'álimon ne is ko be-i'atibár ṭhahráyá, aur ba'zon ne is kí mu'atabarí sábit karne men baṛí sargarmí dikhái. Is kí haqíqat yih ma'lúm hotí hai, ki Puráne 'Ahdnáma ká tarjuma Yúnání zubán men Masíh ke zamána se qaríb tín sau baras peshtar mulk i Misr men kiyá gayá: aur us waqt se áj tak wuhí tarjuma pahle Yahúdíon, ba'd us ke sab mulk ke Masíhíon ke kám áyá. Magar is bát men, ki áyá tarjuma i mazkúr bádsháh ke hukm se kutub-ḳháne ke liye, yá Yahúdíon kí Sadr majlis ke hukm se (ki us men bhí bahattar mushír the,) us qaum ke fáida ke liye taiyár húá, shakk aur shubha hai. Yih saríh hai, ki mutaqaddimín ke darmiyán is Yúnání tarjuma kí aisí qadr húí, ki Suryání ko chhoṛ sab qadím tarjuma, maslan 'Arabí, Grusinjí, Armaní, Habshí, Yájújí, aur qadím Laṭíní, sab isí ke mutábiq húe; aur agle zamána ke sab Masíhí musannif har ek mubáhasa ke faisala ke liye yihí tarjuma darmiyán men láte the.

Masíh ke zamána ke ba'd aisá húá, ki jab Masíhí log is tarjuma men se peshíngoíán nikálke Yahúdíon par Masíh kí risálat sábit karne lage, to wuh qaum bahut diqq húí, aur kahne lagí, ki yih tarjuma mu'atabar nahín; chunánchi is ḳhiyál se chand Yahúdíon ne nayá tarjuma karne par kamar bándhí. Un men se pahlá ek ádmí Aquila náme thá, jo paidáish se Yahúdí thá, magar us ne Masíhíyat ko iḳhtiyár kiyá, aur ba'd us ke us se inkár kiyá. Us shaḳhs ne Bahattarwálon mazkúr ke tarjuma par yih i'atiráz kiyá, ki wuh lafzí tarjuma nahín, balki taqrírí hai. Phir ek dúsre Theodotion náme ne Aquila ke tarjuma ko, is liház se ki wuh faqat lafz ká na ki muháwara ká hai, ná-manzúr karke, áp us ká tarjuma kiyá. Dániel nabí kí kitáb ká

jo tarjuma is shakhs se húá, us zamána ke Masíhíon ko aisá ma'qúl nazar áyá, ki unhon ne Bahattarwálon ke tarjuma ke 'iwaz men isí ko pasand kiyá. Tísre, Symmachus náme ne Puráne 'Ahdnáma ká tarjuma kiyá, aur wuh Theodotion ke tarjuma ke muqábala men ziyáda taqrírí hai. In tínon men se ek ek ká kuchh kuchh áj tak maujúd hai.

Tarjumát i mazkúr ke siwá tín aur Yúnání tarjuma qadím zamána men taiyár kiye gaye, aur in men se bhí áj tak kuchh kuchh maujúd hai; lekin mutarjimon ke nám gum ho gaye hain.

III.—Tísre; Mashriqí tarjumát kí bábat.

In men Puráne aur Naye, donon 'Ahdnámon ke tarjuma hain.

Pahle Suryání tarjumát pesh láte: ye tín alag the; ek Peschito náme, jo Masíh ke pahle zamána men taiyár kiyá gayá; dúsrá Philoxení náme, jo Masíh ke pánch sau baras ba'd húá; tísrá Suryání-Estrangelo yá Palestíno-Suryání, jo Masíh ke sát sau baras ba'd húá.

Phir Misrí tarjumát pesh láte: ye bhí chár alag alag; pahlá Kuptik, dúsrá Sahidik, tísrá Ammúní, chauthá Basmurik:—ye sab qadím aiyám men húe.

Habshí tarjuma Masíh kí tísrí sadí men taiyár kiyá gayá.

Phir 'Arabí men kaí tarjumát maujúd hain, par un ká sahíh zamána koí ab tak na ṭhahrá saká.

Phir Armaní tarjuma Miesrob se húá, aur Masíh ke chár sau baras ba'd zuhúr men áyá.

Phir Grusinjí tarjuma chhaṭhwín sadí men taiyár húá.

Phir qadím Fársí ká tarjuma Masíh kí tísrí sadí men húá.

IV.—Chauthe; Magribí tarjumát kí bábat.

In men se purání Laṭíní, jise Iṭálik kahte, sab se qadím hai. Muqaddas Augustine kí chand báton se ba'zon ne gumán kiyá, ki yih tarjuma pahlí sadí men taiyár hoke

niklá: lekin tín sau baras ke 'arsa men naql-nawíson ke bá'is is men bhí bahut sí galatíán paṛ gayí thín, aur sahíh karne ke liye Pápá Sáhib Damasus náme ne muqaddas Jerome ko buláyá, aur us kí tas,híh karne ká hukm diyá. Mutarjim i mausúf buzurg Origen náme kí ek kitáb ko, jis men qadím 'Ibrání aur wuhí 'Ibrání Yúnání ḳhatt men, aur chár Yúnání tarjuma chha alag ḳhánon men likhe húe the, muqábala ke wáste kám men láyá. Is ke siwá us ne Puráne 'Ahdnáme ká asl 'Ibrání se, aur Naye 'Ahdnáma ká aslí Yúnání se, ek bilkull nayá tarjuma kiyá. Is tarah se wuh Laṭíní tarjuma ho gayá, jo tamám Magribí kalísiyáon men phailá: wuh Vulgate yá 'Ámm tarjuma nám par mashhúr hai, aur qadr-dánon ke nazdík sab qadím tarjumon se afzal hai.

Yájújí tarjuma tísrí sadí men ek isquf Ulphilas náme se taiyár húá.

Phir Sklavonik, yá qadím Rússí tarjuma, Leo náme ek Yúnání amír ke do beṭon se, jo mulk i Rús men Injíl phailáne gaye the, taiyár kiyá gayá; aur wuh nauwín sadí men taiyár húá.

Phir Anglo-Saxon tarjuma Masíh ke sát sau chha baras ba'd shurú' húá: pahle faqat Zabúr aur cháron Injíl taiyár húín, lekin us ke untís baras ba'd ek baṛe buzurg Bede náme ne tamám Pák kitábon ká tarjuma kiyá.

Pák Kitáb ke qadím tarjumát kí itní muḳhtasar kaifíyat húí; sháyad ab kí zarúrat ke wáste káfí hogí. Aur ab hál ke zamána ke tarjumát ká zikr karte.

Is kí bábat kyá kahen, magar yih, ki tamám 'álam men koí baṛí qaum hai nahín, jis kí zubán men yá bilkull Pák Kitáb yá us ke chand sahífon ká tarjuma na húá. Ḳháss Angrezí jazíron men pánch alag zubánen jári hain, aur un sab men tarjuma ho chuká, balki in ke ba'zon men kaí alag alag tarjuma húe. Waisá hí mulk i Fráns, aur Jarmaní, aur Ástria, aur Speṇ, aur Porṭugal, aur Poland, aur Ḍenmárk, aur Swíḍan, balki sab Farangistání mamálik kí alag

alag bolíon men 'aláhida tarjumát hain. Phir Asia aur Afriká aur dakhin ke samundar ke ṭápúon kí baṛí qaumon kí zubánon men tarjuma ho chuká; chunánchi Turkí, Tátárí 'Arabí, Fársí, Pashtú, Panjábí, Hindí, Urdú, Bangálí, Uṛiyá, Támil, Telugú, Kanárí, Maráṭhí, Singhálí, Maláyí, Chíní wagaira. Balki sab kí ziyáda ágáhí ke wáste, in sab tarjumát kí, jitne húe hain, yih fihrist taiyár kí gayí.

MAGRIBÍ YURAP.

INGLISTÁN KE JAZÍRA.

	Tarjumát.	*Kyá chhapá.*
1	Anglo-Saxon	Sárí Pák Kitáb.
2	Angrezí	Aizan. . . .
3	Welsh	Aizan . . .
4	Gaelic	Aizan. . . .
5	Irish; desí aur Roman hurúf men,	Aizan. . . .
6	Manks	Aizan. . . .

FRÁNS.

7	Fránsísí	Aizan. . . .
8	Breton: (Pur. 'Ahd. ká tarjuma húá, lekin chhápá nahín gayá.	Nayá 'Ahdnáma.
9	Fránsísí-Basque	Aizan. . . .

SPEN AUR PORTUGAL.

10	Spení	Sárí Pák Kitáb.
11	Caṭalan; (Taur. o Zab. ká jo tarjuma húá, so nahín chhapá)	Nayá 'Ahdnáma
12	Spení-Basque	Lúqá kí Injíl.
13	Yahúdí-Spení	Nayá 'Ahdnáma.
14	Purṭugez	Sárí Pák Kitáb.

SHIMÁLÍ YURAP.

15	Aisland kí bolí men	Aizan. . . .
16	Swíḍan kí bolí men	Aizan. . . .

	Tarjumát.	*Kyá chhapá.*
17	Lapland kí bolí men	Nayá 'Ahdnáma.
18	Finland kí bolí men	Sárí Pák Kitáb.
19	Denmark kí bolí men	Aizan. . . .
20	Jazáir i Faroe kí bolí men . . .	Matí kí Injíl .

DARMIYÁNI' YU'RAP.

21	Yájúji yá Gothic.	
22	Dach ya'ne Háland kí bolí men .	Sárí Pak Kitáb.
23	Flemish, ya'ne Beljium kí bolí men	Aizan. . . .
24	German, yá Alemání :— . . .	Aizan. . . .
25	Saxon i nashebí	
26	Lithuanian	Aizan. . . .
27	Samogitian	Nayá 'Ahdnáma
28	Polish . , ...	Aizan. . . .
29	Yahúdí-Polish	Aizan. . . . .
30	Wendish i farází.	Aizan . , .
31	Wendish i nashebí . . . . . , .	Aizan. . . .
32	Bohemian	Sárí Pák Kitáb.
33	Hungarian , ...	Aizan. . . .
34	Croati, , ...	

JANU'BI' YU'RAP.

ITALÍ AUR SWITZERLAND.

35	Italian	Aizan.
36	Laṭíní	Aizan. . . .
37	Romanese	Aizan. . , .
38	Enghadine	Aizan. . . .
39	Piedmonṭese	Nayá 'Ahdnáma.
40	German-Swiss.	
41	Vaudois (Fránsísí ke sáth)	Lúqá aur Yúh.
42	Malṭese	

Yunán aur Tarkí.

	Tarjumát.	*Kyá chhapá.*
43	Yúnání i Qadím (Septuagint.) . . .	Pur. 'Ahdnáma.
44	Yúnání i Jadíd	Sárí Pák Kitáb.
45	Albanian, Jadíd Yúnání ke sáth .	Nayá 'Ahdnáma.
46	Turkí	Sárí Pák Kitáb.
47	Moldavian yá Wallachian . . .	Aizan. . . .
48	Servian	Nayá 'Ahdnáma.
49	Bulgarian	Aizan. . . .

RUSS.

50	Sklavonic yá qadím Rússí . . .	Sárí Pák Kitáb.
51	Jadíd Rússí	Aizan. . . .
52	Ḍorpaṭ-Esthonian	Zabúr o Injíl .
53	Reval-Esthonian	Sárí Pák Kitáb.
54	Livonian	Aizan. . . .
55	Karelian	Matí kí Injíl. .
56	Zirian	Aizan. . . .
57	Mordvinian.	Nayá 'Ahdnáma.
58	Tscheremissian	Aizan. . . .
59	Churwelsche	
60	Ladiniche	
61	Tschuwaschian	Cháron Injíl.
62	Tátárí Orengburgí	Nayá 'Ahdnáma.
63	Tátárí Astrákhání	Aizan aur Zabúr.
64	Tátárí Krímeaní	Paid. kí kitáb.

KOH I KÁF KÍ ATRÁF.

65	Ossitinian, (yih taqsím nahín húí,)	Cháron Injíl.
66	Grusingian yá qadím Georgian . .	
67	Georgian, (Pádríon aur 'Awámm donon ke hurúf men, . . .	Nayá 'Ahdnáma.
68	Qadím Armaní	Sárí Pák Kitáb.
69	Jadíd Armaní	Nayá 'Ahdnáma.

	Tarjumát.	*Kyá chhapá.*
70	Koh i Arárát kí Armaní . . .	N.'Ahd aur Zab.
71	Turkí-Armaní	Nayá 'Ahdnáma.
72	Kok i Káf kí Tátárí	Matí kí Injíl. .
73	Kurdí	

ARÁMI ZUBÁNEN.

74	Káldí i qadím	
75	Ibrání i jadíd	Pur. o N. 'Ahd.
76	'Arabí i qadím	Sárí Pák Kitáb.
77	'Arabí i jadíd	Nayá 'Ahdnáma ke chár sahífa.
78	Suryání i qadím	Sárí Pák Kitáb.
79	Suryání i jadíd	Aizan. . . .

FÁRS.

80	Fársí i qadím	
81	Fársí i jadíd	Sárí Pák Kitáb.
82	Pashtú	Tawá. o Injíl .
83	Balúchí	Aizan. . . .

HINDUSTÁN.

84	Sanskrit	Sárí Pák Kitáb.
85	Urdú	Aizan . . .
86	Bangálí	Aizan . . .
87	Uṛiyá	Aizan . . .
88	Hindúí	Aizan . . .

SÚBAJÁT I MAGRIBÍ.

89	Brij-Bhákhá	Aizan . . .
90	Sindhí	Matí kí Injíl .
91	Multání	Nayá 'Ahdnáma.
92	Panjábí	Sárí Pák Kitáb.

	Tarjumát.	*Kyá chhapá.*
93	Jambú kí bolí men (ya'ne Kohistání Panjábí)	Nayá 'Ahdnáma
94	Kashmírí	Taur. P o N. 'A.
95	Naipálí	Nayá 'Ahdnáma.

SÚBAJÁT I JANÚBÍ.

96	Telugú	Taur. aur N. A.
97	Kanára aur Maisúr kí bolí men, .	Sárí Pák Kitáb.
98	Támil, ...	Aizan, ...
99	Malayálim, ...	Aizan, ... ,
100	Tulu, ...	Nayá 'Ahdnáma'
101	Konkání, ...	Tauret o Injíl .
102	Maráṭhí, ...	Sárí Pák Kitáb.
103	Gujrátí, ...	Aizan, . . .
104	Kachí (Injíl ká tarjuma hotá hai,)	Thoṛá sá chhapá.

LANKÁ.

105	Pálí (Barmá ke hurúf men,) . . .	Injíl . . .
106	Singhálí, ...	Sárí Pák Kitáb.
107	Indo-Purtugez, ya'ne Lanká wagh. ke Purtugezon kí bolí men, (Pur. 'Ahdnáme ká tarjuma taiyár kiyá játá.)	Tauret Zabúr. aur Injíl . . .

HIND O CHÍN KE DARMIYÁNÍ MAMÁLIK.

108	Asámí, ...	Sárí Pák Kitáb.
109	Manípúrí, ...	Injíl . . . . .
110	Khásí (Injíl ká tarjuma húá), . .	
111	Barmá kí bolí men, ...	Sárí Pák Kitáb.
112	Siámí (Injíl ká tarjuma húá,) . .	
113	Kassiá, ...	Matí kí Injíl .
114	Lepchá, ...	Aizan . . .

CHÍN.

	Tarjumát.	*Kyá chhapá.*
115	Chíní, ...	Sárí Pák Kitáb.
116	Manchú, ...	Injíl . . .
117	Buriat-Mongolí, ...	Sárí Pák Kitáb.
118	Kalmuk.	Injíl. . . .
119	Formosan, ...	

POLYNESIA'.

120	Malay-ḳháss (Roman hurúf meṉ,)	Sárí Pák Kitáb.
121	Malay-ámez, jo Batavia meṉ jári hai,	Injíl. . . .
122	Jáva kí bolí meṉ, ...	Sárí Pák Kitáb.
123	Dáyak ya'ne Borneo kí bolí meṉ,	Injíl. . . . .
124	Japání, Injíl ká tarjuma húá, .	
125	Lúchúan-Japání; (Rúmíoṉ ko us ḳhatt tak tarjuma húá, lekin chhapá nahíṉ.)	
126	Hawaii, ya'ne jazáir i Sandwich kí bolí meṉ, ...	Sárí Pák Kitáb.
127	Tahití kí bolí meṉ, ...	Aizan. . . .
128	Rarotonga kí bolí meṉ, ...	Aizan. . . .
129	Márquesas kí bolí meṉ, . .	Injíl aur P. 'Ahd meṉ se thoṛá.
120	Tonga kí bolí meṉ Puráne 'Ahd-náma ká tarjuma hotá, . .	Nayá 'Ahdnáma,
131	Niú Zílanḍ kí bolí meṉ, . . .	Sárí Pák Kitáb.
132	Samoan, ya'ne Jazáir i Navigaṭor kí bolí meṉ.	Sárí Pák Kitáb.
133	Fíjí kí bolí meṉ, ...	Injíl. . . .
134	Nengonísí	Marqus aur Lúqá.
135	Lifú	Injíl aur P. 'Ahd. meṉ se thoṛá.
136	Nayí Kaledonia	
137	Aneiteum	Injíl aur Yúnah.

AFRIKÁ.

	Tarjumát.	*Kyá chhapá.*
138	Kopṭik ('Arabí ke sáth,)	Zabúr o Injíl.
139	Ethiopiá kí bolí meṉ . . .	N. 'Ahdnáma aur Zabúr.
140	Amharic kí bolí meṉ	Sárí Pák Kitáb.
141	Kinika kí bolí meṉ	Lúqá kí Injíl.
142	Barbarí cháron Injíl aur Paidáish ká tarjuma húá.	Lúqá. . . .
143	Bullom kí bolí meṉ (Angrezí ke sáth,)	Matí kí Injíl.
144	Accra kí bolí meṉ, ...	Paid. Yas. Dán. aur Nayá 'Ahd,
145	Otjí kí bolí meṉ, ...	Chár Injíl & A'am.
146	Yoruba kí bolí meṉ, ...	Paid. Ḳhu. Dan. aur N. 'Ahd. kí 7 Kitábeṉ.
147	Haussa kí bolí meṉ . . .	Paid. Ḳhur. Matí, Yúh. & A'am.
148	Ibú kí bolí meṉ, ...	Matí kí Injíl.
149	Grebo kí bolí meṉ;	Paid. aur Lúqá.
150	Namacqua kí bolí meṉ, . . .	Lúqá kí Injíl, wag.
151	Sechuana kí bolí meṉ, . . .	Sárí Pák Kitáb.
152	Káfirí (Caffre) kí bolí meṉ, . .	Aizan. . .
153	Sahidik . .	Qadím zubáneṉ.
164	Ammúní . .	
155	Basmurik .	
156	Habshí i ḳháss, pádríoṉ ke liye. .	Injíl o Zabúr.
157	Habshí 'Awámm kí, ...	Sárí Pák Kitáb.
158	Mandingo kí bolí meṉ, ...	Matí. . . .
158	Madagascar kí bolí meṉ, . . .	Sárí Pák Kitáb.
160	Isubu . . .	In meṉ tarjuma hotá játá.
161	Dualla . . .	
162	Sesuto . . .	
163	Susoo . . .	

AMERIKÁ.

SHIMÁLÍ.

	Tarjumát.	*Kyá chhapá.*
164	Greenland kí bolí men, . .	Nayá 'Ahd. aur aksar sahífa P. 'A. ke.
165	Esquimaux, ya'ne Labrador kí bolí men, ...	Paid. Zab. Am. Ambiya, Injíl.
166	Mohawk; Tauret aur Zabúr ká tarjuma húá, ...	Yas. Lúqá aur Yúhanná.
167	Mic-Mac	Paid. Zab. Matí, Lúqá o Yúh.
168	Cree	Nayá 'Ahdnáma,
169	Chhippeway kí bolí men, ...	Aizan.
170	Delaware kí bolí men	Yúh. ke khutút.
171	Choctaw kí bolí men.	Nayá 'Ahdnáma.
172	Dakota kí bolí men, ...	Pur. aur N. 'Ahd ke chand sahífa.
173	Creolese, ...	N. 'Ahd. N.
174	Mohegan, ...	

JANÚBÍ.

175	Surinam ke Negro logon kí bolí men,	N. 'Ahd. aur Zab.
176	Curacao jazíra kí Negro bolí men,	Matí, . . .
177	Aimara, Spení ke sáth, ...	Lúqá, . . .
178	Mexico kí bolí men, ...	Aizan, . . .
179	Brazil kí bolí men	
180	Peru kí bolí men, ...	

DASWÁN BÁB.—ALKITÁB KE PAṚHTE WAQT DIL KÁ KAISÁ HÁL CHÁHIYE.

Ḳhudá i parwardigár ke mahz fazl o hikmat se Pák Kitáb na sirf hamáre zamána tak mahfúz rahtí ái, balki díndár

logon ke wasíla se bahut zubánon men tarjuma kí gayí; aur us kí parwardigárí se Farangistán ke chand hoshyár kárígaron ne pandrahwín sadí 'Isawí men ḍhále húe hurúf se chhápne ká 'ajíb fann íjád kiyá; jab se is hunar kí aisí táraqqí aur nek-anjámí húí, ki Hindústán men bhí, bahut terí aur mufíd kitábon ke siwá, Pák Kalám ham ko ba ifrát háth áyá, aur hamáre laṛakpan se ab tak dars men rahá; magar chár sau baras peshtar is se us kí ek jild sau rúpiya ko bhí báham na pahunchtí thí. Pas lázim hai, ki us Pák Kitáb ko apní naját i abadí ká wasíla jánkar, aur apne taín hamesha kí zindagí ká wáris aur jalálí baqá ká ummedwár samajhkar, us ko ba gaur i tamám paṛhen.

Ba'ze us Kitáb ko faqat jí bahláne ke wáste, aur ba'ze use mu'atabar aur haqíqí aur sachchí tawáríkh kí qadím kitáb jánkar, dars men rakhte hain; aur ba'ze use faqat is wáste paṛhte hain, ki us kí shírín 'ibárat se hazz uṭháwen Lekin bahut aise bhí hain, jo us ko ta'zím ke sáth paṛhkar Ḳhudá se iltimás karte hain, ki Pák Kalám ke wasíla Rúh ul Quds hamárí 'aql ko roshan karke hamen pák dil ináyat kare.

Ḳhudá ke Kalám se naját ká fáida uṭháne ke liye cháhiye ki har ek paṛhnewálá láiq mizáj aur maqsad se paṛhe.

1.—Pák Kitáb ko ta'zím ke sáth paṛhná cháhiye; kyúnki us men Ḳhudá Qádir i Mutlaq kí sharí'at hai.

Bahut se díndár log bhí záhirá is bát ko bhúl játe hain: chúnki use hamesha dekhte, is sabab se us ko kitáb i 'ámm jánkar, kam ta'zím karte hain; par, barḳhiláf is ke, cháhiye ki jab us par nazar karen tab samjhen ki is men hamáre wáste Ḳhudá kí rahmat aur 'adálat ká bayán hai. Dáúd ne Zabúr cxix. 161 men yún likhá hai, ki "Mere dil men tere kalám ká ḍar samáyá hai." Us 'ajíb kitáb ke sab mazámín Ḳhudá hí ne likhwáe; is dunyá men wuh hamáre sáre faráiz ká qánún, aur us men wuh sharí'at hai, jis ke mutábiq ham sab se qiyámat ke din hisáb liyá jáegá. Ḳhudáwand yún farmátá hai, ki "Main us shaḳhs par nigáh

karúngá, jo garíb aur shikasta-dil hai, aur mere kalám se kámp játá hai." Yas'aiyáh lxvi. 2. Albatta Qádir i Mutlaq Khudá ke kalám ko be-adabí o be-parwáí se paṛhná bahut bejá, balki niháyat khatarnák hai.

2.—Tarbiyat-pizírí aur 'ájizí ke sáth us ko paṛhná cháhiye.

Jo ádmí Khudá ke kalám se ta'lím aur naját hásil karne cháhtá, us ko lázim hai ki us kí har ek nasíhat ko Khudá i dáná ká hukm samjhe. "Wuh halímon ko 'adálat kí ráh batátá, aur miskínon ko apní ráh dikhátá hai. Khudáwand ká bhed un ke pás hai, jo us se ḍarte hain," Zabúr xxv. 9 aur 14. Cháhiye ki ham apne dil-pasand khiyálon aur khwáhishon ko chhoṛ den, táki Khudá ká Kalám hamáre dil par aisá asar kare, jaisá naqsh i muhr mom par. Chunánchi Ya'qúb rasúl ne ilhám se yih nasíhat dí, ki "Sárí gandagí aur badí ke fuzlát phenkkar. us kalám ko, jo paiwand hotá, aur tumhárí ján bachá saktá hai, farotaní se qabúl kar lo." Ya'qúb i. 21. Agle 'Ísáíon ne Pák Kitáb ko 'ájizí aur ta'zím ke sáth paṛhá. "Jab wuh kalám jo Khudá ká hai, jise ham sunáte hain, tum ko milá, tum ne use ádmíon ká kalám nahín, balki Khudá ká kalám jánkar, ki wuh haqíqat men aisá hí hai, qabúl kiyá, aur wuh tum ímándáron men asar kartá hai." I Tassal. ii. 13.

3.—Rúh ul Quds kí tásír par bharosá rakhná cháhiye, táki Pák Kalám se fáida uṭháwen.

"Nafsání ádmí," agar sáhib i 'ilm o akhláq ho, par du'á men gaflat karne se, "Khudá kí Rúh kí báton ko nahín qabúl kartá: ki wuh us ke áge be-wuqúfián hain: aur na wuh unhen ján saktá hai, kyúnki we rúhání taur par bújhí játí hain." I Qur. ii. 14. Hamáre ásmání Báp Khudá ne apne fazl se yih wa'da kiyá hai, ki agar us se du'á mángen, to wuh ham ko Rúh i Quds kí aisí tásír bakhshegá, jis se ham khwáhish i nafsání ko chhoṛkar roshan-'aql aur pák-dil ho jáen. "Agar koí tum men se hikmat men náqis howe, to Khudá se mánge, jo sab ko sakháwat

ke sáth detá, aur ulahná nahíṉ detá hai, ki us ko 'ináyat hogí." Ya'qúb i. 5. "Pas jab tum bure hokar, apne laṛkoṉ ko achchhí chízeṉ dene jánte ho, to wuh Báp, jo ásmán par hai, kitná ziyáda, un ko jo us se mángte haiṉ, Rúh i Quds degá?" Lúqá xi. 13.

Ḳhudá ke Kalám meṉ bahut aisí mushkil báteṉ haiṉ, ki un ko sirf Ḳhudá kí Rúh kí madad se samajh sakte haiṉ. Jo log cháhte haiṉ ki Pák Kalám se Ḳhudá kí marzí ko daryáft kareṉ, un ke wáste yihí baṛá aur aslí qánún hai: ki we hamesha Ḳhudá se ba dil o ján du'á aur iltimás karte raheṉ, táki wuh apne wa'da ke mutábiq apne fazl se Rúh i Quds kí tásír baḳhshe, jo un kí ta'lím o hidáyat kare; aur, jaise hamáre Ḳhudáwand ne apne shágirdoṉ se kiyá, un kí 'aql kí ánkheṉ khole, táki Pák Kalám ko samjheṉ. Filhaqíqat agar Wuh hamárí rahnumáí na kare, to hamárí koshish is bát meṉ be-fáida ṭhahregí; balki us shaḳhs par afsos hai jo is amr meṉ apní 'aql par takya kare.

4.—Pák Kitáb ko is iráda se paṛhná cháhiye, táki us se tasallí páweṉ, aur us ke hukmoṉ ko bajá láweṉ.

Chúṉki Muqaddas Kitáb gunáhgároṉ ko ilhám se is wáste milí, ki we Yisú' par ímán láne se naját kí dánáí páweṉ; aur jis hál ki kitáb i mazkúr is láiq hai, ki ham ko ímán aur pákízagí meṉ kámil kare, aur is dunyá meṉ Ḳhudá kí suhbat ke qábil banáwe, aur us ímán ke wasíla se, jo 'Isá Masíh par hai, ham ko muqaddasoṉ kí mírás baḳhshe: pas zarúr hai, ki ham us ko farotaní aur ímán aur du'á ke sáth ba-gaur paṛheṉ; táki us kí ta'límoṉ ko samajhkar pasand kareṉ, aur us ke sab pák hukmoṉ ko ba ḳhushí i ḳhátir 'amal meṉ láweṉ. Is báb meṉ sáhib i mazámír Dáúd hamáre wáste ek namúna hai: kyúṉki us ne isí taur par Ḳhudá ke Kalám ko paṛhkar us se bahut barkateṉ hásil kíṉ; chunánchi xix. aur cxix. Zabúr meṉ is ká mufassal bayán hai. Kásh is tasníf ká har ek paṛhnewálá Ḳhudá ke Kalám ke haqq meṉ sáda-dilí se waisíhí árzú rakhe, jaisí ki áyat i zail se wázih hai, ki wuh rakhtá thá. "Merí ánkheṉ khol,

táki main terí sharí'at ke 'ajáib mazmúnon ko dekhún. Tere munh kí sharí'at mere liye hazáron ashrafíon aur rúpayon se bihtar hai. Aisá kar, ki tere qawá'id par 'amal karte hí merá dil be-'aib rahe; táki main ruswá na hoún. Main ne abadí mírás kí mánind terí shahádaton ko le liyá; kyúnki merá dil un se masrúr hai." Zabúr cxix. 18, 72, 80, 111. "Wuh shakhs jo us kí marzí par chalá cháhe, jánegá, ki yih ta'lím Khudá kí hai, yá nahín." Yúhanná, vii. 17. Is báb men Dr. Owen Sáhib kí ek bát ba-mauqa' ma'lúm hotí, ki "tamám Pák Kitáb ilhámí aur hidáyat ke liye mufíd hai, aur Rúh ul Quds ne is wáste use likhwáyá, táki us ko dawákhána samajhkar us men se har ek ádmí wuhí dawá le, jo us ke dil ke marz ko dúr kare. Wuh Pák Kalám ádmíon ke dil ko jánchtá, aur un ke khiyálon ko záhir kartá, aur un ke a'ámal men farq batákar un ko nekí o badí kí tamíz bakhshtá, aur khátir jam'aí aur tassallí aur hidáyat detá hai, táki we Khudá par ummed aur tawakkul rakhkar us ke farmánbardár rahen, aur us kí suhbat se khushí hásil karen. Aur chúnki Pák Kalám hí ke wasíla se Rúh i Quds we fáida jin ká mazkúr húá un ko bakhshtí hai, aur is tarah árám aur khátir jama'í aur tawakkul hásil hotá, pas un ko az ráh i tajriba yaqín i kámil hotá hai, ki beshakk Khudá kí Kitáb yihí hai; aur jo jo hujjaten aur i'atirázen ki Shaitán khwáh insán us par láte hain, un ko mahz be-bunyád jánte hain."

GYÁRAHWÁN BÁB.—PÁK KITÁB SE FÁIDA HÁSIL KARNE KE QAWÁ'ID MEN.

Khudá ke kalám ko fáida ke sáth parhne ke liye, dil kí un hálát ke siwá jin ká mazkúr ho chuká, bahut qawá'id hain, jin ke isti'amál se bará fáida hásil hotá hai. Un men se auwal aur mufídtar ye hain:—

1. Pák Kitáb ko har roz bilá nága parhná.—Sab log us ke parhne kí barábar fursat nahín rakhte, ba'ze thorá aur

ba'ze bahut paṛh sakte. Chunánchi ek buzurg pádrí, Thomas Gouge Sáhib náme har roz us ke pandrah báb paṛhá kartá thá; aur chauthí sadí 'Ísawí meṉ Chrysostom náme ek isqúf har hafta meṉ, aur maqámoṉ ke siwá, Rúmíoṉ ke maktúb ko do bára paṛh ḍáltá thá: lekin har ek is ke qábil nahíṉ; aur is qadr paṛhná zarúr bhí nahíṉ. Magar albatta aksar ashkháss is qadr fursat rakhte haiṉ, ki subh aur shám ke waqt ek ek báb paṛheṉ. Aur agar koí in donoṉ waqtoṉ meṉ kam-fursatí ke bá'is sirf do ek áyat, aur Itwár ko us ke chand báb gaur se paṛheṉ, to is hál meṉ bhí bahut fáida hásil hogá. "Wuh (díndár) Ḳhudáwand kí sharí'at meṉ soch kartá hai," Zabúr i. 2. "Sa'ádatmand wuh insán, jo merí suntá hai, aur jo har roz mere ástánoṉ par ráh taktá hai, aur mere darwázoṉ kí chaukhaṭoṉ par nigrán rahtá hai," Amsál viii. 34.

2. Pák Kitáb ke har ek sahífa ko bilkull paṛhná.—Jo ádmí kisí mufíd kitáb ko thoṛá thoṛá já-ba-já aur be-tartíbí se paṛhtá hai, wuh subuk-mizáj ma'lúm hotá: afsos kí bát hai ki aise bahut log haiṉ. Magar kitná ziyáda nádán aur taqsírwár wuh ṭhahre jo Ḳhudá ke Kalám ko is taur se paṛhe! Is tarah ke paṛhne se kisí kitáb, ḳhusúsan Pák Kitáb ká mazmún nahíṉ khulegá. Pák Kalám ke kaí sahífa, maslan Paidáish kí kitáb, aur cháron Injíl aur Rasúloṉ ke A'amál aur Rúmíoṉ aur 'Ibráníoṉ ke ḳhatt aise haiṉ, ki agar un meṉ se sirf thoṛá paṛheṉ, to un sahífoṉ ke mazmún hargiz durustí se na samjhe jáenge. Pas cháhiye ki har ek sahífa ko, pahle us se ki dúsre ko shurú' kareṉ, bilkull shurú' se áḳhir tak paṛheṉ, táki musannif ká púrá matlab aur maqsad daryáft howe.

Agarchi Pák Kitáb ke sab sahífa hamárí tarbiyat aur hidáyat ke wáste zarúr haiṉ, par ḳhusúsan kam-'ilm 'Ísáíoṉ ke nazdík sab barábar dilchasp aur fáidamand nahíṉ; is liház se agar we ba'z sahífoṉ pa kam tawajjuh kareṉ, to rawá hai. Aksar ímándár Zabúr kí kitáb ke ḍeṛh sau mazámír par, ki har ek un meṉ se judí tasníf hai, aur injíloṉ aur mak-

túbon par ziyáda mutawajjih hote hain; kyúnki ye sahífa un kí tarbíyat aur árástagí aur tasallí ke wáste mufídtar hain: khair, un men se jis sahífa ko parhen, us ke mazámín aur aur daláil aur fawáid hásil karne ke wáste, cháhiye ki use tamám parh dálen.

3. Har ek sahífa ke maqsad o garaz par liház karná.—Aksar auqát nek ádmí bhí, Pák Kalám ke jude fiqron ke parhne, aur Rúh i Quds ke maqsad par kam liház karne ke sabab se, un ko ultá samajhkar ná-durust natíja nikálte hain. Be-dín log aksar Khudá ke Kalám ke ma'ne pherte hain, jaisá ki Shaitán ne Masíh kí ázmáish ke waqt kiyá, Matí iv. 6. Patrus, Pulús ke maktúbon ke chand mushkil fiqron par liház karke, apne bháíon ko aisí burí 'ádat se yún hoshyár kar detá hai: "We jo jáhil aur be-qiyám hain, un ke ma'non ko bhí, dúsrí kitábon ke mazmúnon kí tarah, apní halákat ke liye pherte hain," II Pat. iii. 16. Agar ham un khatton par jo Púlus ne Rúmíon aur 'Ibráníon ko likhe liház karen, to qá'ida i mazkúr kí khúbí ham par sábit hogí. Donon khatton men naját kí bábat wuhí ta'lím mundaraj hai, lekin un ke bayán men bahut farq hai. Jo maktúb us ne Rúmíon ko likhá, wuh sab ímándáron kí tarbíyat ke wáste; lekin 'Ibráníon ká maktúb khusúsan Yahúdíon ke nám par is wáste marqúm húá, tá daryáft karen, ki Músá kí rusúm sirf Masíh ke aiyam tak ke liye muqarrar húí thín, aur kahánat kí mutafarriq khidmaten, aur qurbáníán, aur tahárateu, Masíh kí, jo baní Ádam ká zámin hai, kahánat aur kafára, aur kalísiya ke pák hone kí 'alámaten thín.

4. Is bát par nazar rakhná ki Pák Kitáb ke sáre sahífon ká asl matlab ek hí hai, aur sab ápas men mel rakhte hain.—Záhir hai, ki us ke musannifon ne, na apní khwáhish, balki Rúh i Quds ke likháne se likhá hai; kyúnki agarchi we dunyá ke mutafarriq zamánon aur mulkon men rahte the, aur har ek kí liyáqat aur hálat men farq thá, tau bhí ek hí ráe rakhte the; aur jo ta'límen, yá ahkám i rasmí o akhláqí, yá nasíhaten unhon ne likhín, so báwujúde ki safáí men

zamána ke sabab kamí o beshí hai, lekin mazmún sab ká ek hí hai: kisí men ikhtiláfát nahín páe játe, aur jo záhirí ikhtiláfát hain, so aise ki un ká mel karná thoṛe hí gaur o tahqíq se ho saktá.

5. Us gawáhí par jo qadím nabíon ne Masíh kí nisbat dí hai liház rakhná.—Sárí Pák Kitáb ká yihí maqsad hai, kí us ke paṛhnewále Yisú' Masíh kí taraf rujú' láwen. Chunánchi Mukáshafát kí kitáb men hai, ki us buzurg ne jo Yúhanná par royá men záhir húá thá kahá, ki "Gawáhí jo Yisú' par hai, nubúwat kí Rúh hai." Mukásh. xix. 10. Isí tarah hamáre Khudáwand ne áp farmáyá, ki "Nawishton men ḍhúnḍho: ki yih wuhí hain jo mere liye gawáhí dete hain." Yúhan. v. 39. Aur apne jí uṭhne ke ba'd us ne apne do shágirdon se is amr men guftogú kí: aur "Músá se shurú' karke sab nabíon kí wuh báten, jo kitábon men us ke haqq men hain, un ke liye tafsír kín: aur un se kahá, ki yih we hí báten hain, jinhen main ne, jab ki tumháre sáth thá, tum se kahá, ki zarúr hai, ki sab kuchh jo Músá kí tauret aur nabíon ke nawishton aur Zabúron men merí bábat likhá hai, púrá ho.' Lúqá xxiv. 27, 44. Phir Patrus rasúl ne yún likhá hai, ki "Sab nabí us par gawáhí dete hain, ki jo koí us par ímán láwe, us ke nám se us ke gunáh mu'áf honge." A'amál x. 43. In áyaton ká yih matlab nahín ki Pák Kitáb ká har ek fiqra Yisú' Masíh se ishára rakhtá hai, magar us kí sárí ta'lím ká yih khulása hai, ki Khudá aur insán ke bích men ek darmiyání ká honá insán kí naját ke liye pur zarúr hai; lekin tahqíq hai ki Pák Kalám ke bahut maqámon men akele Naját-dihinda Yisú' Masíh ke jalál aur fazl aur 'uhdon ká mufassal mazkúr hai. Aur chúnki Pák Kalám men hamáre Naját-dihinda aur us makhlasí ká jo us ne hamáre wáste hásil kí, púrá bayán hai, isí wáste cháhiye, ki ham us kitáb ko 'azíz jánen, aur us ko kamál koshish se paṛhen.

6. **Pák Kitáb kí tafsír us hí men ḍhúnḍhná, ki ek maqám ke ma'ne dúsre maqámon ke muqábala se khulte.—**

Agar, alfáz kí fihrist ke wasíla se, Pák Kitáb ke un fiqron ko jo ápas men muwáfiq aur muta'lliq hain talásh karke muláhaza karen, to ham ko be-niháyat fáida hásil hogá. Ham ko yih hukm húá ki Kitábon men ḍhúnḍhen; aur rúhání chízon ká rúhání báton se bayán karen, 1. Qur. ii. 13. Ek buzurg ne yún farmáyá hai: "Mujh ko is bát ká kamál yaqín hai, ki agar koí 'Ísáí, bahut kam-'ilm bhí, Pák Kitáb ko qá'ida i mazkúr ke mutábiq paṛhne kí koshish kare, to wuh na sirf is qadr 'ilm jis se naját páwe hásil karegá, balki Ḳhudá ke fazl se apne mazhab kí har ek bát se aisá wáqif ho jáegá, ki un logon ke jhúṭhe kalám aur hujjaton se, jo apní ráe ko us men daḳhl dete hain, gumráh na hogá. Agar sáre dunyáwí 'ilm se náwáqif, par Kitáb i Muqaddas kí hikmat se wáqif ho, to yih us kí salámatí ke wáste bas hogá. Harchand aksar Tawáríḳh kí báten us ko ma'lúm na howen, par agar Yahúdí aur 'Ísáí kalísiyáon ke qadím ahwál se jo Puráne aur Naye 'Ahdnámon men mundaraj hai ḳhabardár ho, to us kí naját ke wáste kuchh zarar o ḳhatar nahín. Agar isí taur par jaisá ki bayán kiyá gayá, Pák kitábon ko paṛhtá rahe, aur hamesha yih du'á mánge ki Rúh i Quds, jis ke ilhám se we likhí gayí hain, us kí 'aql ko roshan kare; to Tawáríḳh yá 'ilm o hikmat se koí aisí bát yá dalíl na niklegí ki jo itná hí jánnewále 'Ísáí ke ímán men ḳhalal ḍále."

7. Us tadbír ko jis se gunáhgár, Ḳhudá ke darbár men rástbáz, aur bihisht men us ke huzúr rahne ke láiq, ṭhahar saktá, durustí se samajhná.—"Ham Ḳhudá ke huzúr, apne Ḳhudáwand aur Naját-baḳhshnewále 'Yisú Masíh hí ke sawáb kí ḳhátir, ímán ke wasíla se, rástbáz gine játe hain, aur kuchh apne a'amál yá sawáb ke bá'is nahín."—*Church of England ká* 11*wán Aqída.* "Ham ko rástbáz ṭhahráná fazl i iláhí ká ek kám hai, ya'ne ki Ḳhudá, sirf Masíh kí rástbází kí ḳhátir se jo faqat ímán ke wasíla hamáre hisáb men giní játí, hamáre sab gunáhon ko muft mu'áf kartá, aur ham ko apne nazdík rástbáz ṭhahráke qabúl kartá hai.

General Assembly ke Suwál o jawáb kí kitáb. 'Asháyá liii. 10;—12 Rúm. v. 17—19; II Qur. v. 21. ko dekho.

Phir cháhiye ki ham pák-dil hone ke 'aqída ko bakhúbí samjhen. Koí gunáhgár, jab tak ki Rúh i Quds se paidá na ho, aur apní aslí nápák tabí'at ko chhorkar pákdil na bane, tab tak Khudá kí bádsháhat men dákhil hone ko hargiz qábil na ṭhahregá. "Us ne ham ko rástbází ke kámon se nahín, jo ham ne kiye, balki apní rahmat ke sabab, naye janam ke gusl, aur us Rúh i Quds ke sar i na'u banáne ke sabab bacháyá; jise us ne hamáre bachánewále Yisú' Masíh kí ma'rifat ham par bahutáyat se ḍálá." Títus iii. 5, 6. Agar ham in aslí báton ko hamesha yád rakhenge, to Pák Kalám ke bahut fiqron ko, jo aur hálat men bárík aur bayán se báhar ma'lúm dete hain, samajh jáenge.

8. Yád rakhná cháhiye ki Khudá ká yih iráda hai ki bahut sí báten, jo Puráne 'Ahdnáma men mazkúr hain, Yisú' Masíh aur us 'iláqa kí, jo wuh apne ímándáron ke sáth rakhtá hai, nisháníán ṭhahren.—Púlus rasúl farmátá hai ki "Sharí'at ánewálí nia'maton kí parchháín hai;" ki us men Masíh kí shafá'at aur us kí kalísiya kí makhlasí kí bahut báton kí 'alámaten hain. 'Ibrán. viii. 5. ix. 8, 12, 24; x. 1. Un nisháníon ke bayán men bahut khabardárí cháhiye; kyúnki bahuteron ne apní be-wuqúfí aur náqis qiyáson se un ká aisá be-taur bayán kiyá hai, ki log un nisháníon par shubha láte, aur hanste hain. 'Alámaton ke bayán ká ek sahíh aur yaqíní qá'ida yih hai, ki Puráne 'Ahdnáma ke jin ashkhás aur chízon ko Masíh yá us ke rasúlon ne Naye 'Ahdnáma ke ashkhás yá chízon kí 'alámat ṭhahráyá, un ko 'alámaten samjhen. Bahut shakhs, jaisá Ádam aur Malik i Sidq, aur Músá, aur Dáúd; aur chízen, jaisá Núh kí kishtí, aur mann, aur jamá'at ká khíma; aur maqám, jaise Kana'án, aur Yarúsalam, aur panáh ke shahr; aur rusúm, jaise 'Íd i Fasah, aur gunáh ke wáste bár bár kí qurbáníán, aur taháraten: yih sab 'alámaten hain, ki

un kí púrí tafsír 'Ibráníon ke maktúb men pái játí.

9. Lafz i *'ahd* ke, jo Pák Kalám men mazkúr hai, ṭhík ma'ne yád rakhná cháhiye.—'Ahd, tarfain men, qaul o iqrár karná hai; magar Pák Kitáb men aksar garaz us se yih hai, ki Ḳhudá kisí shaḳhs yá ashḳhás ke sáth un ke baṛe fáida ke wáste mazbút wa'da kare. Pák Kalám men aise kaí 'ahd likhte hain: un men chand 'ahdon mufassala i zail par liház rakhná zarúr hai.

1. Farmánbardárí yá A'amál ká 'ahd, jo Bárí Ta'álá ne Ádam o Hawá ke sáth, aur un ke wasíla se sab baní Ádam se bándhá: us ká nishán zindagí ká peṛ húá. Paidáish ii. 9. iii. 22—24.

2. Baní Ádam kí salámatí ká 'ahd, jo Ḳhudá ne Núh ke sáth bándhá: aur us ká nishán dhanuk muqarrar kiyá. Paidáish ix. 9—17.

3. Mirás ká 'ahd, jo Abiraham aur us kí aulád ke sáth, aur phir Koh i Síná par baní Isráel ke sáth bándhá gayá; ḳhatna us 'ahd ká nishán ṭhahrá. Paidáish xvii. 1—13: Ḳhurúj xix. 1—7; Istisná ix. 5—11.

4. Bádsháhí ká 'ahd, jo Dáúd ke sáth bándhá gayá. II Sam. vii; Zabúr lxxxix. 19—37.

5. Naját aur Fazl ká 'ahd, jis ká darmiyání aur zámin Masíh hai. Chunánchi Rasúl ímándáron kí bábat yún likhtá hai, ki "Ḳhudá ne hamen bacháyá, aur pák buláhaṭ se buláyá; na hamáre kámon ke sabab se, balki apne iráda hí, aur us ni'amat se jo Masíh Yisú' ke wáste azal men hamen dí gayí." II Tim. i. 9.

Fazl ká 'ahd ek rahmat kí tadbír hai, jis ke mutábiq Ḳhudá gunahgáron ko apne ḳháss log ṭhahrákar un se barakaton aur ni'amaton ká wa'da kartá, aur un kí hidáyat ke liye qawánín aur rusúm muqarrar kartá, jo us kí nazdíkí aur rifáqat hásil karne ke liye wasíla ṭhahren; aur yih sárá mu'ámala qurbán ke lahú se mustahkam húá. Sábiq zamánon men jánwaron kí qurbání ke wasíla se 'ahd i fazlí kí ḳhabar dí játí thí; lekin jab se ki Masíh ne 'ain waqt par

us 'ahd kí haibatnák sharton ko apne lahú aur ján dene se púrá kiyá, tab se Ḳhudá ke log 'Ashá e Rabbání kháte waqt is amr kí yádgárí karte áe. Púlus rasúl, fazl ke 'ahd ko Músá ke 'ahd se muqábala karke, sábit kartá hai, ki fazli 'ahd se bahut bihtar barkaten miltí hain. "Masíh us bihtar 'ahd ká darmiyání hai, jo bihtar wa'don se bándhá gayá: kyúnki Ḳhudáwand farmátá hai, ki Yih wuh 'ahd hai, jo main Isráel ke gharáne ko sáth un dinon ke ba'd bándhúngá: main apne qánúnon ko un kí 'aqlon men ḍálúngá, aur un ke dilon par likhúngá, aur main un ká Ḳhudá húngá, aur we mere log honge: aur koí apne hamsáya, aur koí apne bháí ko sikhláke na kahegá, ki Tú Ḳhudá ko pahchán; kyúnki un men ke, chhoṭe se baṛe tak, sab mujhe pahchánenge, aur main un kí buráíon par rahm karúngá, aur un ke gunáhon ko aur bedíní ko kabhí yád na karúngá." 'Ibrán. viii. 6—12.

10. Pák Kalám ke har ek paṛhnewále ko sharí'at ke maqsad se ṭhík wáqif honá bahut zarúr aur mufíd hai.—Lafz i *sharí'at* ke kaí ma'ne hain. Pahle, Láwí firqa kí rusúm se murád hai, jo mulkí aur akhláqí aur díní umúr se 'iláqa rakhtí thín. In faráiz se 'Ibrání 'Isáíon ne Yisú' Masíh par ímán láne se chhuṭṭí páí. Dúsre, Naye 'Ahdnáma men sharí'at kí murád un das hukmon se hai, jo Músá kí tauret men mundaraj hain, ki un men un faráiz ká mazkúr hai jo ham ko Ḳhudá aur apne hamjinson ke haqq men adá karná lázim hai. Hamáre Ḳhudáwand ne un ká ḳhulása do ahkám par ḳhatm kiyá, ya'ne "Tú Ḳhudáwand ko, jo terá Ḳhudá hai, apne sáre dil aur ján aur samajh se piyár kar; aur jaisá áp ko waisá hí apne paṛosí ko piyárá samajh." Yih to tamám ahl i 'aql ke wáste farzon ká qánún ṭhahartá; aur agarchi Masíh ke pairauon ke liye is ká adá karná rástbází aur zindagí hásil karne kí shart aur wasíla nahín ṭhahartá, par tau bhí us ká bajá láná har zamána men un par, balki sáre baní Ádam par, farz hai.

11. Pák Kalám kí jugráfiya se wáqifiyat zarúr hai, tá ma'lúm ho, ki jo jo maqám us meṉ mazkúr haiṉ, kaháṉ, aur ek dúsre se kis qadr fásila rakhte, haiṉ.

12. 'Ibráníoṉ ke 'uhdoṉ aur pák 'ídoṉ se wáqif honá cháhiye.

13. Pák Kitáb ke paṛhnewále ko yih bhí lázim hai, ki us ke baṛe ahwál ke zamánoṉ kí ti'adád aur andáz se wáqif howe, táki us ke mutafarriq hissoṉ ke matlab se baḳhúbí fáida uṭháwe.—We mashhúr zamána, jin se san o sambat ká hisáb hotá, ye haiṉ: dunyá kí paidáish, jo 4000 baras Masíh se peshtar húí: aur túfán, 2348 baras Masíh se peshtar: aur Ibráhím ká mulk i Kan'án meṉ jáná, 1921 baras Masíh se áge: aur Baní Isráel ká ḳhurúj, 1491 baras Masíh se áge: aur Sulaimán kí haikal kí taqdís, 1012 baras Masíh se peshtar: aur Yahúdáh kí asírí, 588 baras Masíh se peshtar: aur Puráne 'Ahdnáma ká ḳhatm honá, 400 baras Masíh se áge: aur Naye 'Ahdnáma ká ḳhatm páná, San 100 'Ísawí meṉ.

14. Sab púrabí qaumon ke qadím dastúr par liház karná.—Díní rusúm ke siwá, 'Ibráníoṉ meṉ bahut dunyawí dastúrát bhí the, jo ahl i Farang ko anokhe ma'lúm dete haiṉ. Maslaṉ, un ke makánát kí chhateṉ aksar chapṭí, aur ahl i makán un par ṭahlá aur soyá karte, aur un meṉ díndár log aksar waháṉ du'á mángte the, Matí xxiv. 17; A'amál x. 9. Un kí kitábeṉ thoṛí aur chhoṭí, aur meshí par likhí, aur ek belan par lapeṭí játí thíṉ.

15. Puráne 'Ahdnáma ká Urdú tarjuma jo Roman hurúf meṉ chhápá gayá, us ke ek qá'ida par liház karná cháhiye.—Chunánchi jis jis maqám par lafz i Ḳhudáwand, yá Rabb, baṛe hurúf meṉ chhápá gayá, un maqámoṉ par aslí 'Ibrání meṉ Yahowáh likhá hai, aur yih lafz us azalí Wájib-ul-wujúd kí zát se murád rakhtá hai, jo sab jándároṉ ko zindagí baḳhshtá hai. Aur jis maqám par lafz i mazkúr chhoṭe hurúf meṉ chhápá gayá hai, us jagah 'Ibrání zubán meṉ aisá lafz páyá játá ki jis ke ma'ne hákim yá sáhib hai.

BÁRAHWÁṈ BÁB.—ALKITAB KÍ ḲHUSÚS PURÁNE 'AHDNÁME KÍ JUGRÁFIYA KE BAYÁN MEṈ.

Misr ke siwá, aksar mulk jo Puráne 'Ahdnáma meṉ mazkúr haiṉ, Eshiá kí pachchhim atráf meṉ wáq'i haiṉ. Is dunyá kí unhíṉ atráf meṉ pahlá insán paidá húá; wahíṉ qadím gharánoṉ ke bápdáde darází i 'umr ke sáth rahe, aur Núh kí aulád bhí túfán ke ba'd bahut muddat tak waháṉ rahí, aur Asúr aur Bábul, aur Fárs kí baṛí bádsháhateṉ bíná pákar bahut muddat tak iqbálmand rahíṉ. Waháṉ tak Yúnání o Rúmí saltanateṉ phailíṉ; aur us wiláyat ke agle báshindoṉ kí kasrat aur daulatmandí ká 'ajíb ahwál jo qadím muarriḳhoṉ aur Pák Kitáb ke ilhámí musannifoṉ ne likhá, us kí sachái par 'álishán mahalloṉ aur 'umda makánát ke khanḍar, jo ab tak un mulkoṉ meṉ nazar áte, dalálat karte haiṉ.

Ġálib hai, ki Firdaus, ya'ne Bág i 'Adan, mulk i Arman meṉ Furát naddí ke nazdík wáq'i thá. Aksar mulk jo Puráne 'Ahdnáma meṉ mazkúr, aur beshtar Eshiá meṉ wáq'i haiṉ, so ye haiṉ; Pálesṭain, ya'ne mulk i Yahúdiyá; Arám, jo Súriya aur Shám bhí kahlátá, jis meṉ Fíníkí shámil hai; Kúchak Eshiá jo filhál Anadolí hai; aur Arám-naharain, ya'ne Mesopoṭámiá, jo is waqt Aljazíra, o 'Iráq i 'Arab, kahlátá; Kasdistán; Asúria, aur 'Arabistán. Misr, Áfriká ke uttar o púrab ke kanáre par, hai; aur us ke aur Eshiá ke bích meṉ ḳháknáe Súez, aur Lál Samundar, jo Buhaira i Qulzum, yá Ḳhalíj i 'Arab kahlátá, wáq'i hai.

Áfriká aur Yúrap kí nisbat bhí, Eshiá kí áb hawá achchhí aur zamín zarḳhez hai; us meṉ lazíz mewaját, aur ḳhushbú balsám, aur gond, aur masále, aur qímatí jawáhir báham pahunchte haiṉ.

Lekin Muqaddas Kitáboṉ meṉ aksár unhíṉ ahwál ká bayán hotá hai, jo ki Pálesṭain yá Kan'án meṉ wáq'i húe, jis meṉ Isráel aur Yahúdáh kí bádsháhateṉ thíṉ, aur Sulaimán bádsháh ne Ḳhudá kí haikal ta'mír kí, aur Pák Kitábeṉ

takalluf aur shán o shaukat ke sáth makhsús kiyá játá thá, aur har roz qurbání ke waqt 'umda aur chamkílí poshák pahinkar házir hotá thá; khusúsan kafára ke din wuh ek qímatí sína-band ko, jis kí chaprás ke jawáhir men Isráel ke bárah firqon ke nám kanda the, is liye bándhtá thá, táki páktarín makán men dákhil hone ke waqt is ko dekhkar tamám qaum ko Khudáwand ke rú ba rú yád kare. Sardár káhin, apne 'uhda par taqarrur páne, aur makhsús hone, aur logon ke wáste qurbání guzránne, aur shafá'at karne men, Khudáwand Yisú' Masíh ká kháss nishán thá. Khur. xxvii aur xxix; Ahbár xvi; 'Ibrán. iii, v, vii, viii. ix, x. ko dekho.

Yahúdíon ke 'ámm káhin bhí Hárún kí nasl men se the. Aksar auqát we hí kahánat ká kám karte the, aur un ke ye faráiz the, ki sardár káhin ke ihtimám men harroza aur dúsrí qismon kí qurbánián guzránen, ki khíme kí mutafarriq khidmaton ko anjám den, aur logon ke wáste sab díní rusúm adá karen, aur unhen Khudá kí sharí'at sikhláwen. We chaubís saffon par munqasam the, aur har ek saffwále párí párí hafta bhar haikal men khidmat karte the.

Sardár káhin, apne 'uhda kí ráh se, baní Isráel ke wáste qurbání guzránnewálá aur shafí' hokar, hamáre Khudáwand Yisú' Masíh ká, us ke baní Ádam ke wáste kafára dene aur shafá'at karne ke amr men, 'ain nishán thahrá; aur 'ámm káhin, qurbání guzránne kí bábat mutlaq nahín, lekin Khudá kí 'ibádat o khidmat men logon ke mu'allim aur shafí' hoke, rasúlon aur aur pádríon ke nishán thahre.

4.—Báqí baní Láwí jo Hárún kí nasl se nahín the, so 'uhda ke báb men káhinon se kamtar darja rakhte the, aur bait-ul-muqaddas kí mutafarriq khidmaton men un ke madadgár thahre. In zer-hukmon men Músá kí aulád bhí shámil thín; jis se sábit hotá, ki us ne hausalamandí kí ráh se nahín, balki Khudá ke hukm ke mutábiq díní intizám thahráyá. Láwí log sharí'at ke mutál'a men masrúf rahte the, aur tamám mulk men phailkar Isráílíon ke dar-

miyán mudarris aur qází aur munsif ṭhahre. Arhtális shahron ke siwá, un kí koí maurúsí zamín na thí; kyúnki Khudá hí un kí mírás ṭhahrá, aur us ne un koshishon ke iwaz, jo unhon ne logon ke darmiyán kín, zamín i Isráel ke

BANÍ LÁWÍ KÍ TASWÍR.

paidáwár ká daswán hissa un ká haqq ṭhahráyá, Gintí xviii. 20—32; aur xxv. 1—8.

5. Bait-ul muqaddas ke khádim, Jibaún ke we Kana'ání the, jin kí bábat Yashú' ix. men yih zikr hai, ki un kí ján bachái gayí, aur we apní aulád samet khíma aur haikal kí khidmat ke wáste ṭhahráe gaye, ki wahán hezam-kashí

aur áb-kashí wagaira mihnatoṉ meṉ masrúf raheṉ. Azrá, viii. 20 ko bhí dekho.

6. Nazír, we shakhs the, jo ek hafta, yá mahína, yá sál, yá 'umr bhar ke liye Khudá kí kháss khidmat par makhsús kiye gaye. Samsún aur Yúhanná baptismá denewálá paidáish se nazír ṭhahre; ba'ze aur log apní hí khushí se nazír bane, Ginti vi. 1—12. A'amál xviii. 18; aur xxi. 21—26. Raikábí bhí, jin ká zikr Yaram. xxxv. meṉ hai, is taríq ke log the: un kí aulád ab tak Eshiá kí magribí atráf meṉ maujúd haiṉ.

7. Isráelíoṉ ke darmiyán Kátib, yá Faqíh sharí'at ke likhnewále the, jo shar'aí aur 'ilmí shugloṉ meṉ masrúf rahe. We pesha ke faqíh yá wakíl the; pahle pahal we sirf sharí'at ke naql-nawís, khwáh Sarkárí muharrir ṭhahre; magar rafta rafta sharí'at ke mufassir bhí ho gaye; ákhir, hamáre Naját-dihinda ke aiyám meṉ, un kí 'awámm-pasand tafsíroṉ se bahut bátoṉ meṉ Khudá ká kalám bátil kiyá gayá. Matí xv. 1—9; aur xxiii. 2—33.

CHAUDAHWÁṈ BÁB.—'IBRÁNÍOṈ KÍ 'ÍDOṈ AUR WAQTOṈ AUR MAUSIMOṈ KÍ BÁBAT.

Jo shakhs ki Pák Kalám ko gaur se paṛhá kartá, us ko 'Ibrání waqtoṉ aur mausimoṉ se kisí qadr wáqifiyat rakhná zarúr hai. Baní Isráel do mutafarriq waqtoṉ se sál ká hisáb shurú' karte the; ek to mulkí kámoṉ ke wáste, aur dúsrá apní díní 'ídoṉ kí tartíb ke wáste. Díní sál máh i Abib se, jo máh i March ke mutábiq hai, aur jis meṉ baní Isráel ne Misr kí gulámí se makhlasí pái thí, shurú' hotá thá; aur mulkí sál máh i Tisri se, jo September ke muwáfiq hai. 'Ibrání logoṉ meṉ mahínoṉ ká, Angrezoṉ ke taur par shamsí nahíṉ, magar qamarí shumár hotá thá; chunánchi un ke mahíne párí párí 29 aur 30 roz ke hote the: is sabab Angrezí mahínoṉ se ṭhík mutábaqat nahíṉ rakh sakte.

Yahúdí log, apne sál ko shamsí sál ke barábar karne ke wáste, har tísre sál máh i Adár par ek afzúd mahíná baṛhákar us ká nám Ve-Adár, ya'ne dúsrá Adár rakhte the.

Baní Isráel haqíqí aur mulkí din men farq rakhte the; mulkí din to súraj ke nikalne se us ke ḍúbne tak thá, aur haqíqí din, súraj ke ek gurúb se dúsre gurúb tak hisáb karke, 24 ghanṭon ká hotá thá. Rát chár pahron par taqsím thí, aur har ek pahar taḳhmínan tín ghanṭon ká.

'Ibrání waqton ke naqsha i zail se, jo is báb ke áḳhir men chhapá, mutafarriq pák 'ídon ke aiyám ziyáda safai se samajh men áwenge.

1.—Sabt ká din, pák 'ídon men pahlá aur sab se muqaddam thá. Sátwen din ká yih nám ek 'Ibrání lafz ke mutábiq jis ke ma'ne árám hai, is sabab se rakhá gayá, ki us men Ḳhudá ne ḳhilqat ke kámon se farágat pákar árám kiyá. Wuh din dunyá ke shurú' se 'ibádat ke liye maḳhsús kiyá gayá; aur ba'd us ke 'Ibránion ne ḳháss hukm pákar us din ko muqaddas jánke máná. Un ko yih hukm milá ki apne Ḳháliq Ḳhudá kí buzurgí, aur mulk i Misr kí gulámí se chhuṭkárá páne kí yáddásht karke, us ko díní kámon men káṭen, Paid. ii. 2. Ḳhu. xx. 8—11.

2.—Har-roza qurbání. Jo qurbání 'Ibrání log guzránte the, so shumár men bahut thín: is kám ke wáste we log Ḳhudá ke irshád ke mutábiq bail, aur bheṛ bakrí, aur kabútar, aur panḍuk ko isti'amál men láte the. Qurbánion kí yih cháron qismen is sabab se ṭhahráí gayín, ki ek hí qism Yisú' Masíh kí iláhí qurbání kí púrí nishání nahín ṭhahar sakí. Qurbánián do maqsad par guzrání játí thín;—1, gunáh ke kafára ke wáste, aur 2, ma'múlí yá ḳháss waqton par, Ḳhudá kí barakaton aur ni'amaton ke sabab, us kí shukrguzárí men, Ahbár i aur vii.

Har roza qurbání ḳháss liház ke qábil hai: ek bedág barra gunáh ke kafára ke taur par Ḳhudá ke liye soḳhtaní qurbání kiyá játá thá; sál bhar har roz ek barra fajr ke waqt, Isráilí qaum ke gunáhon ke wáste, jo guzrí rát ko húe the, aur

dúsrá barra shám ke waqt din ko gunáhon ke liye qurbání hotá thá. Guzránne ke peshtar párí ká káhin barra ke úpar sárí qaum ke gunáhon ká iqrár kartá thá, aur us qaum ke wakíl, jo waqt ba waqt us kám ke wáste chune játe the, apne háth us ke sir par dharke, qaum ke gunáh us haiwán ke zimma karte the. Ba'd us ke wuh zabh hokar un ke wáste sokhtaní qurbání ho játá thá. Itne men sárí jamá'at sahn men 'ibádat kartí, aur káhin log sunahre mazbah par bakhúr jalákar un ke wáste shafá'at karte the. Sabt ke din duhrí qurbání, ya'ne subh o shám do do barra guzráne játe the. Khur. xxix. 38—42. xxx. 6—8. Ahb. vi. 9. Gin. xxviii. 3—9.

3.—Kafára ke din ek kháss sáliyána qurbání niháyat shán ke sáth hotí thí. Us waqt jab sardár káhin ne apne aur gharáne ke gunáhon ke kafára ke liye ek bachhrá guzráná thá, tab do buzgála sárí qaum ke kafára ke wáste guzráne játe the. Us qurbání ká dilsoz aur nasíhat-bakhsh taur thá; chunánchi jab ki sardár káhin ne un buzgálon ke sir par háth dharkar qaum ke gunáhon ká iqrár kiyá thá, tab un men se ek, harroza qurbání kí mánind zabh hokar, sokhtaní qurbání kiyá játá, aur dúsrá, jis ke zimma us qaum ke gunáh mahsúb kiye gaye the, bayábán men pahuncháyá játá thá, ki phir nazar na áwe, Ahbár xvi. 'Ibrání mu'allim kahte hain, ki Kafára ke Din qadím-ul-aiyám men is mazmún ká iqrárnáma isti'amál men átá thá, ya'ne, "Ai Khudá, tere log, Isráel ke gharáne ne, badí kí hai; unhon ne tere huzúr gunáh kiyá hai; ai Khudáwand, main tujh se is waqt minnat kartá húp, ki tú is qaum, Isráel ke gharáne, kí badkárion aur taqsíron aur khatáon ko, jo un se tere huzúr sarzad húín, mu'áf farmá: jaisá ki tere banda Músá kí sharí'at men likhá, ki is kafára ke din sardár káhin, qaum ke wáste kafára dekar, unhen Khudá ke huzúr un ke sáre gunáhon se pák karegá."

Jab koí tanhá qurbání guzránne ko játá, tab wuh is tarah se iqrár kartá thá, ki "Ai Khudá, main ne gunáh

o badí o bagáwat kí; lekin is waqt main tauba ko sáth áyá hún; mere is kafára ko qabúl kar,"

4. Naye chánd ke din. Har mahíne men gurra kí barí 'íd hotí thí, aur us ke wáste kháss qurbáníán muqarrar thín, aur káhin log chándí ke narsinge phúnkte aur sab log khushí manáte the. Gintí x. 10; xxviii. 11—15.

Baní Isráel men tín sáliyána 'íden thín, aur un men hukm thá, ki har ek mard, jo bárah baras ke úpar ho, Khudá ke 'ibádat-khána men KHUDÁWAND ke sámhne házir howe. Istisná xvi. 16.

5. Yahúdíon kí sáliyána 'ídon men se 'Íd i fasah pahlí thí. Wuh 'Ibráníon kí 'ajíb naját kí yádgárí ke wáste muqarrar húí, ki jis rát we gulámí se chhúṭe, halák karnewále firishta ne har ek Misrí khándán ke palauṭhon ko halák kiyá, lekin Isráelíon ke makánon ke chaukhaṭon par fasah ke barra ká, jo shám ko qurbání húá thá, lahú chhirká húá dekhkar, un se dar guzrá. Abirahám ke 'ahd se us rát tak hisáb karke, 'Ibrání log chár sau tís baras pardes men rahe; ba'd us ke wahán se nikal Kan'ání mulk kí taraf rawána húe. Paid. xv. 13, 14; Khurúj xii. 41, 42. Is tarah Khudá ká wa'da jo us ne Abirahám se kiyá thá, púrá húá. Máh i Ábib kí chaudahwín táríkh, jo April kí pahlí táríkh ke mutábiq hai, yih amr wuqú' men áyá: isí sabab se wuh mahíná un ke mahínon men auwal, aur un ke díní sál ká, jo sábiq men mulkí sál se kuchh farq nahín rakhtá thá, shurú' ṭhahrá. Khurúj xii. 2—18: xxiii. 15.

Fasah hamáre Naját-denewále ká nishán thá: chunánchi rasúl yún likhtá hai, ki "Hamárá bhí fasah, ya'ne, Masíh hamáre liye qurbán húá," I Qur. v. 7. Fasah ká be-dág barra Masíh ke dil aur chál kí be-'aib pákízagí ká nishán thá. Chunánchi yún likhá hai, ki 'Isái log "sone rúpe ke sabab se nahín, balki Masíh ke beshqímat lahú ke sabab, jo be-dág, aur be-'aib barra kí mánind hai, khalásí páte hain," I Patrus i. 18, 19. Jaise ki Isráelí fasah ke barra ká lahú bahákar, aur us ká gosht khákar halákat se

bache, waise hí 'Ísáí ímán ke rú se Masíh ká gosht kháne aur khún píne se naját páte hain. Yúhan. vi. 51—62.

6. Pantekost kí 'Íd. Pantekost, lafz i Yúnání, ba ma'ne pacháswán hai; aur is 'íd ká is wáste yih nám rakhá gayá, ki wuh fasah ke dúsre roz se pacháswen din wáq'i hotí thí. Yih 'íd Misr se nikalne ke pachás roz ba'd, Koh i Síná par sharí'at páne kí yádgárí ke wáste, muqarrar húí. Wuh Hafton kí 'Íd kahlátí thí, Istisná xvi. 16, aur Fasl kí 'Íd bhí, kyúnki gehún kátne ke ákhir par hotí thí, aur us ke pahle galla ke maide kí do rotián pakákar unhen shukrguzárí aur khushí ke sáth Khudá ko nazr guzránte the. Us waqt sokhtaní qurbání ke wáste sát ek-sála be-'aib barra, aur ek bachhrá, aur do mendhe,—aur salámatí ke zabíha ke liye ek-sála do barra, aur khatíyat ke liye bakrí ká ek bachcha, zabh karte the. Ahbár xxiii. 10—20.

Yih bát zikr ke láiq hai, ki jis sál hamárá Naját denewálá maslúb húá, yih Pacháswen din kí 'íd Itwár ko parí, aur us roz rasúlon ne mu'ajizána taur par Rúh i Quds se is kí qábilíyat hásil kí, ki tarah tarah kí zubánon men manádí karke, Masíh kí bádsháhat sárí qaumon men phailáwen, aur tín hazár ádmí usí din us kí Kalísiya men shámil húe.

7. 'Íd i Khiyám. Yih 'íd, fasl kat chukne aur angúr ká ras nikal chukne ke ba'd is wáste hotí thí, ki Khudá kí ni'amaton ká, jis ne sál ke sir par barakat ká táj rakhá, iqrár karen. Is 'íd men sát roz tak darakhton kí dálíon se jhomprí banákar un men rahte the, aur is bát ko yád karte, ki hamáre báp dáde bayábán men rahe, aur Khudá ne apní mihrbání se un kí hifázat aur parwarish kí. Máh i Tisri mulkí sál ká pahlá mahíná thá; us kí pahlí táríkh ko Nauroz aur Narsingon kí 'Íd hotí thí: us din narsinge phúnkkar jai jai pukárte, aur khushí manáte the; us kí daswín táríkh Kafára ká Din hotá thá; aur pandrahwín táríkh Khíma kí 'Íd hotí thí. Ahbár xxiii. 24, 34—43; Istisná xvi. 13—15.

'Ibrání Mahíne.	Mutábiq Máh i	Mahíne, Díní sál ke	Mahíne, Mulkí sál ke.
Ábib, yá Nisán. Ḳhur. xii. 2, 18. xiii. 4. Ástar iii. 7.	March.	1lá	7wáṉ
Tiar, yá Zíw. I Salátín vi. 1.	April.	2rá	8wáṉ
Síwán. Ástar viii. 9.	May.	3rá	9wáṉ
Tammúz. Hiz. viii. 14.	June.	4thá	10wáṉ
Ab.	July.	5wáṉ	11wáṉ
Elúl. Naham. vi. 15.	August.	6wáṉ	12wáṉ
Tisrí yá Ethánim I Salát. viii. 2.	September.	7wáṉ	1lá
Marḳheswán yá Búl. I Salát. vi. 38.	October.	8wáṉ	2rá
Kisláv.	November.	9wáṉ	3rá
Tebeth. Astar ii. 16.	December.	10wáṉ	4thá
Sábat. Zak. i. 7.	January.	11wáṉ	5wáṉ
Adár. Ástar iii. 7. Adár i Sání har tísre sál hotá thá.	February.	12wáṉ	6wáṉ

Mausim.	Táríḳh.	'Ídeṉ.
Laune ká mausim.	14 15 16 21	Fasah ká zabh honá. Fasah. Naye jau kí nazr karní. Fasah ká ḳhatm.
	6	'Íd i Panṭekusṭ, Naye gehúṉ kí nazr karní.
Garmí ka mausim.		
	9	Kasdíoṉ ne pahlí haikal ko, aur Rúmíoṉ ne dúsrí ko, isí roz le liyá.
Bone ká mausim.	1 10 15 22	Narsingo kí 'Íd. Kafára ká roz, 'Íd i Ḳhiyám. Us ká áḳhirí din.
	25	Haikal kí taqdís karní.
Járe ká mausim.		
	14. 15.	'Íd i Púrím. Ástar ix. 18—21.

8.—Har sátwen baras Sabt yá Ázádí ká Sál, jis ko Yúbal ká Baras bhí kahte hain, hotá thá. Jaisá ki sabt ká din is wáste muqarrar húá, ki us roz sab log apne dunyáwí kámon ko chhoṛkar Ḳhudá kí ḳhidmat karen; waisá hí sabtí sál ká yih maqsad thá, ki we yád karen, ki ham áp aur hamáre khet bhí Ḳhudá ká mál ṭhaharte. Is 'íd ke mánne men ḳháss do báton par 'amal karte the.—1. Na zamín kí khetí, aur na angúron ko árásta karte the; aur is liház se Ahbár xxv. 6. men yih 'ibárat pái játí, ki us waqt zamín ká sabt hotá thá.—2. Sab qarzdáron ko mu'áf karte, aur sab qarzon ko chhuṛá dete; is bá'is wuh Ḳhudáwand kí ruḳhsat ká sál kahlátá thá, Istisná xv. 2—9. Chúnki us sál zamín men bíj bone, ḳhwáh khetí karne, kí ijázat na thí, aur ba'z log fasl na milne ke ḳhiyál se andeshamand the, pas Ḳhudá ne un ká ḳhauf dafa' karne ke liye, mihrbání se yih wa'da farmáyá, ki main chhaṭhe sál apní barakat ko un par názil karúngá, aur zamín tín sál ká galla degí, Ahbár xxv. 20—22. Yih hukm bhí thá, ki us ruḳhsat ke sál men we log ḳhusúsan naukaron aur garíbon ko díní ta'lím dewen, táki sab log Ḳhudá ko pahchánkar us se ḍarte rahen, Istis. xxxi. 10—13.

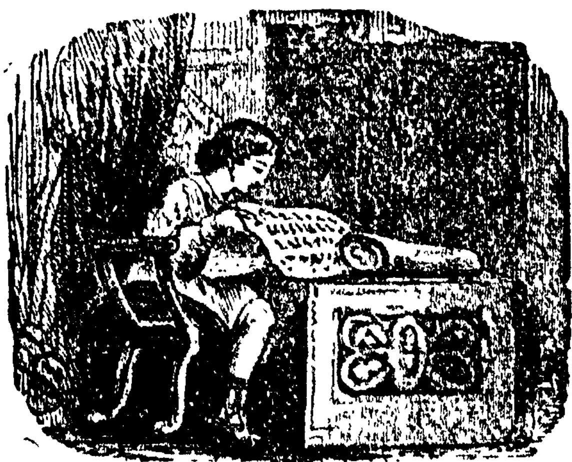
9.—Baṛá Yúbal, yá baṛá Sabtí Sál, pacháswen baras ko, ya'ne sát chhoṭe sabtí sálon ke ba'd, paṛá kartá thá. Ahbár xxv. 8—55. Isráelíon ke darmiyán wuh 'ámm ruḳhsat ká sál ṭhahrá, ki us waqt na sirf sáre qarz mu'áf hote, balki sab gulám aur qaidí ázád kiye játe, aur sab khet aur mál, cháhe ḳharíde gaye, cháhe girau húe the, logon ko wápas diye játe the. Is ḳhushí ke sál kí ḳhabar, kafára ke din kí qurbáníon ke ba'd, shám ke waqt dí játí thí: us waqt daulatmand aur qarz-ḳhwáh Ḳhudá se apne gunáhon kí mu'áfí mángne ke ba'd apne bháíon ke qarz chhoṛ dene par ziyádatar musta'idd húe honge; aur jab ki kafára kí qurbáníon ke wasíla se Ḳhudá se miláp húá, tab bahut munásib ṭhahrá, ki sáre mulk men ázádí aur ḳhushí ká ishtihár diyá jáwe. Is pacháswen sál ká sabt mulkí intizám aur díní umúr do-

non se 'iláqa rakhtá thá. Is ke sabab se garíb log zulm aur hamesha kí gulámí se bache, aur chúnki daulatmand log is bandobast se sárí zamín ko apní milkíyat men na lá sake, pas sab gharáne ápas men kuchh barábar rahte the. Aur isí waqt se bárah firqe apne khándánon aur maurúsí zamín ke haqq men mutafarriq rahe, aur bakhúbí sábit húá, ki Masíh kis firqa aur khándán se niklá.

Yasa'iyáh nabí ne Masíh kí sifát aur 'uhda kí bábat aisí peshíngoí kí, ki jis se wázih húá, ki Sál i Ázádí kí barakaten Injíl kí beshqímat barakaton kí nishánián hain. Yas'aiyáh lxi. 1, 2; Lúqá iv. 17—21. Yisú' Masíh par ímán láne se log gunáh aur Shaitán kí gulámí se rihái pákar, aur ásmání mírás ke wáris thaharkar, aur dín kí daulat se málámál hokar, ákhir i kár bihisht ke jalál men dákhil honge.

Pandrahwán Báb.—Pák kitábon ke ahwál ká mukhtasar bayán.

Yahúdíon kí Pák kitáben qadím ul aiyám men háth kí likhí húí thín. Jo nawishta 'ibádat-khána ke liye taiyár karte, so ek lambá táo thá, jis ke donon sire do belan par lapete húe the; jaisá ki taswír i zail se ma'lúm hotá.

Lekin jo har roz sab kháss o 'ámm ke kám áte, un ko jilddár banáte the; we kadhí do, kadhí chár, kadhí áth-warqa hote the.

Pák kitábon ke do alag alag majmú'a hain. Ek jo Puráne 'ahd-náma ká kahlátá, aur ek Naye 'ahd-náma ká. Pahle men we sab báten hain, jo Yisú' Masíh ke peshtar Yahúdíon ko paigambaron ke wasíla wahí ke taur par milí thín, aur pichhle men we báten jo Masíh ke ba'd us ke rasúlon aur shágirdon se likhí gayín. Donon majmú'on men bilkull chhiyásath kitáben hain; un men se untális Puráne 'ahd-náma ke majmú'a men dákhil húín, aur sattáis Naye 'ahd-náma ke majmú'a men. Puráne 'ahd-náma ká majmú'a, Yahúdíon men tín hisson par munqasam kiyá gayá; ya'ne, Tauret, aur Nabíon kí kitáben, aur Pák Nawishtagán. Tauret men we pánch kitáben mundaraj hain, jo Músá se likhí gayín; ya'ne Paidáish, Khurúj, Ahbár, Gintí, Istisná. Phir us hissa men, jinhen nabíon kí kitáben kahte, ye mundaraj hain: Yashúa', Qází, pahlá Samúel, dúsrá Samúel, pahlí Salátín, aur dúsrí Salátín; inhen agle nabíon kí kitáben kahte. Aur jinhen pichhle nabíon kí kitáben kahte, ye thín: Yas'aiyáh, Yaramiyáh, Hizqiel, Húsí'a, Yúel, 'Amús, 'Abadiyáh, Yúnah, Míkah, Nahúm, Habaqqúq, Safaniyáh, Hajjí, Zakariyáh, Malákí. Phir tísre hisse men ye kitáben thín: Zabúr, aur Amsál, Aiyúb, Gazal ul Gazalát, Rút, Nauha i Yaramiyáh, Wá'iz, Ástar, Dániel, 'Azrá, Nahamiyáh, aur Tawáríkh, pahlí aur dúsrí.

Jo tartíb majmú'a kí alag alag kitábon kí ab ke tarjumon men kí gayí, so tawátur un ke likhne ke waqt ke hisáb se na kí gayí; tab bhí pahlí kitáb, jo Paidáish kí kahlátí, sab se qadím hai, aur pichhlí kitáb Malákí paigambar kí sab se ákhir men likhí gayí.

Zabúr kí kitáb ko faslon se unhon ne taqsím nahín kiyá kyúnki ek ek Zabúr alag thá.—Magar báqí kitábon ko tirpan chhoṭí baṛí faslon men taqsím kiyá; is garaz par, ki ek ek hissa ko, ek ek Itwár men paṛhkár, kull kitáb ko sál bhar men tamám karen.

Agle waqt men pák kitábon ke hurúf men lafz ba lafz aur jumla jumla alag karne ke liye koí imtiyází nishán na ṭhahráyá gayá thá; magar thoṛe 'arse ba'd, tiláwat ke liye, aise nishánon ká ṭhahráná zarúr húá. Chunánchi 'Azrá ke waqt men Yahúdíon se is tarah ke nishán ṭhahráe gaye; aur Injíl men bhí aise hí nishán Masíh ke tín sau baras ba'd muqaddas Jerúm kám men láyá. Phir Puráne 'ahd-náma kí kitábon ke báb aur áyaton kí tafsíl aur nishán Kárdinal Húgo náme ek shakhs se Masíh ke áne ke bárah sau chálís baras ba'd ṭhahráe gaye. Aur is hí tarah Injíl ke bhí báb aur áyaton kí tafsíl aur nishán Rábarṭ Stephens sáhib se, jo mashhúr 'álim aur Fráns ke bádsháhí chhápe-kháne ká muhtamim thá, Masíh ke áne ke pandrah sau paintális baras ba'd ṭhahráe gaye. Is tadbír se pák kitábon kí báten nikálná sahaj ho gayá; aur is se hazáron ko be niháyat fáida húá hogá. Magar yih tadbír kámil nahín hai, kyúnki kahín kahín fasl kí tafsíl ke ma'ne men báham rabt dikhái nahín detá; is sabab se cháhiye ki tálib ul 'ilm, jab kitáben paṛhe, to apne ko áyaton kí qaid men na chhoṛe, balki har ek bát ko us kí haqíqí ma'ní aur rabt ke muwáfiq daryáft kare.

Pák kitábon kí sab chhoṭí baṛí faslon ká ahwál fihrist men yún likhá gayá hai.

P. 'Ahd-náma kí:—		*Naye 'Ahd-náma kí:—*		*Kull jama'.*	
Kitáben,	39	Kitáben,	27	Kitáben,	66
Báb,	929	Báb,	260	Báb,	1,189
Áyaten,	23,214	Áyaten,	7,959	Áyat.	31,173

Tamám jild men bích o bích ká báb ek sau satrahwán Zabúr hai, aur sab bábon men wuhí sab se chhoṭá; aur bíchwálí áyat ek sau aṭhárahwen Zabúr kí 8wín áyat.

Phir Naye 'ahd-náma kí kitáben jo 28 hain, tín hisson par taqsím kí gayí hain. Pahle hissa men we kitáben, jo tawáríkhí hain. Dúsre hissa men, we kitáben hain, jo ta'límí hain. Aur tísre hissa men we kitáben hai, jo nabú-

wati kahlátín. Us pahle hissa men, Matí, Marqus, Lúqá, Yúhanná, aur Rasúlon ke A'amál kí kitáb, mundaraj hain. Dúsre hissa men we ekís maktúb, jo Púlus, Patrus, Yúhanná, Ya'qúb, aur Yahúdáh se aglí kalísiyáon yá kháss ashkháss ke nám par likhe gaye, mundaraj hain. Tísre hissa men Mukáshafát kí kitáb marqúm hai.

SOLAHWÁN BÁB.—SAB PÁK KITÁBON KÁ MUFASSAL AHWÁL.

1.—PAIDÁISH KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Jin men 2369 baras ká hál mundaraj hai.

Sábiq men Tauret ek hí jild men thí, magar jab se un sattar mutarjimon ne pák kitábon ká tarjuma Yúnání zubán men kiyá, tab se samajhne ke wáste pánch alag alag kitábon men us kí taqsím húí. Tauret ká musannif, tamám Yahúdíon aur 'Isáíon kí eksán gawáhí se, Músá hí thahartá hai: balki Istisná kí kitáb ke 31 báb kí 9wín áyat men yih bát sáf likhí hai, ki "Músá ne yih sárí sharí'at likhí, aur baní Lawí ko sompí." Phir Tauret ke aur aur maqámon par aisí gawáhí pái játí. Is ke siwá aur pák kitábon men bhí yih istiláh,—ya'ne Músá kí sharí'at,—har jagah men miltí hai, balki butparast gair qaumon ne bhí is par bahut sí gawáhí dí hai. Chunánchi Misríon aur Yúnáníon aur Rúmíon men se Ahl i Tawáríkh ne Músá ká zikr kiyá hai, aur us sharí'at kí, jo Músá ke wasíle Kalísiya ko milí, ta'ríf bhí kí hai. Tauret kí pahlí kitáb ká nám Paidáish kí kitáb hai, aur yih nám is liye rakhá gayá, ki ásmán o zamín kí paidáish, aur zamín kí ábádí, ká ahwál us men bayán hai. Daryáft ke rú se sábit hotá, ki Tauret sab kitábon se qadím hai, aur jo khabár us se miltí, sab se barí aur bhárí, balki us men, aur kitábon ke muqábala men ziyáda gunjáish hai; kyúnki jo ahwál us men bayán húá, so do hazár tín sau

unhattar baras ya'ne dunyá kí paidáish se leke Yúsuf kí wafát tak ká bayán hai.

Paidáish kí kitáb ke 50 báb hain. Magar us kí barí báten jin ká bayán us men hai, faqat gyárah hain, aur agar mazmún par liház karke tamám kitáb ko gyárah faslon men taqsím karen, to is tadbír se tamám kitáb ke mazámín sahaj se yád ho jáenge.

I. Pahlí fasl, jis men pahlá aur dúsrá báb mundaraj hain, wuh hai, jis men sab chízon kí paidáish ká bayán húá.

II. Dúsrí fasl men, jo tísre báb men tamám hai, A'dam o Hawah kí ázmáish, aur un ke gunáh aur us ke anjám, aur us Naját-dihinda ká, jis ká wa'da un se kiyá gayá, bayán hai.

III. Tísrí fasl men, jo chauthe aur pánchwen báb men tamám hai, A'dam kí aulád Núh tak ká bayán hai.

IV. Chauthí fasl men, jo chhatwen o sátwen báb men tamám hai, gunáh kí taraqqí, aur Núh aur us ke gharáne ko chhor, tamám baní A'dam ke Túfán ke wasíla gárat hone ká bayán hai.

V. Pánchwín fasl men, jo áthwen, nawen, o daswen báb men tamám hai, Núh kí nasl se zamín ke phir ábád hone ká bayán hai.

VI. Chhatwín fasl, jo gyárahwen báb men tamám hai, zubánon ke ikhtiláf aur baní Núh ke titar bitar hone ke bayán men.

VII. Sátwín fasl, jo bárahwen báb se pachíswen báb tak tamám hai, Abirahám aur us ke gharáne ke ahwál ke bayán men hai.

VIII. A'thwín fasl, jo chhabbís aur sattáíswen báb tak tamám hai, Iz,háq aur us ke gharáne ke bayán men hai.

IX. Nauwín fasl, jo ath, áíswen báb se leke paintíswen báb tak tamám hai, Ya'qúb aur us ke gharáne ke bayán men hai.

X. Daswín fasl, jo chhattís báb se leke chálíswen báb

tak tamám hai, Yúsuf aur us ke bháíon ke bayán men hai.

XI. Gyárahwín fasl, jo báqí bábon men tamám hai, so Yúsuf kí iqbálmandí Misr men, aur us ke apne báp aur bháíon par mihrbán hone, aur us kí wafát ke bayán men hai.

Is kitáb men bahut sí báten hain, jin ke paṛhne se har ek insán ko fáida ho saktá. Ḳháss karke nau báten hain, jin ká bayán aur kisí kitáb men nahín páyá játá.

1. Ki tamám 'álam Ḳhudá ke kalám se ban gayá.
2. Ki gunáh is jahán men kyúnkar áyá, aur bímárí aur maut kí wajh ṭhahrá.
3. Naját denewále kí bábat Ḳhudá ká wa'da.
4. Hafton se waqt ke hisáb kí íjád.
5. Shádí kí íjád.
6 Mutaqaddamín kí 'umr kí darází,
7. Túfán ká bayán, ki gunáh kí ziyádatí se húá.
8. Tarah tarah kí bolíon kí asl ká bayán.
9. Abirahám ká bayán, aur yih bhí, ki kyúnkar us kí aulád kí koshish se Ḳhudá parastí har zamána men jári rahí.

Inhín báton se bahut se mushkil maslon ká faisala húá, jo kabhí bagair in ke na hotá thá; maslan yih, ki 'álam jo maujúd hai, hamesha se hai ki nahín? Phir gunáh jo jahán men hai, so Ḳhudá Ta'álá kí taraf se hai, yá insán kí taraf se? Phir Ḳhudá kaun hai, aur us kí sifaten kyá, aur jis waqt us ne insán ko banáyá, áyá wuh insán kámil thá, yá náqis, aur yih be-bandobastí jo húí, so Ḳháliq ke kisí nuqs aur bad-tínatí se húí ki nahín? Pas yún hí ma'lúm hotá, ki Paidáish kí kitáb men Injíl kí baṛí báten maujúd hain, ki us men Ḳháliq kí qudrat o hikmat o mihrbání ká bayán, phir gunáh kí burái, aur us ke bad anjám, aur honewálí sazá ká bayán hai, aur phir Ḳhudá kí rahmat aur naját denewále ke wa'de ké bayán.

Is kitáb men chand ashḳháss ká zikr hai, jo niháyat mumtáz the, ya'ne Ádam o Hawah, jo pahle insán aur hamáre pahle má báp hain; phir Hábil náme pahlá shaḳhs jo múá, ki wuh apne sharír bháí Qáin ke háth se márá gayá,

is kám átí, ki har ek chhoṭe baṛe par yih bát mashhúr hotí, ki Yahúdí qaum ká bandobast, kyá díní, kyá dunyáwí, sab Allah Ta'álá se húá; aur wuh wa'da jo Ḳhudá Ta'álá ne Abiraham ke sáth us kí aulád kí bábat peshíngoíoṉ se kiyá thá, ki Terí aulád chár sau baras tak Misr kí gulámí meṉ rahegí, aur phir waháṉ se ázádí páwegí; kyúṉkar púrá húá.

Ḳhurúj kí kitáb chálís fasloṉ meṉ taqsím húí hai, par agar us kí baṛí bátoṉ ká ḳhiyál karke phir use taqsím kíjiye, to áṭh fasloṉ meṉ munqasam hogí.

I. Pahlí fasl, pahlá báb, jis meṉ Ya'qúb kí aulád ke Misr meṉ rahne, aur un kí taraqqí hone, aur zulm uṭháne ká bayán hai.

II. Dúsrí fasl, jo dúsre báb se shurú' hokar chhaṭhweṉ báb tak tamám hotí hai; is meṉ Músá kí paidáish ya'ne laṛakpan, aur sinn i bulúgiyat ká ahwál, us waqt tak ki Ḳhudá Ta'álá ne use muqarrar na kiyá thá, bayán hai.

III. Tísrí fasl, jo sátweṉ báb se leke gyárahweṉ báb tak tamám húí; us meṉ Fira'ún kí fitrat aur un das wabáoṉ ká, jo Fira'ún par bhejí gaí thíṉ, bayán hai.

IV. Chauthí fasl, jo bárahweṉ o terahweṉ báb meṉ tamám hai; us meṉ 'Íd i Fasah ke muqarrar hone, aur Isráelíoṉ kí ḳhalásí ká bayán hai.

V. Pánchwíṉ fasl, jo chaudahweṉ o pandrahweṉ báb se tamám hai; jis meṉ Lál Samundar ke pár jáne, aur Fira'ún kí fauj kí tabáhí ká bayán hai.

VI. Chhaṭhwíṉ fasl, jo solahweṉ báb se leke aṭhárahweṉ báb tak tamám húí; jis meṉ un mu'ajizoṉ ká, jo Isráelíoṉ kí parwarish ke liye bayábán meṉ dikhái diye, bayán hai.

VII. Sátwíṉ fasl, jo unísweṉ báb se leke battísweṉ báb tak tamám húí; jis meṉ koh i Síná par Músá ke háthoṉ meṉ Sharí'at ko milne ká bayán hai.

VIII. Áṭhwíṉ fasl, jo teísweṉ báb se chálísweṉ báb tak tamám húí; jis meṉ Ḳhudá kí 'ibádat ke liye baṛí taiyárí, aur rasmoṉ aur qurbáníoṉ ke hukm ká bayán hai.

Is kitáb men sát barí báten hain, jinhen khásskar yád karná 'Isáíon ke liye bahut zarúr hai :—

1. We das wabáen, jo sharír Misríon par Khudá Ta'álá kí taraf se áín.

2. Isráelíon kí khalásí kí yádgárí ke liye 'Íd i Fasah ká muqarrar honá.

3. Baní Isráel kí riháí ke wáste Lál Samundar kí ráh dená, aur Misríon kí halákat ke liye us ká phir band honá.

4. Tarah tarah ke mu'ajize, jo Khudá ne 'Arabistán ke dashton men chális baras tak Isráelíon kí parwarish aur hifázat ke wáste dikhláe.

5. Koh i Síná par Khudá Ta'álá ká 'ajíb hashmat ke sáth sharí'at dená.

6. Isráelíon kí kamál nádání, ki unhon ne bachhrá banáyá, aur us kí parastish kí.

7. Yih bát, ki Músá kí sab rasmen aur qimatí qurbáníán, naját kí us ráh kí rahbar thín, jo Yisú' Masíh se khulí hai.

Misr kí das wabáon ká bayán.

Das wabáon se, jo Misríon par názil kí gaín, un logon ko un kí behúda butparastí aur niháyat badkárí aur sakht berahmí ke 'iwaz, bahut ma'qúl aur bhárí sazá milí. Yih bát bayán i zail se sáf záhir hogí.

1. *Páníon ká lahú ban jáná.*—Misr ke purohit khún se barí nafrat karte the, magar we aisí be-rahmí se un qaidí Isráelíon ke khún se bází kiyá karte the, ki un ke larkon ko daryá men phenkwá dete the. Misr ke log daryá e Nil ko bará Samundar jánke us kí parastish karte the; lekin jab us ká pání lahú ho gayá, to un ko us se barí nafrat aur ghin ma'lúm húí hogí; kyúnki us áfat ne un ko barí ghabráhat aur sharmindagí men dál diyá, ki un ke daryá kí machhlíán mar gaín, aur un ká dewtá be-'izzat ho gayá.

2. *Mendakon kí áfat.*—Misrí log mendakon ko pák jánte, kyúnki unhon ne samjhá thá, ki yih Osiris dewtá se kháss ta'alluq rakhte hain, aur un ke purohit mendakon ká

phúlná ilhám ká ek nishán samajhte the. Unhon ne apne ḳhiyál i ḳhám ká badlá yún páyá, ki jhund ke jhund mendakon ke gol ne un ke pák daryá ko nápák kar dálá, aur un kí zamín mendakon se bhar gaí; aur we, un ke gharon, aur bistaron, aur bartanon, aur kháne kí chízon men já ghuse, yahán tak ki tamám mulk ko gandá kar dálá.

3. *Júon kí wabá.*—Misr kí butparastí ke sáth niháyat nápák aur makrúh rasmen shámil thín, magar un ke sáth aksar log, aur ḳháss karke purohit ek barí záhirí safaí dikháte the. Chunánchi barí ihtiyát karte the, ki mubádá koí jún un ke jáme par pái jáwe. Lekin is wabá ne un ke wahmí ḳhiyálon ko is tarah pareshán kar dálá, ki tamám Misr ke log, ma'a apne purohiton ke, púch ruswái ke sáth kat gae. Tab sáhiron ne qabúl kiyá, ki "Yih Ḳhudá kí qudrat hai."

4. *Makkhíon kí wabá.*—Misrí log kaí ek dewtáon kí parastish karte the, jin ká kám makkhíon ke dúr karne ká thá. Aksar we in be-haqíqat kíron ke sámhne bailon kí qurbání guzránte the; chunánchi Ba'lzabúb yá Ba'lzabúl, Akrún ká ma'búd, jis ká zikr Salátín kí dúsrí kitáb ke 1 báb kí dúsrí áyat men hai, in logon ká ek makkhíwálá dewtá thá. Is wáste, makkhíon kí wabá se un par bará ranj guzrá, kyúnki is se un ke buzurg dewtá kí barí ruswái húí.

5. *Chaupáyon kí marí.*—Misr ke log bahut se haiwánon ko bhí pújte the, chunánchi jangalí jánwaron men, sher i babar, bheríye, kutte, billí, bandar aur bakri un ke nazdík pák the; lekin ḳháss karke bail, bachhiyá aur mendhá. Un ká yih i'atiqád thá, ki un ke dewtá Osíris náme kí ján Ápis náme ek sánr ke jism men rahtí hai. Lekin na to Osíris, aur na báqí aur dewte, Misr ke haiwánon kí ján ko us qátil bímárí se, jo Yahowáh ke paigambar Músá ke hukm se jánwaron par parí thín, bachá sake.

6. *Phoron kí wabá.*—Misrion ke tibb ke dewte bhí the, jin ke liye we, kisí ḳháss garaz par, zinda ádmíon ko qurbán karte. Ma'lúm hotá hai, ki we us zamáne men Isráelíon

men se is qurbání ke liye lete the, aur unhen zinda ek bare mazbah par jaláte, aur un kí rákh ko leke, úpar uráte the, táki har ek zarra ke sáth ek barakat utre. Músá ne is wáste tanúr kí rákh lí, aur use ásmán kí taraf phenká, aur un ke zarra hawá se chhitar gaye, aur tamám zamín ko chhá liyá, aur yih la'nat hoke, Misr ke logon, aur un ke purohiton par utre, aur un ke tamám badan par phore aur phaphole ho gaye, jin ke sabab un ke dewte sharminda ho gaye.

7. *Ole aur Menh, aur Ág kí wabá.*—Misr men, na to kabhí ole parte, aur na pání barastá, aur Misrí log apne ḳhiyálí dewtáon, 'Ísis aur Osíris náme ko, ág se bachánewále samajhkar, pújte the: is sabab se, yih áfat un ko barí ḳhaufnák ma'lúm húí hogí. Jau ke barbád ho jáne se, un kí ḳhurák ká sámán bahut ghat gayá; aur san ke nuqsán ho jáne se, jis se katán bantí, Misríon kí ámdaní, jo us se baḳhúbí hotí thí, bahut kam ho gaí; aur un ke jhúthe dewtáon kí be-'izzatí húí hogí.

8. *Tiddíon kí wabá.*—Áfrika men yih barbád karnewále jánwar is kasrat se hote hain, ki ba'ze waqt un ke jhund ek bare maidán ko, jis ká fásila pachás kos ke murabba' men ho, chhá lete hain: aur rát hí bhar men tamám nabátát ko khá játe, aur ek saḳht kál tamám mulk men dálte. Aisí tabáhí ne Misríon ká píchhá kiyá, aur na 'Ísis aur na Osíris, o na Serápis, aur na kisí aur dewte ne Músá ke 'asa se jo Iláhí risálat ká muqarrarí nishán thá, un ko chhuráne men kuchh fáida pahuncháyá.

9. *Táríkí kí áfat.*—Misr ke log andhyáre ko dewtáon kí bunyád jánke, us kí parastish karte the; chunánchi Orpheus náme ek qadím butparast shá'ir, jis ne apne ḳhiyálát Misr se 'áriyat liye the, apne ek gít men kahtá hai: "Main gáúngá ta'ríf men rát ke, jo Báni hai dewtáon aur ádmíon kí; rát jo asl hai sab chízon kí." Aisí táríkí jo tatolí bhí jáwe isí sabab un par áí, jis ke dúr yá kam karne kí qudrat, un ke dewtáon men na thí; par sáre baní Isráel ke makánon men ujálá thá.

10. *Misr ke sáre palauṭhon kí marí.*—Misríon ká janázon par wáwaila karná, aur apne doston kí wafát par mátam karná, aur qaumon kí mátam kí banisbat baṛá haulnák thá; par yih áfat un ke mátam karne ká púrá sabab húá. Baṛá sabab is pichhlí aur sab se bhárí musíbat ká yih thá, ki is se un ke zulm ká, jo unhon ne Isráelí logon par kiye the, badlá mile.

Misríon ká bacháo unhín ke ek shakhs se húá, ya'ne Yúsuf se, aur unhon ne us khush-sulúkí ke 'iwaz isí qaum ko gulámí men ḍálá, aur un ke palauṭhon ko qatl karáyá thá; par ab is ke badle men ek haulnák inqiláb Khudá kí taraf se un par yún guzrá, ki un ke sáre palauṭhe, "Fira'ún ke palauṭhe se jo takht par baiṭhá thá leke, us sahelí ke palauṭhe tak jo chakkí kí oṭ men thá, aur sáre chárpáyon ke palauṭhe mar gae." Is pichhlí áfat ke sabab, Fira'ún ká gurúr kam ho gayá, aur us ne Khudá kí ummat ko rukhsat kiyá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Khurúj kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 2.	'Ibrán. xi. 23.	Báb xvi. 15.	I Qur. x. 3.
— — 11.	——— — 24.	— xvii. 6.	——— — 4.
	A'amál vii. 24.	— xix. 6.	I Pat. ii. 9.
— iii. 2.	A'amál vii. 30.	— — 12.	'Ibr. xii. 18–20.
— xii. 7.	'Ibrán. xii. 24.	— xxiv. 6-8.	——— ix. 19–22.
— xiv. 22.	I Qur. x. 2. 'Ibrán, xi. 29.	— xxvi. 35.	——— — 2.
— xvi. 22.	Yúh. vi. 31–49.	—xxxii. 6.	I Qur. x. 7.

III.—AHBÁR KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Is kitáb ká yih nám is bá'is rakhá gayá, ki is ke aksar ahkám aur báten 'Ibráníon ke Ahbár, ya'ne Mu'allim, yá Baní Láwí se ta'alluq rakhtí hain. 'Ibrání men is kitáb ká nám Wayíkrá hai, jis ke ma'ne, us ne buláyá, is liye, ki is kitáb men yih pahlí lafz hai, aur 'Ibráníon ká yih dastúr thá, ki har ek kitáb ká pahlá lafz us hí kitáb ká nám rakhte,

aur Septuájint, ya'ne Yúnání tarjume men, is ká nám Levitikas, ya'ne Láwíwálí sharh, rakhá gayá. So is kitáb ká musannif, jamí' gawáhon se, Músá thá. Is ke 27 báb hain, par agar samajhne ke wáste us ke alag alag mazámín ko liház karen, to tamám kitáb ko chár faslon men tamám kar sakenge.

I. Pahlí fasl men, jo pahle báb se sátwen báb tak hai, we sab ahkám mundaraj hain, jo qurbání kí har ek qism se ta'alluq rakhte.

II. Dúsrí fasl men, jo áthwen báb se daswen báb tak hai, we sab ahkám likhe hain, jo Káhin ko ikhtiyár karne aur muqarrar karne se ta'alluq rakhte hain.

III. Tísrí fasl men, jo gyárahwen báb se báíswen báb tak hai, we sab ahkám marqúm hain, jo pák karne kí tarah tarah kí tadbíron se 'iláqa rakhte.

IV. Chauthí fasl men, jo teíswen báb se sattáíswen báb tak hai, we sab ahkám likhe hain, jo Yahúdíon kí 'ídon se muta'alliq hain.

Is ikhtisár se sáf ma'lúm hogá, ki Ahbár kí kitáb men khásskar wuhí ahkám páe játe, jo Bani Láwí, aur qurbání karne, aur Khudá Ta'álá kí 'ibádat se ta'alluq rakhte hain. Yih sab ahkám o rusúm us Khudá ko láiq hain, jis kí bandagí hamen karná farz hai, aur agarchi we faqat áyanda ni'amaton kí 'alámat thín, tau bhí unhín dinon men Yahúdíon ko bará fáida bakhshtí thín; kyúnki Khudá Ta'álá kí pákízagí, aur insán kí nápákí, aur kafára kí hájat, aur Naját denewále ká fazl, sab inhín rasmon se sáf záhir hote the. Siwá is ke Masíh kí khabar un agle logon ko is hí ráh se miltí thí; kyúnki jo kafára we jánwaron ke zabh karne so páte, wuh Masíh kí ek sáf 'alámat thá, aur jo sifaten un zabíhon men zarúr thín, so Masíh kí sifaton kí nishání thahrín. Phir un zabíhon kí zabh ká taur, aur charháne kí rasm, sab ke sab Masíh kí maut o azíyat ke isháre the. Phir kahánat ká 'uhda, aur us ko sab kám, Masíh ke 'uhde aur kám ke namúne the. Algaraz, Láwí-

wálí sharí'at se díndár 'Ibráníoṉ ko yih nasíhat miltí thí, ki "Dekho, Ḳhudá ká Barra, jo jahán ká gunáh uṭhá le játá hai!" Is ká sab bayán, balki is kitáb kí sharh, us maktúb meṉ pái játí, jo 'Ibráníoṉ ko likhá gayá hai.

Us kitab meṉ do dastúr i ḳháss haiṉ, jin ká zikr karná hameṉ bahut hí munásib hai. Ek to roz roz kí qurbání ká, aur dúsrá sáliyána qurbání ká, jo kafára ke baṛe din meṉ karte the. Roz roz kí qurbání ke wáste, ek barra, subh, ek barra, shám; aur jab zabh kiyá, tab káhin ḳhush-bú jaláke, sárí ummat ke wáste rát aur din ke gunáhoṉ kí mu'áfi mangtá thá. Ḳhurúj xxix. 38—42. Phir sáliyána qurbání ke wáste do bakre lete: in meṉ se ek ke sir par háth rakhke tamám qaum ke gunáhoṉ ká iqrár karke zabh karte, aur ág se jalá dete the; aur dúsrá bayábán meṉ le jáke is liház se chhoṛ dete, ki wuh tamám qaum ke gunáhoṉ ko lekar dúr chalá jáwe, aur phir nazar na áwe, Ahbár xvi. 15—21. Is ke chaudahweṉ báb ko, jo 'Ibrání 'Ídoṉ ke bayán meṉ hai, dekho.

Siwá is ke, us kitáb meṉ ek baṛá májará hai, jis ká zikr ḳhásskar munásib hai, ya'ne, wuh áfat jo Ḳhudá Ta'álá ke qahr ke sabab Hárún ke beṭoṉ ya'ne Nádab aur Abihú par, un kí be-adabí ke badle meṉ, ái.

Pák Kitáb ke aur mayám jo Ahbár kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb. iv. 21, 22.	'Ibrán. xiii. 11.	Báb xix. 15.	Ya'qúb ii. 1.
—xii. 6.	Lúq. ii. 21–24.	——17.	Matí xviii. 15.
—xiv. 4.	Matí viii. 3, 4.	——18.	Gal. v. 14.
—xvi. 14–16.	'Ibrán. ix. 13.	—xx. 10.	Yúh. viii. 5.
— — 17.	Lúqá i. 10.	—xxiii. 34–36.	— vii. 2–37.
—xviii. 5.	Rúm. x. 4, 5.	—xxv. 12.	II Qur. vi. 16.

IV.—GINTÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Is kitáb ká nám Gintí, is liye rakhá gayá, ki Isráelíoṉ ke shumár ká bayán is meṉ maujúd hai. Aksar 'Ibrání is ko

Bamidbar kahte, ya'ne bayábán men; is sabab, ki Isráelíon ke untális baras tak bayában men phirne ka bayan us men hai. Is ke chhattís báb hain; magar is kí taqsím char barí faslon men ho saktí hai.

I. Pahlí fasl, jo pahle báb se leke chauthe báb ke ákhir tak hai; us men Isráelíon ke shumár, aur un ke qafile qáfile ke bandobast, aur baní Láwí ke, dini khidmat aur logon ki tarbiyat karne par muqarrar hone ká bayan hai.

II. Dúsrí fasl, jo pánchwen báb se shurú' hokar daswen tak hai; us men tarah tarah kí rusúmát i díní o dunyáwi ke jári hone ká bayán hai.

III. Tísrí fasl, jo gyárahwen báb se ikkíswen báb tak hai: us men Isráelion ke safar ká, jo unhon ne koh i Sína se baní Moáb ke mulk tak kiyá, mazkúr hai.

IV. Chauthí fasl, jo báíswen báb se ákhir tak hai; us men Isráelíon ká baní Moáb ke nasheb men khimazan hone ká tazkira hai.

Is hí kitáb men pánch barí báten hain, jin ká kháss zikr karná munásib hai.

1. Ki Isráelí kyúnkar chálís baras tak mu'ajiza-numá waza' se guzrán karte the, ki Ásmán se roṭí barastí, aur chaṭán se pání nikaltá thá. We ni'amaten in haqíqí ni'amaton kí nishánián thín, jo Yisú' Masih ke wasíla ímándáron ko miltí hain.

2. Dúsrí 'ajíb bát yih hai, ki aisí hálat men bhí wuh be-ímán qaum bár bár kurkurátí thí.

3. Khudá Ta'álá kí taraf se haulnák áfaton ká, un par sarkashí ke sabab guzarná: jo hamárí 'ibrat ke liye bayán húín.

4. Isráelíon ká, jis waqt sámpon ne unhen káṭná shurú' kiyá, ek pítal ke sámp kí taraf tákne se, 'ajíb taur par changá honá.

5. Balaq sháh i Moáb kí dushmaní, aur Isráelíon par la'nat karne kí bátil koshishen.

Jin mashhúr shakhson ká mazkúr is kitáb men húá, so

ye the: ya'ne, Yashú', jo Músá ká wafádár wazír thá, aur us ke marne ke ba'd, us ká qáim-maqám húá. Phir Qurah aur Dátan, aur Abírám, jo fasád ke sabab 'ajíb tarah se zalzala men garat húe. Phir Bala'ám jis ne lálach ke máre, shah i Moáb kí khidmat men, Isráelíon ke satáne aur bad du'á dene men koshish kí.

Gintí kí kitáb men Khudá ke bahut se 'ajíb mu'ajize pai dar pai mazkúr húe, jo sab ke sab Isráelíon kí chal yá hál ke 'ain muwáfiq thahre, yahán tak ki we iláhí insáf aur rahmat ko namúdár karke, us ke irádon kí munásabat, aur us sharí'at kí durustí bhí jise us ne baní Isráel men járí kiyá, sábit karte hain.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Gintí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb viii. 16.	Lúqá ii. 23.	Báb xxi. 5, 6.	I Qur. x. 9.
- ix. 17–19.	I Qur. x. 1.	———9.	Yúh. iii. 14.
—x. 10.	A'amál x. 4.	—xxii. 21–28.	II Pat. ii. 15.
-- xi. 4.	x. 6.		Yahúdáh 11.
- xii. 7.	'Ibrán. iii. 2.	———23.	II Pat. ii. 16.
—xiv. 27.	I Qur. x. 10.	—xxiv. 14.	Muk. ii. 14.
— -- 29.	'Ibrán. iii. 17.	—xxv. 9.	I Qur. x. 8.
—xix. 3.	xiii. 11.	—xxvi. 65.	— 5.
—xx. 8.	I Qur. x. 4.	—xxviii. 9.	Matí xii. 5.

V.—ISTISNÁ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Is kitáb ke 'Ibráníon ne kai nám rakhe hain: aur aksar is ko Mishná kahte, ya'ne Shara' ká do-bára bayán, aur is hí ke mutábiq 'Ibráni mutarjimon ne Yúnání men, us ká Deuteronomion nám rakhá; ya'ne shara' ká do-bára bayán. So ye donon nám is kitáb ke is sabab se rakhe gaye, ki jo sharí'at ká bayán un chár kitábon men mufassalan húá, wuh is men ikhtisár ke sáth kiyá gayá. Ma'lúm hotá, ki Músá ne is kitáb ko apní nubúwat ke ákhirí mahíne men likhá, aur khatm karte hí koh i Nebú par charh gayá, aur

wahán se Kana'an kí zamín ko dekhkar ján ba haqq húá. Is kitáb ke chauntís báb hain; jo chár barí faslon men mundaraj ho sakte.

I. Pahle chár báb pahlí fasl men hain: aur in men Khudá Ta'álá ke un sulúkon ká, jo us ne mulk i Misr ke chhorne ke waqt se leke chálís baras tak baní Isráel ke sáth kiye, mukhtasar bayán hai.

II. Dúsrí fasl men, jo pánchwen báb se leke chhabbíswen báb tak hai, un sharí'aton ká mukhtasar bayán hai, jo mulk i Kana'án men jánewálon ke bápdádon ko sompí gayín.

III. Tísrí fasl, jo sattáíswen báb se leke tíswen báb tak hai; us men Sharí'at ke akhláqí hukm kí taqarrurí, aur farmánbardárí ke báb men bahut sí bhárí nasíhaten hain.

IV. Chauthí fasl men, jo iktíswen báb se ákhirí báb tak hai, Yashú' ke hazrat Músá ká já-nishín muqarrar hone, aur us wafádár nabí aur banda i Khudá ke ákhirí kalám ká zikr hai.

Is kitáb men tín báten hain, jin ká kháss zikr munásib hai.

1. Wuh nubúwat kí bát, jis men yih mazkúr hai, ki ek Nabí hazrat Músá kí mánind áwegá, báb xviii. 15—19.

2. Wuh peshíngoí-wálá gít, jo Músá ne baní Isráel kí har ek pusht kí nasíhat ke wáste tasníf kiyá; tá na ho ki we Khudá Ta'álá aur us kí muqarrarí bandagí ko tark karke phir butparastí men phansen.

3. Hazrat Músá kí tabí'at aur chál kí 'umdagí, aur us kí wafát ká 'ajíb taur.

Ye pánch kitáben, jo is mulk men Tauret nám par mashhúr hain, so, Istisná kí kitáb ke ákhirí báb ko chhor, aur das bís áyaten jo pichhle musannifon se likhí gayín, bilkull hazrat Músá se tasníf húín. Istisná ká pichhlá báb is wáste likhá gayá, ki Músá ká báqí ahwál bayán ho; is kí áth áyaten Yashú' ne Músá kí wafát ke ba'd likhín; aur us kí chár báqí áyaten yá hazrat Samúel yá hazrat 'Azrá se likhí gayín;

Pas in kitábon men 2553 baras ke zamáne ká ahwál bayán húá, aur in men se pichhlá wáqi'a Masíh ke áne se 1451 baras peshtar húá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Istisná kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb vi. 13.	Matí iv. 10.	Báb xviii. 18.	Yúh. i. 45. A'am. iii. 22. vii. 37.
——— 16.	——— 7.	—xxiv. 1.	Mat. v. 31; xix. 7. Mar. x. 4.
——viii. 3.	——— 4.	—xxv. 4.	1 Qur. ix. 9.
——x. 17.	A'amál x. 34. Rúm. ii. 11. Qul. iii. 25. Afs. vi. 9.	—xxvii. 26.	Gal. iii. 10.
——xvii. 6.	'Ibrán. x. 28.	—xxx. 12–14.	Rúm. x. 6—9.
——xviii. 1.	1 Qur. ix. 13.	—xxxii. 9.	Afs. i. 18.

Ab Músá kí Sharí'at ká ḳhulása likh chuke: wuh tasníf har súrat se Ḳhudá ke láiq hai, jis ne us ko Isráel, balki har zamána kí kalísiya kí nasíhat ke wáste apne bande se likhwáyá: Nae-'Ahdnáma ke siwa, jo hamáre Ḳhudáwand aur Naját dihinda Yisú' Masíh kí sharí'at aur ḳhushḳhabarí hai, sab se baṛí hai. Qadámat ke rú se wuh dunyá ke sab nawishton men muqaddam hai; aur un mutafarriq báton ke sabab, jo us men mazkúr hain, tamám dunyá kí ta'lím-yáfta qaumon ke wáste, niháyat besh-qímat hai. Us filsafa, aur tawáríḳh, aur jugráfiya, aur san o sambat ke liház se, jo us men hain, wuh sáre baní Ádam ke 'izzat karne ke láiq hai; aur us men ká 'ilm i iláhí aur dín, jo insán kí hidáyat aur naját ke liye muqarrar húá, us ká Ḳhudá kí taraf se honá bahut dalílon se sábit kartá hai.

Is ke ba'd kí bárah kitábon men, Yashú' se leke Ástar kí kitáb tak, Isráelíon ká taḳhmínan 1006 sál ká ahwál mazkúr hai. Wuh Músá kí wafát se Yahúdí qaum kí us isláh tak, jo Nahamiyáh kí ba daulat húí; ya'ne Masíh ke 451 baras peshtar se 445 baras peshtar tak wuqú' men áyá.

YASHU' KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Yih kitáb, Yashú' kí is liye kahlátí, ki is men Isráelíon ká ahwál, jo Músá ke jánishín Yashú' ke 'ahd men húá, bayán hai. Kitáb i mazkúr men, Músá kí wafát se lekar qaríb tís baras tak ke Isráelíon ká bahut zarúrí aur mufíd ahwál likhá hai. Yih kitáb, Músá kí pánch kitábon ká aisá hí tatimma hai, jaisá Rasúlon ke A'amál kí kitáb char injílon ká. Is ká musannif Yashú' thá; magar kaí ek báten, jo pichhle báb men hain, kisí aur nabí se likhí gayín. Is kitáb ká khulása yih hai, ki Khudá Ta'álá kí wafádárí, apne iqráron ke púrá karne men jo us ne batríqon se kiye, khultí, aur us ká 'adl, mulk i Kana'án kí niháyat khatákár, kharáb, aur nafratí qaumon ke halák karne men záhir hotá hai. Is kitáb men chaubís báb hain, jo tín faslon par taqsím ho sakte.

I. Pahlí fasl men, pahle báb se leke gyárahwen báb tak, Yashú' ke Kana'ánion par fathyáb hone ká bayán hai.

II. Dúsrí fasl men, bárahwen báb se leke báiswen báb tak, Isráelíon ke firqon ke liye, mulk i Yahúdiya ke taqsím karne ká bayán hai.

III. Tísrí fasl men, teíswen báb se leke chaubíswen báb tak, Yashú' ke marte waqt kí nasíhat, aur ákhir ko us buzurg kí rihlat ká bayán hai.

Is kitáb men pánch báten hain, jin ká gaur karná munásib hai.

1. Daryá e Yardan ká do hissa ho jáná, aur káhinon aur logon ká us men se guzarkar Kana'án men dákhil honá.

2. Yisú' Masíh ká, ek sipahsálár kí súrat men Khudáwand ke lashkar ke sáth, Yashú' par záhir honá, aur us ko mulk i Kana'án par fathmand hone ke liye dilerí bakhshná, báb v.

3. Yaríhú kí shahr-panáhon ká, narsinge kí áwáz hí ke sáth girná, báb vi.

4. Súraj aur chánd ká tamám din, Yashú' ke kahne par gurúb na honá, báb x.

5. Yashú' ká martaba, Yisú' Masíh ke martabe kí ek 'alámat honá. Yashú' lafz ke ma'ne, 'Ibrání lugat men wuhí hai, jo Yisú' ke ma'ne Injíl men, ya'ne Naját dihinda; aur jis tarah Yashú' Isráelíon ko us wa'da kí zamín men le gayá, usí tarah se Yisú' Masíh, hamárí naját ká Peshwá hokar, apne logon ko sárí mushkilát se chhurákar, ásmání jalál men le játá hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yashú' kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 5.	'Ibr. xiii. 5.	Báb vi. 20.	'Ibrán. xi. 30.
—ii. 1.	——xi. 31.	—— 23.	—— — 31.
	Ya'qúb ii. 25.	—xiv. 1, 2.	A'amál xiii. 19.
—— 19.	Matí xxvii. 25.	—xxii. 6.	Lúqá xxiv. 50.
—iii. 14.	A'amál vii. 44, 45.	—xxiv. 32.	A'amál vii. 16.

QÁZÍON KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Is kitáb ká nám Qázíon kí kitáb is liye rakhá gayá, ki is men baní Isráel ká ahwál, jo un ke terah qázíon ke 'ahd men guzrá, bayán húá hai. Is kitáb men, tín sau pánch baras ke 'arsa kí tawáríkh maujúd hai; ya'ne Yashú' kí wafát se leke Samsún kí wafát tak. Qázián i mazkúr, jin ká ahwál is kitáb men bayán húá, námwar shakhs the, jinhen Khudá ne is liye thahráyá, ki baní Isráel kí tabáh-hálí men un kí madad karen. Ye kisí ek firqa ke na the, par sab firqon men se chune húe; kyúnki jo díndárí aur dánái aur dileri men sab se afzal thahartá, wuhí qází ke 'uhda par sarfaráz hotá thá.

Qázíon kí kitáb men ikkís báb hain, magar sab tín faslon men mundaraj ho sakte hain.

I. Pahlí fasl men, jis ke do báb hain, baní Isráel kí un báton ká bayán hai, jo Yashú' ke ham-'ahd jánishínon kí hukúmat men wáqi' húín, aur ba'd us ke un kí nasl kí burái ká tazkira.

II. Dúsrí fasl men, jis ke chaudah báb hain, Isráelíon kí

tabáh-hálí ká bayán hai. Khudá Ta'álá ne un kí butparastí ke sabab un par tarah ba tarah kí musíbaten názil kín, aur un ko un ke dushmanon ke háth men somp diyá. Ba'd us ke, baní Isráel kí 'ajíb riháíon ká bayán hai, jis waqt unhon ne tauba kí, aur Khudá Ta'álá ne un ke bacháo ke wáste qázíon ko muqarrar kiyá.

III. Tísrí fasl men, jis ke ákhirí pánch báb hain, ba'z báton ká mufassal hál hai, jin ká is kitáb ke shurú' men mukhtasar bayán húá; khásskar baní Isráel ke butparastí men phansne, aur Yashú' kí wafát ke ba'd un ke akhláq ke bigarne ká tazkira hai, aur us ke sáth ek barí haulnák áfat ká bayán hai, jo Binyamín ke firqa par un kí buráíon ke bá'is áí.

Jo log is kitáb ko parhen, so ma'lúm karenge, ki koí qaum kyún na ho, jab bilkull kharáb ho gayí, aur badí men phansí, to zarúr barí tabáhí utháwegí; aur us ke siwá, Khudá kí yih sifaten záhir hongí, ki jab tak kisí ke tauba karne kí ummed hai, tab tak Khudá jo rahím hai, apní rahmat us par záhir karegá; par jo koí gunáh kiyá kare, us ko Khudá Ta'álá kí taraf se barí sazá milegí. Chunánchi jab baní Isráel ne gunáh kiyá, fauran un ko sazá milí, phir jab unhon ne tauba kí, mu'áfí milí. Pas yih báten hamárí ta'-lím aur 'ibrat ke wáste likhí gayí hain, táki koí gustákhí na kare, kyúnki Khudá 'ádil hai; aur koí ná-ummed na ho, is liye ki Khudá rahím hai.

Jo log qází kahláte, un men ziyáda mashhúr yih the, ya'ne Jada'ún, aur Baraq, aur Iftáh aur Samsún, ki un ká zikr us maktúb men, jo 'Ibráníon ko likhá gayá, páyá játá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Qázíon kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 16. Amsál xiii. 20.
Aksar Qázíon ke shugl, 'Ibráníon xi. 32—40.

RU'T KI' KITA'B KA' AHWA'L.

Is kitáb ká nám Rút kí kitáb rakhá gayá, is liye ki ek 'aurat Rút náme ká ahwál us men̲ bayán húá. Wuh baní Moáb men̲ se thí; magar baní Isráel men̲ se ek mard ne kál kí áfat ke sabab mulk i Moáb men̲ jáke panáh lí, aur us ke sáth shádí kí. Jab us mard ne wafát pái, aur us kí má ne mulk i Isráel ko phirne ká iráda kiyá thá, Rút us qarábat se aisí ḳhush húí, aur baní Isráel kí rúhání ni'amaton̲ kí aisí mushtáq thí, ki us ne mulk i Moáb ko chhoṛá, aur apní sás ke sáth mulk i Yahúdiya ko gayí. Aksaron̲ ne yún̲ samjhá hai, ki yih kitáb Samúel kí tasníf hai, aur unhon̲ ne ṭhahráyá, ki Qázíon̲ kí kitáb ká áḳhirí hissa hogí; chunánchi qadím Yahúdí us hí jild ke sáth yih kitáb bándhte the. Aur yih Samúel kí kitábon̲ ká achchhá díbája ṭhahartí.

Kitáb i Rút ke faqat chár báb hain̲, aur jahán̲ tak daryáft kiyá, is ke tasníf karne kí duhrí garaz ma'lúm húí.

1. Ki ek gair qaumí 'aurat ke chand ahwál ká bayán ho, jo Yahúdáh bin Ya'qúb aur Dáúd ke 'ahdon̲ ke darmiyán Masíh ke nasab-náma men̲ dákhil húí.

2. Ki is tazkira se yih sábit ho, ki Ḳhudá Ta'álá har ek tangí kí hálat men̲ apne parastáron̲ kí, jo us par bharosá rakhte hon̲, hifázat aur parwarish barábar kartá hai.

Siwá is ke is Kitáb ke paṛhne se yih ma'lúm hotá hai, ki jis hál Masíh, jo ibn i Dáúd thá, aur ibn i Abirahám, gair-qaumon̲ se bhí rishta rakhtá thá; so sab gair qaumon̲ ko baní Isráel ke sáth naját dene se inkár na karegá. Kásh ki is kitáb ká har ek paṛhnewálá Naját-dihinda ká pairau ho, jaisá ki Rút ne Na'úmí kí pairauí kí, báb i. 16, 17.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Rút kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb iv. 5, 6.	Matí xxii. 24.
— 18.	Matí i. 5. Lúqá iii. 31—33,

SAMU'EL KI' DONON KITA'B KA' MUJMAL AHWA'L.

In do kitábon ká Samúel nám is liye rakhá gayá, ki us mashhúr nabí ne pahlí kitáb ke aksar bab tasníf kiye. Chunánchi Rabbíon kí riwáyaton se ma'lúm húá, ki pahlí kitáb ke chaubís báb, jin men Samúel kí paidáish aur a'amal aur ahwál ká bayán hai, khud us nabí se likhe gaye, aur ki us kitáb ke báqí báb, aur bilkull dúsrí kitáb, Jadd aur Natan nabíon se, jinhon ne apne 'ahd ke ahwál ká bayán kiyá, likhí gayí.

Samúel kí pahlí kitáb men baní Isráel ká assí baras ká, ya'ne, Samúel kí paidáish ke waqt se leke Sáúl kí wafát tak ká ahwál hai. Us men pichhle do Qázíon ká, aur pahle do bádsháhon ká bayán hai. Is kitáb ke iktís báb hain, magar sab ke sab tín barí faslon men mundaraj ho sakte.

I. Pahlí fasl men, jis ke chár báb hain, 'Alí ká ahwál mundaraj hai: ki wuh Sardár Káhin aur Qází thá; ki us ke bete bare bad-zát the; aur is ke sáth, Samúel kí paidáish ká bayán hai.

II. Dúsrí fasl men, jis ke áth báb hain, Samúel nabí ká mufassal bayán hai: ki wuh kyúnkar Khudá ke hukm se nabí aur qází ke 'uhda par sarfaráz húá.

III. Tísrí fasl men, jis ke muta'alliq sab báqí báb hain, Sáúl ká ahwál hai, jo Khudá Ta'álá ke hukm se muqarrar hoke baní Isráel ká pahlá bádsháh thahrá.

Samúel kí is pahlí kitáb men bahut se dil-kash qisse aur riwáyaten maujúd hain: kháss karke Samúel nabí aur Dáúd ke larakpan aur jawání kí tawáríkh. Phir Sáúl ke Khudá kí sachchí 'ibádat se bargashta hone, aur bhúl se Dáúd ko sakht ízá dene, aur ákhir i kár halák hone, aur us ke khándán kí tabáhí ká ahwál, 'ibrat ke wáste bahut mufíd hai. Phir liház kiyá cháhiye, ki 'Alí ke beton aur Samúel men, phir Sáúl aur Dáúd men kaisá farq rahá; táki ham sachchí

díndárí ká anjám ma'lúm kareṉ. Chunánchi baní 'Alí aur Sáúl aur Nabat ke qissoṉ se yih bát sáf jání játí hai, ki be-'izzatí aur pareshání aur be-waqt kí maut, aur is ke sáth ánewále gazab ká haulnák ḳhauf badí ká badlá hotá hai.

Zabúr kí kitáb se ma'lúm húá, ki Dáúd Masíh kí ek ḳhass 'alámat thá. aur us ká dukh uṭháná, aur áḳhir ko sarfarází páná, Masíh ke dukh aur sarfarází ká nishán ṭhahrá. Cháhiye, ki ham sab us buzurg Ibn i Dáúd par, jo hamárá Bádsháh i 'azíz, aur Ḳhudáwand i jalíl hai, bharosá rakheṉ, ki us kí abadí bádsháhat kí ni'amateṉ hásil kareṉ.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Samúel kí pahlí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 1.	Lúqá i. 46.	Báb xvi. 7.	2 Qur. x. 7.
— viii. 3.	1 Tim. iii. 3.	—xxi. 6.	Mati xii. 3, 4.
— xiii. 14.	A'amál xiii. 22.		Mar. ii. 25.
— xv. 22.	Marqus xii. 33.		Lúqá vi. 4.

Samúel kí dúsrí kitáb ká ahwál.

Samúel kí dúsrí kitáb meṉ baní Isráel ká aur ahwál, jo chális baras tak Dáúd ke 'ahd i saltanat meṉ guzrá, bayán kiyá gayá; ki wuh Sáúl kí wafát ke ba'd firqa i Yahúdáh ká bádsháh ṭhaharkar taḳht-nishín húá, aur sát baras ke ba'd, jab Sáúl ká beṭá Ishbusat márá gayá, tab sáre baní Isráel ká bádsháh muqarrar húá. Is kitáb ke chauntís báb haiṉ; magar sab ke sab tín baṛí fasloṉ meṉ mundaraj hote.

I. Pahlí fasl meṉ das báb haiṉ; un meṉ Dáúd bádsháh kí fath. aur us kí iqbálmandí ká bayán hai.

II. Dúsrí fasl meṉ nau báb haiṉ; jin ke darmiyán Dáúd bádsháh kí tabáh-hálí ká, jo gunáh ke sabab se húí, bayán hai.

III. Tísrí fasl meṉ, jo báqí pánch báb par mushtamil hai, Dáúd bádsháh ke tauba karne ke ba'd bahál ho jáne, aur us ke pichhle 'ahd ke ahwál ká bayán hai.

Is kitáb meṉ baṛí báteṉ, jo hamárí ta'lím ke wáste mufíd

ṭhahartíṉ, so ye haiṉ; ya'ne U'riyá Hittí kí jorú kí bábat Dáúd ke gunáh ká bayán; ba'd is ke, us kí tauba aur 'ájizí ká hál; phir us ke 'azíz beṭe Abisalúm ke fasád ká ahwál aur ki kyúṉkar sháhzáda i mazkúr, jis waqt apne báp kí ján kí ghát meṉ thá, kamál zillat ke sáth qatl húá.

Dáúd ke ahwál ke paṛhne se, har ek díndár yih baṛí bát ma'lúm kar saktá, ki Ḳhudá ke bandoṉ meṉ jo sab se buzurg aur námwar haiṉ, we bhí, jab tak ki Ḳhudá par bharosá na rakheṉ, aur us kí ḳhidmat meṉ kamál sargarmí se mashgúl na raheṉ, tab tak gunáh se hargiz ázád na rah sakeṉge.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Samúel kí dúsrí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb iii. 39.	2 Tim. iv. 14.	Báb xii. 24.	Matí i. 6.
—vii. 12.	A'am. xiii. 36.	—xv. 23.	Yúh. xviii. 1.
— — 16.	Yúh. xii. 34.	— xx. 9.	Lúqá xxii. 47.

KUTUB I SALÁTÍN KÁ MUJMAL AHWÁL.

In do kitáboṉ meṉ Baní Isráel ká sab ahwál, jaisá ki un ke bádsháhoṉ ke 'ahd meṉ thá, bayán húá. In meṉ bilkull chár sau chhabbís baras ke wáqi'át mundaraj haiṉ, ya'ne Sulaimán kí taḳht-nishíní se leke Yarúsalam ke gárat hone tak. Pahle, Sulaimán ke 'ahd meṉ, Yahúdíoṉ kí shán o shaukat ká bayán; phir Rihábi'ám ke waqt meṉ, us bádsháhat ke do hissa ho jáne ká hál; phir in donoṉ bádsháhatoṉ ká tazalzul; phir Isráel ke gárat hone, aur Yahúdáh ke tabáh aur asír hone ká ahwál.

Aksar log samjhe, ki Dáúd, Sulaimán aur Hizqiyáh bádsháhoṉ ne apne apne 'ahd ká bayán kiyá hai; phir ki Nátan aur Jadd, Yas'aiyáh aur Idú wagaira nabíoṉ ne apne 'alá-hida 'ahdoṉ ká bayán kiyá; aur jab ki Yahúdí log Bábul kí asírí se chhúṭkar apne mulk meṉ lauṭ áe, tab 'Azrá nabí ne sab kitáboṉ ko ikaṭṭhí karke wuh tartíb dí, jo ab tak qáim hai.

Salátín kí pahlí kitáb ká ḳháss bayán.

Is kitáb men̲ Baní Isráel ke ek sau chhabbís baras ká ahwál, ya'ne Sulaimán kí taḳht-nishíní se leke, jo Masíh se 1015 baras peshtar thí, Yahúsafat kí wafát tak, jo Masíh se 889 baras peshtar húí, bayán kiyá játá. Is kitáb ke báís báb hain̲, magar sab do faslon̲ men̲ baḳhúbí mundaraj ho sakte.

I. Pahlí fasl men̲, jis ke gyárah báb hain̲, Sulaimán kí taḳht-nishíní aur us kí bádsháhat kí shán o shaukat ká bayán hai.

II. Dúsrí fasl men̲, jis ke gyárah báb hain̲, Baní Isráel men Rihábi'ám Bin Sulaimán kí ḳhud-bíní aur magrúrí se do bádsháhat ho jání; aur un donon̲ badsháhaton̲ ká ahwál jo sháh i Yahúdáh Yahúsafat ke marne tak húá, bayán hai.

Is kitáb men̲ pánch báten̲ hain̲, jin ká ḳháss zikr karná munásib hai.

1. Ki Ḳhudá Ta'álá kí Haikal, Sulaimán ke wasíle, ek ásmání naqshe ke mutábiq, aur tarah tarah mulk ke nádir kárígaron̲ se kyún̲kar baní, aur Ḳhudá Ta'álá ke nám par maḳhsús kí gayí.

2. Sulaimán kí iqbálmand bádsháhat, jo Masíh kí tál'imand sulhwálí bádsháhat kí ek 'alámat thí.

3. Us kí bádsháhat ká do hissa ho jáná.

4. Baní Isráel kí tabáhí ká bayán, jis waqt Sísaq sháh i Misr ne Yarúsalam par qábiz hokar Ḳhudá kí haikal aur bádsháhí mahall ko lúṭ liya. Yih áfat Rihábi'ám bádsháh kí taḳht-nishíní ke pánch baras ba'd baní Isráel par áí, aur is garaz par thí, ki Rihábi'ám apní butparastí aur bargashtagí kí sazá páwe, 1 Sal. xiv. 21, 28; 2 Taw. xii. 1—9.

5. Nabí i ma'rúf Iliyás náme ká ahwál, aur us hí ke wasíle Ba'l Dewtá ke purohiton̲ ká qatl honá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Salátín kí pahlí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 10.	A'mál ii. 29.	Báb. x. 1.	Lúqá xi. 31.
	xiii. 36.	—xiii. 6.	A'amál viii. 24.
—vii. 6—12.	Yúh. x. 23.	—xvii. 1—5.	Lúqá iv. 25, 26.
	A'amál iii. 11.	—xviii. 42.	Ya'q. v. 17, 18.
—viii. 46.	1 Yúh. i. 8—10.	—xix. 10-18.	Rúm. xi. 3, 4.
—x. 1.	Matí xii. 42.	—xxi. 10.	A'amál vi. 11.

Phir Salátín kí dúsrí kitáb ká bayán.

Is kitáb men baní Isráel ká tín sau baras ká bayán hai, ya'ne, Yahúsafat kí wafát se Yarúsalam ke gárat hone, aur us kí 'álíshán haikal ke mismár hone tak, jo Masíh se pánch sau atháis baras peshtar sháh i Bábul Nabúkadnazar ke háth se húá. Is men pachís báb hain, magar yahán do faslon men likhá játá.

I. Pahlí fasl men satrah báb hain. Is men Isráel aur Yahúdáh ke bádsháhon ká ahwál jo Isráelí saltanat ke tamám hone tak guzrá, bayán hai.

II. Dúsrí fasl men áth báb hain, jis men Yahúdáh kí bádsháhat ká bayán hai, jo un kí gulámí se leke us waqt tak ki Nabúkadnazar áyá, aur Yarúsalam ko qabza men karke dhá diyá, aur mulk ke sab ra,íson ko apne sáth Babul ko le gayá.

Is kitáb men bhí pánch báten hain, jin ká kháss mazkúr karná cháhiye.

1. Pahlí, Iliyás nabí ká átashí rath par sawár hokar ásmán par naql i makán honá.

2. Dúsrí, Ilísá' nabí ká us ká jánishín honá.

3. Tísrí, Isráelíon kí bádsháhat ká, un kí roz-marra sharárat ke sabab, bilkull kharáb honá.

4. Chauthí, Yarúsalam aur us kí pák haikal kí barbádí.

5. Pánchwín, Yahúdíon kí Bábulwálí gulámí ká bayán, jo un ko is sabab se húí, ki un sabhon ne Khudá i Haiy ko

tark karke, butparastí ikhtiyár kí, aur gair-qaumon ke makrúh dastúron men sharík húe.

Is ke siwá, ek barí bát yih hai, ki Isráel kí bádsháhat ke bilkull unnís bádsháh húe, aur sab ke sab be-dín nikle: is hí sabab se us qaum kí kharábí pahle, aur jald húí. Yahúdáh ke bhí bahutere bádsháh be-dín to the, magar kaí ek Khudá-tars aur haqíqí díndár záhir húe, aur unhín kí du'á aur munáját aur koshish se wuh qaum muddat tak bahál rahí; magar ákhir niháyat be-díní ke bá'is, Kasdíon ke bádsháh Nabúkadnazar ke háth se tabáh kí gayí.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Salátín kí dúsrí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 8.	Matí iii. 4.	Báb iv. 42.	Lúqá ix. 13-17.
— — 10.	Lúqá ix. 54.	— v. 14.	—— iv. 27.
— iv. 29.	—— x. 4.	— vi. 22.	Rúm. xii. 20.
— — 34.	A'amál xx. 10.	— viii. 4.	Lúqá xxiii. 8.

TAWÁRÍKH KÍ DONON KITÁB KÁ AHWÁL.

Ye do kitáben jin men baní Ádam, khusúsan baní Isráel ká, dunyá kí paidáish se leke Bábulwálí asírí tak, ya'ne, tín hazár chár sau arhsath baras ká ahwál hai, 'Azrá náme káhin se tasníf húín.

In kitábon ke likhne kí yih garaz thí, ki mutaqaddamín ká sahíh bayán shurú' se silsile ke sáth un kí aulád ke liye maujúd rahe, aur jo báten mazkúr hone ke láiq thín, magar aur pák kitábon men nahín likhí gayín, in men mundaraj kí jáwen. In ke parhne se yih hásil hai, ki us sulúk se jo Khudá Ta'álá ne apní barguzída qaum ke sáth kiyá, us kí 'ajíb mihrbání aur 'adl ká bhed khultá; aur we fawáid bhí jo kisí qaum ko Khudá-tars aur díndár bádsháh ke sabab milte, aur bar'aks is ke, we nuqsán aur buráíán, jin men har qaum jo be-dín aur sharír thahartí, mubtala hotí, ma'lúm ho játe.

In do kitáboṉ kí baṛí báteṉ chár fasloṉ meṉ mundaraj hotí haiṉ.

I. Pahlí fasl meṉ nau báb haiṉ, aur us meṉ kaí ek nasab-náma Ádam ke waqt se 'Azrá ke waqt tak ke likhe haiṉ.

II. Dúsrí fasl, jis meṉ unnís báb haiṉ; us meṉ Sáúl o Dáúd, ya'ne, baní Isráel ke pahle bádsháhoṉ ká ahwál hai.

III. Tísrí fasl, jis meṉ Tawáríḳh kí pahlí kitáb ke báqí báb, aur Tawáríḳh kí dúsrí kitáb ke nau báb haiṉ; is meṉ Sulaimán bádsháh ke 'ahd ká bayán hai.

IV. Chauthí fasl, jis meṉ báqí báb haiṉ, us meṉ baní Yahúdáh ká ahwál, das firqoṉ ke mutafarriq hone se leke Bábulwálí asírí tak.

In kitáboṉ meṉ wuh bát, jis ká zikr karná sab se muqaddam ṭhahartá, so yih hai: ya'ne ek nasab-náma, jis se sábit ho saktá, ki Yisú' Masíh, jism kí nisbat, Abirahám kí nasl se húá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Tawáríḳh kí pahlí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb xvii. 14.	Lúqá. i. 33.	Báb xxix. 11.	Matí vi. 13.
— xxiii. 13.	'Ibrán. v. 4.		1 Tim. i. 17.
— xxix. 2.	Muk. xxi. 18.		Muk. v. 13.
— — 9.	2 Qur. ix. 7.	— — 12.	Rúm. xi. 36.

Aur maqám jo Tawáríḳh kí dúsrí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb iii. 14.	Matí xxvii. 51.	Báb xix. 7.	Rúm. ii. 11.
	'Ibrán. ix. 3.	— xxviii. 15.	Lúq. vi. 27, 28.
— xii. 6.	Ya'qúb iv. 10.		Rúm. xii. 20.
— xv. 6.*	Matí xxiv. 7.	— xxxi. 21.	Matí vi. 34.
— xvi. 14.	Yoh. xix. 39, 40.	— xxxvi. 15, 17.	— xxiii. 34.

'AZRÁ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Yih kitáb 'Azrá náme káhin kí tasníf hai. Is meṉ baní Isráel kí wuh tawáríḳh hai, jo un ke Bábul se nikalne ke ba'd húí; ya'ne ek sau baras ká ahwál, us waqt se leke ki jab Ḳhoras bádsháh ne baní Isráel ko nikalne kí ijázat dí, ya'ne Masíh ke pánch sau chhattís baras peshtar se us waqt tak, ki 'Azrá ne, Masíh se chár sau chhappan baras peshtar, baní Isráel ká díní bandobast phir kiyá.

Is kitáb ke das báb haiṉ, magar us kí baṛí báteṉ do fasloṉ meṉ mundaraj ho saktíṉ.

I. Pahlí fasl, jis meṉ chha báb haiṉ, us meṉ yih bayán hai, ki kyúṉkar Yahúdí log Zarúbábul kí sipahsálárí se Yahúdiya meṉ phir áe, aur apne watan meṉ pahunchkar, Yarúsalam kí haikal ko, báwujúd baṛí muḳhálafat aur rok ṭok ke, phir ta'mír kiyá.

II. Dúsrí fasl, jis meṉ chár báb haiṉ, us meṉ 'Azrá káhin ke Yarúsalam par pahunchne, aur dín ke báb meṉ Músá kí sharí'at ke mutábiq qaum ká bandobast karne ká ahwál hai.

Yahúdí asír, fathyáb Fársí Ḳhoras buzurg ke farmán kí ba-daulat, jo apne mámú Dárá ká já e nishín hokar Fárs aur Bábul ke bádsháh the, Bábul se lauṭ áe. Jo bát is kitáb meṉ sab se ziyáda mazkúr hone ke láiq hai, so yih hai: ya'ne we 'ajíb tadbíreṉ, jin se Ḳhudá Ta'álá ne apne nabíoṉ kí báteṉ púrí kíṉ, aur apní qaum ko mulk i Bábul se Ḳhoras ke wasíla rihái baḳhshí; ki wuh bádsháh baní Isráel ke apne mulk meṉ phir jáne par rází húá, balki haikal ke sone chándí ke pák zurúf jo luṭ gaye the, un ko pher diye, aur bádsháhí ban meṉ daraḳht káṭne ká hukm diyá, táki we haikal kí taiyárí kareṉ.

Is 'ajíb bandobast ke karne meṉ Dániel nabí Ḳhudá Ta'álá kí taraf se ḳháss wasíla ṭhahrá. Nabí i mausúf kí dánái, aur mu'atabarí, aur díndárí, Bábul meṉ yahán tak raunaq-afroz thí, ki us mulk ká sab se baṛá 'uhda usí ko

milá. Is hálat men kaí ek mulkwálon ne hasad ke bá'is nabí i mamdúh ke mukhálif hokar us ko halák karne kí koshish kí; magar Khudá Ta'álá kí mihrbání se un kí sa'í o koshish us ke liye aur bhí iqbálmandí ká sabab húí. Ma'lúm hotá hai, ki Dániel nabí ne apne dín ke phailáne ká mushtáq hoke, Khoras bádsháh ko Yaramiyáh aur Yas'aiyáh nabí kí kitáben dikhláí thín, aur khásskar we maqám, jin men yih zikr thá, ki Yahúdí log Khoras náme ek bádsháh ke wasíla, jo Bábul par gálib hogá, asírí se riháí páwenge. Aur Sháh i mazkúr ke us farmán kí 'ibárat se, jo us ne Yahúdíon kí riháí kí bábat likhwáyá, ya'ne—"KHUDÁ, jo ásmán ká Khudáwand hai, us ne mujhe zamín kí sárí bádsháhaten sompín; aur mujhe hukm kiyá, ki us ke liye Yarúsalam men ek haikal banáún," ('Azrá i. 2)—aglab hotá hai, ki us ne nabí mausúf ke nawishte dekhe the.

'Azrá káhin kí díndárí o sargarmí us ke sab kámon, aur báton se numáyán hai, aur us ká nám sab baní Isráel 'aziz jánte; balki ba'ze use misl Músá ke samajhte; kyúnki us se us qaum ká, jo bilkull bigar gayí thí, phir díní bandobast húá. Phir usí se pák kitábon kí wuh tartíb húí, jo ab tak maujúd hai. Phir tawáríkh kí pahlí aur dúsrí kitáb, jo sab mutaqaddamín kí tawáríkh ká ikhtisár hai, usí ne tasníf kí; aur is ke siwá apne zamána kí tawáríkh bhí likhí. Jab nabí i mausúf kí 'umr ek sau bís baras kí húí, to rihlat karke apne bápdádon kí majlis men shámil húá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo 'Azrá kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 5.	Filip. ii. 5.	Báb ix. 6.	Muk. xviii. 5.
— iii. 7.	A'am. xii. 20.	— — 14.	Yúh. v. 14.
— viii. 22.	Rúm. viii. 28.	— — 15.	Rúm. iii. 19.

NAHAMIYÁH KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Nahamiyáh, jis ke nám par yih kitáb mashhúr hai, baní Isráel men se thá, aur jis waqt us kí qaum Bábul men thí,

Sháh i Fárs ne use sáqí ke 'uhda par muqarrar kiyá. Jab qaum i mazkúr mulk i Yahúdiya ko phirí, to Nahamiyáh Bábul hí meṉ rahá, magar un ke jáne ke terah baras ba'd bádsháh se rukhsat pákar, wahán se apne watan ko rawána húá. Jab apne logoṉ ke darmiyán pahunchá, to sardár ke 'uhda par muqarrar kiyá gayá, aur bárah baras tak us qaum ke intizám meṉ mashgúl rahá. Ba'd is ke Bábul ko phir chalá, aur bádsháh se ek nayá farmán pákar, Yarúsalam meṉ phir áyá, aur chand aur baras tak apní qaum par hukúmat kartá rahá; chunánchi us kí hukúmat ke shurú' se ákhir tak chauntís baras húe.

Is kitáb meṉ Yarúsalam ke us bandobast ká bayán, jo Nahamiyáh ke wasíla se húá, aur baní Isráel kí taraqqí ká bayán, jo us ke sabab húí; ya'ne Masíh ke áne se chár sau bís baras peshtar, yá us sál tak ká ahwál, jis meṉ Nahamiyáh ne khud wafát páí, mundaraj hai; aur isí par Puráne 'Ahdnáme kí tawárikh khatm húí.

Is kitáb ke terah báb haiṉ, magar us kí sab báteṉ chár fasloṉ meṉ samá saktíṉ.

I. Pahlí fasl meṉ, jis ke do báb haiṉ, Nahamiyáh ke, jis waqt us ne Yarúsalam ko jáne ke liye Sháh i Fárs se rukhsat lí thí, Sosan se rawána hone ká tazkira hai.

II. Dúsrí fasl meṉ, jis ke chár báb haiṉ, Yarúsalam shahr kí díwároṉ kí ta'mír ká ahwál hai.

III. Tísrí fasl meṉ, jis ke chha báb haiṉ, dín ke muqaddama meṉ qaum ká pahlí bár uksáyá jáná, aur Yahowáh Khudá Ta'álá ke sáth az sar i nau 'ahd bándhne ká bayán hai.

IV. Chauthí fasl meṉ, jo ákhirí báb par mushtamil hai. qaum ke do-bára dín kí taraf uksáe jáne ká zikr hai.

Wuh bát, jo is kitáb meṉ sab se ziyáda mazkúr hone ke láiq hai, so yih hai; ya'ne us ke musannif ke kyá kháss ausáf haiṉ, ki us kí díndárí o be-garazí, sab kí khair-khwáhí, o hubb-ul-watan, o imtiyáz, o dilerí, o sargarmí, o gurbaparwarí is qadr thí, ki baní Isráel meṉ ek masal ban rahí thí.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Nahamiyáh kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb iii. 1.	Yúh. v. 2.	Báb ix. 6.	Muk. xiv. 7.
— viii. 6.	1 Qur. xiv. 16.	— — — 13.	Rúm. vii. 12.
	1 Tim. ii. 8.	— — — 19	1 Qur. x. 1.
— — 2.	Lúq. xxiv. 27.	— — — 29.	Gal. iii. 12.

ÁSTAR KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Jo ahwál is kitáb men̲ bayán hai, 'Azrá nabí ke waqt men̲ húá. Ma'lúm hotá, ki jab baní Isráel Bábul men̲ the, sháh i Fárs ká wazír un se aisá náráz thá, ki unhen̲ halák karne par bhí musta'idd húá. Aisí hálat men̲, Ḵhudá Ta'álá ne un dushmanon̲ ke háth se unhen̲ riháí baḵhshí. Yih riháí ek Yahúdin ke wasíla, jis ká nám Ástar thá, us qaum ko milí, aur usí ke nám par yih kitáb námzad hai.

Ástar kí kitáb ke das báb hain̲, magar us kí sab báten̲ tín faslon̲ men̲ samá saktí hain̲.

I. Pahlí fasl men̲, jis ke do báb hain̲, Ástar kí sarfarází ká bayán hai, ki kyún̲kar Sháh i Fárs ke sáth us kí shádí húí, aur sháh i mazkúr kí ḵhidmat men̲ us ke chachá Mardakí náme ne kaisí sargarmí o wafádárí dikháí.

II. Dúsrí fasl men̲, jis ke tín báb hain̲, Hámán náme ek shaḵhs ke wizárat par muqarrar hone, aur us ke Yahúdíon̲ kí halákat kí tadbír karne ka bayán hai.

III. Tísrí fasl men̲, jis ke pánch báb hain̲, us sharír kí tadbír ke ulaṭ jáne, aur us ke wájibí sazá páne ká bayán hai.

Is riháí kí yádgárí ke liye, Yahúdíon̲ ne ek 'id muqarrar kí, jis ko áj tak mánte áe: us ká nám Púrím, ya'ne chiṭṭhíon̲ kí 'íd, is liye rakhá gayá thá, ki us sharír Hámán ne Yahúdíon̲ kí halákat ká manhús waqt ṭhahráne ko chiṭṭhí ḍálí thí. Us 'íd ká yih dastúr hai, ki apne bápdádon̲ kí áfat kí yádgárí men̲ roza rakhte, aur 'ibádat-ḵhána men̲ jákar Ástar kí kitáb paṛh ḍálte, aur us sharír par la'nat karte. Ba'ze us hí kí ek súrat banákar phán̲sí dete, aur ba'ze ek patthar par us

ká nám likhkar dúsre patthar se chaknáchúr karte; magar aisí rasm mánne ká hukm Pák Kitáb men kahín nahín hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Ástar kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb iii. 8. A'am. xvi. 20.|Báb v. 3. Marq. vi. 23.

NAZMÍ KITÁBON KÁ AHWÁL.

Janá cháhiye, ki asl 'Ibrání men Pák Kalám kí sábiq kitában, chand maqámon ko chhorkar, billkull nasr men likhí gayín; lekin jo pánch kitában un ke ba'd hain, ya'ne, Aiyúb, Zabúr, Amsál, Wá'iz, aur Gazal ul Gazalát, aur siwá in ke, Anbiyá kí kitábon ke bahut hisse bhí, nazm men hain. Sábiq kitábon kí nisbat in men dín ká ziyáda zikr hai; aur kháss nasíhaton ke sabab jo un se nikaltín, un ká parhná Masíhí kalísiyá ke liye bahut zarúr hai. Jin báton ká bayán un men páyá játá, so aisí hain, ki un ko tawajjuh aur du'á ke sáth parhná cháhiye. In pánch kitábon kí judí judí khássiyaten hain; chunánchi Aiyúb kí kitáb men 'aqíde: aur Zabúr men du'áen aur peshíngoíán: Amsál kí kitáb men 'amalí nasíhaten; Wá'iz kí kitáb men tauba kí báten; aur Gazal ul Gazalát men dil kí harakaten, aur bátiní tajribe mundaraj hain.

AIYÚB KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Yih kitáb Aiyúb kí is liye kahlátí, ki us men Aiyúb ká ahwál bayán húá. Aiyúb ká watan Adúm thá, jo mulk i Pálestain kí dakhan taraf, mulk i 'Arab aur Misr kí sarhaddon men hai. Ba'z 'álimon ne aisá samjhá, ki Aiyúb wuhí hai, jis ká zikr Yúbáb nám par, jo Esau ká parpotá thá, Tawáríkh kí kitáb ke pahle báb men hai, magar bahut mufassiron ne aisá thahráyá hai, ki yih Abirahám ke waqt se peshtar thá, balki us zamána ká núr thá, jo Núh aur Abirahám ke waqt ke darmiyán guzrá. Yaqín hai, ki Aiyúb ne áp hí yih kitáb tasníf kí: magar jis súrat men ab hai, is

kí tartíb Músá se húí. Sháyad Paidáish kí kitáb ko chhor, Aiyúb kí kitáb sab kitábon se qadím hai.

Aiyúb kí kitáb ke bayális báb hain, magar is kí sab báten pánch barí faslon men samá saktín.

I. Pahlí fasl men, jis ke do báb hain, Aiyúb kí díndárí, aur us ke gharáne, aur us kí daulat, aur musíbat, aur us ke doston ká tazkira hai.

II. Dúsrí fasl men, jis ke untís báb hain, un bahson ká bayán hai, jo Aiyúb aur us ke tín doston ne apas men kín.

III. Tísrí fasl men, jis ke chha báb hain, Aiyúb ke dost Ilihú náme kí nasíhat ká bayán hai.

IV. Chauthí fasl men, jis ke chár báb hain, Khudá Ta'álá ke túfán men záhir hone, aur us ke Aiyúb se kalám karne ká bayán hai.

V. Pánchwín fasl men, jis ká ek báb hai, Aiyúb ke un bad-gumán doston ke liye, qurbání guzránkar sifárish karne, aur khud árám páne, aur apne sab doston se mel karne, aur us ke mál kí ziyádatí, aur us kí aulád ká bayán hai.

Jo báten Aiyúb ke doston ne bahs karte waqt us se kín, har súrat se parhne ke láiq hain; magar un men ek nuqs yih hai, ki unhon ne Aiyúb ki qadr, aur Khudá Ta'ála ke intizám ká bhed bakhúbí na jáná. Chúnki Aiyúb par barí barí musíbaten áyín, maslan us ke larke mar gae, us kí hawelíán gir gayín, aur dushmanon ne us ke sab chaupáyon ko lút liyá, aur ba'd us ke Aiyúb khud ek sakht marz men giriftár húá: pas is hálat men us ke in doston ne aisá thahráyá, ki jo log Khudá Ta'álá ke sachche bande hain, un par aisí sakht musíbaten kabhí nahín átín. Is liház se un ko gumán áyá, ki Aiyúb, jis hál us ne aisí musíbat páí, sharír aur dín men riyákár hogá. Is sabab se us ko barí sakhtí se malámat karne lage, táki us se Khudá Ta'álá ke huzúr tauba karwáen.

Aiyúb in ke jawáb men apní mu'atabarí aur nek-niyatí ká iqrár kartá rahá, aur yih bát nikálí, ki Khudá Ta'álá apne bandon par, un ke ímán aur wafádárí kí ázmáish ke

wáste, musíbaten bhejá kartá hai; magar Aiyúb ne apní safái ke wáste 'uzr kí kai báten kín, jin se sábit hotá, ki wuh na faqat apne bad-gumán doston ke rú-ba-rú, balki Khudá ke huzúr áp ko kámil, nek aur sáhib i sawáb jántá thá.

Ilihú ne, jo is muqaddama men darmiyání thá, donon ko malámat kiyá: pahle, Aiyúb ke doston ko, is liye ki unhon ne Aiyúb ko us kí musíbaton ke sabab sharír aur riyákár thahráyá; phir ba'd is ke, Aiyúb ko, is liye ki us ne un kí jawáb-dihí men apní neki par na-haqq fakhr kiyá thá.

Aiyúb kí kitáb ke ahwál is sabab se aur bhí parhne ke qábil hain: pahle, is liye ki qadím zamána men wáqi' húe; dúsre, is liye ki is kitáb se ma'lúm hotá, ki jo díní ta'lím kí báten ab jári hain, us zamána men bhí jári thín, aur ki Injíl kí asl báten shurú' hí se wázih hain.

Is kitáb men das báten hain, jo kháss mazkúr ke láiq hain.

1. Ki tamám 'álam ek hí Kháliq Qádir i Mutlaq ke sabab paidá húá hai.

2. Ki tamám 'álam par hukúmat karná us hí ká kám hai, jis ne sab kuchh banáyá.

3. Ki Khudá Ta'álá 'álam ke intizám men firishton se kám letá.

4. Ki unhín firishton men se kai ek gunáh karke kharáb húe, aur un men Shaitán un ká sardár hai.

5. Ki firishte, kyá bhale, kyá bure, balki sárí rúhen us ke tábi' hain, aur us hí ko hisáb dená hogá.

6. Ki har ek insán, jo Ádam se tawallud ke má'múlí taur par nikaltá, paidáish hí se gunáh kartá, aur bad-zát hai.

7. Ki Khudá Ta'álá har ek gunahgár par, jo apne gunáhon ke katara men qurbání guzráne, apní mihrbání dikhátá.

8. Ki Khudá Ta'álá apne jalál ke wáste, aur apne muqaddason kí ákhirí bihtarí ke liye kabhí kabhí barí barí musíbaten bhejkar, ápne logon ko ázmátá hai.

9. Ki qadím zamána men mulk i Kana'án kí sarhaddon ke pare ek Naját-denewále kí ḳhabar bahutere Ḳhudá-paraston ke pás thí, aur we us kí ráh dekhte the.

10 Ki qadím men rástbáz log qiyámat ko mánte, aur 'áqibat men hamesha kí zindagí hásil karne ká yaqín rakhte, aur inhín báton se un kí barí tasallí hotí thí.

Pák kitáb ke aur maqám jo Aiyúb kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 7.	1 Pat. v. 8.	Báb xii. 10.	A'am xvii. 28.
	Muk. xii. 9. 10.	— xiv. 12.	——— iii. 21.
— — 21.	1 Tim. vi. 7.	— xix. 25.	2 Tim. i. 12.
	Efes. v. 20.	— —26, 27.	Fil. iii. 20, 21.
— i. 21.	1. Tas. v. 18.	— — 26, 27.	1 Yúh. iii. 2.
—ii. 10.	Ya'qúb v. 10.		1 Qur. xiii. 12.
—iv. 18.	2 Pat. ii. 4.	—xxii. 6. 7.	Matí xxv. 42, 43.
—v. 12.	1 Qur. iii. 19.	—xxvii. 8.	——xvi. 26.
— — 17.	'Ibrán. xii. 5.	—xxxiii. 27.	Lúq. xv. 10, 21.
— — 19.	1 Qur. x. 13.	—xlii. 8, 12.	Ya'qúb vi. 11.

ZABU'R KI' KITA'B KA' AHWA'L.

Kitáb i mazkúr ilhámí gazalon aur gíton aur tasauwurát aur du'áon ká majmú'a hai. Aslí zubán men yih tasnífát har tarah ke 'Ibrání nazm men likhí hain. Is kitáb ko Dáúd bádsháh kí kahte hain, is sabab se ki us men kí aksar báten usí kí hain; magar bilkull kitáb usí se tasníf nahín húí. Chunánchi ek zabúr Músá se húá, aur do ek Sulaimán bádsháh se, aur ba'z ba'z zabúr Haimán, Ásaf, aur Yadutún se, aur chand nabíon se, jo Bábulwálí asírí ke 'ahd men, aur us ke ba'd bhí the, maslan Daniel aur 'Azrá se likhe gaye.

Díndárí ke muqaddama men, sab ahl i Masíh is kitáb ko tamám Pák Kitáb ká ḳhulása jánte; kyúnki Ḳhudá kí bandagí munásib taur par bajá láne ke liye is men sab qawá-'id hain, yahán tak ki sháyad koí bát, jo Ḳhudá Ta'álá kí sitáish se, yá insán kí munáját se ta'alluq rakhtí ho, báqí

nahíṉ, ki is meṉ páí na jáe. Is kitáb kí asl 'Ibrání hai, aur sab nazm meṉ likhí hai; aur baní Isráel ká yih dastúr thá, ki qism qism ká bájá bajáke ek ek zabúr Khudá Ta'álá ke huzúr gáte the. Isí taur par har zamána meṉ 'Isáí bhí is kitab ko kám meṉ láe haiṉ.

Bilkull zabúrát ek sau pachás haiṉ, jo chha alag alag fasloṉ meṉ mundaraj ho sakte haiṉ.

I. Pahlí fasl meṉ, Munajatwále zabúr dákhil haiṉ, aur yih munájátoṉ chár tarah kí haiṉ :—

1. Gunáhoṉ kí mu'áfí kí munáját; is meṉ 6, 25, 32, 38, 51, 102, 130, 143 zabúr shámil haiṉ.
2. Khudá Ta'alá kí haikal se khárij hone kí bábat munáját; is meṉ 42, 43, 63, 84 zabúr haiṉ.
3. Musíbat o tabáhí ke waqt kí munáját; is meṉ 3, 13, 22, 69, 77, 88 zabúr haiṉ.
4. Ghabráhaṭ ke waqt kí munáját; is meṉ 4, 5, 28, 41, 44, 55, 64, 79, 80, 83, 109, 120, 140, 141, 142, zabúr haiṉ.

II. Dásrí fasl meṉ, Shukrguzárí ke zabúr, jo do tarah ke haiṉ :—

1. We zabúr, jin meṉ musannif apní kháss ni'amatoṉ ke wáste shukrguzárí kartá hai; un meṉ 9, 18, 30, 34, 40, 75, 103, 108, 116, 118, 138, 144, 145 zabúr haiṉ.
2. Jin meṉ un ni'amatoṉ kí shukrguzárí hai, jo Kalísiyá ko miliṉ; un meṉ 46, 48, 65, 66, 68, 76, 81, 85, 98, 105, 116 117, 124, 126, 129, 135, 136, 149 zabúr haiṉ.

III. Tísrí fasl meṉ, Khudá Ta'álá kí sitáish ke zabúr; jo do tarah ke haiṉ :—

1. We jin meṉ Khudá Ta'álá kí buzurgí, o jalál o sifatoṉ ká bayán hai; un meṉ 8, 19, 24, 29, 38, 47, 50, 65, 66, 86, 77, 89, 93, 96, 99, 104, 111, 113, 114, 115, 134, 139, 148, 150 zabúr haiṉ,
2. Jin meṉ Khudá Ta'álá ká muqaddasoṉ par parwar-

digár záhir hone ká bayán hai; un men 23, 34, 36, 91, 100, 103, 107, 117, 121, 145, 146 zabúr hain.

IV. Chauthí fasl men, Ta'límí zabúr hain; jo tín tarah ke hain:—

1. Jin men Pák kitábon kí khúbí ká bayán hai; un men 19, 119 zabúr hain.
2. Jin men insán ke fání hone ká bayán hai; un men 39, 49, 90 zabúr hain.
3. Jin men bhale aur bure logon ke taur aur khaslat ká bayán hai; un men 1, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 24, 32, 34, 36, 37, 50, 52, 58, 73, 75, 84, 91, 92, 94, 112, 119, 121, 125, 127, 128, 133 zabúr hain.

V. Pánchwín fasl men, Peshíngoí ke zabúr hain, jo kháss Yisú' Masíh se ta'alluq rakhte:—un men 2, 8, 16, 22, 40, 45, 68, 72, 87, 109, 110, 118 zabúr shámil hain.

VI. Chhaṭhwín fasl men, Tawáríkhwále zabúr hain; un men 78, 105, 106, 135, 136 zabúr hain.

Is kitáb ke paṛhne men, púrá fáida hásil karne ke liye tín báton par liház karná zarúr hai.

1. Mutaqaddamín, khusúsan Dáúd kí tawáríkh ko bakhúbí daryáft karná; kyúnki buzurgon ká zikr aur un ke ahwal ke isháre in men aksar páe játe.

2. Zabúron ke un maqámát par, jo Injíl ke likhnewálon ke nazdík Yisú' Masíh aur Kalísiyá se ishára rakhte, liház karná.

3. Apne dil kí hálat par liház karná; kyúnki jab tak koí ádmí pák-dil na ho, tab tak Zabúr ke bahut se ma'ne samajh na sakegá.

Lafz i Silah, jo aksar Zabúr men páyá játá, gánewálon ká ek nishán hai, aur us ke yih ma'ne, ki is jagah se áwáz baṛháwen.

In men se pachás ek zabúr hain, jin kí báten Injíl men darj húí hain.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Zabúr kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Zabúr ii. 1.	A'am. iv. 25, 26.	Zab. xl. 6, 8.	'Ibrán. x. 5, 7.
—— 7.	—— xiii. 33.	— xli. 9.	Yúh. xiii. 18.
	'Ibr. i. 5. v. 5.	— xliv. 22.	Rúm. vii. 36.
—— viii. 2.	Matí xxi. 16.	— xlv. 6.	'Ibrán. i. 8.
—— 4, 5.	'Ibrán. ii. 6, 7.	— lxviii. 18.	Efes. iv. 8.
—— xiv. 1, 3.	Rúm. iii. 12	— lxix. 21.	Yúh. xix. 29.
—— xvi. 10.	A'am. xiii. 35	—— 22, 23.	Rúm. xi. 9, 10.
—— xviii. 49.	Rúm. xv. 9.	— lxxviii. 2.	Matí. xiii. 35.
—— xix. 4.	—— x. 18.	— xci 11, 12.	—— iv. 6, 7.
—— xxii. 1.	Matí xxvii. 46.	— xcv. 7, 11.	'Ibrán. iii. 9, 15;
	Marq. xv. 34.		—— iv. 7.
—— 7.	—— xv. 29.	— cix. 8.	A'am. i. 20.
	Matí xxvii. 39.	— cx. 1.	Matí xxii. 34.
—— 8.	Lúq. xxiii. 35.		Lúq. xx. 42.
—— 16.	Yúh. xx. 25-27.	— cxvii. 1.	Rúm. xv. 11.
	Fil. iii. 2.	— cxviii 22.	Matí xxi. 42.
—— 18.	Matí x vii. 35.		A'am. iv. 11.
	Marq., xv. 24.		Efes. ii. 20.
	Lúq. xxiii. 34.		1 Pat. ii. 4–7.
—— xxxi. 5.	—— xxiii. 46.	— cxxxii. 5.	A'am. vii. 46.
—— xxxii. 1.	Rúm. iv. 6–8.	— cxxxviii. 8.	Filip. i. 6.

AMSÁL KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Masal ek mukhtasar nasíhat-ámez qaul hai, jis ká yád karná sahl, aur us se barí tásír hotí. Har ek mulk ke 'álimon ne 'ibárat i masal ko bahut pasand kiyá hai, yahán tak ki koí mulk na hogá; jis men kaí sau mashhúr masalen jári na hon. Jo amsál is kitáb men hain, so aksar akhláq i insání, aur intizám i mulkí, aur 'ibádat i Iláhí se ta'alluq rakhte hain. Kitáb i mazkúr asl men 'Ibrání nazm hai, aur aksar hazrat Sulaimán se tasníf húí, aur har ek zamána men

Yahúdí o Masíhí Kalísiyá ke nazdík, insán kí tarbiyat aur tádíb ke wáste, bahut hí muf'íd jání gayí. Muqaddas Jarúm jab apní beṭí kí tarbiyat karne ká bandobast kartá thá, us waqt mu'allima ko yúṉ likhá, ki pahle use Zabúr kí kitáb paṛháwe, aisá ki us ká mazmún ḳhúb samajh meṉ áwe, aur tásír kar jáwe; ba'd us ke Amsal kí kitáb ká dars de, taki nekí kí ráh ko pahcháne.

Kitáb i mazkúr ke 31 báb haiṉ; magar tín baṛí fasloṉ par us kí taqsím ho saktí hai.

I. Pahlí fasl meṉ nau báb haiṉ, jo díbája kí tarah par haiṉ; un meṉ is kitáb ke likhne kí garaz ká bayán hai, aur Ḳhudá se ḳhauf rakhne, aur hikmat o dánáí ke hasil karne ke liye qism qism kí muassir aur dil-kash nasíhateṉ haiṉ.

II. Dúsrí fasl meṉ, jo dasweṉ báb se untísweṉ báb tak hai, hazrat Sulaimán ke we maqúle haiṉ, jo ḳháss Amsál kahláte.

III. Tísrí fasl meṉ faqat do áḳhirí báb haiṉ; jin meṉ pahle Ajúr bin Yáqah ke maqúle haiṉ, jo us ne apne do shágird Ittíel aur Ukál se irshád kiye; ba'd us ke Lamúel sháhzáde kí má kí nasíhateṉ, jo us ne apne beṭe se farmáíṉ.

Is kitáb kí sab bátoṉ meṉ áṭhweṉ báb ke mazámín ḳháss mazkúr ke láiq haiṉ, jis meṉ Hikmat ke nám par, Masíh Baní Ádam ki da'wat aur nasíhat kartá hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Amsál kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 20.	Yúh. vii. 37.	Báb xx. 9.	1 Yúh. i. 8.
— iii. 11, 12.	'Ibr. xii. 5, 6.	— xxii. 6.	Efes. vi. 4.
— — 34.	Ya'qúb iv. 6.	— xxiv. 23.	Ya'qúb ii. 1.
	1 Pat. v. 5.	— xxv. 6, 7.	Lúq. xiv. 8-10.
— x. 12.	—— iv. 8.	— — 21, 22.	Rúm. xii. 20.
— xi. 30.	Ya'qúb v. 20.	— xxvii. 1.	Ya'q. iv. 13, 14.
— xvii. 27.	—— i. 19.	— xxviii. 5.	1 Qur. ii. 14, 15.
— xviii. 21.	Matí xii. 37.		1 Yúh. ii. 20-27.
— xix. 17.	—xxv. 35, 44.	— xxx. 8.	Matí vi. 11.

WA'IZ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Kitáb i mazkúr hazrat Sulaimán kí tasníf hai, aur Yahúdíon kí tawáríkh aur muqaddas Jarúm kí gawáhí se sábit hotá, ki hazrat i mausúf ne yih kitáb aiyám i za'ífí men likhí, jis waqt us ne apní jawání kí be-wafáíon aur ná-parhezgáríon se jo us kí butparast jorúon kí targíb se húín, tauba kí, aur apní saláhiyat apne ham-saron par záhir kar dikhláí. Barí bát, jis kí tajwíz men yih kitáb likhí gaí, yihí hai, ki haqíqí nek-bakhtí kyúnkar hásil ho; aur is ke bayán men hazrat ne un nekbakhtíon ká zikr kiyá, jo haqíqí nahín hain; aur ba'd is ke us nekbakhtí ká bayán kiyá jo haqq aur qáim hai. Is sabab se aksaron ne is kitáb ke do hisse ṭhahráe hain.

I. Pahlá, jis men pánch báb, aur chhaṭwen báb kí nau áyaten hain; is hisse men musannif ne likhá hai, ki Main ne sab dunyáwí chízon ko, kyá shauqí kyá shuglí, kyá 'ilm, kyá hikmat, kyá 'aish o 'ishrat, kyá daulat, kyá shaukat, kyá hukúmat, ázmáyá; aur jis hál men ki Khudá-tarsí un ke sáth na páí, sab ko bátil jáná. Is men musannif kaí maslahaten likhtá hai: ki dunyáwí chízon ke rakhne men jo diqqat hotí, kyúnkar ghaṭáí jáe; phir nasíhaten likhtá hai, ki sachchí hikmat ya'ne Khudá-shinásí sab hásilát se afzal hai; aur is ke sáth yih bhí, ki Khudá kí ni'amaton ko qaná'at ke sáth qabúl karná, lálach se bahut bihtar hai.

II. Phir dúsre hisse men, jis men chhaṭwen báb kí daswín áyat se leke sab báb hain, musannif yih bayán kartá hai, ki haqíqí nek-bakhtí Khudá-parastí o nekí o díndárí par mauqúf hai. Is hisse men kahín kahín dunyáwí chízon ke butlán ke isháre milte hain; magar aksar haqíqí nek-bakhtí hí ke muqaddama men hai; chunánchi kháss us men yih likhá hai, ki nek-bakhtí hásil karne ke liye dunyáwí chízen tamám o kámil khushí nahín bakhsh saktín; magar jab shukr karke ham unhen kamál parhezgárí ke sáth apne

kám meṉ láweṉ, aur auroṉ ke fáide ko wáste saḳháwat karke bánṭeṉ, to aisí hálat meṉ nek-baḳhtí hogí. Phir jab musíbateṉ ham par áweṉ, cháhiye ki ham sábir howeṉ; phir apní hálat se aur apne darje se ḳhush raheṉ, har waqt farotan raheṉ, har waqt muhabbat dikháweṉ, sab se bhaláí kareṉ, na faqat is wáste ki us se ḳhushí hotí aur dúsroṉ ká fáida, par is wáste, ki Ḳhudá Ta'álá aisí nekí ká baṛá ajr degá.

Afsos kí bát hai, ki bahut logoṉ ne is kitáb kí bátoṉ ko samajhne meṉ baṛí galatí karke apní buráioṉ meṉ aur bhí ragbat paidá kí; chunánchi jis maqám meṉ Sulaimán bádsháh ne apná ahwál bayán kiyá hai, ki Maiṉ ne fulání chíz ká shauq kiyá, yih samajhkar, ki us ke hásil karne se koí kámil ḳhushí milegí: so aise maqám ko paṛhte hí unhoṉ ne us kí tajriba-kárí ke anjám par mutlaq liház nahíṉ kiyá, par faqat us ke agle qiyásoṉ par. Phir is ke bar'aks, aur logoṉ ne dunyáwí ḳhushí ká bayán, jise bádsháh ne bátil ṭhahráyá, paṛhkar aisá samjhá, ki dunyá kí ni'amateṉ ná-chíz haiṉ, aur jab tak dunyá aur us ke sab asbáb ko tark na kareṉ, tab tak díndárí kámil na hogí. So aisá ḳhiyál bhí sáf ḳhám aur wáhiyát hai; kyúṉki agarchi yih dunyá is qábil nahíṉ hai, ki hamáre ḳhám ḳhiyáloṉ aur hawássoṉ ke muwáfiq, ham ko serí baḳhshe; tau bhí jab dunyá ko Ḳhudá-tarsí ke sáth rakhte, to is se haqíqí nek-baḳhtí hásil hotí hai. Al-garaz, dunyá bátil hai, faqat isí sabab se, ki insán ká ḳhiyál o ummed is kí bábat mutlaq 'abas o bátil hai; par wuh jo durustí se dunyá ká qadrdán hai, usí ko haqíqí fáida pahunchtá hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Wá'iz kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 2.	Rúm. viii. 20.	Báb viii. 12.	Mat. xxv. 34-41.
— iii. 17.	2 Qur. v. 10.	—— 15.	1 Tim. iv. 4; vi. 17.
— vi. 12.	Ya'qúb iv. 14.		
— vii. 20.	Rúm. iii. 23; 1 Yúh. i. 8.	— xi. 9.	Rúm. ii. 6.
		— xii. 14.	2 Qur. v. 10

SULAIMÁN KE ĠAZAL-UL-ĠAZALÁT KÁ AHWÁL.

Hazrat Sulaimán ne ek hazár pánch sau gazalen̲ tasníf kín̲; jaisá Salátín kí pahlí kitáb ke chauthe báb ki 32wín̲ áyat men̲ zikr hai; magar in men̲ jo sab se 'umda nazm ko 'álá martabe men̲ hai, so yihí hai, jis ká sarnáma Ġazal-ul-Ġazalát húá. Is kitáb kí tasníf kí garaz kí bábat mufassir yak-ráe nahín̲ hain̲; magar aksaron̲ kí dánist men̲ yih tasníf us waqt húí, jis waqt Sulaimán bádsháh ne Fira'ún kí beṭí se shádí kí. Par ba'ze aur hain̲, jo qabúl to karte, ki gazalát i mazkúr shádí kí hain̲, magar us ke sáth yih kahte, ki dulhin, jis ká zikr in gazalon̲ men̲ hai, Misrí na thí; lekin baní Isráel men̲ se, aur agarchi bádsháhí ḳhándán se na thí, tau bhí amír-zádí thí. Chunánchi jo log yih ráe qabúl karte, we áyaten̲ nikál nikál is ká subút pahuncháte.

Jo shi'ar kí qadr-dání karte, unhon̲ ne gazalhá i mazkúr ko auwal aur 'umda jáná. Ḳhudá Ta'álá ká nám is kitáb men̲ kahín̲ nahín̲ miltá; magar qadímon̲ kí yih samajh hai, ki us men̲ Yahowáh o Kalísiyá kí ápas kí muhabbat bayán húí. Filhaqíqat is tarah kí majází 'ibárat aur pák kitábon̲ men̲ bahut miltí; so kuchh ta'ajjub nahín̲ ki is ke bhí majází ma'ne hon̲. Chunánchi Yaramiyáh nabí ke tísre báb ki 12 áyat se leke 14 áyat tak, phir Húsí'a ke dúsre báb kí 14 áyat se leke 24 áyat tak, aur Injíl ke kaí maqámon̲ men̲ aisá zikr hai. 'Aláwa is ke, Yahúdíon̲ ke baṛe baṛe Rabbí aur wuh ḳháss mufassir, jis ne pák kitábon̲ kí tafsír Kasdí zubán men̲ likhí hai, balki qadím Kristán jin kí sharh ab tak maujúd hai, is kí 'ibárat majází samjhe. Bossuet sáhib kí yih ráe thí, ki gazal i mazkúr náṭak hain̲, aur jaisá ki Yahúdíon̲ kí shádí sát din men̲ hotí, waisá hí is kitáb ke sát hisse hain̲, jo ḳháss ek ek din se 'iláqa rakhte.

I. Pahle hisse men̲, pahlá báb aur dúsrá báb bhí chhaṭwín̲ áyat tak hai.

II. Dúsrá hissa, sátwín̲ áyat se leke satrahwín̲ áyat tak hai.

III. Tísrá hissa, jis men tísrá aur chauthá aur pánchwen báb kí ek áyat hai.

IV. Chauthá hissa, jis men báqí pánchwán báb aur chhaṭwen báb kí nau áyat hain.

V. Pánchwán hissa, jis men báqí chhaṭwán báb aur sátwen báb kí gyárah áyat hain.

VI. Chhaṭwán hissa, jis men báqí sátwán báb aur áṭhwen báb kí tín áyaten hain.

VII. Sátwán hissa, jis men báqí áṭhwán báb hai.

Bossuet sáhib ne is kí faslon kí yún hí tartíb dí hai, magar sab mufassir is men yak-ráe nahín hain.

Fársí-ḳhwáhon ko baḳhúbí ma'lúm hogá, ki Díwán i Háfiz kí 'ibárat tamám isí tarah hai. Chunánchi kahte hain, ki us ke muháware men sharáb díndárí ká ishára hai, aur ḳhwáb tasauwuf ká, aur 'itr Alláh Ta'álá kí mihrbání kí ummed ká nishán hai: bosa o kanár Ḳhudáí muhabbat kí harárat, aur ḳhúbsúratí Ḳhudá Ta'álá ká kamál, aur zulf o gesú us ke jalál ká zuhúr. Pas is ká zikr ham ne is garaz par kiyá, ki itní bát sábit ho, ki qadímon kí ráe is báb men 'aql se ba'íd nahín hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Sulaimán kí Gazal-ul-Gazalát se 'iláqa rakhte.

Báb i. 4.	Yúh.	vi.	44;	Báb iv. 15.	Yúh.	vii.	38.
	Fil.	iii.	12, 13.	— v. 2.	Muk.	iii.	20.
— ii. 3.	Muk.	xxii.	1, 2.	— vii. 1.	Afs.	vi.	15.
— iv. 7.	Afs.	v.	27.	— viii. 11.	Matí	xxi.	33-43.
— — 15.	Yúh.	iv.	10, 14.	— — 14.	Muk.	xxii.	20.

ANBIYÁ KÍ KITÁBON KÁ MUJMAL BAYÁN.

Kitábhá i mazkúr, Yaramiyáh ke sahífa aur Nauha ko ek hí kitáb samajhkar, bilkull solah hain; aur un kí aksar báten nubúwat kí hain, magar un ke siwá tawáríḳh aur ta'lím kí bhí bahut báten mundaraj hain. In kitábon ke

musannif Khudá ke aise khádim the, jo gaib-bín aur pák mard i Khudá aur nabí kahláe. We dín o akhláq kí nisbat baní Isráel ke liye failsúf aur murshid aur mu'allim thahre. Ma'lúm hotá hai, ki bahutere qadímtar anbiyá, mislan Iliyáh aur Ilísá' aur Mikaiah wagaira ne kuchh nahín likhá: lekin un nabíon ko, jin par bulandtar darja i nubúwat kí rúh názil húí, táki aisí peshíngoíán karen, jo muddat i daráz ke ba'd púrí honewálí thín, hukm húá, ki in báton ko kalísiyá, khusúsan Masíhíon kí tarbiyat ke wáste likhen, yá likhwáen.

Nabíon kí kitábon ke parhte waqt, cháhiye ki Patrus rasúl kí is barí bát par jo us ne farmái, kháss liház rakhen, ya'ne, "Yih sab se pahle jánke, ki kitáb kí koí nubúwat áp se nahín khultí; kyúnki nubúwat kí bát insán kí khwáhish se kabhí nahín húí, balki Khudá ke muqaddas log Rúh i Quds ke bulwáe bolte the," 2 Pat. i. 20, 21.

In kitábon kí nubúwaton men be-shumár niháyat bhárí báten mundaraj hain, jo khusúsan qaum i Yahúd aur Yisú' Masíh aur Masíhí Kalísiyá se 'iláqa rakhtín; aur us ke sáth dunyá ke ákhir tak chand saltanaton aur qaumon ká zikr, jahán tak ki we Khudá kí kalísiyá se anwá' taur par muta'alliq thín, yá hongí, likhá hai.

Nubúwatí kitábon kí 'ibárat bahut hí majází o tamsílí hai, aur un men kí sháista misálon aur isháron par du'á ke sáth dilí tawajjuh karná cháhiye. SÚRAJ aur CHÁND aur SITÁRON se aksar auqát bádsháh aur malika aur hákimán murád hai; aur PAHÁR aur PAHÁRÍON se bádsháhaten aur shahr; aur SHARA'Í SHÁDÍ se Khudá ká 'ahd; aur ZINÁKÁRÍ aur HARÁMKÁRÍ se aksar yih murád hai, ya'ne Khudá kí 'ibádat chhorkar buton kí parastish karní.

Jo shakhs ki tawáríkh i 'ámm khusúsan qadím qaumon ke ahwál se wáqif hai, wuh bahut sí peshíngoíán samajhne ke qábil hogá; magar ba'zí nubúwaton men, jo ab tak púrí nahín húín, haqíqatan bahut sí daqíq aur bárík báten páí jáengí, jo sirf gardish i zamána se wázih ho saktín, aur

cháhiye ki aisí báton ko Khudá ká kalám jánke hamesha kamál farotaní se gaur karen.

YAS'AIYÁH NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Nabí i mausúf, ba qaid i zamána, chauthe darja men hai; par ba sabab is ke ki us kí nubúwat kí kitáb barí hai, aur us kí 'ibárat o matálib bahut buland o wasí'a hai, pák kitábon ke majmúa' men, us kí tasníf pahle darja men mushtamil hai. Yas'aiyáh nabí Yahúdáh men se, aur aksaron kí dánist men bádsháhí khándán se bhí thá. 'Uzziyáh bádsháh ke zamáne men nabí ke darja par sarfaráz kiyá gayá, aur ba'd wafát bádsháh i mazkúr ke Yútám, Ákhaz, Hizqiyáh bádsháhon ke 'ahd men barábar nubúwat kartá rahá; balki aksaron ne aisá samjhá hai, ki Munassí bádsháh ke waqt tak zinda rahá, aur ákhir ko us sharír bádsháh ne us ko sakht 'azáb aur be-hurmatí ke sáth áro se chirwáyá, 'Ibr. xi. 37. Is se sáf ma'lúm hotá hai, ki hazrat i mamdúh ne apne kám men bilkull sáth baras guzráne. Sab *nabíon men se kisí ne Masíh ke áne o dukh* uthána aur máre jáne o ji uthne kí aisí sáf khabar na dí, jaisí nabí i mamdúh ne dí hai: is wáste us ko Injílí nabí ká khitáb diyá gayá. Jo báten us ne Masíh kí bádsháhat kí bábat likhín, ki kyúnkar áwegí, aur ákhirí zamána men kyúnkar sab par gálib hogí, so un men majáz kí khúbí aur 'ibárat kí durustí o bulandi aisí hai, ki sab nubúwat kí báton se sabqat le gayí.

Yas'aiyáh kí peshíngoíon kí kháss tín garaz thín:—

1. Ki Yahúdí qaum par us kí sakht be-díní záhir kare.

2. Ki un men har kháss o 'ámm ko apne gunáhon se tauba karne kí nasíhat dewe.

3. Ki sachche Khudá-tarson ko iláhí madad ke wa'don se tasallí bakhshe; aur un ko Masíh ke áne ká yaqín diláwe; aur unhen Kalísiyá kí honewálí barhtí aur páedár jalál ká muntazir kare.

Kitáb i mazkúr ke chhiyásath báb hain, magar chha faslon par in kí taqsím hotí hai.

I. Pahlí fasl men, jo pahle pánch báb par mushtamil hai, wuh do báten hain, jo 'Uzziyáh bádsháh ke zamáne men kahí gaín, ya'ne baní Yahúdáh kí bábat, jaise ki har zamána men záhir hai; aur Injíl ke phailne, aur Masíh ke 'adálat karne ke liye, áne kí ḳhabar.

II. Dúsrí fasl men, jo chhaṭhe báb se leke bárahwen báb tak hai, wuh báten hain, jo Yútám aur Áḳhaz bádsháhon ke 'ahd men kahí gaín.

III. Tísrí fasl men, jo terahwen báb se leke chaubíswen báb tak hai, kaí peshíngoíán Ahl i Bábul aur Asúrí aur aur qaumon kí bábat jinhon ne baní Isráel par zulm kiyá thá, mundaraj húí hain.

IV. Chauthí fasl men, jo pachíswen báb se leke paintíswen báb tak hai, kaí áfaton kí pesh ḳhabríán hain, jo baní Isráel par ánewálí thín; aur us ke sáth yih, ki kyúnkar un men kaí ek chune húe logon se riháí pái, aur áḳhirí zamána men un ko Masíh hí ke wasíla se naját páne kí ḳhabar hai.

V. Pánchwín fasl men, jo chhattíswen báb se leke untálíswen báb tak hai, Sanherib bádsháh ke mulk i Yahúdiya par dháwá karne, aur Hizqiyáh bádsháh kí du'á se us kí fauj par halákat áne kí ḳhabar hai; phir Hizqiyáh bádsháh ke bímár hone, aur mu'ajizána taur par sihhat hásil karne ká bayán hai.

VI. Chhaṭwín fasl men sab báqí báb hain, jo Yas'aiyáh nabí kí zindagí ke áḳhir men likhe gaye. Aksar báten jo is fasl men pái játín, so baní Isráel ke bahál hone kí bábat hain, ki kyúnkar Bábul se ázád honge; aur is Bábulwálí riháí ko us rúhání ázadagí se, jo Yisú' Masíh ke wasíla miltí, nisbat dí játí hai.

Is bilkull kitáb men tín báten baṛí baṛí hain, jo aksar peshíngoíon men hain.

1. Bábul men baní Yahúdáh ká apne gunáhon ke sabab giriftár rahná, aur phir wahán se Ḳhoras bádsháh ke wasíla ázádí páná. Nabí i mamdúh ne is ká nám aur us muhimm ká ahwál, us kí paidáish se do sau baras áge peshḳhabarí ke

taur par farmáyá. Yih báten 44 báb kí 28wín áyat, aur 45 báb kí pahlí 4 áyaton aur 13wín áyat men bayán húí hain.

2. Yisú' Masíh kí paidáish aur us kí zindagí o maut ká bahut sá ahwál, jo peshíngoí ke sáth 9 aur 35 aur 53 aur 65 báb men mundaraj hai.

3. Injíl ke zamána men Kalísiyá kí taraqqí honí, aur ákhir ko Khudá-shinásí tamám rú e zamín men phailne ká ahwál. Yih zikr 2 aur 9 aur 11 aur 66 báb men hai.

Is kitáb men kaí wáqi'át ká zikr hai, jo kháss mazkúr ke láiq hain, chunánchi do in men se bahut mashhúr hain.

1. Asúrion kí fauj ká halák honá, jis men se ek lákh pachásí hazár ádmí ek hí rát men máre gaye.

2. Hizqiyáh bádsháh ke bímár hone ká qissa, aur mu'ajize se phir sihhat páne, aur pandrah baras us kí zindagí men barháe jáne ká bayán.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yas'aiyáh nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 9.	Rúm. ix. 29.	Báb xxviii. 16.	1 Pat. ii. 6-8.
— v. 1, 2.	Matí xxi. 33.	— xxix. 13.	Matí xv. 7, 9.
— vi. 9, 10.	Yú. xii. 40, 41; Marq. iv. 11, 12.	— xxxv. 5, 6.	—— xi. 5; xv. 30.
— vii. 14.	Lúq. i. 31, 35; Matí i. 23.	— xl. 3.	—— iii. 3; Lúq. iii. 4.
— viii. 14.	1 Pat. ii. 8.	— — 6.	1 Pat. i. 24.
— — 18.	'Ibrán. ii. 13.	— xl. 11.	Yúh. x. 11.
— ix. 1, 2.	Matí iv. 14, 16.	— xlii. 1-4.	Mat. xii. 18, 21.
— — 7.	Lúq. i. 32, 33.	— xliv. 3.	Yú. vii. 38, 39.
— xi. 10.	Rúm. xv. 10-12.	— xlv. 9.	Rúm. ix. 20.
— xiii. 10.	Matí xxiv. 29; Marq. xiii. 24.	— — 23.	—— xiv. 11.
		— — 24.	1 Qur. i. 30.
— xxi. 9.	Muk. xviii. 2.	— xlix. 6.	A'am. xiii. 47.
— xxii. 22.	—— iii. 7.	— li. 6.	2 Pat. iii. 10-13.
— xxv. 8.	1 Qur. xv. 54.	— lii. 7.	Rúm. x. 15.
— xxviii. 16.	Rúm. ix. 33.	— liii. 1.	Yúh. xii. 38.

Báb iii. 4.	Matí viii. 17.	Báb lviii. 7.	Matí xxv. 35.
— — 5.	1 Pat. ii. 24.	— lix. 20.	Rúm. xi. 26.
— — 7.	Matí xxvii. 57.	— lx. 19.	Muk. xxi. 22, 23.
— — 10.	2 Qur. v. 21.	— lxi. 1.	Lúqá iv. 18.
— — 12.	'Ibrán. vii. 25.	— lxiii. 1, 2.	Muk. xix. 13.
— liv. 1.	Gal. iv. 27.	— lxv. 1.	Rúm. x. 20.
— — 13.	Yúh. vi. 45.	— lxvi. 24.	Marq. ix. 44.

YARAMIYÁH NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Yaramiyáh ne Yarúsalam kí barbádí ke takhmínan tentálís baras peshtar se us musíbat ke kaí barason ba'd tak nubúwat kí. Barbádí i mazkúr Masíh kí paidáish se 588 baras peshtar wuqú' men áyí. Us hádisa ke ba'd nabí i mamdúh, un Yahúdíon ke sáth jo Misr ko gaye, tashríf-farmá húá, aur basabab is ke, ki we log butparastí men phanse, nabí un ko barábar ilzám dekar nasíhat kartá rahá; ákhir i kár Yahúdíon se sangsár hokar shahíd húá. Jo sulúk ki nabí i marhúm ke ham-watanon ne us ke sáth kiyá, us se yih sáf ma'lúm hotá hai, ki dunyádár log wafádár wá'izon aur Khudá kí rást hukúmat se sakht dushmaní rakhte.

Kitáb i mazkúr ke báwan báb hain, jo nubúwat ke chár majmú'a par mushtamil hain; par in peshíngoíon kí silsilabandí qaid i zamána ke mutábiq nahín hai.

Is kitáb ke ek 'álim mutarjim ne un ko is tarah kí tartíb dí hai.

I. Pahlí fasl men we báten hain, jo ki Yúsiyáh bádsháh ke 'ahd men likhí gayín, jin ká bayán kitáb i mazkúr ke pahle báb se bárahwen báb tak marqúm hai.

II. Dúsrí fasl men we báten hain, jo Yahúyaqím bádsháh ke 'asr men qalam-band húín, jin ká bayán terahwen báb se leke bíswen tak, aur 22, 35, 36, aur 45 báb se leke 48 báb tak; phir 49 báb kí 1 áyat se leke 33 áyat tak hai.

III. Tísrí fasl men we báten hain, jo Sidqiyáh bádsháh

ke zamána men tahrír húín, jin ká bayán 21 báb aur 24 báb, phir 27 báb se leke 34 báb tak, phir 37 báb se leke 39 báb tak, phir 44wen bab kí 34wín áyat se leke 39wín áyat tak, phir 50 aur 51 báb tak húá hai.

IV. Chauthí fasl men we báten hain, jo Jidaliyáh náme sardár ke 'ahd men likhí gayín, ya'ne Yarúsalam ke Babulwálon ke qabza men áne se báqí Yahúdíon ke Misr men jáne tak: phir we nubúwaten, jo nabí i mamdúh ne Yahúdíon ko Misr men sunáín, jin ká bayán 40wen báb se 44wen báb tak hai.

Yih bhí ma'lúm hotá hai, ki 52wán báb 'Azrá se likhá gayá, táki Nauha i Yaramiyáh kí kitáb ká díbája howe.

Nabí i marhúm kí sab nubúwaton kí tín ḳháss murád thín:—

1. Ki Yahúdíon ko ágáh kare, ki un kí nápák butparastíon ke sabab 'álíshán Haikal kí barbádí honewálí thí, aur un ke mulk kí bhí barbádí, jo un kí bargashtagí aur sharárat ke bá'is húá cháhtí thí.

2. Yahúdíon se tauba kí guzárish, táki Ḳhudá Ta'álá kí taraf se mu'áfí pákar, Bábul kí qaid se sattar baras ba'd riháí páwen.

3. Díndáron kí tasallí ká bayán, jo Masíh ke áne aur us kí bádsháhat kí nek-baḳhtí kí wázih ḳhabar se hotí hai.

Is kitáb men tín báten hain, jo ḳháss qábil i mazkúr hain.

1. Tarah tarah kí musíbaten aur dukh, jo ki Yaramiyáh nabí ne apní ímándárí ke sabab Ḳhudá Ta'álá kí elchígarí men uṭháe; aur 'aláwa is ke, us kí tasníf kí dard-angez 'ibárat kí we báten jo us ne apní kitáb men likhín, jin ke liház se us ká nám Mátam-zada nabí rakhá gayá.

2. Masíh ke nasíhat-baḳhsh nám, ya'ne Sádiq Sháḳh, aur Ḳhudáwand hamárí sadáqat. Is ká bayán 23wen báb kí 5wín o 6wín áyat men hai.

3. Ḳhudáwand ke wa'de kí rúhání o abadí barakaten, jo Masíh kí sadáqat aur qurbání ke sabab kalísiyá ko milnewálí

haiṉ. Is ká bayán 31weṉ báb kí 31wíṉ áyat se leke 36wíṉ áyat tak, aur 33weṉ báb kí 8wíṉ áyat, aur 14 se leke 16 áyat tak húá hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yaramiyáh nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 13.	Yúh. iv. 14.	Báb xi. 19.	Lúq. xx. 14, 15.
— — 21.	Matí xxi. 33.	— xviii. 6.	Rúm. ix. 2.
•	Mar. xii. 1.	— xxiii. 6.	1 Qur. i. 30.
	Lúqá xx. 9.	— xxix. 7.	1 Tim. ii. 2.
— ii. 30.	A'am. vii. 52.	— xxxi. 15.	Matí ii. 17, 18.
— vi. 16.	Matí xi. 29.	— — 31, 34.	'Ibr. vii. 8–10.
— viii. 11.	—— xxi. 13.	— — 33.	—— x. 16, 17.
— ix. 23, 24.	1 Qur. i. 29-31.	— xxxiii. 16.	1 Qur. i. 30.

NAUHA I YARAMIYÁH KÁ BAYÁN.

Is kitáb ká yih nám is liye rakhá gayá, ki us meṉ kaí Nauhe haiṉ, jinheṉ Yaramiyáh ne, jab Yarúsalam aur us kí Haikal ko dekhá, tasníf kiyá. In nauhoṉ kí nazm aur mazmún donoṉ 'ajíb o garíb haiṉ. Kitáb i mazkúr ke pánch báb haiṉ, aur ek ek meṉ báís áyat, 'Ibrání hurúf i tahajjí kí tartíb ke mutábiq; chunánchi jitne hurúf utní áyateṉ haiṉ; par tísre báb meṉ chhiyásaṭh áyat, ya'ne ek ek harf ke liye tín tín áyat haiṉ.

Is Nauha ke likhne ká sabab wuh ḳhaufnák áfat thí, jo Yahúdíoṉ par Bábulwálí fauj kí be-rahmí ke bá'is áí; lekin us se ek aur baṛí áfat ká gumán hotá hai, jo ki Rúmíoṉ ke sipáhíoṉ ne un par ḍálí, jab ki shahr o haikal ko barbád kar ḍálá; aur is názil honewálí áfat ká yih bá'is thá, ki unhoṉ ne "Ḳhudáwand i hashmat" ko maslúb kiyá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Nauha kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 2.	Matí xi. 23.	Báb iii. 45.	1 Qur. iv. 13.
— iii. 33.	'Ibrán. xii. 10.	— iv. 13.	Matí xxiii. 31-37.

HIZQIEL NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Hizqiel káhiní nasl se thá, aur jab Nabúkhudnazar baní Isráel ko pahle pahl Bábul men le gayá, wuh un men shámil thá. Chunánchi qaid hone ke shurú' hí se nabí i mausúf peshíngoí kahne lagá, aur yih wáq'i Masíh se takhmínan 590 baras peshtar húá thá. Us kí nubúwat karne ká manshá yih thá, ki Yahúdí asír ta'lím o tarbiyat páwen; kyúnki wuh pahlí jamá'at jo Bábul ko gayí thí, yih dekhkar, ki Yarúsalam Yaramiyáh nabí ke kahne ke mutábiq gárat nahín húá, apne hál par bará afsos karne lagí, ki ná-haqq ham ne apne taín Kasdíon ke táb'idár kiyá. Aisí hálat men nabí i mamdúh un kí tarbiyat ke liye záhir húá.

1. Un kí tarbiyat men Yaramiyáh nabí i marhúm kí peshíngoíon ko barqarár kiyá, balki Yarúsalam kí barbádí kí bábat aur aur naí o wázih nubúwaten kahín, is bá'is se ki Yahúdíon kí butparastí ab tak qáim thí.

2. Asír Yahúdíon men jo shakhs díndár the, un ko is wa'de se ki we rihái páwenge, aur Khudá un ke be-rahm zálimon se badlá legá, tasallí bakhshí.

3. Un par yih záhir kiyá, ki Masíh ke waqt men kalísiyá kí barí taraqqí aur khush-hálí hogí.

Kitáb i mazkúr ke arhtális báb hain, magar chár faslon par taqsím karte hain.

I. Pahlí fasl men Hizqiel nabí ká barguzída honá, aur martaba i paigambarí par sarfaráz kiyá jáná, 1 báb se 3re báb kí 21wín áyat tak.

II. Dúsrí fasl men tarah tarah kí áfaton kí khabar hai, jo Yahúdíon kí sharárat aur butparastí ke bá'is un par ánewálí thín, 3re báb kí 22wín áyat se 24wen báb ko ákhir tak.

III. Tísrí fasl men un 'azím aur haulnák baláon ká bayán hai, jo ird gird kí qaumon par, jinhon ne Yahúdíon ko satáyá thá, ánewálí thín, báb 25 se lekar 42 tak.

IV. Chauthí fasl men Yahúdíon kí makhlasí aur rúhání iqbálmandí ká bayán hai, jo khusúsan Masíh ke zamáne

men honewálí hai, aur us ke sáth un ke dushmanon kí tabáhí, 33 báb se leke 48 báb tak.

Jo báten kitáb i mazkúr men ḳháss zikr ke qábil hain, so nabí i mamdúh ke royát hain; ḳhusúsan do royá, jo is kitáb ke har ek díndár mutál'a karnewálon ke dil aur ḳhiyál ko bagair khínche na chhoṛenge.

1. *Pahlá royá.*—Súkhí haḍḍíon ká zinda honá, aur yih yaqín diláná, ki baní Isráel, agarchi súkhí haḍḍíon kí mánind tabáh húe, lekin phir isí tarah bahál ho jáenge.

2. *Dúsrá royá.*—Pák nahr ká, jis kí báṛh húí; aur us se yih murád hai, ki rúhání barakaten, jo Injíl ke zamáne men har ek qaum ko milengí, usí tarah taraqqí ke sáth názil hongí. Is ke daryáft karne ke liye is kitáb ke 47wen báb, aur Mukáshafát ke 22wen báb ko muqábala karná cháhiye.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Hizqiel nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 5.	Muk. iv. 6.	Báb. xii. 22-27.	2 Pat. iii. 4.
— — 10.	—— — 7.	— xviii. 7.	Matí xxv. 35.
— — 13.	—— — 5.	— xxvii. 27.	Muk. xviii. 19.
— — 27.	—— i. 13-15.	— xxxiv. 23.	Yúh x. 11.
— — 28.	—— iv. 3; i. 17.	— xxxviii. 2.	Muk. xx. 8
— ix. 4.	—— vii. 1—3.	— xlvii. 1-8.	—— xxii. 1, 2.
— — 6.	1 Pat. iv. 17.	— —— 22.	Afs. ii. 12, 13.

DÁNIEL NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Dániel amírí ḳhándán ká thá, balki Yahúdíon kí riwáyat se Hizqiyáh bádsháh kí aulád men se thá; chunánchi is gumán par yih bhí kahte, ki us ke Bábul ko le jáne men hazrat Yas'aiyáh nabí kí peshíngoí kí wuh bát jo 39 báb kí 7 áyat men hai, púrí húí; "We tere beṭon se, jo tujh se paidá honge, le jáenge; aur we Sháh i Bábul ke qasr men ḳhwájasará honge." Log use Bábul men us waqt le gaye jab Yahúyaqím Yahúdáh ká bádsháh thá, aur us kí bád-

sháhat ká faqat chauthá sál guzrá thá; aur Hizqiel nabí ke jáne se sát baras peshtar yih wáqi' húá. Us waqt Dániel larká thá. Ma'lúm hotá hai, ki Bábul hí men us ne Kasdíon kí zubán aur 'ilm men tarbiyat páí; aur jab taiyár húá, to bádsháh kí taraf se ek 'uhda i jalíl par sarfaráz kiyá gayá: chunánchi is ká bayán Dániel kí kitáb ke pahle báb men maujúd hai. Nabí i mamdúh Hizqiel nabí ká ham-'ahd thá; balki Hizqiel nabí kí kitáb men Dániel kí dánái, aur díndárí ká kháss zikr hai; Hizqiel 14 báb, 14 o 20 áyat; phir 28 báb, 3 áyat. Jab tak Bábul kí bádsháhat baní rahí, Dániel kí námwarí hotí gayí; balki us ke uth jáne aur Mádíon aur Fársíon kí bádsháhat ke muqarrar hone ke ba'd, Dárá aur Khoras bádsháhon ke nazdík us kí barí qadr o manzalat húí. Sháhán i mazkúr ke zamáne men wuh nubúwat kartá rahá; balki jab asírí ke sattar baras guzar chuke the, wuh maujúd thá, aur apne ham-watanon ke hamráh watan ko na gayá, par Bábul hí men wafát páí. Muarrikh Yúsífas ne Dániel kí bábat yún kahá hai, ki sab nabíon men se faqat Dániel kí barí iqbálmandí húí; tau bhí us par kaí ek musíbaten guzrín.

Dániel kí kitáb ke 12 báb hain, jo do faslon men mundaraj ho sakte. Pahlí fasl kí súrat tawáríkh kí sí hai: aur dúsrí 'ain nubúwat kí. Donon faslon men chha chha báb hain.

I. Pahlí fasl men, Dániel ká, aur baní Isráel ká ahwál, jo Sháhán i Bábul ke zamáne men húá, bayán hai.

II. Dúsrí fasl men, kaí ek nubúwat kí báten hain, baní Isráel aur ird gird kí qaumon kí honewáli hálát, khusúsan Masíh ke áne aur us kí ámad kí garaz, ya'ne "gunáh ká kafára karne, aur sadáqat i abadí pahuncháne," aur phir Yahúdíon ke Masíh kí taraf rujú' láne aur sab murdon ke jí uthne kí bábat.

Is kitáb men kaí ek báten hain, jo kháss mazkúr ke láiq hain.

1. Dániel aur us ke tín rafíqon kí 'ajíb díndárí o mu'atabarí o dánáí.

2. Un tín díndár 'Ibráníon kí riháí mu'ajize ke sáth, jab ki we tanúr men dále gaye.

3. Nabúkhudnazar kí díwánagí, jo us kí magrúrí ke bá'is Khudá Ta'álá kí taraf se us par bheji gayí.

4. Chár barí bádsháhaton ká áyanda ahwál, ki wuh kyúnkar barpá hongí, aur phir nest kí jáengí; ya'ne, pahle Bábulwálí bádsháhat; ba'd us ke Mádí o Fársí; ba'd us ke Sikandar Yúnání kí; ba'd us ke Rúmí; aur yih ki kyúnkar Rúmí bádsháhat men se das bádsháhaten nikalne par thín. Is nubúwat kí bábat ek sáhib ne yún farmáyá, ki 'Yih kaisí ajíb o garíb nubúwat hai, jis men hazáron baras ká ahwál bayán húá, jis ká shurú' Fáras kí bádsháhat, aur ákhir qiyámat ká din hai. Wáh! Khudá kí peshbíní kí yih kaisí dalíl, aur Pák Kitáb kí iláhí khúbí ká kyá hí nishán hai!'

5. Belchásar bádsháh kí barí bedíní aur Khudá Ta'álá kí nádir dhamkí.

6. Dániel par kaí logon ká eká karná, aur nabí i mamdúh kí 'ajíb riháí sher i babar ke kathghare men se.

7. Nabí i mausúf kí du'á, apní qaum kí bahálí kí bábat.

8. Sab se barí bát yih hai, ya'ne Masíh ke áne ká kháss waqt thahráná. Chunánchi nabí i mausúf ne farmáyá, ki us waqt se leke jab ki bádsháh Yarúsalam kí phir ta'mír karne ká hukm denge, us waqt tak ki Masíh apní ján ko kafára men dewe, baras ke sattar hafte, ya'ne chár sau nauve baras honge; aur kyá hí khúb nubúwat thí, ki us hí 'ain sál o máh men Masíh ham logon ke wáste maslúb húá!

Pák Kitáb ke aur maqám jo Dániel nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 44.	1 Qur. xv. 24.	Báb vii. 13.	Matí xxiv. 30.
— iv. 37.	Muk. xv. 3.	— ix. 17.	Yúh. xvi. 24.
— vii. 10.	Muk. v. 11; xx. 12.	— — 24.	'Ibrán. ix. 12; 2 Qur. v. 21.

Báb ix. 26.	1 Pat. ii. 22, 24; Matí xxiv. 2, 15; Tit. ii. 14.	Báb xi. 35.	1 Pat. i. 7.
— vi. 14.	Mark. vi. 26.	— xii. 1.	Lúqá. x. 20; Muk. xiii. 8.
— — 23.	'Ibrán. xi. 33.	— — 2.	Matí xxv. 46; Yúh. v. 28, 29.
— ix. 26, 27.	Lú. xxiv. 32, 44.	— — 3.	1 Qur. xv. 41, 42.
— x. 11.	Muk. i. 17.		

HUSI'A NABI KI' KITAB KA' AHWAL.

Nabí i mamdúh apne 'uhda par Isráel ke bádsháh Yurubi'ám náme ke waqt sarfaráz húá; aur ba'd us ke 'Uzziyáh aur Yútám aur A'khaz aur Hizqiyáh bádsháhon ke 'asr men nubúwat kartá rahá. Hisáb ke rú se ma'lúm hotá hai, ki Húsí'a ne apne is kám men sattar baras se kam na guzráne honge. Nabí i mamdúh Yas'aiyáh nabí ká ham-'ahd thá.

Húsí'a nabí kí nubúwat kí chand garaz yih thín:—

1. Baní Isráel ko ilzám dená; is liye ki unhon ne Khudá Ta'álá ko, jo Rabb-ul-'álamín hai, tark kiyá thá, aur apne háth kí banáí húí múraton kí parastish kí thí.

2. Baní Isráel ko nasíhat karná, ki barí barí áfaten Khudá Ta'álá kí taraf se us qaum par ánewálí thín.

3. Us qaum se Khudá Ta'álá ke huzúr men sachchí tauba karáná, is yaqín par, ki un ke gunáhon kí mu'áfí hogí.

Húsí'a nabí kí kitáb ke 14 báb hain; magar un kí sab báten pánch faslon men samá saktín.

I. Pahlí fasl ke tín báb hain, aur un men baní Isráel kí butparastí ká mazkúr hai; aur us ke sáth mulzimon ke liye malámat, aur sachche táibon ke liye diláse kí báten mundaraj hain.

II. Dúsrí fasl ke do báb hain; jin men baní Isráel kí khún-fisháni o sharárat ká zikr hai; aur un men bhí táibon ke liye kai wa'de hain.

III. Tísrí fasl ke tín báb hain; in men baní Isráel ke apne mulk se khárij ho jáne ká tazkira hai; is wáste ki

unhon ne butparastí aur sharárat karke, phir tauba na kí.

IV. Chauthí fasl ke chár báb, aur us men Khudá Ta'álá kí taraf se anwá' tarah kí áfaton ká mazkúr hai.

V. Pánchwín fasl ke do báb hain, aur in men tauba karne ke muqaddame men kaí ek minnaten, aur us ke sáth ta'lím kí báten, ki kyúnkar, aur kaun sí 'arz karke Khudá Ta'álá kí taraf phir rujú' láwen.

Is kitáb men ek 'ajíb wáqi'a ká bayán hai, jis ká zikr karná sab se zarúr hai, ya'ne ki jab Húsí'a nabí apne 'uhde par sarfaráz húá, tab Khudá ne use ek 'aurat se shádí karne ká yún hukm diyá, ki 'Já, aur ek zinákár 'aurat, aur ziná ke larke apne liye le.' Is hukm kí garaz yih thí, ki Khudá Ta'álá ne baní Isráel ko, goyá apná banáyá thá: ki nubúwat kí 'ibárat se wuh un ká shauhar, aur qaum i mazkúr us kí qabíla thí; ya'ne jaisí muhabbat shauhar apní qabíla se rakhtá, waisí hí Khudá Ta'álá ne qaum i mazkúr se rakhí thí. Par us qaum ne us ke sáth bewafáí kí, is sabab se Khudá Ta'álá ne unhen ilzám diyá: ki us ne apne nabíon ko un ke pás bhejá, táki un ko malámat karen; par un kí báten aur nasíhaten kuchh kám na áín. Ákhir i kár us ne Húsí'a nabí ko bhejá, ki na faqat un ko nasíhat kare, par un ke rúbarú ek namúna ban jáwe, jis se záhir ho, ki us qaum kí bewafáí kaisí, aur Khudáwand kí mihrbání kis qadr hai.

Nabí i mamdúh kí qabíla kí bábat do ráe járí hain: ba'ze samajhte, ki wuh 'aurat shádí se peshtar záníya ho gayí thí, aur zina se us ke larke bhí húe the; par aksaron ne aisá samjhá hai, ki záníya nám is wáste rakhá, ki goyá tamám qaum bigarkar butparaston kí mánind zinákárí men phans gayí thí. Aisí hálat men nabí i mamdúh shádí karne par rází na thá, is liye ki wuh qabíla díndár na thí; par Khudá Ta'álá ne use farmáyá, ki Terí hálat merí hálat se bihtar na ho; tú bhí un kí beṭíon men se ek ke sáth shádí kar; agarchi balihàz zát o ádáb ke píchhe bigregí, aur tujh se wafádárí na karegí, tau bhí us ko tark na karná cháhiye;

us ko sazá dená aur apne se judá rakhná, aur phir 'ahd bándhná, táki qabíla ká nám baná rahe, par us ke sáth ham-suhbat na honá: táki is se baní Isráel ma'lúm karen, ki Khudá Ta'álá ká aisá hí sulúk hamáre sáth bhí hai; ki báwujúde ki ham ne butparastí kí, par us ne mihrbání karke ham ko tark nahín kiyá: aur is hí bá'is se ki ham ne tauba nahín kí, ham se púrí muwáfaqat nahín kartá. Pas yihí ráe ham ko bhí pasand áí hai, ki jab nabí i mamdúh ne shádí kí, to us kí qabíla pák-dáman thí; agarchi us ko ma'lúm thá ki áyanda ko, ba sabab us kí qaum ki burí tabí'at ke, bewafáí dikhláegí.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Húsí'a nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 9, 10.	Rúm. ix. 25, 26; 1 Pat ii. 10.	Báb. vi. 6.	Matí ix. 13.
— ii. 7.	Lúqá, xv. 18.	— x. 8.	Lúqá xxiii. 30; Muk. vi. 16.
— — 23.	Rúm. ix. 26. 1 Pat. ii. 9, 10.	— — 12, 13.	Gal. vi. 7, 8.
— v. 6.	Yúh. vii. 34.	— xi. 1.	Matí ii. 15.
— vi. 5.	'Ibrán. iv. 12.	— xiii. 14.	1 Qur. xv. 54–56.

YÚEL NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Ma'lúm hotá hai, ki nabí i mamdúh Yas'aiyáh nabí ke zamána men nubúwat kartá rahá. Yúel nabí kí kitáb ke tín báb hain, jin kí báten tín faslon men samátí hain.

I. Pahlí fasl men, nabí ne Yahúdíon ko, us hál kí áfat se jo beshumár ṭiḍḍíon aur kíṛon kí ek haulnák fauj ke bá'is un ke mulk par ánewálí thí, ágáhí deke, jaldí tauba karne ke liye, nasíhat dí hai.

II. Dúsrí fasl men, baní Isráel ko hidáyat kiyá hai, ki un ko kis taur par sachchí farotaní aur du'á ke sáth Khudáwand kí taraf phirná cháhiye.

III. Tísrí fasl men yih bayán hai, ki agar we tauba

karen, to Khudá Ta'álá yaqínan un ko mu'áf karegá, aur ki Injíl ke phailáne se rúhání barkaten milengí.

Is kitáb men jo bát ziyáda yád rakhne ke qábil hai, so yih hai, ya'ne Rúh ul Quds ke názil hone ká wa'da, jo 'Id i Pentekost ke din Masíh ke Rasúlon ke 'ahd men púrá húá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yúel nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 28, 31.	A'am. ii. 16-21.	Báb iii. 17.	Muk. xxi. 27.
— — 32.	Rúm. x. 13-15.	— — 18.	—— xxii. 1.

'AMUS NABI KI KITAB KA AHWAL.

Is nabí ká ahwál khúb nahín ma'lúm hai, magar itná to mazkúr hai, ki wuh Taqúa' shahr men galle kí nigahbání kartá thá, aur wahán se nubúwat ke kám par sarfaráz húá. Nabí i mausúf ne Yas'aiyáh nabí ke zamána ke pahle barason men nubúwat kí. 'Amús nabí kí kitab ke nau báb hain, magar un ki sab báten tín faslon men samá saktí hain.

I. Pahlí fasl men, jo 1 báb ke shurú' se 2 báb kí 3 áyat tak hai, un áfaton ká bayán hai, jo Khudá Ta'álá kí taraf se Arámíon, Súríon, Adúmíon, Ammúníon o Moábíon par ánewálí thín.

II. Dúsrí fasl men, jo 2 báb ki 4 áyat se 9 báb kí 10 áyat tak hai, Khudá Ta'álá kí un dhamkíon ká bayán hai, jo betáib Yahúdíon par húín; aur sachchí tauba ke sáth Khudá Ta'álá kí taraf phirne kí da'wat ká zikr hai.

III. Tísrí fasl men, jo 9 báb kí 11 áyat se kitáb ke ákhir tak hai, dindáron ke liye khushkhabarí ká wa'da, aur un kí tasallí ke ziyáda hone ká bayán hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo 'Amús nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 8.	1 Qur. viii. 10.	Báb v. 25.	A'am. vii. 42, 43.
— iii. 7.	Yúh. xv. 15.	— ix. 11.	— xv. 15—17.

'ABADIYÁH NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Yih sahíh nahín ma'lúm hotá, ki 'Abadiyáh nabí kis ke zamána men thá. Ba'zon ne aisá gumán kiyá hai, ki yih wuhí buzurg shakhs hai, jo Akhiab bádsháh ke ghar ká mukhtár thá, aur jo ráh men Iliyás nabí ko milá. Lekin auron ne aisá khiyál kiyá, ki wuh Yaramiyáh nabí ká ham'asr thá. 'Abadiyáh nabí kí kitáb faqat ikkís áyaton kí hai; jis kí báten do faslon men samátí hain.

I. Pahlí fasl men, jo 1 se 16 áyat tak hai, un dhamkíon ká bayán hai, jo Adúmíon par, un kí magrúrí, aur Yahúdíon par zulm karne ke sabab se húín.

II. Dúsrí fasl men, jo 17 se 21 áyat tak hai, parhezgáron kí tasallí ke liye khushkhabarí ke wa'don ká ishtihár hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo 'Abadiyáh nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Áyat 3.	Muk. xviii. 7.	Áyat 21	Muk. xi. 15.

YÚNAS NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Nabí i mamdúh Yas'aiyáh nabí ke zamáne se, qaríb assí baras peshtar, Isráel ke bádsháh Yúrubi'ám bin Yúás kí saltanat men nubúwat kartá rahá. Yúnas nabí kí kitáb ká matlab yih hai, ki nabí i mausúf ne Khudá Ta'álá kí taraf se Asúr ke bare ábád dár-us-saltanat Nínawah náme ke báshindon ko khabardár kar diyá, aur ki wuh apne kám men un logon ke darmiyán kaisá nek anjám húá. In nubúwat kí kitáb men Nínawah shahr ke báshindon kí hairatafzá chál ká bayán hai; ki kyúnkar Khudá Ta'álá gunahgáron kí aisí burí chál dekhke tahammul kartá, aur der tak un kí bardásht kiyá kartá, aur ki ákhir ko jab we sachchí tauba karte, to unhen bachá letá hai.

Yúnas nabí kí kitáb ke chár báb hain, jo do fasl par mushtamil hain.

I. Pahlí fasl men, jis ke do báb hain, nabí i mausúf ke

Nínawah men pahlí dafa' bheje jáne aur ná-farmání ke sabab sazá páne ká bayán hai.

II. Dúsrí fasl men, jis ke bhí do báb hain, nabí i mamdúh ká dúsrí bár shahr i mazkúr men bheje jáne, aur wahán jákar us kám men, nek anjám hone ká bayán hai.

Is kitáb men chár báten kháss yád karne ke qábil hain.

1. Yúnas kí pahlí risálat aur us ká, is ḍar se Khudá Ta'álá ká hukm na mánná, ki agar Nínawah ke báshinde tauba karen, aur shahr i mazkúr bach jáe, to sab log mujhe jhúṭhá nabí samjhenge, bayán hai.

2. Yúnas nabí ká samundar men ḍálá jáná, aur ek machhlí ká, jis ko Khudá Ta'álá ne is kám ke liye taiyár kiyá thá, use nigal jáná.

3. Us táib nabí ká pání ke qaid-kháne, ya'ne machhlí ke peṭ se riháí páná.

4. Nabí i mausúf kí dúsrí risálat aur us kí manádí se Nínawah ke báshindon ke dilon men baṛí tásír honí, aur un ká táib hoke Khudá Ta'álá kí taraf rujú' láná.

Machhlí ke peṭ se tísre din riháí páne men, Yúnas nabí goyá hamáre Naját-dihinda Khudáwand Yisú' Masíh ke qabr se jí uṭhne kí ek 'alámat thá. Yih bát qábil zikr karne ke hai, ki ba'z logon ne Yúnas nabí ke machhlí se nigle jáne par i'atiráz kiyá hai, agarchi nabí sáf kahtá hai, ki Khudá Ta'álá ne ek baṛí machhlí ko us ke nigal jáne ke wáste taiyár kar rakhá thá. Lekin aise mutashakkí aur be-ímán log Khudá Ta'álá ká, jo sárí khilqat ká Kháliq, aur Yúnas ká Khudá hai, Qádir i Mutlaq honá bhúl játe. Siwá is ke, ek qism kí bahut baṛí baṛí machhlián hál men pakṛí gaín, jin ke mi'ade men se murde ádmí kapṛá pahine húe nikále gaye, aur ek dafa' ek sipáhí, ma'a apne hathyár aur siláh i jang ke machhlí ke peṭ men nazar paṛá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yúnas nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 1-4. A'am. xxvii. 14-18.	Báb ii. 9. 'Ibrán. xiii. 15.
— — 17. Matí xii. 39 41; Lúq. xi. 30-32.	— iii. 5. Matí xii. 41.
	— — 6. Lúqá xi. 32.

MI'KAH NABI' KI' KITA'B KA' AHWA'L.

Míkah Yas'aiyáh nabí ká ham-'ahd thá, aur baní Yahúdáh ke darmiyán men nabí ká kám kartá rahá. Ma'lúm hotá hai, ki Khudá Ta'álá ne us ko is liye nabí muqarrar kiyá, ki Yas'aiyáh kí madad kare, aur us nabí kí báten baní Isráel aur baní Yahúdáh kí bábat do-bára sunáke donon se tauba karáwe. Míkah kí tasníf ke sát báb hain; magar un ke sab mazámín tín faslon men samá sakte.

I. Pahlí fasl men, pahlá báb hai, aur us men kaí ek nubúwaten hain, jo Yútám bádsháh ke 'ahd men kahí gayín.

II. Dúsrí fasl men dúsrá, tísrá, aur chauthe báb kí áth áyaten hain; us men kaí ek nubúwaten hain, jo Akhaz bádsháh ke 'ahd men kahí gayín.

III. Tísrí fasl men chauthe báb kí barí qadr karte; pánchwán, chhathwán, aur sátwán báb hai; in men kaí ek nubúwaten hain, jo Hizqiyáh bádsháh ke 'ahd men kahí gayín.

Aksar 'álim Míkah kí tasníf ko bahut hí 'azíz jánte; kyúnki jo khabar Masíh kí us men pái játí, bahut hí wázih hai, chunánchi us ke watan ká zikr aur us kí tabí'at aur chál, aur us kí bádsháhat kí raunaq ká mufassal bayán hai, báb iv. 1—4; v. 2—4.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Míkah nabí kí kitáb se 'iláqá rakhte.

Báb ii. 3. Afs. v. 16.	Báb iii. 5. Matí vii. 15.
— — 10. 'Ibrán. xiii. 13, 14.	— iv. 7. Lúq. i. 33;

Báb iv. 7.	Muk. xi. 15.	Báb vii. 6.	— x 21, 35, 36.
— v. 2.	Matí ii. 6; Yúh. i. 1; vii. 42.	— — 19.	Rúm. vi. 14.
		— — 20.	Lúqá i. 72, 73.

NAHU'M NABI' KI' KITA'B KA' AHWA'L.

Nahúm nabí ká watan Jajíl kí ek bastí, jis ká nám Elkosh hai, thá; aur gumán gálib hai, ki wuh bhí Yas'aiyáh nabí ká ham-'ahd thá. Nahúm kí tasníf ká ek hí mazmún hai, agarchi us kí taqsím tín báb par húí. Musannif kí do garaz thín.

1. Ki tarah tarah Iláhí wa'don ká zikr karke Khudá ke bandon ko dilásá dewe, báb i.

2. Ki us buzurg aur 'álishán shahr Nínawah kí ákhirí tabáhí kí khabar dewe, is sabab ki us ke báshindon ne Yúnas nabí kí manádí ke ba'd phir sharárat karne par kamar bándhí thí, báb ii. 3; aur khusúsan is bá'is ki unhon ne Isráelíon ke sáth, jin kí bádsháhat ke, Salmanazar ke háth se, tabáh hone ba'd, sakht be-rahmí kí thí, 2 Sal. xvii. 6, wagaira.

Jo bayán Nahúm ne us shahr kí honewálí tabáhí ká, aur khásss karke un tadbíron ká, jin se Khudá Ta'álá us shahr ko gárat karne cháhtá thá, kiyá hai, so barí balágat aur buland 'ibárat ke sáth hai. Nabí i mamdúh kí báten is tarah púrí húín ki us maqám kí nishánián, báwujúde ki musáfiron ne bahut talásh kí, barí mushkil se milín. Is tasníf se yih barí bát yaqín kí játí, ki pahle tauba karná, aur phir ba'd us ke sharárat karná, aisí násháista harakat hai, ki us ke sabab se Khudá ke gazab názil hone ká bará khatra hai.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Nahúm nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 10.	1 Tass. v. 2, 3.	Báb iii. 4.	Muk. xviii. 2, 3.
— — 15.	Rúm. x. 15.	— — 12.	—— vi. 13.

HABAQQUQ NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Habaqquq nabí Yaramiyáh nabí ká ham-'ahd thá; aur Yarúsalam ke muhásara aur tabáhí se kuchh din peshtar nubúwat karne lagá. Habaqquq kí tasníf ke tín báb hain, magar mazmún do fasloṉ meṉ samá saktá hai.

I. Pahlí fasl meṉ do báb hain, aur us meṉ ek nubúwat hai, jo Ḳhudá aur nabí ke darmiyán guftogú ke taur par kahí gayí. Is meṉ Yahúdioṉ kí sharárat ká bayán hai, aur is tabáhí ká bhí, jo Kasdioṉ kí fauj kí taraf se un par áne-wálí thí.

II. Dúsrí fasl meṉ tísrá báb hai, jo gít ke taur par hai, aur jis kí 'ibárat bahut ḳhúb hai: us meṉ díndár Yahúdioṉ ko nasíhat kartá, ki Ḳhudá Ta'álá par nit bharosá rakheṉ. Nabí i mamdúh sachche díndároṉ ke liye goyá ek namúna hai, ki kyúṉkar Yahowáh ko apná sachchá Ḳhudá aur Naját-denewálá samajhkar, us par tawakkul rakhke guzrán kareṉ.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Habaqquq nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 5. A'am. xiii. 41.	Báb ii. 4. Rúm. i. 17. 'Ib. x. 37, 38.

SAFANIYÁH NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Nabí i mamdúh Yaramiyáh nabí kí nubúwat ke auwal zamána meṉ, yá Hizqiyáh kí saltanat ke áḳhirí waqt meṉ, nabí ke 'uhda par sarfaráz kiyá gayá. Safaniyáh nabí ke is tasníf karne meṉ yih garaz thíṉ:

1. Ḳhudá kí haulnák áfatoṉ ká jo baní Ádam par gunáh ke sabab se átí hain, bayán karke, Yahúdioṉ aur ás pás kí qaumoṉ ko ḍaráná.

2. Un se tauba karáná.

3. Ahl i ímán ko Ḳhudá ke wa'doṉ ke wasíla se dilásá dená.

Safaniyáh nabí kí tasníf ke faqat tín báb hain, jo chár fasloṉ par mushtamil hain.

I. Pahlí fasl wuh hai, jis men pahlá báb hai; us men baní Isráel ko, un kí butparastí aur sharárat ke sabab ilzám diyá játá.

II. Dúsrí fasl, jis men dúsre báb kí tín áyaten hain; us men baní Isráel ke liye tauba karne kí nasíhat hai.

III. Tísrí, jis men dúsre báb kí báqí áyaten hain, us men Filistíon, Amúríon, Moábíon aur Habshíon ko ilzám diyá játá.

IV. Chauthí fasl, jis men tísrá báb hai, ahl i ímán kí riháí, aur ákhir i kár Masíh ke 'ahd men un kí iqbálmandí kí nubúwaten hain.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Safaniyáh nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 7. 8.	Muk. xix. 17–19.	Báb ii. 11.	Yúh. iv. 21, 24.
— — 10.	'Ibrán. x. 33.	— iii. 12.	Ya'qúb ii. 5.
— — 11.	Ya'qúb v. 1.	— — 13.	'Ibrán. xii. 12.

HAJJÍ NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Nabí i mamdúh baní Yahúdáh ke Bábal se phirne ke kuchh din ba'd nubúwat karne lagá. Jab qaum i mazkúr ne Khoras bádsháh kí mihrbání se riháí páí thí, tab fauran, hazrat kí ijázat ke mutábiq, apní Haikal ko phir ta'mír karne kí fikr kí. Magar us waqt Yahúdiya aur ás pás ke mulkon ke Fársí Súbadáron se barí harakat hone lagí; chunánchi bahut sá híla o hawála karke, ki Yahúdíon kí qaum mufsid hai, aur munásib nahín ki ham un ko Haikal banáne dewen, chaudah baras tak kám barábar rok rakhá. Us waqt ke ba'd Khudá Ta'álá ne Dárá bádsháh ke dil men dálá, ki Yahúdíon par mihrbání karke, unhen Haikal banáne ki ijázat dekar, Khoras bádsháh ke farmán ko bahál rakhe: aur us waqt Hajjí nabí ko buláyá, ki apní qaum ke ra,ís ko nasíhat karne aur is kí targíb dene men mashgúl rahe.

Hajjí nabí kí kitáb ke do báb yá fasl hain.

I. Pahlí fasl men, Yahúdíon kí gaflat kí shikáyat hai,

aur us ke sáth unhen Haikal ke ta'mír karne ki targíb dí játí, aur ek wa'da hai, ki agar we sargarmí karen, to Khudá Ta'álá un kí madad karegá.

II. Dúsrí fasl men, baní Isráel kí tasallí ke wáste kaí ek taskín-bakhsh paigám hain, ki yih dúsrí Haikal pahlí kí nisbat 'álíshán hogí; kyúnki is men wuh buzurg Masíh názil hoke julús karegá, jis ke áne se sab qaumon ko barí khushí hogí, chunánchi nabí ne is ká zikr yún kiyá, ki us waqt "sárí qaumon kí árzú bar áwegí."

Pák Kitáb ke aur maqám jo Hajjí nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 13. Matí xxviii. 20; Rúm. viii. 31.
— ii. 6, 7. 'Ibrán. xii. 26; Lúqá ii. 17—46.

ZAKARIYÁH NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Nabí i mausúf Hajjí nabí ká ham-'ahd thá, aur us ke kám, ya'ne baní Isráel ko Haikal kí ta'mír kí bábat targíb dene men sharík thá. Magar un men farq yih hai, ki Hajjí kí banisbat Zakariyáh kí tasnífát túl ke sáth hain, aur har ek bát ká mufassal bayán hai. Us kí nasíhat ká maqsad yih hai, ki Yahúdí na faqat Haikal kí ta'mír karen, par is ke siwá apní qaum ke sab pák dastúr aur rasmen az sar i nau járí karen.

Zakariyáh kí tasníf ke chaudah báb hain, magar sab báten do faslon men samá saktín.

I. Pahlí fasl, jis ke chha báb hain, kaí ek wa'z aur royát ke bayán men hai; jo is garaz par záhir kiye gae, ki Yahúdí, Haikal kí ta'mír aur pák dastúr ke jári karne men, kamál dilerí dikhláwen.

II. Dúsrí fasl men áth báb hain, aur us men kaí ek wa'z aur peshíngoíán hain, jo kháss karke Masíh ke áne se, aur us kí bádsháhat kí rúhání ni'amaton se ta'alluq rakhtí hain. Ek peshíngoí kí bát, ki kyúnkar Masíh Yarúsalam men ek gadhí ke bachche par sawár hoke dákhil hogá: nau-

wen báb kí 9 áyat ko dekhkar Matí kí injíl ke 21 báb kí 5 áyat se muqábala karo.

2. Ek peshíngoí kí bát, jis se wuhí mublag jo Yahúdáh Iskaryúti lene par thá, aur wuh kám bhí ki jis men mublag i mazkúr kharch honewálá thá, donon záhir húe. Gyárahwen báb kí 13 áyat dekhkar, us se Matí xxvi. 14, 15; aur xxvii. 3—10 ká muqábala karo.

3. Ek nubúwat, jis se Masíhí Kalísiyá kí honewálí ni'amaten záhir kí gayín.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Zakariyáh nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 8.	Muk. vi. 4.	Báb vi. 12, 13.	xvi. 16, 18.
			Matí xxi. 4, 5.
— ii. 10.	Yúh. i. 14.	— ix. 9.	Yúh. xii. 14, 15.
— — 11.	2 Qur. vi. 16	— — 11.	'Ibrán. xiii. 20.
— iii. 1.	Rúm. viii. 33.	— xi. 13.	Matí xxvii. 3–10.
— — 1.	Muk. xii. 9.	—xii. 10.	Yúh. xix. 34–37;
— ix. 9.	Muk. v. 6.		Muk. i. 7.
— iv. 10.		— xiii. 7.	Matí xxvi. 31;
— vi. 1—8.	—— vi. 2—4.		Marq. xiv. 27.
— — 12, 13.	Yúh. i. 45; Ibr. iii. 1—3; Matí	— xiv. 21.	Afs. ii. 19–2.

MALÁKÍ NABÍ KÍ KITÁB KÁ AHWÁL.

Nabí i mausúf Puráne 'Ahd ke zamána ke nabíon men sab se pichhlá thá. Malákí Yahúdíon ke Bábul se phirne ke ek sau bís baras ba'd nubúwat karne lagá; aur chár sau bís baras Masíh ke áne se peshtar tak rahá. Ma'lúm hotá hai, ki jab Yahúdí apní Haikal ko ta'mír kar chuke, aur apne shahr kí díwáren aur pháṭaken az sar i nau baná chuke the, to ba'd us ke, díndárí ko chhoṛ bahut be-díní aur riyákárí dikháne lage. Us hálat men Ḳhudá Ta'álá ne Malákí ko buláyá, aur use bhejá, ki us qaum se phir tauba karwáe, aur Ḳhudá-tarsí ko nae sir se rawáj dewe.

Malákí kí tasníf ke chár báb hain; magar sab báten do faslon men samá saktín.

I. Pahlí fasl men, jis ke do báb hain, kaí ek shikáyaten hain, jo us ne Yahúdíon ke ra,ís aur ra'a'yaton par un kí be-díní kí bábat kí.

II. Dúsrí fasl men do báb hain, aur us men Masíh ke áne aur Yúhanná Is'ibágí ke záhir hone kí bábat kaí ek peshíngoíán hain. Chunánchi Yúhanná kí bábat aisí khabar dí, ki jab wuh áwegá, to Iliyás kí sí tabí'at rakhke áwegá, aur Masíh ke áge us kí ráh ta'yár karegá.

Ek bát kháss zikr karne ke láiq yih hai, ki jab Masíh kí zikr us ne kiyá, to us ne Áftáb i Sadáqat ká nám rakhke kahá, ki Khudá-tarson par tulú' hogá, aur us kí kiranon tale un ko sihhat hásil hogí.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Malákí nabí kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 2–4.	Rúm. ix. 13.	Báb iv. 2.	Lúqá i. 78.
— — 14.	1 Tim. i. 17; vi. 15.		Afs. v. 14;
— ii. 15.	Matí xix. 4, 5.		2 Pat. i. 19.
— iii. 2, 3.	—— iii. 10–12.	— — 5.	Matí xi. 14;
— — 17.	Títus ii. 14.	— ix. 9.	xvii. 11, 12.

Takhmínan 4000 baras ke 'arsa ba'd, Puráne 'Ahd-náma kí nubúwaten, jo Yisú' par gawáhí detí hain, Malákí kí peshíngoíon par khatm húín. Wuh Khudá ke un muqaddas aur mumtáz logon men, jo pai dar pai Rúh i Quds ke bulwáe bole the, sab se pichhlá thahrá. Us ne Puráne 'Ahd-náma kí peshíngoíon ke daftar ko is tarah se band karke muhr kar diyá, ki Khudáwand ke yaqíní aur nágahání zuhúr kí peshkhabarí dí, jis ko sab díndár log us kí haikal men talásh karte the, aur is ke sáth yih bhí záhir kiyá, ki is májare se peshtar us ká bhejá húá peshrau us ke sámhne us kí ráh taiyár karegá. Ye peshíngoíán, Yúhanná

Istibágí kí munádí, aur Yisú' ke wa'zon aur mu'ajizon se dúsrí haikal ke maujúd hote waqt, Injíl ke bayán ke mutábiq, takmila pákar, Yisú' ká sachchá Masíh honá aisí mazbút dalílon se sábit kartí hain, ki har ek díndár yih ahwál paṛhkar ḳhwáh ma ḳhwáh dilshád o shukr-guzár hotá. Kásh ki is kitáb ke jamí' názirín in tahqíq báton ko ímán aur du'á ke sáth sochen, tá na ho ki be-ímán Yahúdíon kí mánind itní baṛí naját se gáfil rahkar apne gunáhon men halák howen!

Satrahwáṉ Báb.

Puráṉe 'Ahd-náma kí kitáboṉ ki fihrist, qaid i zamána ke sáth.

I.—Tawáríkh aur akhláq aur namáz kí kitábeṉ.

Nám.	*Musannif.*	*Masíh se peshtar.*
1. Paidáish...	Músá	San 4004 se 1635 tak.
2. Aiyúb......	Aizan	San 2180 yá 2130.
3. Khurúj.....	Aizan	San 1635 se 1490 tak.
4. Ahbár....	Aizan..........	San 1490.
5. Ginti......	Aizan...........	San 1490 se 1451 tak.
6. Istisná....	Aizan..........	San 1451.
7. Yashú'	Yashú'	San 1451 se 1425 tak.
8. Qázíán....	Samúel..........	S[illegible] 1425 se 1120 tak.
9. Rút.......	Aizan	San 1241 se 1231 tak.
10. 1 Samúel..	Samúel Nátan Jadd, wagaira.	San 1171 se 1055 tak.
11. 2 Samúel...		San 1055 se 1015 tak.
12. Zabúr	Dáúd, wagaira ...	Dáúd ke z. San 1060. se 1015 tak; báqí zab. mukhtalif waqt meṉ.
13. Gazal ul Gazalát	Sulaimán..........,	San 1010 ke qaríb.
14. Amsál....	Aizan..........	San 1000 ke qaríb.
15. Wá'iz	Aizan..........	San 977 ke qaríb.
16. 1 Salátín...	Nátan, Jadd, Akhiyáh, Idú, Yas'aiyáh wg.	San 1015 se 896 tak.
17. 2 Salátín...		San 896 se 562 tak.
18. 1 Tawár.	'Azrá, wagaira ..	San 4004 se 536 tak.
19. 2 Tawár.		
20. Astar	'Azrá	San 521 se 495 tak.
21. 'Azrá......	Aizan	San 536 se 456 tak.
22. Nahamiyáh	Nahamiyáh......	San 455 se 420 tak.

II.—AMBIYÁ KÍ KITÁBEṈ.

Nabíoṉ ke Nám.	*Masíh se Peshtar.*	*Yahúdáh ke bádsháh.*	*Israel ke bádsháh.*
23. Yúnah.	856 aur 784 baras ke 'arsa meṉ.	Yúás, Amasiyáh yá Azariyáh ke 'ahd meṉ.	Yáhú aur Yahúakhaz bádsháhoṉ ke 'ahd meṉ.
24. 'Amús.	810 aur 725 baras ke 'arsa meṉ.	Uzziyáh ke 'ahd meṉ, báb i. 1.	Dúsre Yarúbi'ám ke waqt meṉ.
25. Húsí'a.	810 aur 725 baras ke 'arsa meṉ.	Uzziyáh Yútám Ákhaz, Hizqiyáh ke 'ahd meṉ.	Dúsre Yarúbi'ám ke 'ahd meṉ.
26. Yas'aiyáh	810 aur 798 baras ke 'arsa meṉ.	Uzziyáh Yútám Ákhaz, Hizqiyáh, aur sháyad Munassí ke 'ahd meṉ.	Zakariyáh, Salúm, Munáhim, Fiqahiyáh, Fiqah aur Húsí'a.
27. Yúel.	810 aur 660 baras ke 'arsa meṉ.	Uzziyáh yá sháyad Munassí ke 'ahd meṉ.	Aizan.
28. Míkah.	758 aur 699 baras ke 'arsa meṉ.	Yútám, Ákhaz o Hizqiyáh ke 'ahd meṉ.	Fiqah aur Húsí'a ke 'ahd meṉ.
29. Nahúm.	720 aur 698 baras ke 'arsa meṉ	Hizqiyáh ke ákhirí zamána meṉ	Isráelí saltanat ke uṭh jáne ba'd.

Nabíon ke nám.	*Masíh se Peshtar.*	*Yahúdáh ke Bádsháh.*	*Isráel ke bádsháh.*
30, Safaniyáh.	840 aur 609 baras ke 'arsa men.	Yúsiyáh ke 'ahd men báb i.1	Isráelí saltanat ke uṭh jáne ba'd.
31. Yaramiyáh.	628 aur 598 baras ke 'arsa men.	Yúsiyáh ke 'ahd men.	Aizan.
32. Habaqquq.	612 aur 598 baras ke 'arsa men.	Yahúyaqím ke 'ahd men	Aizan.
33. Dániel.	606 aur 534 baras ke 'arsa men.	Isráel ke Bábul men rahne ke waqt.	Aizan.
34. 'Abadiyáh	588 aur 583 baras ke 'arsa men.	Nabúkhadnazar ke Yarúsalam par qábiz hone ke ba'd.	Aizan.
35. Hizqiel.	595 aur 536 baras ke 'arsa men.	Baní Isráel ke Bábul men rahne ke waqt.	Aizan.
36. Hajjí.	520 baras se leke 518 tak.	Baní Isráel ke Bábul se phirne ke ba'd.	Aizan.
37. Zakariyáh.	520 baras se 510 tak.	Aizan.	Aizan.
38. Malákí.	436 baras se leke 397 tak.	Aizan.	Aizan.

ZABURON KI TARTIB, ZAMANA KI QAID KE SATH.

Naqsha i zail aksar Pádrí Townsend Sáhib kí mufíd kitáb ke mutábiq, Calmet Sáhib wagaira kí thahráí húí tartíb se muqábala karke, taiyár húá, aur is men sab Zabúron ke musannifon, aur sanon aur likhne ke sababon ká jis qadr hál ma'lúm ho saká, mundarj kiyá gayá.

*San.**		*Shumár.*	*Musannif.*	*Likhne ká sabab.*	*Ta'alluq.*
P. B.	M. P.				
2473	1531	88	Haimán	Isráelíon ká Misr men taklíf páná	Khur. ii. 23, 25.
2514	1490	90	Músá........	Insán kí zindagí ká kotáh honá ..	Gin. xiv. 26—35.
2941	1063	9	Dáúd........	Dáúd ká Juliyat par fathyab honá	1 Sam. xvii. 4, 54.
2942	1062	11	Aizan	Paháron par bhágne kí saláh páná	—— xix. 2, 3.
——	——	59	Aizan	Sáúl ká us ke makán ko gherna ...	—— — 11.
——	——	56	Aizan	Filistíon ke sáth Ját men rahná ..	—— xxi. 10.
——	——	34	Aizan	Us ká shahr i mazkúr ko chhorná .	—— — 15.
——	——	142	Aizan	Us ká 'Adúlám ke magáre men rahna	—— xxii. 1.
——	——	17	Aizan	Doeg se káhinon ká márá jáná	—— — 17, 19.
——	——	52, 109, 35, 140	Aizan	Doeg se us ká satáyá jáná	—— — 20—23.
2943	1061	64, 31	Aizan	Sáúl se us ká ízá pána	—— xxiii. 12.
——	——	54	Aizan	Zífíon kí dagábází	—— — 19, 23.
——	——	57, 58	Aizan	Sáúl ke marne se us ká báz rahná .	—— xxiv. 4, 11.
——	——	63	Aizan	'Ain Jadi ke bayában men us ká rahná	—— — 22.
2946	1058	141	Aizan	Sáúl ke dar se Yahúdiyáh se nikalná	—— xxvii. 1.

* Wázih ho, ki San kí madd men P. B. se *Paidáish ke ba'd;* aur M. P. se *Masíh se Peshtar* murád hai.

ZABU'RON KI' BA'QI' TARTI'B, BA QAID I ZAMA'NA.

San.		*Shumár.*	*Musannif*	*Likhne ká sabab.*	*Ta'alluq.*
P. B.	M. P.				
2956	1048	139	Dáúd	Baní Isráel ká bádsháh ho jáná	1 Taw. xii. 40.
2962	1042	68	Aizan	Pahlí dafa' Ḳhudá ká sandúq uṭháná	2 Sam. vi. 2, 11.
——	——	24,132,105,96,106	Aizan	Dúsrí bár us sandúq ká uṭháyá jáná	1 Taw. xv. 1, 28. xvi. 1–43.
——	——	2,45,22,16,118,110.. ..	Aizan	Nátan kí nubúwat us ke haqq meṉ .	—— xvii. 2, 27.
2964	1040	60,108	Aizan	Yúab ká Arám o Adúm par fath páná	—— xviii. 13.
2968	1036	20,21	Aizan	Ammúnioṉ o Arámioṉ ke sáth laṛná	2 Sam. x. 6—19.
2970	1034	6,51,32,38,39,40,41,103..	Aizan	Zinakárí; aur U'riyá ká qatl honá .	—— xii. 13.
2983	1021	3	Aizan	Abisalúm ke ḍar se us ká bhág jáná	—— xv. 14—30.
——	——	7	Aizan	Simaí ká us ko malámat karna	—— xvi. 5, 12.
——	——	42,43,55,4,5,62,143,70,71,	Aizan	Us ká bhágkar Yardan kanáre rahná	2 Sam. xvii. 24.29.
2986	1018	18	Aizan	Us kí laṛáioṉ ká tamám honá	——xx; i. 1, 51.
2987	1017	30	Aizan	Urnán ke khaliyán kí taqdís karní .	1 Taw.xx. 26, 30.
2989	1015	91	Aizan	Us ká Sulaimán ko saláh dená	—— xxviii. 9, 10.
——	——	72	Aizan	Sulaimán ká taḳht-nishín honá	—— xxix. 10 23.
——	——	145	Aizan	Apní guzrí 'umr par gaur karná	—— — 26, 27.
2989	1015	8, 12, 19, 23.28,29,33, 61,65,69,86,95,101, 104, 120, 121, 122, 124,131,132,133...	Aizan	In zabúroṉ ke likhne ke sabab aur san ná-ma'lúm haiṉ	
3000	1004	47, 97, 98, 99, 100	Sulaimán.. ..	'Ahd ke sandúq ko haikal meṉ le jáná	2 Taw. v. 1—13.

ZABU'RON KI BA'QI' TARTI'B, BA QAID I ZAMA'NA.

San. P. B.	San. M. P.	Shumár.	Musannif.	Likhne ká sabab.	Ta'alluq.
3000	1004	135, 136..	Sulaimán......	Haikal kí taqdís karní............	2 Taw. vi. 1—42.
3074	930	78	Ásaf.........	'Asá ká Isráelion par fathyáb honá	—— xvi. 6, 9.
3108	896	82, 115, 46	Ásaf wagaira ..	Yahúsafat ká musallat rahná......	—— xx. 21.
3294	710	14	Hizqiyáh	Rabb-sáqí ká kufr bakná.........	2 Sal. xix. 10, 13.
——	——	73, 75, 76, ...	Ásaf.........	Sanherib ke lashkar ká halák honá .	—— — 35.
3416	588	74, 79, 83, 94	Aizan	Yarúsalam kí haikal ká bhasam honá	Yar. x. xi.. 2, 10.
3416 3468	588 536	137,130,80,77,37,67, 49, 53, 50, 10, 13, 14, 15, 25, 26, 27, 36, 89, 92, 93, 123	Ásaf, Aitán wagaira..	Bábul men Yahúdíon ká asír rahná .	Dán. vi. 28.
3466	538	102	Dániel........	Asírí ke ákhirí aiyám...........	—— ix. 2.
3468	539	126, 85	Qurah ke bete..	Yahúdíon kí riháí men Khoras ká farmán likhná	'Azrá i. 1—4.
——	——	107, 87, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 125, 127, 128, 134	Mukhtalif	Yahúdíon ká asírí se chhútkar palat jáná..............	—— iii. 1—7.
3469	535	84, 66	Qurah ke bete..	Dúsrí haikal kí biná dálná........	—— — 10—13.
3470	534	129	'Azrá yá Naham	Sámaríon ká mukhálafat karná	—— iv. 24.
3485	519	138	Hajjí yá Zakar.	Haikal ká taiyár ho jáná..........	—— vi. 1—14.
3489	515	48,81,146,147,148,149 150	Mukhtalif	Dúsrí haikal kí taqdís karní.....	Zak. viii. 3, 23.
3560	444	1, 119	'Azrá	Khudá ke kalám kí khúbíon ká bayán	Naham. xiii. 3.

Aṭhárahwán Báb.—Yahúdíon ká wuh ahwál jo Puráne aur Naye 'Ahdnáma ke darmiyání zamána men guzrá.

Puráne 'Ahdnáma ke muqaddas nabíon men se ákhiri nabi Maláki náme ne Yisú' Masíh aur us ke peshrau Yúhanná Baptismá denewále ke áne ki khabar chár sau baras peshtar se dí, Yahúdíon ká jo hál ki us 'arsa men húá, us ko kutub i tawáríkh se daryaft karke Pak Kitab ke paṛhnewálon kí hidáyat aur khátir-jama'í ke wáste, ikhtisar ke taur par is bab men mundarj karte hain.

Nahamiyah Maláki ká ham-'ahd thá; lekin tahqíq nahín ki wuh Yahúdíon ke díní aur mulki 'umúr ke durust karne ba'd Yarúsalam men kitní muddat tak rahá: aghlab ki wuh Maláki se chand 'arsa peshtar mar gayá ho. Ma'lúm hotá, ki us kí wafát ke ba'd Yahúdiya, Suriya kí hukúmat men shamil hoke, Fársi Nauwáb ke zer i hukm rahá, jis kí razámandí se sardár káhin jaisá munásib jántá, wahán ká intizám kiyá kartá; balki ba'z auqát Nauwáb áp hí sardar káhin ko muqarrar kartá thá.

Sikandar bádsháh, Yúnáni lashkaron ká sipahsálár muqarrar hokar, ahl i Fárs par chaṛh gayá, aur Masíh se 333 baras peshtar Dárá bádsháh kí fauj ko Kilikiya men shikast dí. Ba'd us ke, tamám Suriya aur Foinikiya ko qabza men liyá, aur is sabab se ki Yahúdíon ne us ke dushmanon ko rasad pahunchákar us kí madad karne se inkár kiyá thá, un par bhí hamla-áwar húá. Jab Yadduá náme sardár káhin ne us ke áne ki khabar pái, tab us ne logon se kahá, ki Mere sáth hokar qurbání guzráno aur du'á mángo, táki Khudá is ánewálí áfat ko ham se dúr kare. Chunánchi logon ne Khudá ke sámhne 'ájizí ki, aur Yadduá ko khwab men hukm milá ki wuh aur sab káhin apne apne káhini libás pahinkar Sikandar se jákar muláqát karen. Tab we, baṛi bhíṛ ke sáth jo sufed poshák pahine the, ek ṭíle Saṛa náme par, jahán se haikal aur tamám shahr nazar átá thá,

pahunchkar ṭhahre. Jab bádsháh un ke nazdík áyá, to un kí 'ajíb shakl dekhne se un ká ru'ab us par is qadr gálib húá, ki badlá lene ká khiyál chhoṛ, áge baṛhkar us mard i Khudá ko sijda kiyá. Sab Yúnání us kí is 'ajíb harakat se bahut muta'ajjib húe; aur Parmenio náme ek kháss musáhib ne us se sijda karne ká sabab púchhá. Is ke jawáb men Sikandar ne kahá, ki Main ne Káhin ko nahín, magar us ke Khudá ko sijda kiyá, kyúnki Maqdúniya men isí Káhin ko yihí libás pahine húe, khwab men dekhá, aur us ne mujhe mulk i Fárs dene ká wa'da kiyá.

Kahte hain ki Sikandar ne Yadduá ko muhabbat ke sáth gale lagáyá, aur Yarúsalam kí haikal men dákhil hokar qurbání guzrání. Sardár Káhin ne us ko Dániel kí kitáb, jis men likhá thá, ki Ek Yúnání bádsháh mulk i Fárs ko legá, dikhái: us ke paṛhne se Sikandar ne fathyábí kí ziyáda ummed rakhkar Dárá par chaṛhái kí. Yadduá kí sifárish se us ne Yahúdíon ko ijázat dí, ki we apne dín o taríq par be rok ṭok qáim rahen, aur har sátwen sál jis men sharí'at ke mutábiq bone laune kí mumána'at thí, khiráj dene se ma'zúr rahen. Sikandar ne Dárá kí baṛí fauj par fath pái, aur Dániel kí peshíngoíán Fársíon kí shikast hone se púrí húín. Dániel ii. 39; viii. 2, 5, 7, 20, 21; x. 20; xi. 2—4.

Us zafaryáb Yúnání ne Yahúdíon kí bahut khátirdárí kí, aur jab Misr ko qabza men lákar shahr i Iskandaríya ko ta'mír karwáyá, tab bahut Yahúdíon ko wahán basákar Maqdúníon ke barábar haqqdár ṭhahráyá. Ákhir wuh buzurg fath-nasíb battís baras ke sinn tak pahunchkar, Masíh se 332 baras peshtar, mar gayá; aur us ká sárá khandán bhí qatl húá: phir us ke chár sipahsáláron ne us ke sáre wasí' mulkon ko ápas men bánṭ liyá.

Misr Ptolemí Lágus ke hisse men paṛá; us ne Yahúdiya par hamla-áwar hokar, wahán ke logon men se ek lákh ádmí asír karke, Misr men basáyá; aur chúnki us ne un logon ke sáth bahut nek sulúk kiyá, pas bahut aur Yahúdí bhí

apne watan ko, jis men laṛáíon ke sabab niháyat ḳharáb hálí thí, chhoṛkar, ḳhushí se Misr men já base. Shama'ún Yahúdíon ká sardár káhin jis ká laqab Sádiq thá, Masíh se 292 baras peshtar mar gayá. Jáná cháhiye ki wuh nekokár o 'áqil káhin un ek sau bís ádmíon men jin ko 'Azrá ne Yahúdí kalísiyá ke árásta karne ke wáste muqarrar kiyá, shámil thá, aur un sabhon ke píchhe rihlat páí. Kahte hain, ki Shama'ún i Sádiq ne Puráne 'Ahd-náma kí kitábon ko áḳhirí isláh kí, aur un men Tawáríḳh aur 'Azrá aur Nahamiyáh aur Ástar aur Malákí ko shámil karke kitábon ká shumár púrá kiyá.

Jab Misr ke aksar Yahúdí 'Ibrání zubán ko bhúl gae the, tab unhon ne Pák Kitáb ko apne paṛhne ke wáste Yúnání zubán men tarjuma kiyá; aur Masíh se 284 baras peshtar Músá kí tauret kí, balki ek muddat ba'd báqí sab pák kitábon kí ek naql Ptolemí Filadelfus bádsháh ke kutubḳháne men rakhí gayí. Pák Kitáb ká yih Yúnání tarjuma jo Septuajint ke nám par mashhúr hai, sab gair mulkon kí Yahúdí jama'aton men paṛhá játá thá. Wázih ho, ki jitne mulkon par Sikandar fathyáb húá, wahán Yúnání zubán ne, jo 'umda aur wasí' aur sahíh hai, bahut rawáj páyá thá: pas bahut sí qaumen tarjuma i mazkúr ko baḳhúbí samajh sakín, aur is bá'is we log Masíh ke áne ke muntazir, aur us ke qabúl karne ke wáste taiyár rahe; chunánchi jab Injíl kí munádí húí, tab bahuterí qaumen, jin kí muḳhtalif zubán aur rusúmát thín, dín i 'Ísawí par ákar, ek hí kalísiyá men shámil, aur ek hí 'ibádat o ta'lím men sharík húín.

Yahúdíon ne, ek sau baras se ziyáda tak, Sikandar ke jánishínon, ḳhusúsan Antiochus kí hamesha kí laṛáíon se bahut azíyat uṭháí. Wuh apne taín Epiphanes ya'ne *mumtáz*, magar aur log us ko Epimanes ḳhwáh *díwána* kahte the. Us ne Onias náme Yahúdíon ke díndár sardár káhin ko mauqúf kiyá, aur kahánat ká 'uhda us ke bhái Yasún ke háth terah lákh pachás hazár rúpiya par bechá; phir thoṛí muddat ba'd us se bhí lekar us ke bhái Menelaus ke háth

chaubís lákh pachhattar hazár rúpiya par farokht kiyá. Jab Antiochus ke marne kí jhúṭhí afwáh húí, tab Yasún, kahánat phir páne ke iráda se, ek hazár sipáhí sáth lekar Yarúsalam men dákhil húá, aur jin logon ko apná mukhálif samjhá un ko anwá' i 'azíyat se már ḍálá. Jab Antiochus ko ma'lúm húá, ki Yahúdí mere marne kí afwáh sunkar khush húe, tab is khiyál se ki us sárí qaum ne mujh se bagáwat kí hai, us ne Masíh se 170 baras peshtar Yarúsalam par charháí karke chálís hazár ádmíon ko ján se márá, aur itne hí logon ko gulámí men bechá; aur haikal ká 'umda qímatí asbáb, chár karoṛ unsaṭh lákh sáṭh hazár rúpiya kí máliyat ká, lúṭ liyá; balki Isráel ke Khudá kí hiqárat karke quds ul aqdás men dákhil húá, aur qurbángáh par ek súar charháyá. Ba'd us ke wuh, Filip náme ek be-rahm Parjí ko Yahúdiyá ká, aur Androníkus náme ek kam-bakht ádmí ko Sámaríya ká hákim, aur Menelaus be-dín ko sardár káhin muqarrar karke, lúṭ kí baṛí daulat lekar Antákiya ko palaṭ gayá.

Jab us ne chauthe martaba Misr par hamla kiyá, tab Rúmíon kí taraf se kaí elchíon ne us pás ákar kahá, ki Agar tú yahán se phir na jáegá, to hamárá lashkar i fathyáb tujh se badlá legá. Wuh Rúmíon kí mumána'at se bahut ná-khush o mukaddar ho, apne lashkar samet Yahúdiya kí ráh se apne mulk ko phir gayá. Magar Apollonius náme apne sipahsálár ko yih hukm diyá thá, ki bís hazár sipáhí sáth lekar Yarúsalam ko gárat kare, aur sáre mardon ko qatl karke sab 'auraton aur laṛkon ko launḍí o gulám banáwe; chunánchi wuh is hukm ko niháyat sakhtí ke sáth sabt ke roz, jis waqt sab log 'ibádat ke liye haikal men ikaṭṭhe húe the, 'amal men láyá, yahán tak ki un logon ke siwá jo paháṛon par bhág gaye, yá magáron men já chhipe, koí na bachá. Un be-dín sipáhíon ne tamám shahr ká mál o daulat lúṭkar kaí maqámon men ág lagá dí: aur shahrpanáh kí díwár aur 'álíshán makánát ko ḍhákar un ke masále aur sámán se Koh i Akra par ek qila', aisá mazbút aur buland

jis par se haikal ko ba khúbí dekh saken, banáyá; aur wahán ke sipáhí is par musta'id the, ki jo log haikal men 'ibádat ke wáste áne kí jur'at karen, un ko ján se máren.

Jab Antiochus Antákiya men pahunchá, tab apne taht i hukúmat ke sab logon ko Yúnánion ke mazhab par chalne ká hukm diyá; aur Asíniús ko muqarrar kiyá, táki Yahúdion ko butparastí kí rusúmát sikháwe, aur un men jo log is se inkár karen, un ko barí azíyat se máre. Jab Yarúsalam men pahunchá, tab us ne chand be-dín Yahúdion se madad pákar, roz roz kí qurbání ko mauqúf kiyá, aur Yahúdion ko jamá'at yá khándán ke sáth díní rusúmát bajá láne se báz rakhá, aur Khudá kí haikal ko is qadr nápák kiyá, ki láiq 'ibádat ke na rahí. Pák kitábon ko talásh karke jis qadr páyá, jalá diyá, aur Yahowáh kí haikal ko Jupiter Olympius kí parastish ke wáste makhsús karke, us dewtá kí sangí múrat ko sokhtaní qurbání ke mazbah par khará kiyá; aur jinhon ne bádsháh ke ishtihár ko na máná, un men jitne giriftár húe so qatl kiye gaye.

Asmoní khándán ká ek buddhá káhin Mattathias náme, apne pánch beton, Yúhanná, Sham'aún, Yahúdáh, Ili'azar, aur Yúnatan samet, us zulm o taklíf ke bá'is se Yarúsalam ko chhor apne watan shahr i Modin ko, jo firqa i Dán ke hissa men thá, gayá. Antiochus ke ek 'uhdadár Apelles náme ne un ká píchhá kiyá, táki bádsháh ke hukm kí ta'míl us se ba jabr karáwe. Jab wahán ke log ikatthe kiye gaye, tab Apelles ne, Mattathias ko barí 'izzat aur daulat ká wa'da dekar, us ke butparastí par rází hone kí koshish kí; magar us pír káhin ne is wa'da ko radd kiyá, balki pahle bargashta Yahúdí ko jo butparaston kí qurbángáh kí taraf chalne lagá, qatl kiyá. Phir us ne apne beton ke sáth bádsháh ke us kárinde par hamla karke use aur us ke sab hamráhion ko ján se márá, aur buton aur un kí qurbángáhon ko torkar paháron kí taraf chalá gayá. Jab bahut Yahúdí, jo apne mazhab par qáim the, us ke sáth húe, tab Yahúdiya men se jákar sab shahron men buton kí qurbángáhon

ko ḍhá diyá, aur buton ko panḍon aur bargashta Yahúdíon ko qatl kiyá, aur Masíh se 167 baras peshtar sachche Ḳhudá kí 'ibádat phir jári kí. Dúsre sál Mattathias mar gayá, aur us ká beṭá Yahúdáh jis ká laqab Maccabeus thá, us ká jánishín ṭhaharkar lashkar ká sipahsálár muqarrar húá, aur bahut log jo Ḳhudá kí sharí'at par sargarm the, us ke lashkar men shámil húe. Wuh Antiochus ke kaí bhárí lashkaron ko jin men diler sipahsálár the, shikast dekar Yarúsalam ko qabza men láyá, aur haikal ko pák karke Ḳhudá kí mu'aiyan 'ibádat ko nae sir se jári kiyá, aur Masíh se 165 sál peshtar shahr ko jo khanḍar ho gayá, thá marammat karwáyá. Antiochus ne, apne sipahsáláron ke shikast hone se barham hokar, sárí Yahúdí qaum ke nest o nábúd karne aur Yarúsalam ko un sabhon ká maqbara banáne kí dhamkí dí; lekin jab yih faḳhr kí báten us kí zubán se nikaltí thín, usí waqt qahr i Iláhí us par názil húá, aur wuh ek baṛí bímárí men phansá, ya'ne us kí antṛion men násúr paṛ gae, jis men kíṛe paidá húe, aur Masíh se 164 baras peshtar wuh 'ásí gunahgár mar gayá. Us ke beṭe Eupator aur is ke sipahsálár Lysias ne girdnawáh ke logon ko wargaláná, táki sab eká karke sárí Yahúdí qaum ko halák karen; lekin Yahúdáh is amr se muttali' hokar apne dushmanon par chaṛh áyá, aur Suriyánion aur Adúmíon aur 'Arabon ko saḳht taklíf dí. Phir Masíh se 161 baras peshtar Yahúdáh laṛái men khet áyá, aur us ká bhái Yúnatan jánishín us ká húá; aur us ne apne bhái Shama'ún ke sáth apní qaum ká intizám baṛí dilerí aur dánáí se kiyá.

Chúnki sardár káhin Onias náme Misr men chalá gayá thá, par Yúnatan ne Yarúsalam men, siwá hukúmat ke, kahánat ká bhí 'uhda iḳhtiyár kiyá, aur Masíh se 161 baras peshtar Rúmíon ke sáth 'ahd o paimán bándhá. Jab Yúnatan, Trufon kí dagábází se, jo Suriya ke taḳht par dast-darází se baiṭhá thá, shahr i Ptolemais men qatl húá, tab Masíh se 144 baras peshtar Shama'ún us ká já-nishín muqarrar húá. Us ne Yarúsalam ke intizám ko durust

karke Yahúdíon ko gair qaumon kí hukúmat se ázád kiyá. *Jab wuh Yahúdiyá ke shahron ke safar se, jin ke intizám* men ásáish kí taraqqí ke wáste gayá thá, phirá; tab apne dámád Ptolemí ke qil'a i Dochus men, jo Iríhá men wáqi' thá, utrá; us waqt Ptolemí ne dagábází karke, us ko aur us ke do beṭon Yahúdáh aur Mattathias ko, 135 baras Masíh se peshtar, ján se márá.

Ba'd us ke Shama'ún marhúm ká beṭá Yúhanná Hirkánus hákim aur sardár káhin húá. Us ne chand muttasil súbaját ko bhí apne qabza men kiyá, aur Sámaríon kí haikal ko, jo do sau baras áge koh i Girízim par ta'mír húí thí, Masíh se 130 sál peshtar gárat kiyá, aur Adúmíon ko zabardastí se Yahúdí mazhab par láyá. Us ne Rúmíon ke sáth az sar i nau muwáfaqat ká 'ahd o paimán bándhá, ki jis se us kí qaum ko bahut se fáide hásil húe; ákhir apne beṭe Aristobúlus ko hukúmat aur kahánat men já-nishín ṭhahrákar Masíh se 107 baras peshtar mar gayá. Is amírzáda ne Yahúdiyá men, agle zamána ke muwáfiq, phir bádsháhat barpá kí, chunánchi asírí ke ba'd yih pahlá thá, jis ne bádsháh ká laqab ikhtiyár kiyá. Phir us ke marne ba'd Sikandar Janneus náme us ká beṭá takht-nishín húá. Us ne Masíh se 97 baras peshtar Filistíon se ba-jabr Yahúdí mazhab ká iqrár karwáyá; aur sattáis baras tak hukmrání karke ákhir sharáb-khwárí ke bá'is Masíh se 79 baras peshtar mar gayá.

Jo ráh o rasm ki Yahúdí log Rúmíon se rakhte the, us se Rúm ke inqilábon ke bá'is, Yahúdíon ko bahut taklíf aur nuqsán húá. Hukúmat aur kahánat kí bábat ba-shiddat qaziya húá, aur jab us amr men Aristobúlus ne apne baṛe bhái Hirkánus ke barkhiláf Rúmíon se madad cháhí, tab Pompeius ne Masíh se 63 sál peshtar Hirkánus ko takht par biṭháyá; lekin Yahúdiyá ko Rúmí bádsháhat ká ek khiráji súba ṭhahráyá, balki apne chand 'uhdadáron samet quds ul aqdás men dákhil hone se us kí be-'izzatí kí; aur Kroisus bhí, jo Suriyá ká nauwáb thá, Masíh se 54 baras

peshtar haikal se das hazár qintár rúpá, ya'ne tín karoṛ pachhattar lákh rúpiya lúṭ le gayá.

Phir Masíh se 47 baras áge Antipater, jo Adúm ká ek hílagar amír thá, Julius Qaisar kí ba-daulat Yahúdiyá ká hákim muqarrar húá; lekin Hírkánus sardár káhin baná rahá. Ba'd us ke Antipater ke beṭe Herodís Buzurg ne ek Rúmí hákim Antonius kí madad se, aur bahut ḳhún-rezí karke, Masíh se 40 baras peshtar bádsháhat hásil kí. Augustus Qaisar ne Masíh se 30 baras peshtar us kí bádsháhat ko bahál rakhá, aur wuh baṛí hoshyárí aur saḳht-dilí se us par qáim rahá. Us ke 'ahd i saltanat meṉ bahut shahr ta'mír húe, aur Yahúdíoṉ ke rází karne ke wáste un kí haikal ko marammat aur árásta kiyá Marqus xiii. 1; Yúhan. ii. 20. Jo be-rahmí us se Baitlaham ke laṛkoṉ ke haqq meṉ, Yisú' ke qatl ke qasd se, 'amal meṉ áí, us ká bayán Matí kí Injíl meṉ mundaraj hai. Áḳhir wuh thoṛe 'arsa ke ba'd ek niháyat dardnák marz meṉ mubtalá hokar mar gayá. Us ke beṭoṉ ke 'ahd i hukúmat meṉ Yahúdiya bilkull Rúmíoṉ ke taht meṉ áyá; us waqt Shilá yá Sháh i salámat áyá, aur Yahúdáh ká 'asá játá rahá, us peshíngoí ke mutábiq jo Ya'qúb ne marte waqt ilhám kí, Paid. xlix. 10; Masíh ne "gunáh ká kafára karke, aur sadáqat i abadí pahunchákar," naját ká kám púrá kiyá, Dán. ix. 24, 26; tab jo díwál ki Yahúdíoṉ aur Ġair-qaumoṉ ke darmiyán háil thí ḍhái gaí, Afs. ii. 14; aur Ḳhudá kí rahmat kí ḳhushḳhabarí jo Injíl meṉ mundaraj hai Masíh ke elchíoṉ kí ma'rifat sab qaumoṉ ko milne lagí; aur jab kaí sál tak Yahúdiya Rúmí nauwáboṉ kí hukúmat meṉ rahá thá, tab "'asá," ya'ne firqawálá tasallut, is tarah "Yahúdáh se játá rahá," Paid. xlix. 10; ki sháhansháh Vespasian ke beṭe Titus ne San 70 'Ísawí meṉ Yahúdiya ki hukúmat aur haikal kí rusúmát ko bilkull miṭá ḍálá; aur be-ímán Yahúdí tamám rú e zamín par tittar bittar hokar dín i Masíh ke barhaqq aur ilhámí hone kí dalíl ṭhahre!

MIFTÁH UL KITÁB.

DU'SRA' HISSA.

PAHLÁ BÁB.—INJÍL YÁ NAE 'AHD-NÁMA KE KHITÁB KE BAYÁN MEN.

Jaise ki Tauret, aur Anbiyá kí kitábon ko Puráná 'Ahd-náma kahte, waise hí jo tasnífát Injíl men hain, un ko majmú'a ká nám Nayá 'Ahd-náma rakhá gayá. Agle Masíhíon ne us ká yih khitáb is liye thahráyá, ki us men ek 'ahd ká bayán hai, jo Khudá Ta'álá ne Yisú' Masíh ke wasíla se sab ímándáron ke sáth bándhá, jis ká yih mazmún hai, ki jo gunáhgár apne gunáhon se tauba kare, aur Yisú' Masíh par ímán láwe, Khudá use naját degá. Yih fazlí 'ahd nayá kahláyá hai, 'Ibrán. ix. 15. Khudá Ta'álá ne baní Isráel ke sáth bhí ek 'ahd bándhá thá, jo nae ke muqábala men is liye puráná kahlátá, ki banisbat nae ke, us ká mazmún mukhtasar aur mubham thá, aur kámil hidáyat us se hásil na ho sakí.

Injíl i Muqaddas kí bilkull tasnífát, alag alag sattáís hain, aur wuh tín tarah kí hain, ya'ne tawáríkh aur ta'lím aur nubúwat ke nawishte. Cháron Injíl aur rasúlon ko A'amál kí kitáb, yih sab tawáríkh kí hain; ikkís khatt jo Rasúlon se likhe gaye, so ta'lím-náme hain; aur Mukáshafát kí kitáb men aksar báten nubúwat kí hain.

Injíl Yúnání lafz hai, jis ká ma'ní khush-khabarí. Yih nám kháss karke Matí, Marqus, Lúqá, aur Yúhanná kí tasnífát ká rakhá játá: lekin agar tamám 'ahd-náma ká yih nám rakhte, jaisá aksar ahl i Islám rakhte hain, to is men kuchh qabáhat nahín.

Dúsrá Báb.—Nae 'Ahd-náma ke musannifon ká tazkira.

Injíl ko paṛhnewálon ke liye yih bahut zarúr hai ki jin muqaddas logon ne ilhám se Injíl kí pák kitáben likhín, aur dín i 'Ísawí kí basharat pahle dí, un ke mukhtasar ahwál par liház rakhen. Chunánchi, sab ke fáida ke liye, in ká mukhtasar bayán is men dákhil karte.

1.—MUQADDAS MATÍ KÁ TAZKIRA.

Matí jo Lewí bhí kahlátá, Yisú' Masíh ká ek rasúl, aur Halfí ká beṭá, aur Jalíl ká báshinda thá. Hazrat Yisú' kí mulázamat hásil karne se peshtar Sarkár i Rúm kí taraf se mahsúl lenewále ká kám kiyá kartá thá. Yahúdí is pesha ke logon se baṛí nafrat rakhte the: jis ká ek sabab yih thá, ki muqarrarí se ziyáda mahsúl liyá karte, aur dúsrá sabab yih ki mahsúl dene se un ko apná Rúmíon ke zer i hukm rahná hamesha yád átá thá. Ma'lúm hotá hai ki Matí kí chaukí daryá i Jalíl ke kanáre, Kafarnáhúm men thí, jahán har ek tujjár aur musáfir se mahsúl liyá kartá. Jab Masíh ne use buláyá, to us ne yih nafa' ká kám khushí se chhoṛ diyá, aur Masíh kí pairauí karke us ke mu'ajizon ká gawáh húá.

Matí, sab aur rasúlon ke sáth, Khudáwand Yisú' Masíh kí suhbat men barábar rahá kiyá, jab tak ki Masíh jí uṭhne ke ba'd ásmán par na gayá; lekin nahín ma'lúm ki is májare ke ba'd Matí ne kyá kiyá, aur kidhar gayá. Kalísiyá kí riwáyat, jo agle muarrikhon ne apní kitábon men dákhil kí, so yih hai, ki Matí áṭh baras tak mulk i Yahúdiyá men Injíl kí munádí kartá rahá, ba'd us ke mulk i Habash aur Fárs aur Párthia men jákar wahán kí gair-qaumon ke darmiyán dín i 'Ísawí ke járí karne kí koshish kí. Ákhir Habash ke shahr i Nadabhar men, San 62 'Ísawí ko shahíd húá.

Is Injíl ke siwá, jis ká nám Matí kí Injíl hai, us se koí aur tasníf nahín húí.

2.—MUQADDAS MARQUS KÁ TAZKIRA.

Marqus rasúl nahín thá, par Rasúlon kí taraf se Injíl k á sunánewálá muqarrar húá. Marqus ká nám Láṭiní hai, par us ká 'Ibrání nám Yúhannáthá. Wuh Barnabás ká bhatíjá thá, aur us kí má Yarúsalam kí ek baṛí díndár 'aurat thí; jis ke ghar men rasúl aur agle 'Isáí aksar du'á mángne ke liye ikaṭṭhe hote the. Aisá gumán kiyá játá hai, ki Marqus Patrus kí munádí se murid húá; chunánchi Patrus ne use beṭe ká khitáb diyá, 1 Patrus v. 13 ko dekho. Jab ki Púlus aur Barnabás dúr dúr mulkon men Injíl phailáne kí koshish karte the, tab Marqus un ke sáth thá: lekin us ne safar men barábar un ke hamráh rahne ko na cháhá, is liye wuh judá hoke Yarúsalam men rasúlon pás phir áyá, A'amál kí kitáb, 13 báb, 5 áyat se 13 áyat tak dekho. Ba'd us ko Marqus Antákiya men pahunchá, A'amál xv. 37, jahán se wuh Barnabás ke sáth Kaprus ko gayá. Phir wuh shahr i Bábul men jahán bahut se Ásiáwále parágands Yahúdí log muqím the jákar, Patrus rasúl ke pás rahá, 1 Pat. v. 13. Ákhirash wuh Timtáús ke sáth Rúm ko gayá, Kal. iv. 10. aur wahán se Ásiá men áyá, jahán us ne Púlus se phir muláqát kí; aur aisá gumán kiyá játá hai, ki us ke sáth Rúm men áyá, 2 Tim. iv. 11. aur wuh Injíl likhí, jo us ke nám se mashhúr hai.

Kahte hain, ki Patrus ne Marqus ko 'Isá Masíh kí bábat gawáhí dene ke liye, Misr men bhejá. Marqus ne Libiya aur Marmoríka aur Pentapolis mulkon men Injíl kí munádí karne men nihâyat kámyábí hásil kí; tab wuh phir Iskandariyá men áyá, jahán wuh butparaston kí ek bhír se jo us waqt Serápis náme Misr ke ek dewtá ká tcohár mánne ke liye ikaṭṭhí húí thí, nihâyat satáyá gayá, yahán tak ki unhon

ne use rát bhar qaid-ḳhána meṇ rakhke, subh ke waqt phir aisá márá ki wuh bahut zaḳhmoṇ ke sabab mar gayá.

3.—MUQADDAS LU'QA' KA' TAZKIRA.

Lúqá bhí Injíl ká sunánewálá ṭhahrá: us ká watan Antá-kiya thá, aur peshtar tabábat ká kám kartá rahá. Ba'zoṇ ne aisá gumán kiyá hai, ki wuh Yisú' Masíh ke sattar shágir-doṇ meṇ se ek thá; lekin us kí Injíl ke díbája se un ká yih gumán ná-durust ma'lúm hotá. Lúqá Púlús ke tarah safar aur mihnat aur dukh meṇ wafádárí ke sáth barábar sharík thá. Us ne apní injíl San 63 'Ísawí ke qaríb mulk i Aḳhaiya meṇ likhí, aur San 64 'Ísawí ke qaríb A'amál kí kitáb. Yih donoṇ kitáb Theofilus náme ek Misrí 'Ísáí ke nám par, jo bahut 'izzatdár thá, maḳhsús kí gaíṇ. Ba'zoṇ ne kahá hai, ki Lúqá Nero bádsháh ke 'ahd meṇ shahíd húá; par auroṇ ne bhí bayán kiyá, ki Yúnán meṇ kaí ek butparastoṇ ne fasád karke, use ek zaitún ke daraḳht meṇ laṭkáke pháṇsí dí.

4.—MUQADDAS YU'HANNA' KA' TAZKIRA.

Yúhanná rasúl, Zabadí ká beṭá, Jalíl kí ek bastí Baitsaidá náme ká rahnewálá, aur sábiq meṇ peshe ká machhwá thá. Ḳhudáwand Yisú' Masíh ne use aur us ke bhái Ya'qúb náme ko muqarrar kiyá, ki risálat ke darja par sarfaráz howeṇ, aur un kí fasáhat aur balágat ke sabab se un ko Boánerjis, ya'ne farzandán i ra'd ká ḳhitáb diyá. Yúhanná ko Ḳhudá-wand Masíh ne baṛá 'azíz jáná; chunánchi jab wuh ḳhud maslúb húá, to us ne apní má ko isí shágird ke supurd kiyá. Ma'lúm hotá hai, ki Yúhanná ne Yarúsalam ko us ke tabáh hone se peshtar chhoṛ diyá, aur waháṇ se rawána hoke Kú-chak Eshiá, ḳhusúsan shahr i Efesur meṇ manádí kartá ra-há. Gumán gálib hai, ki jo 'Ísáíoṇ kí jamá'ateṇ Pergamus, Tuátíra, Filádelfia aur Laodikia shahroṇ meṇ thíṇ, isí rasúl kí mihnat se faráham húíṇ. Rúm ke bádsháh Domitian náme

ke 'ahd men 'Ísáí log bahut satáe gae, aur bádsháh ne Yúhanná ko bhí pakṛá, aur use garm tel ke kaṛháo men ḍálkar chár ghanṭe tak us men rahne diyá; magar use kisí ṭarah ká zarar na pahunchá. Ba'd azán us zálim bádsháh ne us ko Patmas ṭápú men jo wírán thá bhej diyá; aur us jagah men us ne Masíh i jalíl ká royá dekhá, balki wahí kí we sab báten, jo Mukáshafát kí kitáb men bayán húín, us waqt us par záhir kí gaín. Dúsre sál men rasúl i ma'rúf us ṭápú se riháí pákar Afasus men gayá, aur wahán San 100 'Ísawí tak rahá. Us kí 'umr us waqt ek sau baras kí thí, aur yúnhín jab Yisú' Masíh kí ḳhidmat men za'íf ho gayá, to kamál ḳhushí aur chain se apní ján dí. Yúhanná kí Injíl aur tínon ḳhatt aur Mukáshafát kí kitáb sab isí rasúl se likhí gaín.

5.—MUQADDAS PU'LUS KA' TAZKIRA.

Púlus rasúl qaum ká Isráelí, aur Binyamín ke firqe se thá; aur us ke má báp 'Ibrání the. Wuh Kilikiya ke Tarsús shahr men paidá húá, aur ba sabab is ke, ki us ke báp dádon men se ek ko Rúmí ká ḳhitáb milá, wuh bhí us ḳhitáb ká mustahaqq thá. Us ke Yisú' Masíh ke rasúlon men shámil hone se peshtar wuh apne 'Ibrání nám Sáúl par mashhúr thá; lekin Ġair-qaumon ke darmiyán us ne apná Rúmí nám Púlus rakhá. Wuh laṛakpan hí men apne má báp kí marzí se Yarúsalam ko gayá, aur Jamalíl kí hidáyat se, jo ki 'Ibráníon men ek baṛá mashhúr 'álim thá tarbiyat páí, aur Yahúdíon kí sharí'at aur 'ilm kí tamám usúl o furúa' men bahut hoshyár o chálák niklá: yahán tak ki us kí taraqqí kí neknámí us ke ustád ke barábar húí. Us ne apní tamám 'aql o ḳoshish ko Yahúdíon ke dastúr o sunnaton ke bahál rakhne men sarf kiyá, aur Masíhí Kalísiya ká aisá saḳht dushman húá, ki agar us se ho saktá, to 'Ísáí ká nám bhí nest o nábúd kar detá. Par jab hákimon kí taraf se farmán lekar, Ḳhudáwand ke shágirdon ko qatl karte, aur dhamkáte húe, 'ain ḳhúnrezí kí ráh par chalá játá thá,

ekáek Khudá Ta'álá ke fazl se us ká dil phirá, aur us ne áp ko Masíh ke supurd kiyá, aur us hí kí khidmat men apní tamám táqat ko sarf kiyá. Sháyad koí shakhs Khudá Ta'álá ká jalál záhir, aur baní Ádam kí bihtarí karne men aisá sargarm na húá, balki ihtimál hai ki Yisú' Masíh ke shágirdon men se bhí kisí ne aisá bará namúna 'Isáí nekokárion ká na dikháyá hogá, jaisá ki is pasandída o maqbúl ne kiyá. Yih bát to sach hai, ki faqat Púlus ká tabdíl ho jáná 'Isáí mazhab kí haqíqat kí aisí barí dalíl hai ki koí us ke radd karne kí hujjat nahín lá saktá. Jab ki us ne Injíl kí munádí karne aur khatton ke likhne, aur namúna banne se, áp ko Kalísiyá men barí barí barakaton ká ála záhir kiyá thá, tab máh i Jún kí 29 taríkh San 66 'Isawí ko, Injíl kí sachái par goyá apne khún se muhr karke, Qaisar i Nero ke hukm ke mutabiq shahr i Rúm men shahíd húá. Púlus rasúl ke chaudah maktúbát, Yisú' Masíh kí kalísiyá ke liye ek besh-qímat khazána hain.

6.—MUQADDAS YA'QÚB KÁ TAZKIRA.

Rasúl i mazkúr is wáste Ya'qúb i Khurd kahláyá, táki us men aur Yúhanná ke bhái Ya'qúb men jo Herodís ke hukm se márá gayá, (A'amál xii.) tafáwut ma'lúm karen. Wuh Halfá Klíopás ká betá thá, aur is sabab se ki kunwárí Mariyam ke rishtadáron men se thá, Khudáwand ká bhái kahláyá. Us kí barí díndárí ke lihház se Sádiq ke laqab par mashhúr húá. Kahte hain, ki wuh Yarúsalam kí Masíhí kalísiyá ká pahlá isquf thahrá, aur us kí pákízagí ke bá'is wahán ke Yahúdí bhí us kí 'izzat karte the. Lekin Hanániah náme sardár káhin ne, kátibon aur Farísíon samet, 'Íd i Fasah ke waqt us ko buláyá, táki haikal ke barámada men khare hokar Masíh ke ímán kí bábat shakkí logon ko dil-jama'í bakhshe; magar jab dekhá ki bahut shakhson ne us kí ta'lím ko qabúl kiyá, tab us ko sar i díwár se níche girá diyá; aur jis waqt ki wuh apne be-rahm qátilon ke wáste du'á mángtá thá, un men se ba'zon ne usí waqt dhobí

kí mungri lekar zor se sir par márá, ki wuh mar gayá. Is tarah wuh San 62 'Ísawí ko, jis waqt ki Rúmí hákim Yarúsalam men na thá, zálim Yahúdíon ke háth se shahíd kiyá gayá. Isí rasúl ne wuh khatt jo Ya'qúb ke nám par mashhúr hai likhá.

7.—MUQADDAS PATRUS KÁ TAZKIRA.

Patrus bin Yúnas, Andryás rasúl ká bhái, aur Baitsaidá ká mutawattin thá. Us ká asl nám Shama'ún thá, lekin Yisú' ne us ká Kefá yá Patrus nám rakhá, jin donon lafz ká ek hí ma'ne hai, ya'ne patthar; aur is ishára se us ko yád diláyá ki ímán o faráiz men mustaqill rahná pur zarúr hai. Patrus Masíh ke sab se wafádár o sargarm shágirdon men ek thá: magar ba'z auqát us kí sargarmí jald-bází o be-ta'ammulí ke sáth hotí thí, aur is bá'is us ne khatra ke waqt apne Khudáwand se inkár kiyá, aur apní nek-námí men khalal dálá. Lekin us ne is harakat i bejá se ba dil bahut tauba kí, aur ba'd us ke apní nek taríq aur koshishon ke sabab wuh Yisú' Masíh ká ek bahut mumtáz shágird, aur fáidamand rasúl thahrá. Patrus ká ahwál jo gair-qaumon ke Masíhí kalísiyá men shámil hone tak guzrá, so Nae 'Ahd-náma men mundaraj hai; lekin us mu'azzaz rasúl kí báqí kaifiyat kí tahqíq khabar nahín miltí. Rúmí 'Ísái albatta is ká da'wa karte hain, ki wuh pachís sál tak Rúm ká isquf thá; magar is bát kí, ki wuh kadhí Rúm men gayá bhí ho, kuchh dalíl nahín miltí, sirf chand mukhtalif riwáyaten jári hain: pas us ke shahr i mazkúr men Masíhí kalísiyá ká isquf hone ká kyá i'atibár hai? Riwáyat hai, ki wuh sháhansháh Nero kí ízárasání ke waqt Rúm ko gayá; aur ki wuh shahr i mazkúr se deṛh kos ke fásila par giriftár hokar márá gayá. Yih bhí kahte hain, ki jab us ke maslúb hone ká fatwa diyá gayá, tab us ne, yih bát yád karke ki main apne Naját dihinda se ná-haqq munkir húá, yih darkhwást kí, ki main salíb par sarnigún khínchá jáún, kyúnki main is láiq nahín ki apne Khudáwand kí 'ain taríq par maslúb ho jáún; chunánchi wuh San 66 'Ísawí ko hasb i darkhwást salíb par khínchá

gayá. Masíh ke is ján-nisár rasúl kí taraf se do khatt ab tak maujúd hain.

8.—MUQADDAS YAHU'DA'H KA' TAZKIRA.

Yahúdáh Lubbí náme rasúl, ki jis ká laqab Saddí bhí thá, Ya'qúb i Khurd ká bháí, aur apne nám ke khatt ká ráqim thá. Is wá'iz ne pahle Yahúdiya aur Sámariyá aur Jalíl aur Adúm men, aur ba'd us ke 'Arabistán aur Súriya aur Arám-nahrain aur Fárs men Injíl kí munádí kí, aur apní ta'lím ko mu'ajizon se sábit kartá rahá. Is kí tahqíq khabar nahín, ki us ne kis maqám par wá'iz ke kám ko ikhtitám kiyá; lekin ba'ze kahte hain ki mulk i Fárs men majúsíon ne us ko ján se halák kiyá.

Tísrá Báb.—Nae 'Ahdnáma kí kitábon ká khulása.

MATI' KI' INJI'L KA' KHULA'SA.

Aksar riwáyaton se ma'lúm hotá, ki cháron injíl ke likhnewálon men se muqaddas Matí ne apní injíl ko pahle likhá; aur yih bhí qawí dalílon se sábit hotá, ki injíl i mazkúr dar asl Yúnání aur 'Ibrání zubán men thí, magar basabab is ke ki 'Ibrání zubán ká rawáj uth gayá, aur Yúnání zubán tamám 'álam men murauwaj húí, asl Yúnání hí bahál rahí. Aksaron ne aisá thahráyá hai, ki muqaddas Matí kí 'Ibrání injíl San 37 'Ísawí men likhí gayí, aur Yúnání San 61 'Ísawí men. Sab qadím muarrikhon kí gawáhí se wázih hotá, ki Matí ne apní injíl ko mulk i Yahúdiya men Yahúdíon aur Sámaríon ko liye tasníf kiyá, aur is garaz se ki munkiron par Yisú' Masíh ká ahwál záhir karke, un ko qáil kare, aur díndáron ko bhí, jo Masíh ke ahwál se kam wáqif the, ímán men taraqqí bakhshe.

Muqaddas Matí kí Injíl ke athá'is báb hain; magar chár faslon men samá sakte.

I. Pahlí fasl ke do báb hain, jis men Yisú' Masíh ká nasab-náma aur us kí paidáish aur larakpan ká ahwál bayán

húá hai. Is fasl meṉ do báteṉ ḳháss zikr ke láiq haiṉ :—

1. Yisú' kí tufúliyat ke waqt majúsioṉ ká us pás ákar sijda karná, aur us ko Masíh i mau'úd jánkar nazr guzránná.

2. Herodís ká us larke ko jo Bádshah aur Naját-dihinda thahrá, már dálne ke liye ḍhúṇḍhná, aur Ḳhuda ká us ke bure irádoṉ ko bilkull bátil karná, báb ii.

II. Dúsrí fasl, jis meṉ tísrá báb aur chauthe báb kí gyárah áyateṉ mundaraj haiṉ, Yúhanná Istibági ke wa'z aur 'amaloṉ, aur Masíh kí un bátoṉ ke. jo us ne 'uhda i wa'z par sarfaráz hone ke peshtar kahí thíṉ, bayán meṉ hai. Is fasl meṉ do barí báteṉ yih haiṉ :—

1. Yúhanná ke ausáf aur munádí, báb iii.

2. Masíh ká baptismá, aur us ká ázmáyá jáná, báb iii. iv.

III. Tísrí fasl meṉ, jo pánchweṉ báb se satrahweṉ tak hai, Masíh ke un wa'zoṉ aur mu'ajizoṉ ká bayán hai jo us ke chihre ke mubaddal hone tak húe. Is fasl meṉ ye báteṉ ziyáda liház ke qábil haiṉ : ya'ne—

1. Masíh ká ek pahár par jákar wa'z farmáná, báb v.—vii.

2. Masíh ke chand mutawátir mu'ajizoṉ ká zikr, báb viii—ix.

3. Us ká bárah rasúloṉ ko Injíl kí munádí ke liye bhejná, báb x.

4. Rasúloṉ ká apne ímán ká iqrár karná, báb xvi.

5. Masíh ke chihre ká mubaddal honá, jis waqt ki Músá aur Iliyás ne dikhái deke us se báteṉ kíṉ, aur us kí maut ká taur aur maqsad, jo Yarúsalam meṉ hamárí naját ke wáste honewálí thí, zikr kiyá, báb xvii.

IV. Chauthí fasl, jo athárahweṉ báb se pachísweṉ tak hai, us meṉ Masíh ke wa'zoṉ, aur mu'ajizoṉ ká bayán hai, jo us ke chihra ke mubaddal hone se us ke maslúb hone ke do roz peshtar tak húe. Is fasl meṉ jo báteṉ ḳháss qábil i liház haiṉ, so yih haiṉ :—

1. Masíh ká Yarúsalam men dáḳhil honá, báb xxi.

2. Shahr i maskúr aur us kí haikal kí tabáhí kí búbat

jo Yahúdíon kí be-ímání aur sharárat ke bá'is honewálí thí Naját-dihinda kí peshíngoíán, báb xxiv.

3. Sab baní A'dam kí, roz i qiyámat men, 'adálat hone ká bayán, báb xxv.

V. Pánchwín fasl men, jis ke muta'alliq tín ákhirí báb hain, Masíh kí taklífát aur maut aur jí uthne ká ahwál mundaraj hai. Is fasl i dard-angez men pánch báten ziyáda mazkúr ke láiq hain: ya'ne—

1. Yahúdáh kí haulnák sharárat, jis ne apne Ustád ko chúmke pakarwáyá, báb xxvi.

2. Patrus ká bejá, kam-himmatí ke sabab, apne Khudáwand se munkir honá, báb xxvi.

3. Yahúdíon aur Pilátus kí niháyat qusúrwárí, jo unhon ne Masíh ko ná-haqq mujrim thahrákar maslúb kiyá, báb xxvii.

4. Yahúdáh ká afsos kháná, aur Yisú' kí be-gunáhí par gawáhí dená, báb xxvii.

5. Masíh ká jí uthná: is májare ke muta'alliq mu'ajize aur us kí haqíqat kí dalílen; aur us ká apne rasúlon ko Injíl phailáne ká hukm dená, báb xxviii.

Matí rasúl ne apní injíl ko kháss 'Ibrání 'Isáíon ke ímán kí taraqqí ke wáste likhá; chunánchi aise taur par, jo un ke liye bahut hí ma'qúl hai, yih sábit kiyá, ki Yisú' Masíh i mau'úd thaharkar, Abirahám kí nasl aur Dáúd ke khándán se niklá, aur ki wuh Míkáh nabí kí peshíngoí ke mutábiq Baitlaham men paidá húá. Anbiyá kí kitábon ke we maqám, jo Masíh ke mutafarriq 'uhdon aur kámon se ishára rakhte, un ká zikr, báqí tín injílon kí banisbat, is men ziyáda páyá játá: aur yih to Yahúdí 'Isáíon kí kháss khátirjama'í ke wáste húá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Matí kí Injíl se 'iláqa rakhte.

Báb i. 23.	Yas. vii. 14.	Báb ii. 15.	Húsí'a xi. 1.
— ii. 2.	Gin. xxiv. 17.	— — 17.	Yar. xxxi. 15.
— — 6.	Míkáh v. 2	— — 23.	Qáz. xiii. 5;

Báb ii. 23.	1 Sam. i. 11.	Báb xv. 7.	Yas'aiyáh xxix. 13.
— iii. 3.	Yas'aiyáh xl. 3.	— — 30.	——— xxxv. 5, 6.
— iv. 4.	Istisná viii. 3.	— xix. 7.	Istisná xxiv. 1.
— — 7.	—— vi. 16.	— xxi. 4.	Zakariyah ix. 9.
— — 14.	Yas'aiyáh ix. 1, 2.	— — 13.	Yas'aiyáh lvi. 7,
— x. 35.	Míkáh vii. 6.	— — 42.	Zabúr cxviii. 22.
— — 36.	Zabúr xli. 9.	— xxii. 4.	Amsal ix. 2.
— xi. 10.	Malákí iii. 1.	— — 24.	Istisná xxv. 5.
— xii. 3.	1 Samúel xxi. 6.	— — 44.	Zabúr cx. 1.
— — 5.	Gintí xxviii. 9.	— xxiv. 15.	Dániel ix. 27.
— — 7.	Húsí'a vi. 6.	— xxvii. 9.	Zakar. xi. 12, 13.
— — 42.	1 Salátín x. 1.	— — 34.	Zabur lxix. 21.
— — 42.	2 Tawár. ix. 1.	— — 35.	—— xxii. 18.
— xiii. 14.	Yas'aiyáh vi. 9.	— — 38.	—— liii. 12.
— — 35.	Zabúr lxxxiii. 2.	— — 60.	Yas'aiyáh liii. 9.

MARQUS KÍ INJÍL KÁ KHULÁSA.

Sab mutaqaddamín gawáhí detè hain, ki Marqus ne takhmínan San 61 'Ísawí ko apní injíl Yúnaní zubán men likhí, aur yih bhí ki us ne is ko Patrus Rasul ki hidáyat se gairqaumon ke kháss fáida ke wáste, jinhen 'Isái mazhab par láne men rasúl i mazkúr sharík húá tha, tasníf kiyá. Us men aksar báten jo Matí kí injíl men hain, aur chand aur báten bhí, magar ziyáda ikhtisár ke sáth, mazkúr húín. Is tasníf kí sáf aur salís 'ibárat aur fáidamand mazámín par liház karke, logon ne us kí bábat yih thahráyá, ki "wuh sári dunyá men sab se mukhtasar aur sáf, aur 'ajíb aur khátir-pasand tawáríkh hai."

Marqus kí injíl ke solah báb hain, magar us kí sab báten tín faslon men tamám hotín.

I. Pahlí fasl, jis men pahle báb kí 13 áyat hain; us men Yúhanná Istibágí kí munádí ká ahwál, aur Masíh ke baptismá páne aur ázmáe jáne ká bayán hai.

II. Dúsrí fasl men, jo daswen báb ke ákhir tak hai, Yisú' Masíh ke sab mu'ajizon aur ta'lím kí báton ká, jo us

ne Yarúsalam ke áḳhirí safar se peshtar kiye, bayán hai. Is fasl men do ek báten, jo ḳháss zikr ke láiq ṭhahartín, so yih hain :—

1. Yúhanná Istibágí ke chand ahwál, báb vi.

2. Ek jawan sardár ká zikr, jis ne apní dunyawí daulat kí lálach se ásmání bádsháhat ká apná hissa chhoṛ diyá, báb x.

III. Tísrí fasl men sab báqí báb hain; us men Yisú' Masíh ke Yarusalam men baṛí dhúm dhám se dáḳhil hone, aur wahán chand tamsílen aur nasíhaten dení, aur us par fatwa diye jáne, aur us ke máre jáne, aur jí uṭhne ká sab májará bayán húá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Marqus kí Injíl se 'iláqa rakhte.

Báb i. 2.	Malákí iii. 1.	Báb ix. 3.	Dániel vii. 9.
— — 3.	Yas'aiyáh xl. 3.	— — 11.	Malákí iv. 5.
— — 8.	——— xliv. 3.	— xi. 9.	Zabúr cxviii. 26.
ii. 25,26.	1 Sam. xxi. 6; Khur. xxix. 32,33.	— xii. 10.	—— —— 22.
		— xiii. 26.	Dániel vii. 13, 14.
— vii. 35.	Yas. xxxv. 5, 6.	— xiv. 25.	Yúel iii. 18.
		— xv. 28.	Yas'aiyáh liii. 12.

LÚQÁ KÍ INJÍL KÁ ḲHULÁSA.

Qadím riwáyaton se sábit hotá hai, ki Lúqá gair-qaumon men se thá, magar aiyám i jawání men Yahúdíon ke mazhab ko iḳhtiyár kiyá. Us ne apní Injíl ko ek Misrí amír Theofilus ke nám par, ḳhusúsan gair-qaumon ke fáida ke wáste, ba-tartíb i zamána aur 'umda 'ibárat ke sáth likhá.

Lúqá kí Injíl ke chaubís báb hain, magar us kí sab báten pánch faslon men mundaraj hotín.

I. Pahlí fasl, jo pahle báb se tísre tak hai; us men Yúhanná Istibágí aur Yisú' Masíh kí paidáish, aur in donon ke auwal ahwál, jo Masíh ke istibág páne tak guzre, mazkúr hain. Is fasl men sab se baṛí báten yih hain :—

1. Jabriel firishte ká Yúhanná ke báp pás, aur ba'd us ke kuṉwárí Mariyam ke nazdík ákar záhir honá, báb i.

2. Yúhanná kí paidáish, jis ke ba'd us*ká báp phir bolne ke qábil húá, báb i.

3. Yisú' kí paidáish, jis kí ḳhabar ek firishte ne gaṛariyoṉ ko dí, báb ii.

4. Yisú' ká, bárah baras kí 'umr meṉ, haikal meṉ jákar Yahúdí mu'allimoṉ ke sáth baṛí dánishmandí se guftogú karná, báb ii. 40 áyat se 52 tak.

II. Dúsrí fasl, jo chauthe báb se nauweṉ tak hai, us meṉ Masíh kí bahut nasíhatoṉ aur mu'ajizoṉ ká zikr hai, jo tín sál, ya'ne us waqt tak húe, jis waqt áḳhirí martaba 'Íd i Fasah mánne ke liye Yahúdiya meṉ gayá. Is fasl meṉ tín báteṉ ḳháss zikr ke láiq haiṉ :—

1. Yisú' Masíh ká, Násara ko jaháṉ parwarish pái thí jákar, 'ibádat-ḳhána meṉ pahlí daf'a nasíhat karná, báb iv.

2. Yúhanná ke shágirdoṉ ká us waqt Masíh pás áná, jis waqt ki wuh bahut mu'ajize dikhlátá thá, báb vii.

3. Ek shaḳhs ká, ki jis par bahut shaitán the, changá honá, báb viii.

III. Tísrí fasl, jo dasweṉ báb se ikkísweṉ tak hai, us meṉ Masíh kí nasíhatoṉ aur tamsíloṉ aur karámát ká, jo Yahúdiya aur Yarúsalam meṉ us ke pakaṛwáe jáne ke waqt tak húíṉ, bayán hai. Is fasl meṉ tín báteṉ ziyáda liház ke láiq haiṉ : ya'ne—

1. Sattar shágirdoṉ ká Isráelíoṉ ke darmiyán Injíl kí munádí karne ke wáste bhejá jáná, báb x.

2. Musrif beṭe kí, aur daulatmand aur La'azar náme faqír kí, aur Farísí o ḳhirájgír kí tamsíleṉ, báb xv. se xviii. tak.

3. Zakkí náme ek ḳhirájgír ká Masíh par ímán láná, báb xix.

IV. Chauthí fasl meṉ, jo áḳhirí tín báb par mushtamil hai, Masíh kí taklífát, aur maut, aur jí uṭhne, aur ásmán par chaṛh jáne ká ahwál mundaraj hai. Naját-dihinda kí

taḵlífoṉ ke siwá, jo aur injíloṉ meṉ bhí mazkúr húíṉ, is fasl kí tín báteṉ ziyáda zikr ke láiq haiṉ: ya'ne—

1. Ek badkár ká salib par marte waqt naját páná, báb xxiii.

2. Masíh ke jí uṭhne ke ba'd, do shágirdoṉ ká, Ammáús bastí kí taraf játe waqt us ke sáth guftogú karná, báb xxiv.

3. Masíh ke ásmán par chaṛh jáne ká ahwál, báb xxiv.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Lúqá kí Injíl se 'iláqa rakhte.

Báb i. 5.	1 Taw. xxiv. 10—19.	Báb. vii. 22.	Yas. xxxv. 5.
— — 9.	2 Taw. viii. 14.	— ix. 54.	2 Sal. i. 10—12.
— — 32.	2 Sam. vii. 11, 13; Yas. ix. 6, 7.	— x. 27.	Istis. vi. 5; Ahbár xix. 18.
— — 33.	Zab. cxxxii. 11.	— xi. 31.	1 Sal. x. 1.
— — 55.	Paid. xvii. 19.	— — 50.	2 Taw. xxiv. 20, 21.
— — 79.	Yas. ix. 2.	— xiii. 6.	Yas. v. 2.
— ii. 34.	—— viii. 14.	— — 34.	Mik. iii. 11, 12.
— — 42.	Ḳhur. xxiii. 15—17; Istis. xvi. 1—16.	— xvii. 26.	Paid. vii. 7—14.
		— — 28.	——xix. 14.
— iii. 4.	Yas. xl. 3.	— xix. 38.	Zab. cxviii. 26.
— — 6.	—— lii. 10.	— xx. 17.	—— —— 22.
— iv. 8.	Istis. vi. 13.	— xxi. 22.	Dán. ix. 26, 27.
— — 10.	Zab. xci. 11.	—xxiii. 11.	Yas. liii. 3.
— — 25.	1 Sal. xvii. 9.	—xxiv. 46.	——l. 6; liii. 2. wagaira.
— — 27.	2 Sal. v. 1, 14.		

YÚHANNÁ KÍ INJÍL KÁ ḲHULÁSA.

Muqaddas Yúhanná ne apní injíl taḵhmínan San 97 'Ísawí ko zubán i Yúnání meṉ likhí. Is Injíl ko sab logoṉ ne sahíh yaqín kiyá hai, aur haqíqat meṉ, siwá qadím 'Ísáíoṉ kí sachchí gawáhí ke, us ke tafsílwár mazmún hí se sábit hotá hai, ki wuh aise shaḵhs se jis ne sab ahwál i mundarija ko ba chashm i ḵhud mush//áhada kiyá thá, likhá gayá.

Is Injíl ke likhne men Muqaddas Yúhanná kí baṛí garaz yih thí, ki sábit kare, ki Yisú' Masíh wuhí hai, jo Ḳhudá ká Beṭá hai, aur ki jo koí us par ímán láwe, hamesha kí zindagí páwegá, Yúhanná ke 20 báb 31 áyat ko dekho. Magar is ke siwá, qadím muarriḳh is injíl ke tasníf hone ke do aur ḳháss maqsad batáte. Pahlá maqsad yih thá, ki Ḳhudáwand Yisú' Masíh ke un baṛe baṛe kámon ká zikr jo aur Injílon men nahín húá thá, apní injíl men mundaraj kare; aur dúsrí garaz yih thí, ki Kerinthus, aur Nikláhtíon kí bida'ton ko, jinhon ne 'Ísáí dín kí ta'lím ko bigáṛne kí jur,at kí thí, radd kare. Nikláhtíon ká sab sahíh ahwál nahín ma'lúm hai; magar Kerinthíon ká qaul muarriḳhon ne bayán kiyá hai; aur is Injíl ke likhne kí garaz ma'lúm karne ke liye us ká zikr karná munásib hai.

Kerinthus qaum ká Yahúdí thá, jo San 100 'Ísawí ke qaríb rahá. Us ne Iskandaríya men 'Ilm i Filsafa wagaira tahsíl kiyá thá: áḳhir ko us ne, Yisú' Masíh kí ta'límon men, wahmí aur ḳhiyálí báton aur Yahúdíon aur Ganástíon kí galat báton ko miláke, cháhá ki ek naí aur anokhí taríq muqarrar kare. Us ne apní tasníf men yih báten likhín, ki Masíh ke záhir hone se peshtar, wuh Buzurg Ḳhudá jo sab se baṛá hai, bilkull ná-ma'lúm thá, aur baṛí baṛí Rúhon ke sáth bulandtarín ásmán par jis ká nám Pleromá hai, rahá; aur us Buzurg Ḳhudá ne pahle pahl Beṭá paidá kiyá, aur is se Kalima paidá húá, jo us palauṭhe Beṭe se darja men kam ṭhahrá. Phir ráfizí i mazkúr ká yih ḳhiyál bhí thá, ki Masíh, agarchi aksar Rúhon se niháyat bartar ṭhahartá, magar ek kamtar darja kí Rúh hai; chunánchi do aur Rúhen bhí hain, jo buzurgí men Masíh se mumtáz hain: un men se ek ká nám *Zoe* ya'ne zindagí, aur dúsrí ká nám *Fús* ya'ne roshní; aur in Rúhon se phir chhoṭí rúhen niklín; aur ek ḳháss Rúh ne, jis ká nám Demíurgas thá, is dídaní jahán ko, us mádde se jo hamesha tak báqí rahne ke qábil hai, banáyá. Yih Demíurgas us Buzurg Ḳhudá se ná-wáqif thá, aur un rúhon se, jo bilkull ná-dídaní hain, niháyat

chhoṭá thá; aur yihí Isráelíon ká kháss Khudá aur hámí thá, jis ne Músá ko un ke pás bhejá, aur un ko sharí'at dí ki hamesha us par 'amal kiyá karen.

Wuh kahtá thá, ki Yisú' faqat ek insán ṭhahrá, jo pákízagí aur insáf men niháyat mumtáz thá, aur wuh Yúsuf aur Mariyam ká haqíqí beṭá thá; aur jab Yisú' baptismá pá chuká, to Masíh us par, kabútar kí súrat men utrá, aur ná-ma'lúm Báp ko us par záhir kar diyá, aur use mu'ajiza dikhláne kí qudrat bakhshí. Phir kahtá hai ki roshní ki rúh Yúhanná Baptisma denewále men bhí usí tarah dákhil húí, aur isí wáste ba'zí ba'zí báton men Yúhanná Masíh se *baṛhke thá*; aur jab Yisú' us Masíh ke sáth mil gayá, to us ne Yahúdíon ke Khudá ke sáth muqábala kiyá, aur us hí Khudá kí targíb se Yahúdíon ke Sardáron ne Yisú' ko pakaṛke salíb par khainchá; aur jab Yisú' ko giriftár karke salíb par khainchne ko liye játe the, to Masíh ásmán par su'úd kar gayá: faqat Yisú' zillat aur dardnák dukh ke sáth márá gayá. Wuh yih bhí kahtá thá, ki Masíh phir kisí din zamín par utregá, aur us hí shakhs ya'ne Yisú' ke sáth milke hazár baras tak mulk i Páleṣṭain men bádsháhat karegá; us 'arsa men us ke shágird har ek tarah kí jismání khushí hásil karenge. Pas in báton ke radd karne ke liye muqaddas Yúhanná ne apní injíl likhí.

Yúhanná kí injíl ke ikkís báb hain, magar us kí sab báton tín faslon men khatm hotí hain.

I. Pahlí fasl men, jo pahle báb par shámil hai, Yúhanná Baptismá denewále ke chand ahwál, aur Masíh ke pahle kám, jo us ne w'az kahne ke shurú' men kiye, mazkúr hain. Is báb men wuh kháss ta'lím kí báten hain, jo Kerinthus kí galat ta'lím ke radd karne ke liye likhí gaín, ya'ne ki Yisú' Khudá ká Beṭá aur sab chízon ká Kháliq hai, aur ki wuh dunyá ká gunáh uṭhá le jáne ke wáste mujassam húá, 1 áyat se 3 tak, aur 14 se 29 tak.

II. Dúsri fasl men, jo dúsre báb se bárahwen báb tak hai, Masíh ke chand w'az aur a'amál, us waqt tak ki jis

men ákhirí martaba Yarúsalam ke logon ko nasíhat dí, mundaraj hain. Is fasl men jo báten ziyáda zikr ke láiq thín, so yih hain :—

1. Pání ko mai banáne ká mu'ajiza, báb ii.

2. Masíh ká Niqodímus ke sáth nayí paidáish kí bábat bátchít karná, báb iii.

3. Sámarí 'aurat ká Masíh par ímán láná, báb iv.

4. Masíh kí chand mufíd guftogú, jo us ne Yahúdíon ke sáth kín, báb v se x tak.

5. La'azar ká 'ajíb ahwál, ki kyúnkar wuh murde se zinda kiyá gayá, báb xi.

III. Tísrí fasl men, jo terahwen báb se satrahwen tak hai, Masíh ká wuh muhabbat-ámez kalám, jo us ne marne se peshtar apne rasúlon ke sáth kiyá, marqúm hai. Is fasl men tín báten kháss hifz karne ke qábil hain :—

1. Farotaní ká namúna, jo Naját-dihinda ne apne shágirdon ke pair dhone men dikhláyá, báb xiii.

2. Rúh ul Quds ke názil hone kí bábat bár bár ká wa'da, táki wuh rasúlon ká kháss Tasallí denewálá, aur Injíl phailáne kí ráh men hádí thahre, balki har zamána men kalísiya ká Tasallí-dihinda howe, báb xv aur xvi.

3. Wuh du'á jo Naját-denewále ne apne rasúlon, balki apne sab mu'ataqidon ke liye mángí, báb xvii.

IV. Chauthí fasl men, jo athárahwen aur unníswen báb par shámil hai, Masíh ke pakarwáe aur taqsírwár thahráe jáne, aur maslúb hone ká bayán hai. Aur báton ke siwá, jo dúsrí injílon men likhí hain, is fasl men ek bát ziyáda zikr ke láiq hai, ya'ne Yisú' kí muhabbat aur khabargírí, jo us ne apní má ke haqq men yún dikhláí, ki har waqt maslúb hone ke, us ko apne piyáre shágird Yúhanná ke supurd kiyá, báb xix.

V. Pánchwín fasl, bíswen aur ikkíswen báb par mushtamil hai ; us men Masíh ke jí uthne, aur apne rasúlon ke

sáth ákhirí daf'a guftogú karne ke chand ahwál qalam-band hain. Is fasl men do báten ziyáda qábil liház ke hain:—

1. Masíh ká Thúmá rasúl ke shakk ko tawajjuh aur mihrbání ke sáth daf'a karná, báb xx.

2. Naját-dihinda kí wuh muhabbat-ámez guftogú, jo us ne táib Patrus ke sáth kí, báb xxi.

Pák kitáb ke aur maqám jo Yúhanná kí Injíl se 'iláqa rakhte.

Báb i 1.	Ams. viii. 22. 23—30.	Báb vii. 37.	Yas. lv. 1.
— — 12.	Yas. lvi. 5.	— — 42.	1 Sam. xvi. 1-4.
— — 21.	Mal. vi. 5; Istis. xviii. 15—18.	— x. 11.	Yas. xl. 11.
— — 23.	Yas. xl. 3.	— — 12.	Hiz. xxxiv. 12.
— — 45.	Istis. xviii. 18; Mík. v. 2.	— xii. 12.	Zab. cxviii. 25, 26.
— iii. 13.	Ams. xxx. 4.	— — 15.	Zak. ix. 9.
— iv. 5.	Paid. xxxiii. 19; Yas. xxiv. 32.	— — 34.	Zb. lxxxix. 36, 37; Hiz. xxxvii. 25; Dán. vii. 13, 14.
— — 9.	2 Sal. xvii. 24.	— — 41.	Yas. vi. 1—10.
— — 25.	Paidáish iii. 15; xlix. 10.	— xiii. 18.	Zab. xli. 9.
— vi. 14.	Istis. xviii. 18.	— xix. 24.	—— xxii. 18.
— — 31.	Khur. xvi. 15.	— — 28.	——lxix. 21.
— — 45.	Yas. liv. 13; Yar. xxxi. 34.	— — 31.	Istis. xxi. 23.
— vii. 35.	Yas. xi. 12.	— — 36.	Khur. xii. 46.
		— — 37.	Zab. xxii. 16, 17; Zak. xii. 10.
		— xxi. 25.	'Amús vii. 10.

RASULON KE A'AMAL KI KITAB KA AHWAL.

Rasúlon ke A'amál kí kitáb, Naye 'Ahd-náma kí tawáríkh-wálí kitábon men pánchwín yá pichhlí kitáb hai; aur chár-on Injíl ko rasúlon ke maktúbon ke sáth is tarah milá detí, ki goyá wuh injílon ká tatimma aur maktúbon ká díbája

hai. Is sahífa ke shurú' men Masíh ke ásmán par charh jáne ká, aur Rúh ul Quds ke názil hone se rasúlon ko Injíl phailáne ke liye kámil liyáqaten hásil hone ká bayán hai; ba'd is ke, kitáb i mazkúr men rasúlon ká ahwál, jo kuchh ki Púlus ke, Rúm men San 65 'Isawí ko qaid hone tak, takhmínan battís baras ke 'arsa men guzrá, mundaraj hai. Us men yih mazkúr hai, ki kyúnkar dín i 'Ísawí pahle pahal jári kiyá gayá, aur Yahúdíon aur gair-qaumon men se 'Ísáí jamá'aten faráham kí gayín, aur kis tarah Masíhí dín ne dunyá ke bahutere mulkon men ijrá páyá; aur ki chand kháss rasúl Injíl kí khátir tarah tarah kí taklífát uṭháne men kaise sábir, aur 'álí-himmat rahe, aur us kí manádí men un ko kaisí 'ajíb kámyábí hásil húí. Filhaqíqat ye sab májare dín i 'Ísawí ká Khudá kí taraf se, aur barhaqq honá sábit karte hain.

Jáná cháhiye ki Lúqá ne is kitáb men bilkull pahlí 'Ísáí jamá'aton ká ahwál mundaraj nahín kiyá, chunánchi us men aksar rasúlon kí koshishon ká, aur aksar Asia-wále mulk, aur Misr wagaira maqámon men dín i 'Ísawí ke jári ho jáne ká kuchh zikr nahín páyá játá. Is kitáb ke tasníf hone kí do kháss garaz numáyán hain; pahlí, tá ma'lúm howe, ki dín i Masíhí Rúh ul Quds ke fazl aur ni'amaton ke wasíla se, jo Masíh ke wa'don ke mutábiq, rasúlon aur jamá'aton ko 'ináyat húín, mu'ajizána taur par jári kiyá gayá; aur dúsrí, táki Khudá e rahím ke nek iráde, jis ne Puráne 'Ahd-náma kí peshíngoíon ke bamújib gair-qaumon ko apní kalísiya men shámil kiyá, záhir howen. Lúqá námo is kitáb ká musannif, rasúlon ká tahqíq ahwál likhne ke wáste, ilhám se qat'a-nazar, kháss liyáqat bhí is liház se rakhtá thá, ki wuh Púlus rasúl kí bahuterí ko-shishon aur safaron men sharík húá; 'aláwa is ke, wuh tabíb aur sáhib i 'ilm aur dáná thá, aur is qábil ṭhahrá, ki Púlus ke mutafarriq mu'ajizon kí bábat munsifí se durust ráe rakhe; pas is láiq shakhs kí sáf o mufassal gawáhí se un mu'ajizon ká haqíqí aur Iláhí honá ham par khúb sábit

hotá hai. Kitáb i mazkúr ke díbája, aur agle 'Ísáíon kí muttafiq gawáhíon se sáf záhir hotá hai, ki is ká musannif muqaddas Lúqá thá; aur us kí Injíl aur Rasúlon ke A'amál kí kitáb donon Theofilus ke nám par likhí gayín; chunánchi A'amál kí kitáb kí pahlí hí áyat se us kí Injíl ká jise wuh pahlí kitáb kahtá, ishára miltá hai. Is hí sabab se Ḍákṭar Bensan sáhib, aur aur ahl i tahqíq ne aisá ṭhahráyá hai, ki muqaddas Lúqá ne Injíl aur Rasúlon ke A'amál ko ek hí jild men likhá, aur us ko do hisson men taqsím kiyá; aur bár bár mutakallim jam'a áne se yih sáf záhir hotá hai, ki musannif un sar-guzashton men, jin ká bayán us ne kiyá hai, házir thá. Is kitáb kí asálat aur sachái par, jo San 63 'Ísawí ke qaríb likhí gayí, sab qadím 'Ísawí buzurgán ek-dil hoke gawáhí dete áe.

Rasúlon ke A'amál kí kitáb ke aṭháís báb hain, jin ko chha faslon par taqsím karte hain.

I. Pahlí fasl men, jo auwal báb par mushtamil hai, Rasúlon ke mu'ámalát, jo Yarúsalam men das roz, ya'ne 'Íd i Pentekost ke din tak húe, bayán hote hain. Is fasl men tín baṛí báten hain.

1. Masíh ke ásmán par chaṛh jáne ká ahwál.

2. Ḳhudá kí 'ibádat men pahlí Masíhí kalísiya ke logon kí yak-dilí.

3. Un ká ek láiq shágird ko, pakaṛwánewále Yahúdáh ke 'iwaz rasúl hone ke liye chun lená.

II. Dúsrí fasl men, jo dúsre báb se sátwen tak hai, dín i 'Ísawí ke sab qaumon ke liye naját kí ḳhush-ḳhabarí ṭhaharne kí pahlí manádí; aur Stafanus ke qatl hone tak Yarúsalam men kalísiya ke faráham hone aur taraqqí páne ká ahwál mundaraj hai. Is fasl kí jo báten ḳháss tasauwur karne ke láiq hain, so yih hain:—

1. Rasúlon ká Rúh ul Quds kí ni'amaten páne se, sab zubánon men Injíl kí manádí karne, aur apní risálat ke kámon ko nek-anjám dene ke liye, mu'ajizána liyáqat hásil karná, báb ii.

2. Takhmínan tín hazár ádmíon ká Patrus ká w'az sunne se Yisú' Masíh par ímán lákar kalísiyá men shámil ho jáná, báb ii.

3. Patrus aur Yúhanná ká, janam ke ek langre ko shifá bakhshná, báb iii.

4. Chand hazár aur shakhson ká kalísiya men sharík honá, báb iv.

5. Yahúdíon kí sadr majlis ká rasúlon ko 'abas dhamkáná, báb iv.

6. Pahle ímándáron kí 'ajíb sakháwat, jo un kí khális o 'azím díndári ke bá'is se húí, báb iv.

7. Makr aur jhúth ke sabab Hanániáh aur us kí jorú Safírá ke ekáek mar jáne ká khaufnák bayán, báb v.

8. Rasúlon ká qaid hokar phir khalásí páná, báb v.

9. Sát khádimon ká, kalísiyá ke dunyáwí károbár kí khabargírí ke wáste, muqarrar honá, báb vi.

10. Díndár Stafanus ká be-insáfí ke fatwe ke bamújib sangsár honá, báb vii.

III. Tísrí fasl men, jo áthwen báb se bárahwen tak hai, Yarúsalam kí kalísiyá ke satáe jáne, aur shágirdon ke paráganda hone, aur Gair-qaumon ke darmiyán 'Isáí jamá'aton ke barpá hone ká bayán hai. Is fasl men áth báten ziyáda zikr ke láiq hain :—

1. Ek Masíhí kalísiyá ká Sámariya men barpá honá, báb viii.

2. Ek Habshí amír ká dín i 'Isawí men áná, báb viii.

3. Khún-khwár satánewále Súlus ke 'Isáí muríd ho jáne ká 'ajíb ahwál, báb ix.

4. Patrus ká, ek Iláhí royá ke wasíla se, is par, ki Gair-qaumon ko Masíh kí kalísiyá men shámil hone kí da'wat kare, rází aur musta'idd ho jáná, báb x.

5. Qaisariyá men Qurnelius náme ek Rúmí súbadár ká 'Isáí ho jáná, aur shahr i mazkúr men ek Masíhí kalísiyá ká barpá honá, báb x.

6. Ya'qúb rasúl ká shahíd honá, báb xii.

7. Patrus ká qaid-khána se ek firishta kí ma'rifat rihái páná, báb xii.

8. Herodís náme be-dín bádsháh par Khudá ká qahr názil honá, báb xii.

IV. Chauthí fasl men, jo terahwen, chaudahwen, aur pandrahwen báb par mushtamil hai, Púlus aur Barnabás kí díní koshishon ká, jo un ke judá hone tak húín, bayán hai. Is fasl kí pánch báten kháss qábil i liház hain.

1. Púlus aur Barnabás ká, khusúsan Gair-qaumon ke darmiyán Masíhí manádí karne ke liye muqarrar honá, báb xiii.

2. Ilimás náme jádúgar ká, sazá kí ráh se andhá ho jáná, báb xiii.

3. Antákiyá kí Gair-qaumon men Injíl kí manádí honí, báb xiii.

4. Lustrá men ek shakhs ká jo janam ká lunjá thá shifá páná, aur Púlus ká wahán sangsár hone se murda sá hokar phir mu'ajizána taur par sahíh salámat uth khará honá, báb xiv.

5. Rasúlon ká, kalísiyá ke sáth jam'a hokar, yih faisala karná, ki Láwíwálí rusúmát ká adá karná Gair-qaumon par kuchh farz nahín hai, báb xv.

V. Pánchwín fasl men, jo solahwen báb se bíswen tak hai, Púlus ke Gair-qaumon ke darmiyán manádí karne, aur un men se bahut 'Isáí jamá'aten faráham karne ká ahwál mundaraj hai. Is fasl men jo báten ziyáda zikr ke qábil hain, so yih hain:—

1. Yúrap men Injíl kí manádí shurú' honí, báb xvi.

2. Púlus aur Silás ká, shahr i Filippí men logon aur sardáron ke háth se bahut taklíf aur ruswáí uthákar rihái páná; aur wahán un kí koshish se Ludiá náme 'aurat aur qaid-khána ke dároga ká 'Isáí mazhab par áná, aur ek kalísiyá ká barpá honá, báb xvi.

3. Yúrap ke shahr i Tassaloníqe men bhí ek kalísiyá ká barpá honá, báb xvii.

4. Shahr i Ateni men Injíl kí manadí honí, xvii.

5. Shahr i Qurintus men bahut logon ká Masíh par ímán láná, aur ek kalísiyá ká wahán barpá honá, xviii.

6. Shahr i Afasus men jádúgaron ke, jo gaib-goí ká dá'wa karte the, Masíh ke mu'ataqid hone, aur wahán 'Ísáí jamá'at faráham hone ká ahwál, báb xix.

7. Demetrius náme ek sunár ká, jhúṭhí deví Artamis kí parastish bahál rakhne ke liye, hangáma barpá karná, báb xix.

8. Yútakhus ká, Púlus ke wa'z kahte waqt, galaba i nínd ke bá'is, tísre darja kí khiṛkí par se girke mar jáná, aur phir jí uṭhná, báb xx.

9. Púlus ká Afsí kalísiye ke buzurgon ko ákhirí wa'z kahkar muhabbat ke sáth nasíhat dená, aur un se widá' honá, báb xx.

VI. Chhaṭhwín fasl men, jo ikkíswen báb se aṭháiswen tak hai, Púlus ke Yarúsalam ká safar karne, aur Yahúdíon se ízá uṭháne, aur Qaisar se faryád cháhní, aur qaidí hokar Rúm men bheje jáne ká ahwál mundaraj hai. Is fasl kí chand báten kháss tasauwur ke láiq hain:—

1. Yahúdíon ká Masíh ke nám se niháyat barkhiláf rahná, aur Púlus ke qatl karne ke liye mansúba bándhná, báb xxi.

2. Púlus ká Haikal ke qil'a kí síṛhí par khaṛá hokar Yahúdíon se kalám karná, báb xxii.

3. Púlus ká Rúmí hákim Felikas náme ke huzúr, Yahúdíon kí nálish ke jawáb men, apne 'uzr ká bayán karná, báb xxiv.

4. Púlus ká, Festus náme Rúmí hákim ke sámhne, apní safáí ke liye, mu'ázarat karná, báb xxv.

5. Púlus ká Agrippa bádsháh ke huzúr men apne 'Ísáí ho jáne ká ahwál kah sunáná, aur ba'd az án sháh i mazkúr ká yih iqrár karná: Nazdík hai, ki main bhí 'Ísáí ho jáún, báb xxvi.

6. Púlus ká tarí kí ráh se Rúm kí taraf rawána honá,

aur tarah ba tarah ke ḳhatroṉ se, maslan jazíra i Malite ke pás jaház ke ṭúṭ jáne ke bá'is taklíf uṭháke, Rúm meṉ pahunchná; aur Sarkár kí ijázat se do baras tak apne kiráya ke ghar meṉ qaid rahkar us hálat meṉ bhí Injíl kí manadí karní, báb xxvii. aur xxviii.

Ek bát jo sab se ziyáda zikr karne ke láiq hai, so yih hai, ki Rasúloṉ ke A'amál kí kitáb meṉ 'Isáí dín kí sacháí, aur us ko Ḳhudá kí taraf se hone kí bábat bahut sí qawí dalíleṉ páí játí haiṉ. Chunánchi kitáb i mazkúr se ham ko yih ta'lím miltí hai, ki Injíl i Muqaddas kisí tarah ke fareb aur makr se nahíṉ, magar sirf Ḳhudá kí qudrat, aur kitáb i Muqaddas ke bhárí mazmún kí tásír se phail gayí. Wuh baṛí baṛí ḳháss ta'límeṉ, jo ki Rasúloṉ ke A'amál kí kitáb meṉ mundaraj haiṉ, un tahqíq aur bhárí májaroṉ ke sáth, jo ki Injíl i Muqaddas meṉ bayán húe haiṉ, aur jin kí sharh Rasúloṉ ke maktúboṉ meṉ húí hai, mutábaqat rakhkar mil játíṉ; aur un qaumoṉ kí hájat rafa' karne ke liye, jin ke darmiyán meṉ sunáí gayíṉ, bahut hí ma'qúl ma'lúm hotíṉ; aur we gawáhíáṉ, jo Rasúloṉ ne nubúwat karne, aur karámát dikháne, aur Rúh i Pák ke tarah tarah ke in'ám logoṉ ko dene se apní ta'lím ke subút meṉ guzráníṉ, so aisí beshumár aur mazbút haiṉ, ki koí is dín kí sacháí par hujjat nahíṉ kar saktá.

Chároṉ Injíl aur is kitáb ká bilkull mazmún samajhne ke wáste 'Ilm i Jugráfiya se kuchh wáqifiyat rakhná zarúr hai, balki Yisú' Masíh, aur us ke Rasúloṉ ke bilkull safar ká hál daryáft karne ke wáste cháhiye, ki ham naqsha ko háth meṉ liye húe, Injíl ko paṛheṉ.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Rasúloṉ ke A'amál kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 3.	1 Qur. xv. 3.	Báb i. 16.	Zab. xli. 9.
— — 5.	—— ii. 2—6; Matí iii. 11.	— — 20.	—— cix. 8.
		— ii. 4.	Marq. xvi. 17.
— — 9.	Lúq. xxiv. 51.	——17, 39.	Yúel ii. 28, 32.

Báb ii. 25,28.	Zab. xvi. 8, 11.	Báb ix. 40, 41.	1Sal.xvii.21-23.
— — 30.	2Sam.vii.12,13.	— xiii. 34.	Yas. lv. 3.
— — 34.	Zab. cx. 1.	— — 35.	Zab. xvi. 10.
— iii. 22.	Istis.xviii.15,18.	— — 41.	Yas. xxix. 14.
— iv. 8.	Lúq. xii. 11, 12.	— — 47.	—— xlix. 6.
— — 25,26.	Zab. ii. 1, 2.	— xv. 16.	'Amús ix. 11,12.
— vii. 42,43.	'Amús v.25,26.	— xxi. 11.	33 áyat dekho.
— — 52.	2Taw.xxxvi.16.	-xxviii.26.	Yas. vi. 9.

PÚLUS KE US ḲHATT KÁ ḲHULÁSA, JO KI RÚMÍOṈ KO LIKHÁ GAYÁ.

Jab yih ḳhatt marqúm húá, us waqt Rúm goyá sárí dunyá ká pá e taḳht thá. Tahqíqát ke rú se sábit nahíṉ hotá hai, ki kis shaḳhs ne us shahr i 'azím meṉ 'Ísáí mazhab ko pahle járí kiyá; lekin ba'z qadím musannifoṉ ne ḳhiyál kiyá hai, ki Patrus aur Púlus Rúmí kalísiyá ke báni húe. Magar Patrus ke Rúm meṉ jáne kí koí ḳhátir-ḳhwáh dalíl nahíṉ páí játí; aur sáf-záhir hai ki jis waqt Púlus ne yih ḳhatt likhá, ya'ne taḳhmínan San 58 'Ísawí meṉ, tab tak Rúm ko nahíṉ gayá thá; tau bhí tamám dunyá meṉ us kalísiyá kí díndárí mashhúr thí, Rúm. i. 8. Aglab yih hai, ki un Rúmí musáfiroṉ meṉ se, jo Yarúsalam meṉ áe, aur Patrus ká wa'z sunkar Masíh par ímán láe the, A'amál ii. 10; ba'zoṉ ne shahr i Rúm meṉ lauṭ jákar aur Injíl kí manádí karke us iqbálmand kalísiyá kí neo ḍálí ho. Púlus ne muddat se Rúmí kalísiyá kí muláqát karne ká iráda rakhá thá, magar jab kisí wajh se já na saká, tab us ne un kí nasíhat ke wáste yih ḳhatt, jis meṉ naját kí ráh ká mufassal bayán hai, ilhám se likhá.

Yih ḳhatt mazmún kí buland-parwází, aur nasíhat kí durustí, aur 'ibárat kí chustí o matánat, aur tartíb kí ḳhúbí, ḳhusúsan 'ilm i Iláhí ke 'ajíb rázoṉ ke bayán ke báb meṉ sab insání tasníforṉ se sabqat le játá; aur jaise sitára áftáb ke

sámhne be-núr hain̲, waise sab se 'umda Yúnání aur Rúmí tasnífát is ḳhatt ke sámhne be-raunaq hain̲.

Is ḳhatt ká sáf matlab samajhne ke wáste, do báton̲ par liház rakhná zarúr hai. Auwal yih, ki Rúmí kalísiyá ke ' g *mutafarriq* qaum ke the; ya'ne ba'ze 'Ísáí Ġair-qaumon̲ men̲ se, aur ba'ze qaum i Yahúd se, jo apne aslí mazhab kí bahut báton̲ par liház rakhkar, Ġair-qaumí 'Ísáíon̲ ko, jab tak ki ḳhatna na karwáen̲, tab tak apne barábar haqqdár nahín̲ samajhte, hálánki we log barábarí ká da'wá karte the. Dúsrí bát yih, ki Yahúdí apne rástbáz ṭhahrne ke liye galat fahmí se tín báton̲ par bharosá rakhte the:—

1. Apne báp dádon̲ kí, ḳhusúsan Abirahám kí díndárí, aur sawáb, aur Ḳhudá ke us 'ahd par, jo us ne un nek ádmíon̲ ke sáth bándhá thá.

2. Apní Ḳhudá-shinásí par, jo unhon̲ ne Músá kí sharí'at se hásil kí thí, aur is bát par ki us sharí'at ko dil o ján se paṛhte the.

3. Láwíwálí sharí'at ke kám, ḳhusúsan qurbání aur ḳhatna par, jise we gunáh ká kafára jánte the.

Is maktúb ke solah báb hain̲, magar us ke mazámín chár hisson̲ par taqsím páte hain̲.

I. Pahle hissa men̲, jo pahle báb kí 1 áyat se 15 tak hai, ḳhatt ká díbája.

II. Dúsre hissa men̲, jo pahle báb kí 16wín̲ áyat se gyárahwon̲ báb ke áḳhir tak hai, ta'lím kí báten̲ mundaraj hain̲. Ab un bhárí ta'límon̲ ká muḳhtasar mazmún tartíb i zail ke sáth likhá játá.

1. Pahlí bát yih hai, ki baní Ádam, kyá Yahúdí, kyá Ġair-qaum, sab ke sab Ḳhudá ke nazdík gunahgár hain̲.

2. Ki koí gunahgár insán apne nek a'amál, rasmí, ḳhwáh aḳhláqí ke sabab Ḳhudá ke nazdík rástbáz nahín̲ ṭhahar saktá.

3. Ki Ḳhudá ká Beṭá Yisú' Masíh us insániyat kí be-dág pákízagí ke báí's se, jo us ne apne úpar iḳhtiyár kí, aur us kamál farmánbardárí bátiní aur záhirí kí jihat se, jo wuh

'amal men láyá, aur us kafára ke sabab, jo us ne apní ján dene se kiyá, un sabhon ká jo us par ímán láwen, Naját-dihinda ṭhahartá hai.

4. Ki jo koí Yisú' Masíh par sachchá ímán látá, so zarúr pák-dil bhí bantá hai, aur sirf usí ká ímán, jo apní 'umr ko Ḳhudá kí farmánbardárí men sarf kare, sádiq ṭhahartá hai.

5. Ki Ḳhudá ne, apní hí rahmat se baní Ádam ko piyár karke, apne Beṭe ko is dunyá men is iráda se bhejá, ki wuh mujassam hokar, gunahgáron ḳá Naját-dihinda ṭhahre, aur ímándáron ko Injíl kí sárí barakaten baḳhshe.

6. Ki áḳhirí zamána men, Yahúd aur sab Gair-qaumen, Rúh i Quds kí tásír se, Masíh kí Injíl ko qabúl karke, us kí kalísiyá men shámil hongí.

Ḳhatt i mazkúr kí is dúsrí fasl men, Púlus Rasúl ne dín i Iláhí kí in ta'límon ko sháista misálon aur mazbút dalílon, aur mufíd nasíhaton ke sáth, bayán aur sábit kiyá hai. Ab us bayán ká ḳhulása bárah faslon men tartíb ke sáth likhte hain.

I. Rasúl i mamdúh Masíh kí Injíl ke asl matlab ká muḳhtasar zikr kartá hai, báb i. 16, 17.

II. Wuh but-parast Gair-qaumon, aur be-ímán Yahúdíon kí badkáríon ká zikr karke, sáre baní Ádam kí baṛí qusúrwárí sábit kartá hai, báb i. 18—32; ii. iii. 1—20.

III. Wuh fazl i Iláhí kí Injílí tadbír ko, Yahúdíon aur Gair-qaumon kí naját aur maḳhlasí ke liye pur-zarúr ṭhahrákar, us ká tafsílwár bayán likhtá hai, báb. iii. 21—28.

IV. Naját, Ḳhudá ke fazl se aur ímán láne ke wasíla, sab ádmíon ko mil saktí hai: chunánchi Abirahám aur Dáúd, balki sab ímándár, sirf Ḳhudá ke fazl ke bá'is, aur us ke wa'don ke liház se Masíh par ímán láne ke wasíla, naját páte chale áe hain, báb iii. 29—31; iv.

V. Ímándáron ke baṛe darjon aur barakaton ká bayán; báb v. 1—11.

VI. Jaise ki sab insán us 'iláqa ke bá'is, jo we Ádam se rakhte, gunáh aur maut men giriftár hote hain, waise hí

sab ímándár, Masíh ke sáth, jo Naye 'Ahd ká darmiyání hai, rúhání 'iláqa rakhne se, us Naját-dihinda kí sadáqat kí abadí barakaton men sharík hote, báb v. 12—21.

VII. Jo gunahgár fazl i Iláhí se Masíh par ímán láne ke sabab rástbáz thahráyá gayá, wuh zarúr díndárí ke sáth bhí auqát basar karegá, aur be-shakk hamesha kí zindagí páwegá, báb vi.

VIII. Ímándáron kí aisí nayí tabí'at hotí hai, ki we Khudá kí khidmat men díndárí ke phal láte hain, aur us kí pák o rúhání sharí'at ke liház se apne bátiní gunáhon ko daryáft karke, aslí tabí'at kí kharábí kí bábat bahut afsos kháte hain; lekin Rúh ul Quds kí tásír se we Khudá kí shari'at par rází hokar us púrí naját ke, jo Yisú' Masíh ke wasíla se milnewálí hai, ummedwár rahte hain, báb vii.

IX. 'Ísáí díndár yih báten jánkar,—ya'ne ki Masíh ne darmiyání ká kám khúb anjám diyá hai, aur Khudá ká Rúh hamáre dil men bastá, aur ham Khudá ke farzand thaharte, aur Khudá kí rahmat ke azalí iráda ke muwáfiq, jo Masíh men hai, ki jis se wuh biz-zarúr apne logon ko bulátá, aur rástbáz thahrátá, aur jalál bhí 'atá farmátá, sári chízen milke un kí bhaláí ke liye jo Khudá se muhabbat rakhte, fáida bakhshtí hain,—púrí fathyábí kí qawí ummed rakhte hain, báb viii.

X. Chúnki Yahúdí, Gair-qaumon ke Masíhí kalísiyá men shámil hone se i'atiráz rakhte the, liházá rasúl i mamdúh yih bát sábit karke, ki us báb men Khudá, jo sáre 'álam ká málik hai, insáf se báhar nahín gayá, un hujjaton ko daf'a kartá hai, báb ix. 1—24.

XI. Gair-qaumon ke Masíhí da'wat men sharík hone, aur Yahúdíon ke apní khud-pasandí, o be-ímání ke sabab, kalísiyá se khárij rahne kí pesh-khabarí qadím nabíon kí kitábon men mundaraj hai, báb ix. 25—33.

XII. Be-ímán Isráelíon ke kisí mu'aiyan waqt tak khárij rahne, aur aksar Gair-qaumon kí kalísiyá men shámil hone ká kuchh aur bayán, is iráda se ki sab ímándár ímán par qáim, aur farotan, aur shukrguzár rahen, báb x.

III. Tísre hissa men, jo bárahwen báb se pandrahwen báb kí 14 áyat tak hai, rasúl i mamdúh hissa i bálá kí ta'límí báton se natíja nikálkar ímándáron ko tarah tarah kí nasíhaten detá hai, jo chár faslon par mushtamil hain.

I. Ímándár ko yih nasíhat dí játí, ki we apne taín Masíh ke badan men ke a'azá jánkar, aur Ḳhudá kí rahmaton par liház karke, apní auqát ko har qism ki nekokárí ke sáth, Ḳhudá kí ḳhidmat men sarf karen, báb xii.

II. Yih bayán, ki hákimon aur qázíon ko, is liház se, ki we Ḳhudá kí taraf se muqarrar húe, mánná sabhon par farz hai, báb xiii.

III. Un bháíon ke haqq men, jo sust-i'atiqád hon, nekgumán o burdbár rahne kí nasíhaten, báb xiv. xv. 7.

IV. Ġair-qaumí ímándáron ke liye nasíhaten, aur is mazmún kí du'áen bhí, ki we apne Naját-dihinda Ḳhudá par bharosá rakhkar, hamesha ḳhush-dil rahkar, shukrguzárí bajá láwen, bab xv. 3—14.

IV. Chauthe hissa men, jo pandrahwen báb kí 15wín áyat se leke solahwen báb ke áḳhir tak hai, so ḳhatt ká tatimma, jis men rasúl i mamdúh apní manádí ke kámon, aur apne Rúm kí taraf jáne men tawaqquf hone ká chand ahwál likhkar, wahán ke bahut shaḳhson ko salám bhejá hai.

Mumtáz ímándáron kí us túl fihrist se, jin ko rasúl i mausúf ne is ḳhatt ke áḳhir men salám likh bhejá, záhir hai, ki us waqt Rúm ke bahut se log dín i 'Ísawí men áe the: aur agarchi mumkin hai, ki chand un men rasúl ke ján-pahchán the, lekin aglab hai, ki wahán ke aksar 'Isáíon se kabhí muláqát bhí na húí thí, sirf un ká nám aur ahwál suná thá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Rúmíon ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 17.	Habaqquq ii. 4.	Báb iv. 3.	Paid. xv. 6.
— iii. 2.	Istisná iv. 7, 8.	— — 7.	Zab. xxxii. 1, 2.
— — 10.	Zabúr xiv. 53.	— — 13, 17.	Paid. xvii. 4, 5.

Báb v. 15.	Yas'aiyáh liii. 11.	Báb x. 15.	Yas. lii. 7.
— vii. 15.	Galatíon v. 17.	— — 19.	Istis. xxxii. 21.
— viii. 15.	Yas. lvi. 5.	— — 21.	Yas. lxv. 2.
— — 26.	Zak. xii. 10.	— xi. 3.	1 Sal. xix. 10-14.
— — 36.	Zab. xliv. 22.	— — 7,8.	Yas. xxi. 10.
— ix. 13.	Mal. i. 2, 3.	— — 9.	Zab. lxix. 23.
— — 15.	Ḳhur. xxxiii. 19.	— — 26.	Yas. lix. 20.
— — 25.	Hús. ii. 23.	— xii. 19.	Istis. xxxii. 35.
— — 29.	Yas'aiyáh i. 9.	— xiv. 6.	1 Qur. x. 31.
— — 33.	——— viii. 14.	— xv. 9.	Zab. xviii. 49.
— x. 6, 7.	Istis. xxx. 12, 13.	— — 12.	Yas. xi. 1—10.
— — 11.	Yas. xxviii. 16.	— xvi. 26.	2 Pat. i. 20.

PU'LUS KE PAHLE ḲHATT KA' ḲHULA'SA, JO QURINTI'ON KO LIKHA' GAYA'.

Qurintus qadím Yúnán ke súba i Aḳhaiya ká páe-taḳht tha, aur ek ḳháknáe par, jo is ko súba i Attica se milá deti wáqi' hai. Waháñ ke shahroñ meñ yih sab se mashhúr ṭhahrá, kyúñki makánát kí 'álíshání, aur tijárat kí firáwání, aur báshindoñ kí daulatmandí meñ un se sabqat le játá thá. 'Ilmíyat o hunarmandí ke sabab bhí wuh shahr "Tamám Yúnán ká Núr ḳhwah Zewar" kahlátá thá. Ahl i Qurintus bahut sharír aur harámkár the; tau bhí Púlus kí koshish se, jis ne do sál tak un ke darmiyán Injíl kí manádí kí, waháñ 'Ísáíoñ kí ek baṛí jamá'at faráham húí, A'amál xviii. Us kalísiyá ke log bahut rúhání ni'mateñ páne ke bá'is mumtáz húe; lekin us ke shahr ke aksar báshindoñ kí niháyat nápákí, aur kisí jhúṭhe mu'allim ke bahkáne ke sabab bahut sí bejá harakateñ un se sarzad húíñ. Yih maktúb San 57 'Ísawí ko, ya'ne rasúl ke waháñ se jáne ke do sál ba'd, do garaz par likhá gayá; pahlí, ki un kí takrároñ ko raf'a karke, aur unheñ aisí pákízagí jo ahl i Injíl ke láiq hai, hásil karne kí nasíhat deke, aur jí uṭhne ke 'aqíde ko subút pahunchá-ke, un kí násháista harakatoñ ko miṭáwe; dúsrí yih, ki shádí ke báb meñ, aur kháne píne kí chízoñ ke haqq meñ jo

buton par charháí játí thín, aur rúhání ni'amaton kí bábat, un ke suwálát ká ḳhátir-khwáh jawáb dewe.

Is ḳhatt ke solah báb hain, magar us ká ḳhulása chha faslon men bayán kiyá játá.

I. Fasl i auwal men, jo pahle aur dúsre báb par mushtamil hai, so ḳhatt ká díbája; jis men Qurintíon kí tarbíyat ke wáste Injíl ke 'aqáid aur fawáid ká muḳhtasar bayán hai. Is fasl men do báten ḳháss liház ke qábil hain :—

1. Ki be-ímán log us naját kí ḳhush-ḳhabarí ko, jo Masíh kí qurbání ke sabab se miltí hai, be-wuqúfí jánte; par ahl i ímán us ko Ḳhudá kí hikmat aur qudrat samajhte hain, báb i.

2. Ki Ḳhudá kí báton ko 'aql o dil se qabúl karne ke wáste, bahut zarúr hai, ki Rúh ul Quds 'aql ko roshan, aur dil ko pák kare, báb ii.

II. Dúsrí fasl men, jo tísre báb se chhaṭhwen tak hai. us kalísiyá ke ba'ze shaḳhson kí bejá harakaton aur dastúron ke mauqúf karne ke wáste, jin ke bá'is us kalísiyá kí badnámí hotí thí, ilzám ke sáth nasíhaten dí játín. Is fasl men we nasíhaten ḳháss liház ke qábil hain, jo ziyáda qarábat ke rishtadáron ke sáth mubásharat karne, aur harámkárí, aur qaziya o nálish kí bábat dí gaín, báb v. aur vi.

III. Tísrí fasl men, jo sátwen báb se daswen tak hai, rasúl i ma'rúf Qurintíon ke chand suwálon ke jawáb men, tafsíl i zail se nasíhaten likhtá hai :—

1. Shádí kí bábat, aur dín i 'Isawí kí us tásír ke haqq men jo ímándáron kí dunyáwí hálat par hotí hai, báb vii.

2. Un jánwaron ká gosht kháne kí bábat, jo buton par charháe játe hain, báb viii.

3. Injíl ke manádí karnewálon ko, apní mihnat o mashaqqat ke 'iwaz, ma'qúl rozína páne ke mustahaqq hone kí bábat, báb ix.

4. Baní Isráel kí badíon aur un kí sazá-yábí ke mazkúr se sab 'Isáíon ko 'ibrat dí játí, báb x.

IV. Chauthí fasl men, jo gyárahwen báb se chaudah-

weṉ tak hai, is mazmún kí nasíhateṉ mundaraj haiṉ, ki 'auratoṉ ko Ḳhudá ke ghar meṉ kis taur se bandagí karní cháhiye, aur sab 'Ísáí kyúṉkar Ḳhudáwand ká kháná adab aur fáida ke sáth kháweṉ, aur rúhání ni'amateṉ páne ká kyá matlab, aur kis tarah un ko isti'amál meṉ láná cháhiye. Is fasl kí tín baṛí báteṉ yih haiṉ.

1. Ki 'Ashá e Rabbání ke kháte waqt kis tarah apne mubárak Naját-dihinda kí qurbání ko wájibí aur pasandída taur par yád kareṉ.

2. Nasíhateṉ, un 'ajíb rúháṉí ni'amatoṉ kí ḳhwáhish aur isti'amál kí bábat, jo pahlí jamá'atoṉ ke faráham hone aur taraqqí páne ke wáste miltí thíṉ, báb xii. aur xiv.

3. Is ká bayán, ki ímán aur ummed, ḳhusúsan muhabbat, sári mu'ajizána ni'amatoṉ se kahíṉ bihtar aur mufídtar hai, báb xiii.

V. Pánchwíṉ fasl meṉ, jo pandrahweṉ báb par mushtamil hai. 'Ísáí ímándároṉ ke jí uṭhne kí bábat mufassal bayán hai. Is fasl kí chár báteṉ ḳháss zikr ke láiq haiṉ:—

1. Masíh ke jí uṭhne kí bahut sí mutafarriq dalíleṉ, aur is ká bayán ki wuh májará ímándároṉ ke jí uṭhne ká pahlá phal aur bai'ána hai, 1 se 34 áyat tak.

2. Ímándároṉ ke jí uṭhne ke taur ká bayán, 35—49.

3. Jo ímándár Masíh ke áne tak jíte báqí rahenge, so jalálí badan pákar mubaddal honge, 50—54.

4. Ísáíoṉ ko, jí uṭhne kí ummed se, tasallí aur targíb dí játí, 56—58.

VI. Chhaṭhwíṉ fasl, jo solahweṉ báb par mustamil, aur ḳhatt i mazkúr ká ḳhátima hai; aur is meṉ us chanda kí bábat, jo Yarúsalam ke qaht-zada 'Ísáíoṉ ke wáste honewálá thá, saláh dí játí; aur rasúl i mamdúh kí taraf se Rúmíoṉ ke pás jáne ká wa'da, aur kaí qasísoṉ kí ta'ríf, aur us kalísiyá ke chand shaḳhsoṉ ko salám likhá játá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Qurintíoṉ ke pahle ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 19.	Yas. xxix. 14.
— — 20.	—— xliv. 25.
— — 30.	Yar. xxiii. 5, 6.
— — 31.	—— ix. 23, 24.
— iii. 11.	Yas. xxviii. 16.
— — 19.	Aiyúb v. 13.
— vi. 2.	Dán. vii. 22.
— ix. 7.	Istis. xx. 6:
— — 10.	—— xxv. 4.
— x. 1.	Ḳhur. xiii. 21: xiv. 22; Zab. cv. 39.
— — 3.	Ḳhur. xvi. 15—35; Naham. ix. 20.

Báb x. 4.	Ḳhur. xvii. 6.
— — 5.	Gin. xiv. 29–32.
— — 6.	—— xi. 4—31.
— — 7.	Ḳhur. xxxii 6.
— — 8.	Gin. xxv. 1—9.
— — 9.	—— xxi. 6, 9.
— — 10.	—— xiv. 2–29; xvi. 49.
— — 18.	Ah. ii. 3; vii. 14.
— — 20.	Istis. xxxii. 38.
— xv. 3.	Yas. liii; Dán. ix. 24—26.
— — 4.	Zab. xvi. 10.
— — 54.	Yas. xxv. 8.
— — 55.	Hús. xiii. 14.

PU'LUS KE DU'SRE ḲHATT KA' AHWA'L, JO QURINTI'OṈ KO LIKHA' GAYA'.

Aglab hai ki yih ḳhatt, pahle ḳhatt ke ek sál ba'd likhá gayá ho. Ḳhatt i auwal ke paṛhne se us kalísiyá ke aksar log, ḳhusúsan we shaḳhs jin kí chál áge ná-durust thí, ḳhúb árásta húe: is liye wahán̲ ke ba'z jhúṭhe mu'allimon̲ ne rasúl i mazkúr par náráz hokar shikáyat kí, ki Us ne ná-haqq hamáre kámon̲ men̲ daḳhl diyá. Chunánchi ḳhatt i doyum táibon̲ kí tasallí aur is bát ke subút ke liye, ki rasúl i mausúf 'Isá Masíh kí taraf se risálat ke 'uhde par sarfaráz húá thá likhá gayá. Is ḳhatt ke terah báb hain̲, magar us ke mazámín pánch faslon̲ par taqsím páte.

I. Pahlí fasl men̲, jo báb i auwal par mushtamil hai, rasúl i mausúf, Qarintíon̲ ko salám bhejkar, ek muhabbat-ámez díbája likhtá hai.

II. Dúsrí fasl men̲, jo dúsre báb se sátwen̲ tak hai, us

kalísiyá ke logoṉ ko yih nasíhat dí játí, ki we tauba karne-wáloṉ ke ḳhair-ḳhwáh hokar un ke sáth muláyamat ká sulúk kareṉ; aur ráqim i mamdúh ke rasúl hone ke subút meṉ yih dalíleṉ mundaraj haiṉ, ki jis Injíl kí manádí mujh se húí wuh sharí'at se kahíṉ afzal hai, aur maiṉ ne Injílí tasallíoṉ aur ummedoṉ se ḳhátir-jama'í pákar apne 'uhde ke kámoṉ ko wafádárí ke sáth anjám diyá hai. Is fasl kí chand báteṉ ḳháss gaur ke láiq haiṉ:—

1. Injíl kí yih sifát, ya'ne ki wuh Rúh aur rástbází hásil hone ká wasíla ṭhahartí; aur bar'aks is ke, Sharí'at ilzám dihinda aur maut tak pahuncháneẃálí hai, báb iii.

2. Is ká bayán ki jo log Rúh ul Quds kí tásír se Injíl ko qabúl karte haiṉ, unheṉ us se kaisí baṛí tasallí aur targíb hotí hai, báb iv. v.

3. Naját kí Injílwálí tadbír kí aslí bát, ya'ne ki baní Á-dam ke gunáh Masíh par, jo 'ahd ká Zámin hai, mahsúb hote, aur us kí rástbází un sabhoṉ ke hisáb meṉ jo sachche dil se us par ímán láte gine játe haiṉ, báb v. 18—21.

4. Injíl ke 'aqídoṉ ke liház se 'Isáíoṉ ko púrí pákízagí hásil karne kí nasíhateṉ dí játíṉ, báb vi. vii. 1.

III. Tísrí fasl meṉ, jo áṭhweṉ aur nauweṉ báb par mushtamil hai, Qurintí 'Isáíoṉ ko yih nasíhat aur saláh dí játí, ki Yahúdiya ke muflis aur sitam-zada bháíoṉ ke wáste saḳháwat se bihrí kareṉ.

Is fasl meṉ ek bát ziyáda qábil i liház yih hai, ki rasúl i mamdúh Ḳhudáwand Yisú' Masíh kí 'ajíb rahmat ke zikr se, ki agarchi wuh Ḳhudá ṭhaharkar daulatmand thá, tau bhí insán kí súrat pakaṛke muflis húá, táki ham ko abadí jalál kí barakatoṉ se daulatmand kare, sab 'Isáíoṉ ko ḳhair-ḳhwáhí ke kámoṉ meṉ saḳháwat karne kí targíb detá hai, báb viii. 9.

IV. Chauthí fasl meṉ, jo dasweṉ báb se bárahweṉ tak hai, Púlus apná rasúlí 'uhda aur iḳhtiyár sábit kartá hai. Is fasl meṉ kaí báteṉ ḳháss zikr ke láiq haiṉ:—

1. Rasúl i mausúf apná da'wá barhaqq jánkar, Ḳhudá i Qádir par yih tawakkul rakhtá hai, ki wuh un zabardast

aur hoshyár dushmanon ke sámhne jo apní 'izzat aur ikhtiyár qáim rakhne ke liye merí is bát se ki main Masíh kí taraf se rasúl thahrá i'atiráz karte hain, mere haqq kí himáyat karegá, báb xi.

2. Un taklífon ká bayán jo us ne apne 'uhde ke kám anjám dene men uṭháín, báb xi.

3. Rasúl i mausúf ke bihisht ká royá dekhne ká zikr, báb xii.

V. Pánchwín fasl men, jo terahwen báb par mushtamil hai, rasúl i maqbúl, Qurintíon ko apne dil aur chál kí bábat khabardár rahne kí nasíhaten dekar, aur un kí díní taraqqí ke wáste du'áen mángkar, ek barakat kí du'á se jo hifz karne ke qábil hai is khatt ko khatm kartá hai, báb xiii.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Qurintíon ke dúsre khatt se 'iláqa rakhte.

Báb iii. 3.	Yar. xxxi. 33; Hiz. xi. 19; xxxvi. 26.	Báb vi. 16.	Ahb. xxvi. 12; Hiz. xxxvii. 26, 27.
— — 7.	Khur. xxxiv. 1, 28, 29, 35.	— — 18.	Yar. xxxi. 1—9.
— — 15.	Yas. xxv. 7.	— vii. 1.	Zab. li. 7—10.
— vi. 2.	—— xlix. 8.	— viii. 15.	Khur. xvi. 18.
— — 16.	Khur. xxix. 45.	— xii. 7.	Hiz. xxviii. 24.
		— xiii. 5.	1 Yúh. iii. 20, 21.

PULUS KE US KHATT KÁ KHULÁSA, JO GALATÍON KO LIKHÁ GAYÁ.

Galatíya Kúchak Asia ká ek wasí' zil'a thá; aur Púlus hí ne us ke báshindon ke darmiyán jákar dín i 'Isawí ko pahle pahl járí kiyá, Gal. i. 6; A'am. xvi. 6: xviii. 23. Wahán kí kalísiyáon men ba'ze qaum i Yahúd, aur ba'z Gair-qaumon ke the; aur un men bahut se log, chand gumráh mu'allim ke wargalánne se, jo Yahúdí mazhab kí rusúmát ká adá karná 'Isáíon par farz jánkar, kahte the, ki Púlus filhaqíqat Masíh

ká rasúl nahíṉ, sirf Injíl ká manádí-karnewálá hai, jo Yarúsalam kí kalísiyá kí taraf se bhejá gayá, thoṛe 'arsa meṉ Masíh kí ḳhális ta'lím aur Injíl kí aslí baṛí bátoṉ se phir gaye. Pas rasúl i mamdúh ne Rúh ul Quds kí hidáyat se yih ḳhatt taḳhmínan San 53 'Ísawí ko is ġaraz se likhá, ki un kí galatíoṉ ko radd kare, aur unheṉ dín i 'Ísawí ke is aslí 'aqíde par, ya'ne ki gunahgár sirf Yisú' Masíh kí sadáqat aur kafára par ímán láne se Ḳhudá ke nazdík muft meṉ sádiq gine játe haiṉ, qáim kare. Is ḳhatt ke chha báb haiṉ; magar us ke mazámín tín hissoṉ par taqsím páte.

I. Hissa i auwal meṉ, jo pahle aur dúsre báb par mushtamil hai, Púlus apní risálat, aur un 'aqídoṉ ko, jin ká wa'z kahtá thá, sábit kartá hai. Yih hissa chár fasloṉ par mushtamil hai.

I. Ḳhatt ká díbája, báb i. 1—5.

II. Is ká subút, ki Púlus, kisí dúsre rasúl kí taraf se nahíṉ bhejá gayá; magar Masíh ne ḳhud us ko apná rasúl muqarrar kiyá: is sabab wuh un rasúloṉ se darja meṉ kam na thá, báb i. 6—24.

III. Yih bayán, ki wuh usí Injíl kí manádí kartá thá, jis ká wa'z báqí rasúl bhí karte the, báb ii. 1—10.

IV. Yih da'wá, ki us kí chál us kí ta'lím se mutábaqat rakhtí thí, báb ii. 11—21

II. Dúsre hissa meṉ, jo tísre báb ke shurú' se pánchweṉ báb kí 12wíṉ áyat tak hai, Rasúl i mamdúh, Puráne 'Ahdnáma se bahut dalíleṉ tartíb ke sáth nikálkar, is 'aqíde ko, ki insán ímán ke wasíla se muft meṉ rástbáz gine játe, sábit kartá hai. Yih hissa pánch fasloṉ par mushtamil hai.

I. Insán ká ímán hí ke wasíla se rástbáz ṭhaharná us 'ahd ke bayán se jo Abirahám ke sáth bándhá gayá thá, sábit hotá hai, báb iii. 1—18.

II. Músá kí sharí'at se bhí 'aqída i mazkúr is liház se subút pátá, ki wuh wa'da ke miṭáne ke wáste nahíṉ, balki logoṉ se Injíl qabúl karáne ke liye 'ináyat húí, báb iii. 19—29; iv. 1—7.

III. Galatíoṉ ko, Injíl se bargashta hone ke sabab, muhabbat ke sáth nasíhat o malámat dí játí, báb iv. 8—20.

IV. Abirahám ke ḳhándán kí tamsíl lákar yih bayán kiyá játá hai, ki 'Ísáíoṉ kí banisbat Yahúdíoṉ kí kalísiyá ná-bálig aur naját kí ráh se kam wáqif thí, báb iv. 21—31.

V. Yih bayán, ki jo 'Ísáí ḳhatna karne ke sabab Injíl se bargashta húe, so baṛe be-wuqúf ṭhahre, kyúṉki is bá'is se un ko sharí'at kí tamám rasmoṉ par 'amal karná wájib húá, báb v. 1—12.

III. Tísre hissa meṉ, jo pánchweṉ báb kí 13wíṉ áyat se chhaṭhweṉ báb ke áḳhir tak hai, rasúl i mausúf, Injíl ke fazlí 'aqídoṉ par nazar karke, Galatíoṉ ke Rúh i Quds kí madad aur hidáyat se apní 'umr Ḳhudá kí ḳhidmat meṉ sarf karne kí mutafarriq pasandída nasíhateṉ detá hai. Is hissa meṉ do báteṉ ḳháss liház ke qábil haiṉ :—

1. Jism ke un nápák kámoṉ ká 'ibrat-ámez zikr, jo bedínoṉ se 'amal meṉ áte haiṉ : aur un ke muqábala meṉ.

2. Sachche 'Ísaíoṉ kí nek tabí'at aur a'amál ká mazkúr, jo Rúh ul Quds ke mubárak phal kahláte, v. 19—24.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Galatíoṉ ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb iii. 6.	Paid. xv. 4. 6.	Báb iii. 16.	Paid. xvii. 7.
— — 8.	— xii. 3; xviii. 18.	— iv. 4.	Dán. ix. 21.
		— — 14.	Zak. xii. 8.
— — 10.	Istis. xxvii. 26	— — 24.	Istis. xxxiii. 2.
— — 13.	——xxi. 23.	— — 30.	Paid. xxi. 10-12.
— — 16.	Paid. xii. 3—7.	— vi. 8.	Ams. xi. 18.

PU'LUS KE US ḲHATT KA' ḲHULA'SA, JO AFSI'OṈ KO LIKHA' GAYA'.

Afsus Kúchak Asia ká baṛá shahr, aur Artemis námo debí ke ek 'álíshán mandir ke bá'is, jo dunyá ke 'ajáibát meṉ samjhá játá, bahut mashhúr thá. Waháṉ ke log

niháyat gumráhí aur butparastí aur nápákí men phanse the; tau bhí Púlus kí manádí ke sabab bahut un men se 'Ísáí ho gaye, jaisá ki A'am. xviii. 19—21; xix. men mazkúr hai. Afasus kí kalísiyá ne San 54 'Ísawí ke qaríb biná páí thí; aur jab rasúl i mausúf Rúm men qaid thá, tab, ya'ne taḳhmínan San 62 'Ísawí ko, us ne yih sunkar, ki we log ímándárí aur nekokárí men taraqqí karte áe, yih ḳhatt un ko likhá. Is ḳhatt men chha báb hain, magar us kí baṛí báten do hisson par taqsím pátín.

I. Hissa i auwal men, jo pahle tín báb par shámil hai, ta'límí báton ká bayán hai, jis ko chha faslon par taqsím karte hain.

I. Ḳhatt ká sarnáma, báb i. 1, 2.

II. Ḳhudá e rahím ke haqq men 'álí mazmún kí shukrguzárí, is bá'is ki us ne apne fazl se gunáhgáron ko 'Ísá Masíh kí ḳhátir le-pálak hone, aur maḳhlasí o abadí naját kí barakaten baḳhshín, báb i. 3—14.

III. Afasí ímándáron ko Masíhí Kalísiyá ke badan ke a'azá samajhkar un kí bábat hamd o saná, aur un kí taraqqí ke wáste du'áen, báb i. 15—23.

IV. Rasúl i mamdúh Afasíon ko is amr se ágáh kartá, ki sábiq men jab we but-parast the, tab un ká hál kaisá ḳharáb thá; magar ab, chúnki we Masíh ke kafára ke wasíla se Ḳhudá kí nazdíkí hásil karke naye maḳhlúq bane, balki muqaddason ke ham-shahrí aur Ḳhudá ke gharáne men se ṭhahre, is liye we baṛe nek-baḳht aur ḳhush-hál húe hain, báb ii.

V. Rahmat i Iláhí ke ek ráz ká bayán, ya'ne Ḳhudá ká Ġair-qaumon ko azalí iráda ke mutábiq apní kalísiyá men shámil karná, báb iii. 1—12.

VI. Ímándáron ke haqq men rasúl i ma'rúf kí yih du'á, ki we Masíh kí pahchán, aur muhabbat men qáim rahen, báb iii. 13—21.

II. Dúsrá hissa áḳhirí tín báb par mushtamil hai; us men 'amalí ahkám marqúm húe, jo sát faslon par taqsím páte.

I. Afsíoṉ ko nasíhat i 'ámm dí játí, ki we aisí chál chaleṉ, jo un kí ásmání da'wat ke mutábiq ṭhahre, báb v. 1—3.

II. Nasíhat i bálá kí táid is bayán se kí játí, ki wuh jo har ek ímándár ko judí judí ni'amateṉ Kalísiyá ke fáida ke wáste detá hai, ek hí Rúh ul Quds hai, báb iv. 4—16.

III. Nek-chalan kí nasíhat is liház se bhí dí játí, ki we Rúh ul Quds kí tásír se pák-dil ho gaye the, báb iv. 17—24.

IV. Unheṉ aqsám kí badíoṉ se dúr rahne, aur chand qism kí nekíoṉ ke pairau hone kí targíb dí játí, báb iv. 25; v. 1—21.

V. Ímándároṉ ko is liház se apne muta'alliqoṉ ke huqúq adá karne kí nasíhat dí játí, ki we Masíh ke ḳharíde húe aur bihisht ke wáris haiṉ, báb v. 22; vi. 1—9.

VI. Un ko yih áḳhirí nasíhat dí játí, ki we Ḳhudá ke sáre hathyár bándhkar apne rúhání dushmanoṉ se muqábala kareṉ, báb vi. 10—20.

VII. Ḳhatt i mazkúr ká ḳhátima, báb vi. 21—24.

Algaraz, is maktúb kí tín bátoṉ par ziyáda liház karná cháhiye:—

1. Gunáhgároṉ ke Masíh ke wasíla naját páne ká aslí sabab, jis ká bayán rasúl i mamdúh ne kiyá hai, báb i.

2. Ḳhudá ke fazl ká yih bhed, ya'ne, ki Ġair-qaumeṉ bhí kalísiyá meṉ shámil howeṉ, báb iii.

3. Masíhíoṉ ke apne rúhání dushmanoṉ se muqábala karne ká wájibí taur, báb vi.

Pák Kitáb ke aur muqám jo Afsíoṉ ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 11.	Yas. xlvi. 10, 11.	Báb iv. 4.	Yas. xxviii. 9, 13.
— ii. 12.	Hiz. xiii. 9.	— v. 8,14.	—— lx. 1, 19.
— — 17.	Zak. ix. 10.	— vi. 2.	Istis. v. 16; Yar. xxxv. 18, 19.
— — 20.	Yas. xxviii. 16.		

PU'LUS KE US ḲHATT KA' ḲHULA'SA, JO FILIPPI'OṈ KO LIKHA' GAYA'.

Fillippí Maqadúniya ká ek shahr thá, jise Rúmíoṉ ne ḳhud basáyá thá. Jaháṉ tak daryáft húá, yihí Yúrap ká pahlá maqám thá, jis meṉ kisí rasúl ne Injíl kí manádí kí. Púlus San 50 'Isawí meṉ Ḳhudá kí taraf se royá dekhkar us shahr ko gayá; waháṉ kí ek 'aurat Ludiá náme, aur qaid-ḳhána ke ek dároga muríd húe. Rasúl i mamdúh ne, San 62 'Isawí ko jab Rúm meṉ qaid thá, yih ḳhatt Filippíoṉ ke nám par is iráda se likhá, ki unheṉ gumráh Yahúdí mu'al-limoṉ se ḳhabardár karke Injíl par qáim rahne kí nasíhat aur targíb de, aur un kí taraf se ek chanda páne ká iqrár kare, jo us kí musíbat kí hálat meṉ bahut mufíd húá thá. Us ne yih ḳhatt latíf 'ibárat aur 'álí mazámín ke sáth likhá, aur us meṉ Filippí 'Isáíoṉ ke liye baṛí muhabbat ke sáth nasíhateṉ mundaraj kíṉ. Ḳhatt i mazkúr ke chár báb haiṉ, jo sát fasloṉ par taqsím páte.

I. Ḳhatt ká sarnáma, báb i. 1, 2.

II. Rasúl i ma'rúf, un ke ímán kí páedárí ke sabab se Ḳhudá kí shukr-guzárí bajá lákar, aur un kí mustaqill-mizájí par i'atimád rakhke, unheṉ díní taraqqí kí du'á detá hai, báb i. 3—11.

III. Rasúl i mausúf shahr i Rúm meṉ apne qaid rahne ke natíjoṉ se muttal'i kartá, ki waháṉ Injíl ne is qadr rawáj páyá, ki sháhansháh ke mahall ke ba'ze log bhí muríd ho gaye; aur harchand ki wuh bihisht meṉ jákar Masíh ká dídár hásil karne ká ḳhwáháṉ thá, magar is bát par rází húá, ki chand aur 'arsa tak is dunyá meṉ rahkar, kalísiyá kí taraqqí ká sabab ho, báb i. 12—26.

IV. Filippíoṉ ko tásír-baḳhsh 'ibárat se is mazmún kí mutafarriq nasíhateṉ dí játíṉ, ki we apne Iláhí Naját-dihinda ke namúna par nigáh karke wuh mizáj aur chál iḳhtiyár kareṉ, jo Injíl ke mutábiq ho, báb i. 27; ii. 1—16.

V. Rasúl i ma'rúf ká, ahl Filippí kí salámatí aur bihtarí

ke wáste, Timtáus aur Ipáfruditus ko un ke pás bhejná, báb ii. 17—20.

VI. Filippíoṉ ko i'atiráz karnewále Yahúdí mu'allimoṉ se jo Injíl kí manádí karne ká da'wa karte the, ḳhabardár rahne kí ágáhí dí játí; aur Rasúl i mamdúh yih bayán farmátá, ki Maiṉ apní rástbází aur nekíoṉ ká bharosá chhoṛkar, sirf Masíh kí Injíl aur us rástbází par, jo Ḳhudá kí taraf se ímán kí ráh meṉ miltí hai. tawakkul rakhtá húṉ; aur un ko bhí aisá hí karne kí nasíhat detá, báb iii.

VII. Ḳhush-mizájí aur parhezgárí aur du'á mángne, balki har tarah kí nikoí kí nasíhateṉ jis se 'Ísái árásta ho sake, dí játíṉ; aur rasúl i mausúf ḳhair-ḳhwáhí ká chanda un se páne ká iqrár karke, un ke liye yih du'á e ḳhair kartá' ki Ḳhudá apne jalál kí daulat ke muwáfiq un kí har ek ihtiyáj ko raf'a kare, báb iv. 1—20.

VIII. Maktúb ká ḳhátima, iv. 21—23.

Is maktúb meṉ, jo bát ziyádatar qábil i liház hai so yih, ki rasúl i mamdúh, Filippíoṉ ko farotaní aur ḳhair-ḳhwáhí kí nasíhat dete waqt, Masíh ke 'ajíb piyár aur tawazu' ká zikr karke irshád kartá hai, ki agarchi wuh ulúhíyat kí shán meṉ Ḳhudá Báp ke barábar thá tad bhí is iráde se ki gunahgároṉ ke 'iwaz meṉ sharí'at ko púrá kare, aur un kí maḳhlasí ke wáste apní ján dewe, us ne apne úpar insaníyat qabúl kí, báb ii. 5—11.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Filppíoṉ ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb ii.	7.	Zab.	xxii.	6;	Báb iii.	2.	Yas.	lvi. 10.
		Dán.	ix.	16.	— —	8.	Yar.	ix. 23, 24.
— —	10.	Yas.	xlv.	23.	— iv.	6.	Zab.	lv. 22.

PULUS KE US ḲHATT KÁ ḲHULÁSA, JO QULUSSÍOṈ KO LIKHÁ GAYÁ.

Qulussí Kúchak Asia ke súba i Parjia ká ek baṛá shahr thá, jo nahr i Lycus ke kináre Láudiqíá aur Hierapolis

náme shahron ke asná e ráh men wáqi' hai. Is kí tahqíq ḵhabar nahín, ki kis kí koshish se wahán ke log 'Ísáí ho gaye, magar sháyad Ipafrás yá Afsíon aur Filímún kí manádí se ho gaye hon. Jis zamána men ki Afsíon, aur Filippíon ke nám par ḵhutút i mazkúr i bálá marqúm húe, unhín dinon men, ya'ne jis waqt ki Rasúl i mamdúh Rúm men qaid thá, yih ḵhatt bhí jo Qulussíon ke nám par hai, likhá gayá.

Jáná cháhiye ki us jamá'at ke nigahbán Ipafrás náme ne shahr i Rúm men Púlus pás jákar, chand naye, aqídon kí bábat jo gumráh mu'allimon ne jári kiye the, maslan firishton kí, unhen Ḵhudá aur ádmíon ke bích darmiyání jánkar, parastish karne, aur bahut sí rusúmát adá karne ke báb men us se saláh lí thí. Chunánchi is ḵhatt kí baṛí garaz yih hai, tá sábit ho, ki gunahgár ádamzád kí naját kí ummed sirf hamáre jalálí Naját-dihinda kí ulúhíyat aur be-hadd liyáqaton par mauqúf hai; aur ki Qulussíon ko, farebí failsúfon ke be-húda ḵhiyálon se ḵhabardár karke, aisí chál aur mizáj, jo dín i 'Ísawí ke láiq ho, iḵhtiyár karne kí targíb dewe.

Is ḵhatt kí naját-baḵhsh ta'límen wagaira ḵhúbián sáf daryáft karne ke wáste yih maslahat hai, ki us ko Afsíon ke maktúb se muqábala karen. Is ḵhatt ke chár báb hain, jis ke mazámín nau faslon men darj páte.

I. Ḵhatt ká díbája, báb i. 1, 2.

II. Rasúl i ma'rúf Qulussíon ke haqq men shukrguzárí ke sáth du'á mángtá, báb i. 3—14.

III. Wuh buland 'ibárat ke sáth Masíh kí ulúhíyat aur darmiyání hone ke bayán men likhtá hai, ki wuh Ḵhudá ká Beṭá aur sab maujúdát ká Ḵháliq hai, aur ki us ke kafára ke sabab se Gair-qaumen bhí Ḵhudá kí kalísiyá men shámil hongí, báb i. 15—29.

IV. Púlus kí taraf se Qulussíon ko yaqín diláyá játá, ki wuh un ke Masíhí 'ilm aur díndárí men qáim rahne aur taraqqí-pazír hone ká bahut mushtáq thá, aur is ke liye du'áen mángá kartá, báb ii. 1—7.

v. Un ko is mazmún kí nasíhaten dí játín, ki we gumráh failsúfon ke ḵhiyálát se ḵhabárdár, aur Masíh kí aslí ta'lím par qáim rahen, is liház se ki Masíh men Ulúhíyat ká sárá kamál mujassam hai, aur wuh kalísiyá balki sári ásmání qudraton ká hákim ṭhahartá, aur sab Láwíwáli rusúmát ko hamesha ke wáste mauqúf kiyá hai, báb ii. 8—17.

vi. Rasúl i mamdúh unhen ḵhabardár kartá hai, tá na ho, ki we Masíh ko bhúlkar firishton kí parastish karen, báb ii. 18—23.

vii. Is liház se ki Masíh Ḵhudá ke dahine baiṭhkar apne murídon kí bihtarí ke wáste sifárish kartá hai, un ko yih nasíhat dí játí, ki we ásmání chízon se dil lagákar har tarah kí nekokárí men jo 'Ísáíon ke láiq hai, masrúf rahen, báb iii. 1—17.

viii. Un ko apne muta'alliqon ke huqúq adá karne kí ma'qúl nasíhaten kí játín, báb iii. 18; iv. 1.

ix. Rasúl i mamdúh mutafarriq pand o nasáih deke, aur salám likhkar, maktúb ko ḵhatm kartá hai, báb iv. 2—18.

Is ḵhatt men jo bát ki ziyáda qábil i liház hai so yih, ki rasúl i ma'rúf Ibn Ulláh kí zátí Ulúhíyat par, aur kalísiyá ká sardár aur gunahgáron ká Naját-dihinda ṭhaharne ke liye, us ke mujassam hone par saríh gawáhí detá hai, báb i. 13—22; ii. 9—14.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Qulussíon ke ḵhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 16.	Yúh. i. 1-3; 1 Qur. viii. 6. Afs. iii. 9; 'Ibrán. i. 2; Rúm. vii. 38,39.	Báb ii.	11.	Istis. xxx. 6.
		— —	15.	Zab. lxviii. 18.
		— —	18.	Hiz. xiii. 3.
		— iv.	6.	Wá'iz x. 12.

PULUS KE PAHLE ḴHATT KÁ ḴHULÁSA, JO TASSALUNÍQÍON KO LIKHÁ GAYÁ.

Shahr i Tassaluníqe, jo bilfi'al Saloníqe kahlátá, Farangistání Tarkí ke Ḵhalíj i Thermaikus men wáqi' hai, jis ke

sámhne ek shah-bandar bhí maujúd hai. Shahr i mazkúr Púlus rasúl ke 'ahd men Maqadúniya ká páetakht thá, jo agle dinon men Sikandar ká kháss mulk ṭhahrá. Rasúl i mamdúh ne Filippí se rawána hoke us shahr men jákar wahán ke logon ko Injíl sunáí, aur fazl i iláhí se us kí manádí ke sabab bahut log muríd hokar 'Isáíon kí ek jamá'at faráham húí, A'amál xviii. Lekin jab be-ímán Yahúdí, us kí kámyábí ko dekh, aur is se bahut ranjída hokar, us ko satáne lage, tab wuh majbúr hokar Berea ko, aur wahán se Atení ko chalá gayá. Us jagah se us ne Timtáus ko Tassaluníqe men ímándáron ká hál daryáft *karne ke wáste* bhejá. Thoṛí muddat ba'd Timtáus wahán ke 'Isáíon ke mazbút ímán kí achchhí khabar lákar, Púlus ke pás jo Qurintus men gayá thá, lauṭ áyá. Tab rasúl i mausúf ne un ko yih khatt is iráda se likhá, ki unhen Injíl kí rástí par yaqín diláwe, aur naját hásil karne kí ráh dikhláwe, aur 'Isáí taríq par chalne kí targíb dewe. Sháyad un ilhámí khatton men jo rasúlon ne likhe hain, yih khatt pahle, ya'ne San 52 'Isawí men marqúm húá. Khatt i mazkúr ke pánch báb hain, aur us ká khulása chha faslon par taqsím pátá.

I. Khatt ká díbája: jis men rasúl i mamdúh Tassaluníqíon kí rúhání ni'amaton aur nek-a'amál ke sabab se Khudá ká shukr bajá látá hai, báb i. 1—4.

II. Tassaluníqíon par is sabab apní razámandí záhir kartá, ki we buton ko chhoṛkar, Khudá kí taraf rujú' láe the, aur Injíl ko dilí shauq se qabúl karke muttasil subaját kí sab 'Isáí jamá'aton ke wáste díndárí ká namúna ṭhahre, báb i. 5—16.

III. Rasúl i ma'rúf un ko yih bát yád dilátá hai, ki us ne apne madadgáron ke sáth, báwujúd mukhálifon kí sakht ízá-rasání ke, kamál diyánatdárí aur durustí aur be-garazí aur ulfat se un ke darmiyán Injíl kí manádí kí thí, báb ii. 1—16.

IV. Rasúl i muqaddas muhabbat-ámez 'ibárat ke sáth un ke haqq meṉ yih dilí árzú záhir kartá, ki we Shaitán ke wargalánne se bachkar, ímán aur har tarah kí díndárí meṉ sábit-qadam rahkar roz ba-roz taraqqí karte jáweṉ, báb ii. 17; iii. iv. 1—12.

V. Un logoṉ kí bábat, jo Injíl ke ímán par qáim rahkar mar gaye, yih tasallí-baḳhsh ḳhabar hai, ki we Yisú' meṉ so gaye, aur us ke sáth qiyámat tak árám kareṉge: is bá'is se ímándároṉ ko Ḳhudáwand ke áne ke muntazir rahne kí nasíhat dí játí, báb iv. 13—18.

VI. Rasúl i mausúf, un ko núr ke farzand kahkar, pákízagí, aur birádarána muhabbat, aur apne nigahbánoṉ kí ta'zím karne, aur díndárí aur ḳhushnúdí wagaira kí nasíhateṉ o du'áeṉ dekar, barakat kí ma'múlí du'á par ḳhatt ko tamám kartá hai, báb v.

Is ḳhatt kí pánchwíṉ fasl is wáste ziyáda liház ke qábil ṭhahartí, ki us meṉ sáf likhá hai, ki un díndároṉ ká, jo qiyámat tak jíte raheṉge, kyá hál hogá, báb iv. 17.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Tassaluníqíoṉ ke pahle ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb. ii. 16.	Paid. xv. 16.	Báb iv. 15, 16.	1 Qur. xv. 22; 51, 52.
— iii. 13.	Zak. xiv. 5; Dán. vii. 10.	— v. 8.	Yas. lix. 17.

PU'LUS KE DU'SRE ḲHATT KA' ḲHULA'SA, JO TASSALUNI'QI'OṈ KO LIKHA' GAYA'.

Pahle maktúb ke paṛhne se Tassaluníqíoṉ ko bahut tasallí húí; lekin un meṉ se ba'zoṉ ne, us kí chand bátoṉ ko ulṭá samajhkar, yih ḳhiyál kiyá, ki thoṛe 'arsa meṉ Masíh áwegá, dunyá áḳhir, aur qiyámat barpá hogí; chunánchi in haibatnák májaroṉ ke tasauwur se apne dunyáwí károbár meṉ gaflat karne lage. Chúṉki is bátil ḳhiyál ke sabab logoṉ ká nuqsán, aur dín i 'Ísawí kí bad-námí hotí thí, is wáste rasúl i mamdúh ne thoṛe 'arsa ba'd dúsrá ḳhatt us ḳhiyál ke dúr

karne ke wáste likhá. Is khatt ke tín báb hain, jin ká khulása sát fasloṇ men mundaraj kiyá játá.

I. Rasúl i mamdúh salám pahunchátá, báb i. 1, 2.

II. Is bát par Tassaluníqíon kí ta'ríf kí játí, ki we báwujúd satáe jáne ke, ímán, aur muhabbat, aur burdbárí men taraqqí karte gaye; aur un kí dil-jam'aí ke wáste yún likhá játá, ki Masíh, sabhon ká Munsif hokar, be-ímánon kí halákat, aur apne logon kí kámil naját ke liye baṛe jalál ke sáth áwegá, báb i. 3—10.

III. Rasúl i mu'azzaz un kí kamál pákízagí kí du'á mángtá hai, báb i. 11, 12.

IV. Wuh un ke khiyál i mazkúr miṭáne ke wáste bayán farmátá, ki jab tak baṛí bargashtagí na ho, aur "gunáh ká shakhs," jo bahut logon kí halákat ká bá'is hokar áp bhí tabáh ho jáegá, záhir na howe, tab tak dunyá ákhir na hogí, báb ii. 1—12.

V. Is bát par rasúl i mukarram Khudá kí shukrguzárí kartá hai, ki us ne apne fazl se Tassaluníqíon ko naját páne, aur Masíh ke jalál men sharík hone ke liye ikhtiyár karke buláyá thá; aur unhen sábit-qadmí kí nasíhat aur du'á dekar, un se yih darkhwást rakhtá hai, ki we bhí us ke wáste du'á e khair kiyá karen, báb ii. 13; iii. 1—5.

VI. Aqsám kí nasíhaten dí játín, khusúsan un logon kí bábat, jo kajrau hain, aur gairon ke kám men ná-haqq dakhl karte, báb iii. 6—16.

VII. Khatt i mazkúr ikhtitám pátá hai, báb iii. 17, 18.

Is maktúb kí ek bát jo ziyáda liház ke qábil, so wuh peshíngoí hai, jo Masíh ke mukhálif kí bábat likhí gayí, jis men wuh "gunáh ká shakhs" aur "halákat ká farzand," aur "badkárí ká bhed" kahlátá hai.

Záhir men ye khitáb Rúmí kalísiyá ke Pápá sáhibon, aur pádríon se, jo pusht dar pusht hote áe, murád rakhte: kyúnki bahut un men se niháyat badkár húe; aur Masíh kí aslí ta'lím se bargashta hokar, firishton aur muqaddas logon, aur taswíron, aur 'Ashá e Rabbání kí roṭí aur mai, wagaira kí

parastish karte; aur gáyat makrúh kámon ki mu'áfí ke wáste 'afú-náma bechte; aur logon ko Pák Ḳalám ke paṛhne se rokkar, Ḳhudá kí 'ibádat ká wuh andáza jo us men muqarrar hai badal ḍálte.

Is maktúb men jis jagah yih likhá hai, ki wuh shaḳhs "áp ko har ek se jo Ḳhudá yá ma'búd kahlátá baṛá samajhtá hai," us se yih murád hai, ki Rúmíon ká Pápá Masíh ke ḳhádimon, aur bádsháhon, aur sháhansháhon par iḳhtiyár rakhne ká da'wá kartá, yahán tak ki ba'z auqát jis ko cháhá, use saltanat ká táj pahiná diyá hai. Aur jahán likhá hai, ki "wuh Ḳhudá kí haikal men Ḳhudá ban baiṭhegá," us se matlab yih hai, ki Pápá pahle julús-farmá hone ke waqt Rúm ke Sadr girja men jo Muqaddas Patrus nám par mashhúr hai jáke, ek Ḳhudáwand kí mez par baiṭhkar us ko apne pánwon ki chaukí banátá, aur sab log us ko sijda karte hain. Ḳhatt i mazkúr men us kí bábat yih bhí zikr hai, ki wuh "apne taín dikháwegá, ki main Ḳhudá hún; kyunki wuh aise ḳhitábon ká da'wá kartá hai, jo Ḳhudá e 'Azím ke wáste maḳhsús hain.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Tassaluníqíon ke dúsre ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 19.	Yas. ii. 9.	Báb ii. 9.	Istis. xiii. 1; Muk. xix. 20.
— ii. 3.	Dán. vii. 25.	— — 11.	1 Sal. xxii. 22; Hiz. xiv. 7-9.
— — 4.	— xi. 36; Hiz. xxviii. 2.	— iii. 10.	Paid. iii. 19.
— — 8.	Dán. vii. 10, 11.		

PÚLUS KE PAHLE ḲHATT KÁ ḲHULÁSA, JO TIMTÁUS KO LIKHÁ GAYÁ.

Ma'lúm hotá hai, ki Timtáus náme Injíl ká sunánewálá, súba i Luqáonia ke shahr i Lustrá men paidá húá. Us ká báp Yúnání thá; lekin us kí má Yúníká aur us kí náni Lois ne jo qaum i Yahúd se aur bahut díndár thín, us ko laṛakpan men Pák kitábon se ḳhúb wáqif karáyá. Wuh

hanoz ná-báligh thá, ki Púlus rasúl ke wa'z sunne se dín i 'Ísawí meṉ áyá; aur jab rasúl i mamdúh dúsrí bár Lustrá meṉ tashríf láe, aur dekhá ki waháṉ ke 'Ísáí log Timtáus kí baṛí qadr karte haiṉ, tab us ko dín i 'Ísawí ke járí karne meṉ apná hamráhí aur madadgár ṭhahráyá. Yahúdíoṉ ko rází karne ke wáste, Timtáus jo má ke rishta se Yahúdí thá maḳhtún húá, aur ba'd us ke Injíl ká manádí-karnewálá muqarrar kiyá gayá. Us waqt se wuh Púlus ke safaroṉ meṉ hamráh hokar Injíl kí manádí, aur nayí kalísiyáoṉ ke barpá karne meṉ us ká madadgár thá; aur aksar auqát usí ke sáth rahá, magar kabhí kabhí thoṛí der ke wáste kisí ḳháss jagah meṉ Masíhí mazhab ko rawáj dene ke liye tanhá bhejá játá. Chunánchi ek waqt ká zikr hai, ki rasúl i mausúf ne Timtáus ko shahr i Afasus meṉ thoṛí muddat tak is wáste chhoṛá, táki wuh Afsí 'Ísáíoṉ ke darmiyán Injíl kí aslí ta'límoṉ ko sábit karke bahál rakhe, aur us kalísiyá ká durust intizám kare. Ba'd us ke rasúl i mu'azzam 'alaih ne taḳhmínan San 64 'Ísawí meṉ us ko ḳhatt i auwal is garaz se likhá, táki yih, bid'atoṉ ko miṭáne, aur kalísiyá meṉ mutafarriq 'uhdadár muqarrar karne kí bábat, us ke liye rasúlí hukmnáma ṭhahre.

Ma'lúm nahíṉ, ki Timtáus us shahr meṉ kitne 'arsa tak rahá. Riwáyat hai, ki wuh San 97 'Ísawí ko, jis waqt ki Afasus meṉ Artamis debí ke mandir ke nazdík but-parastí ke ḳhiláf wa'z kartá thá, to láṭhíoṉ aur pattharoṉ se márá gayá.

Is maktúb ke chha báb haiṉ; ab us ká muḳhtasar ahwál gyárah fasloṉ meṉ likhá játá.

I. Ḳhatt ká díbájá, báb i. 1, 2.

II. Timtáus ko, us ke Afasus meṉ rah jáne ke maqsad se, ya'ne ki waháṉ sachchí ta'lím qaim rakhe, ágáhí dí játí, báb i. 3—14.

III. Us jalálwálí Injíl se, jis kí pák tásír ká rasúl i mausúf ḳhud ek baṛá namúna thá, Timtáus ko ḳhátir-jam'aí o dilásá diyá játá báb i. 15—20.

IV. Is mazmún kí hidáyaten, ki kin kin chízon kí bábat, aur kis taur par du'á aur shukr-guzárí karní cháhiye, báb ii. 1—8.

V. 'Isáí 'auraton kí chál kí bábat nasíhat dí játí, báb ii. 9—15.

VI. Ḳháss nasíhaten, 'Isáí kalísiyá ke nigahbánon aur ḳhádimon kí liyáqaton kí bábat, báb iii.

VII. Bahut logon ke Injíl kí aslí ta'lím se phir jáne kí bábat peshíngoí, báb iv. 1—5.

VIII. Timtáus ko, apne 'uhda ke kám nek anjám karne ke wáste, ḳháss nasíhaten dí játín, báb iv. 6—16.

IX. Hidáyat ke chand qawá'id, jin ke bamújib 'Isáí jamá'at ke mutafarriq logon, ḳhusúsan bewáon ke sáth sulúk karná cháhiye, báb v.

X. Naukaron aur jhúṭhe mu'allimon aur daulat kí bábat pand o nasáih, báb vi. 1—10.

XI. Timtáus ko, Injíl kí aslí báton par qáim rahne ke liye, niháyat dil-soz aur ishtiyáqí báton ke liház se, aur baṛe taqaiyud ke sáth, hukm o nasíhat dí játí, báb vi. 11—21.

Yih ḳhatt Púlus kí sachái, aur rástbází, aur díndárí par púrí dalálat kartá kyúnki agar us kí bátiní ḳhwáhishen aur matálib un garazon se, jin ká ishtihár us ne 'Isáí jamá'aton balki sárí dunyá ke sámhne diyá thá, farq rakhte, to is ḳhatt men jo us ke yáṛ i ham-dam aur ham-ráz, ya'ne Timtáus ke nám par likhá gayá, zarúr us farq ká kuchh na kuchh patá lagtá. Is ḳhatt men kalísiyá ke nigahbánon aur ḳhádimon kí sifaton, aur liyáqaton, aur faráiz ká mufassal o kámil bayán hai ; us ke paṛhne se sabhon ko jo in 'uhdon par muqarrar húe, balki tamám 'Isáíon ko jo un ke wa'z sunne ke mushtáq hain, fáida hásil hogá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Timtáus ke pahle ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 1,2. 'Azrá vi. 10 ; Yar. xxix. 7.	Báb ii. 8. Mal. i. 11 ; Yas. i. 15.

Báb iii. 6. Ams. xvi. 18; Yas. xiv. 12.	Báb iv. 16. Hiz. xxxiii. 9.
— iv. 1. Dán. xi. 35; Mu. ix. 20; xvi. 14.	— v. 4. Paid. xlv. 10, 11.
	— — 19. Istis. xix. 15.
	— vi. 13. xxxii. 39.

PU'LUS KE DU'SRE ḲHATT KA' ḲHULA'SA, JO TIMTA'US KO LIKHA' GAYA'.

Jab rasúl i mausúf, sháhansháh Nero ke hukm se Rúm meṇ do-bára qaid rahkar, shahíd hone ká muntazir thá, to yih ḳhatt is iráda se Timtáus ko likhá, ki us ko apne pás bulákar marne se peshtar nasíhat dewe; aur chúṇki use yaqín na thá, ki maiṇ Timtáus ke áne tak jítá rahúṇgá, is wáste us ne ḳhatt i mazkúr likhkar us ko apne 'uhde wafádárí ke sáth anjám karne kí anwá' nasíhateṇ aur hukm aur targíb dí. Us ká ek aur iráda yih thá, ki Timtáus ko un taklífoṇ kí bardásht ke wáste, jo us par bhí ánewálí thíṇ, taiyár kare, aur ki us halákat-rasáṇ bargashtagí se, jo 'Isáíoṇ ke darmiyán honewálí thí, balki us waqt shurú' ho chukí, ágáhí dewe. Chúṇki Púlus ne yih ḳhatt qaid-ḳhána kí taklífát aur qatl hone kí intizárí kí hálat meṇ ek 'azíz dost ke nám par likhá, pas us ke mazmún se yih sábit hotá, ki saḳhtí aur musíbat uṭháne ke waqt Injíl kí bátoṇ se bahut tasallí hásil hotí. Ḳhatt i mazkúr ke likhte waqt rasúl i mamdúh ká dilí hál aise díndár báp kí hálat ke muwáfiq thá, jis par, us kí díndárí aur ḳhalq Ulláh kí ḳhair-ḳhwáhí, ke sabab se, qatl ká hukm húá ho, aur wuh apne táb'idár aur muhabbat rakhnewále beṭe ko is matlab se likhkar apne pás buláwe, táki mere is dunyá se kúch karne ke peshtar ham ápas meṇ muhabbat kí báteṇ kareṇ, aur maiṇ chand áḳhirí nasíhateṇ dekar us se kahúṇ, ki jaise maiṇ ne auqát basar kí, aur taklífeṇ uṭháíṇ, waisá hí tú bhí kar.

Is ḳhatt ke chár báb haiṇ, aur us ke mazámín ká ḳhulása das fasloṇ par mushtamil hai.

I. Ḳhatt ká sarnáma, báb i. 1, 2.

II Púlus, ulfat ke sáth Timtáus kí muláqát kí ḳhwáhish

ká bayán farmáke, us kí ímándárí se, jo us kí mádarí qarábat men̲ bhí pái gayí, apní razámandí záhir kartá, báb i. 3—5.

III. Rasúl i mamdúh, Injíl kí un jalálí barakaton̲ ke liház se, jo us ne ḳhud hásil kí thín̲, Timtáus ko us par qáim rahne kí nasíhat detá hai, báb i. 6—14.

IV. Rasúl i mausúf, apní tanhái kí hálat záhir karke, Onesifarus kí wáfádárí aur mihrbání kí ta'ríf kartá hai, báb i. 15—18.

V. Wuh Timtáus ko yih bát, ya'ne ki jo log Masíh kí ḳhátir taklíf uṭháte hain̲, so us jahán men̲ jalál páwenge, yád dilákar, Injíl kí manádí men̲ sábit-qadam, aur ḳhátir-jam'a rahne kí targíb detá hai, báb ii. 1—13.

VI. Chand nasíhaten̲, Ḳhudá ke kalám kí sahíh tafsír karne, aur un báton̲ se jo gumráhí ke bá'is howen̲ parhez rakhne kí bábat, báb ii. 14—26.

VII. Logon̲ ke áḳhirí zamána men̲ be-díní ke bá'is Injíl se bargashta hone kí peshíngoí kí játí, báb iii. 1—9.

VIII. Rasúl i mu'azzam apní koshish wagaira ká namúna, aur Timtáus ká muqaddas kitábon̲ se wáqif honá us ko yád dilákar, apní Injílí ḳhidmaten̲ púrí karne kí targíb detá hai, báb iii. 10—17; iv. 1—5.

IX. Púlus apní risálat ke kám ko tamám karne, aur maut ke muntazir, aur jalálí táj ke ummedwár rahne ká kamál tawakkul aur ḳhushí ke sáth, bayán farmátá, báb iv. 6—8.

X. Ḳhatt i mazkúr chand nasíhaton̲, aur salámon̲ par ḳhatm pátá, báb iv. 9—12.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Timtáus ke dúsre ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb ii. 13.	Gin. xxiii. 19.	Báb iii. 12.	Matí xvi. 21-24.
			A'am. xiv. 22.
— iii. 8.	Khur. vii. 11.	— — 16.	2 Pat. i. 20, 21.
— — 9.	—— — 12; viii. 18; ix. 11.	— iv. 18.	Zab. cxxi. 7.

PU'LUS KE US KHATT KA' KHULA'SA, JO TI'TUS KE NA'M PAR LIKHA' GAYA'.

Títus náme, Injíl ká sunánewálá, butparast Gair-qaumon men se thá; gumán gálib hai, ki wuh Suriya ke Antákiyá men paidá húá ho, aur dekhne men us ne Púlus hí kí manádí sunne se dín i 'Ísawí ko qabúl kiyá. Rasúl i mausúf Qurintíon ke sáth aise taur par us ká zikr kartá hai, 2 Qur. viii. 23, jis se daryáft hotá, ki wuh us ke, nazdík bahut mu'azzaz thá; aur, agarchi A'amál kí kitáb men us ká zikr nahín páyá játá, lekin chand maktúbon ke mazkúr se sábit hotá, ki wuh aksar Púlus ke sáth rahá kartá thá. Rasúl i mamdúh Títus ko jazíra i Krete men jo is waqt Kandia kahlátá hai, is iráda se chhoṛ gayá, táki "wuh báqí chízen durust karke qasíson ko shahr ba shahr muqarrar kare." Ba'd us ke yih khatt is wáste likhá, táki wuh us jazíra kí jamá'aton ke intizám kí bábat Títus ká hidáyat-náma ṭhahre, aur we log bhí us ilhámí khatt ko dekhkar Títus ke farmánbardár howen. Nahín ma'lúm, ki Títus kab tak wahán rahá, yá kitne martaba aur kahán tak Injíl kí manádí ke wáste safar kiyá. Riwáyat hai, ki us ne chauránwe baras ká hokar Krete men wafát páí, aur madfún húá.

Is khatt ke tín báb hain, aur khulása us ká sát faslon men marqúm hotá hai.

I. Khatt ká díbája, báb i. 1—4.

II. Qasíson kí liyáqaton ká bayán karke un ke muqarrar hone kí bábát chand nasíhaten dí játín, báb i. 5—9.

III. Yahúdí mu'allimon se jo Kretíon ke gumráh karnewále the, muqábala karne ká hukm diyá játá, báb i. 10—16.

IV. Búṛhe aur kam-sinn wagaira ímándáron ke liye, us makhlasí aur pákízagí, aur jalál ke liház se jo Masíh ke wasíla milnewálá hai, tarah tarah kí kháss nasíhaten mundaraj hain, báb ii.

V. Yih bayán, ki Khudá kí baṛí mihrbání aur fazl ke

liház se, jo ímándáron kí nayí paidáish aur rástbází aur kámil naját men záhir hotá, hákimon kí farmánbardárí aur sab se nek-sulúk karne kí nasíhaten dení cháhiye, báb iii. 1—7.

vi. Títus ko yih hukm diyá játá, ki wuh, 'Isáíon kí nekokárí men mashgúl rahne ke liye, unhen hamesha fazlí 'ahd kí sahíh ta'lím kare, aur ki bid'atí, takráron, aur hújjaton se dúr rahe, báb iii. 8—11.

vii. Ḳhatt ká ḳhátima, jis men kaí darḳhwásten aur nasíhaten, aur salám mundaraj hain, báb iii. 12—15.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Títus ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 6, 7.	1 Tim. iii. 1, 7	Báb ii. 14.	1 Pat. ii. 9.
— — 14.	Yas. xxix. 13; Matí xv. 1-10.	— iii. 5.	Rúm. iii. 20, 28; 2 Tim. i. 9; Hiz. xxxvi. 25; A'am. x. 45; xv. 7, 9.
— ii. 14.	Afs. v. 2; 'Ibrán. ix. 14; Istis. vii. 6; xiv. 2.		

PÚLUS KE PAHLE ḲHATT KÁ ḲHULÁSA, JO FILÍMÚN KO LIKHÁ GAYÁ.

Filímún Kúchak Asia ke shahr i Qulussí ká ek 'izzatdár báshinda thá, aur díndárí men mashhúr. Hasb i záhir wuh Púlus rasúl ke wa'z se 'Isái ho gayá thá, aur wahán kí kalísiyá ká ek ḳhádim, balki sháyad us ká nigahbán ṭhahrá. Púlus ne yih ḳhatt San 63 'Isawí ko shahr i Rúm se qaid kí hálat men is wáste likhá, táki Filímún aur us ke gulám Onesimus ke darmiyán, jo apne málik ká mál churákar shahr i Rúm ko bhág gayá thá, aur wahán rasúl i mazkúr ke wa'z se Masíh par ímán láyá, mel karáwe. Is ḳhatt ki sirf pachís áyaten hain, tau bhí qadr-dánon ke nazdík wuh ḳhutút ká ek 'umda zewar hai; aur siwá is ke bahut sí fáidamand nasíhaten us se nikaltín, jin men ye ḳháss liház ke qábil hain:—

1. Ki Masíh ke muhtáj ḳhádimoṉ ke haqq meṉ saḳháwat karní, har ek 'Isáí ke wáste bahut munásib aur zebá hai, áyat 4—7.

2. Ki jaisá rasúl i mamdúh ne Filímún aur us ke taqsírwár gulám meṉ mel karwáyá, waisá hí sab 'Isáíoṉ ko lázim hai ki sulh karnewále howeṉ, áyat 8—10.

3. Kalísiyá ke báre 'uhdadároṉ ko cháhiye, ki rasúl i ma'rúf kí mánind sab se razíl ádmíoṉ kí naját ke wáste bhí muhabbat ke sáth fikrmand raheṉ, 10, 11 aur 13wíṉ áyat.

4. Ki sab 'Isáí Ḳhudá ke nazdík díní umúr meṉ barábar haiṉ: chunánchi Unesimus jo gulám thá, 'Isáí ho jáne ke sabab se rasúl ká farzand, aur Filímún ká bhái kahláyá, áyat 10—16.

5. Ki 'Isáí ho jáne se ádmí ke dunyáwí pesha aur darja meṉ kuchh farq nahíṉ paṛtá: chunánchi Unesimus, agarchi 'Isáí ho gayá thá, tau bhí Filímún ká gulám baná rahá, 11, 12 aur 14wíṉ áyat.

6. Ki sharíroṉ ke tauba karne se hargiz ná-ummedí nahíṉ karní, balki un ko árásta karne kí koshish meṉ masrúf rahná cháhiye, áyat 10—18.

7. Ki apne taqsírwároṉ ko, jo tauba karte haiṉ, mu'áf karná, aur un ke sáth ba dil o ján miláp rakhná cháhiye, áyat 20, 21.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Filímún ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Áyat 10.	Kal. iv. 9; 1 Qur. iv. 15.	Áyat 13.	1 Qur. xvi. 17.
		—— 17.	2 Qur. viii. 23.

PULUS KE US ḲHATT KÁ ḲHULÁSA, JO 'IBRÁNÍOṈ KO LIKHÁ GAYÁ.

Jin 'Ibráníoṉ ke nám par yih ḳhatt marqúm húá, so qaum i Yahúd ke we 'Isáí the, jo San 63 'Isawí ko mulk i Pálestain meṉ rahte the. Is ḳhatt se sáf ma'lúm hotá hai, ki we Masíh par ímán láne ke bá'is apní qaum ke háth se

bahut taklíf uṭháte the. Chunánchi be-ímán Yahúdí, un ke 'Ísái mazhab se bargashta hone kí koshish meṉ rahkar, ḳharáb karnewále zulm aur hamesha kí dhamkí ke siwá dín i 'Ísawí kí tardíd ke liye, Yahúdí mazhab ke dín i Iláhí hone se, jis ke tarfain muqirr the, is tarah kí dalíleṉ láte the: maslan, ki hamárí sharí'at firishtoṉ ke wasíle se dí gaí; aur ki Músá Yisú' Násarí se, jo salíb par márá gayá, kahíṉ bartar hai; aur ki Ḳhudá kí wuh 'ibádat, jo áín-pardáz nabí i mamdúh kí tauret ke mutábiq haikal meṉ hotí hai, so baṛí shán o shaukat rakhtí, aur Ḳhudá e Buzurg ke sazáwár ṭhahartí; magar bar'aks is ke, 'Ísáíoṉ kí koí haikal, yá káhin log, yá mazhab, yá qurbáníáṉ nahíṉ haiṉ;—aur filhaqíqat jo Yahúdí ki 'Ísái ho gae the, un ke nazdík bhí apne aslí mazhab kí yih raunaqdár báteṉ bahut dil-pasand ṭhahríṉ. Yahúdíoṉ kí in hujjatoṉ ke raf'a karne ke liye, rasúl i mausúf yih bát sábit kartá hai, ki agarchi Músawí rusúmát Ḳhudá kí taraf se muqarrar húíṉ, par we sirf chand-roza haiṉ, aur ánewáli achchhí chízoṉ kí parchháíṉ ṭhahartíṉ. Wuh 'Ibráníoṉ par, un kí Pák kitáboṉ ke rú se, yih bát sábit kartá hai, ki Yisú' Násarí Ḳhudá ká Beṭá ṭhaharke mujassam húá; ki wuh Ḳhudá hokar firishtoṉ se, jo us ke maḳhlúq the, az hadd bartar; aur rasúl hoke Músá se bahut láiqtar; aur Masíh hokar, Ḳhudá kí qasam ke sáth, sáre ádamzád ká Sardár Káhin muqarrar hone se, Hárún ki nisbat niháyat afzal ṭhahartá hai; aur us ne sharí'at kí rasmí qurbáníoṉ ko mauqúf karke apní maut se hamáre gunáhoṉ ká haqíqí kafára diyá, jis ke sabab se abadí naját kí barakateṉ, un sabhoṉ ko, jo us ke wasíla Ḳhudá kí taraf rujú' láweṉ, hásil hotí haiṉ. Pas is maktúb meṉ rasúl i ma'rúf ká ḳháss maqsad yih hai, ki Yisú' Masíh kí haqíqí ulúhíyat aur insáníyat, aur Músá kí rusúmát kí nisbat Injíl kí be-hadd fazílat ká bayán kare, aur ki 'Ibrání 'Ísáíoṉ ko ḳhátir-jam'aí aur istiqlál-mizájí dilákar unheṉ satáe jáne ki hálat meṉ bargashtá hone se báz rakhe, aur aisí chál chalne ko, jo 'Ísáíoṉ ke laiq hai, targíb dewe.

Maktúb i mazkúr jo 'Ibráníoṉ ko likhá gayá, so Naye 'Ahd-náme ke aur sahífoṉ ke muqábala meṉ kaí súrat se bartar mazmún rakhtá hai: wuh Rúmíoṉ ke ḳhatt ká niháyat mufíd tatimma hai, ki us meṉ ek hí mazmún ke baṛe 'aqídát ká zikr hai; lekin un ká subút aur bayán dúsre taur par, ya'ne Puráne 'Ahd-náme ke rú se húá, jo ḳhásskar Yahúdíoṉ ke wáste bahut hí munásib aur mufíd hai; magar jo ḳhatt ki Rúmíoṉ ke nám par hai, wuh Ġair-qaumí murídoṉ kí ḳháss ta'lím ke wáste likhá gayá. Jo jo sulúk ki Ḳhudá ne insán ke sáth dunyá kí paidáish se Masíh ke áne tak járí rakhá thá, us ká muḳhtasar bayán ḳhatt i mazkúr meṉ mundaraj hai. Us meṉ na sirf Injíl ká khulása, balki sharí'at ká asl matlab o takmila, aur us kí sahíh tafsír bhí shámil hai. Wuh naye 'ahd kí ni'amatoṉ, aur 'ibádat aur wa'doṉ kí buzurgí, aur tásír aur páedárí ko Músawí rusúmát kí dunyáwí sifát, aur chand-roza taqarrur se muqábala kartá hai. Is maktúb meṉ aisá bayán hai, jis ke liház se qaum i Yahúd ke 'Ísáí apní haikal ke ġárat hone, aur apne káhinoṉ ke uṭh jáne, aur qurbáníoṉ ke mauqúf, aur apne mulk ke tabáh hone, balki qaum ká nám nest o nábúd ho jáne par rází ho sakte haiṉ; kyúṉki is meṉ sharíftar haikal, aur bihtar kahánat, aur kafára kí ek hí kámil qurbání, aur ásmání mulk, aur Ḳhudá kí bádsháhat meṉ abadí nám hásil hone ká zikr hai.

Is maktúb ke terah báb haiṉ, magar us ke mazámín tín hissoṉ par taqsím páte.

I. Pahle hisse meṉ, jo pahle báb se dasweṉ báb kí 18wíṉ áyat tak hai, dín i 'Ísawí ká Láwíwále mazhab se kahín afzal honá sábit kiyá játá. Yih hissa bís fasloṉ par mushtamil hai.

I. Ḳhudá ke Beṭe Yisú' Darmiyání kí buzurgí, ki jis ke wasíla Ḳhudá Báp Injíl meṉ ádmíoṉ se kalám kartá hai, záhir kí játí, báb i. 1—4.

II. Masíh firishtoṉ se, jo us ko apná Ḳháliq aur Ḳhudáwand samajhkar sijda karte haiṉ, buzurg honá Puráne 'Ahd-náme kí kitáboṉ se sábit kiyá játá, báb i. 5—14.

III. Sabhon ko Masíh kí Injíl par dil se gaur karne kí tákíd kí játí, tá na ho ki aisí baṛí naját se, jo baní A'dam ke liye taiyár húí, gáfil rahkar saḳht 'azáb men paṛen, báb ii. 1—4.

IV. Is bát kí, ya'ne ki Masíh, agarchi kuchh muddat tak past-hál rahá, par firishton se bartar hai, chand aur dalílen láí játín, báb ii. 5—9.

V. Masíh kí, jo apne logon ká Sardár Káhin aur Naját-dihinda hai, mujassam hone, aur taklíf uṭháne, aur marne ke sababon, aur faidon ká bayán kiyá játá hai, báb ii. 10—18.

VI. Is ká subút aur bayán, ki Masíh Músá se bahut bartar hai, báb iii. 1—6.

VII. Sanjída 'ibárat se 'Ibráníon ko ágáhí dí játí hai, tá na ho, ki jis tarah un ke bápdáde bayábán men halák húe, waise we bhí be-ímání ke sabab halák howen, báb iii. 7—19; iv. 1, 2.

VIII. Roz i sabt aur mulk i Kan'án ko ásmání ásáish ke nishán ṭhahrákar, us ásáish ke yaqín aur ḳhúbí ká bayán kiyá játá, báb iv. 3—11.

IX. Ḳhudá ke kalám kí tásír, aur apne Munsif kí hama-dání, aur apne buzurg Sardár Káhin kí rahm-dilí yád dilákar, sábit-qadamí aur du'á-goí kí targíb dí játí hai, báb iv. 12—16.

X. Masíh ke Malik i Sidq ke taur par Sardár Káhin muqarrar hone se sábit hotá hai, ki wuh Hárúní káhinon se bartar hai, báb v. 1—10.

XI. 'Ibráníon ko, is wáste, ki unhon ne dín i 'Ísawí men thoṛí hí wáqifíyat hásil kí, malámat kiyá játá, báb v. 11–14.

XII. Un ko Masíh kí ta'lím se ziyáda wáqifíyat paidá karne kí targíb dí játí, báb vi. 1—3.

XIII. U'sar zamín kí, jis par zará'at karná be-fáida ṭhahrá, tamsíl lákar, bargashta logon ká haibatnák hál bayán kiyá játá, báb vi. 4—8.

XIV. Ráqim i ḳhatt 'Ibráníon kí sábit-qadamí aur taraqqí kí ummed, aur árzú záhir kartá hai, báb vi. 9, 10.

xv. Ímándáron kí tasallí ke wáste, fazlí 'ahd kí mazbútí ká, jo Ḳhudá ne Abiraham ke sáth bhí bándhá thá, bayán kiyá játá hai, báb vi. 11—20.

xvi. Malik i Sidq kí kahánat ká Hárúní kahánat se bartar honá sábit kiyá játá hai, báb vii. 1—10.

xvii. Yih bayán hai, ki Hárúní kahánat aur rasmí sharí'at ke 'iwaz, ek bihtar 'ahd aur ek gair fání káhin, ya'ne Masíh, is wáste muqarrar húá, tá sabhon ko jo us ke wasíle se Ḳhudá kí taraf rujú' láwen, kámil aur hamesha kí naját hásil karen, báb vii. 11—28.

xviii. Hárúní kahánat ke ba-nisbat Masíh kí kahánat ke barí fazílat rakhne kí chand aur dalílen; aur puráne 'ahd ke mauqúf hone kí zarúrat ká bayán, táki us buzurgtar Darmiyání ke wasíla se nayá 'ahd járí howe, báb viii.

xix. Yih bayán hai, ki jamá'at ká ḳhaima, aur us ke asbáb o rusúmát nisháníán ṭhahrín, chunánchi Masíh ke 'ahd aur kahánat, aur qurbání se un ká asl matlab púrá húá, báb ix.

xx. Is ká subút, ki gunáhon ke miṭáne men sharí'at kí qurbáníán tásír nahín kartín, aur jab Masíh ne apní qurbání guzránkar ímándáron ke wáste hamesha kí zindagí hásil kí, tab we mauqúf húín, báb x. 1—18.

II. Dúsre hissa men, jo daswen báb kí uníswín áyat se bárahwen báb kí dúsrí áyat tak hai, un 'aqídát se jo sábit húe, natija níkálkar, 'Ibráníon ko taklíf kí hálat men tasallí dí játí hai. Yih hissa tín faslon par taqsím pátá.

i. Injíl kí barakaton ká zikr, aur us se gáfil rahne men haibatnák nuqsán honá záhir karke, 'Ibrání 'Ísáíon ko ímán aur du'á aur sábit-qadamí aur muhabbat aur nekokárí kí nasíhat kí játí, báb x. 19—39.

ii. Muqaddas auliyá ke ahwál se, jo Hábil ke 'ahd se lekar Puráne 'Ahd-náme kí kitáb ke ḳhatm páne tak húe, ímán kí máhiyat, aur fazílat, aur tásír, aur fawáid záhir kiye játe, báb xi.

iii. Agle díndáron ḳhusúsan Masíh ke ahwál ko yád

karne, aur dindárí meṉ barábar taraqqí páne kí nasíhat dí játí hai, báb xii. 1, 2.

III. Tísre hissa meṉ, jo bárahweṉ báb kí tísrí áyat se terahweṉ báb ke áḳhir tak hai, 'Ibráníoṉ ko tarah tarah kí nek nasíhateṉ dí játíṉ. Is hissa kí chha fasleṉ haiṉ.

I. Ímán meṉ páedár rahne, aur musíbat meṉ Ḳhudá kí marzí par rází hone, aur púrí pákízagí hásil karne kí nasíhat dí játí hai, báb xii. 3—17.

II. Injíl ko sharí'at par fazílat dekar, aur us se gáfil hone meṉ ḳhaufnák nuqsán batákar, us ke ahkám par 'amal karne kí ḳhwáhish diláí játí hai, báb xii. 18—29.

III. Birádarána muhabbat, aur mihmán-parwarí, aur rahm-dilí, aur ḳhairát-dihí, aur qaná'at, aur Ḳhudá par tawakkul rakhne kí nasíhateṉ, báb xiii. 1—6.

IV. Kalísiyá ke agle nigahbánoṉ ke ímán aur nek chál yád dilákar, Masíh kí ta'lím ke mutábiq chalne ká pand diyá játá hai, báb xiii. 7—15.

V. Saḳháwat karne, aur wafádár nigahbánoṉ ke tábi' meṉ rahne, aur un ke liye du'á mángne ká hukm diyá játá, báb xiii. 16—19.

VI. 'Ibráníoṉ ko du'á i ḳhair aur salám likhkar, ḳhatt i mazkúr barakat ke kalime se iḳhtitám pátá, báb xiii. 20—25.

Pák kitáb ke aur maqám jo 'Ibráníoṉ ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 1.	Gin. xii. 6—8.	Báb. i. 14.	Paid. xxxii. 1, 2;
— — 4, 5.	Zab. ii. 1—8.		2 Sal. vi. 17;
— — 6.	—— xcvii. 7.		Dán. iii. 28;
— — 7.	—— civ. 4.		A'am. xii. 7.
— — 8.	—— xlv. 6, 7.	— ii. 2.	Gin. xv. 30, 31.
— — 10.	—— cii. 25.	— — 6, 7.	Zab. viii. 4;
— — 11.	Yas. xxxiv. 4.		—— cxliv. 3;
	—— li. 6.		1 Qur. xv. 27.
— — 13.	Zabúr cx. 1.	— — 12.	Zab. xxii. 22—25.

Báb ii. 13.	Yas. viii. 18.	Báb x. 4.	Mík. vi. 6, 8.
— iii. 2.	Ḳhur. xiv. 31; Gin. xii. 7, 8.	— x. 5,7.	Zab. xl. 6, 8.
		— — 16.	Yar. xxxi. 33, 34.
— — 15.	Zab. xcv. 7, 11.	——28,29.	Istis. xvii. 2—6.
——17,18.	Gin. xiv. 22, 29, 30.	— xi.	Paid. Ḳhur. Qáz. wagaira.
— v. 2,3.	Ahb. ix. 7, 22.	— xii. 5,6.	Ams. iii. 11, 12.
— — 5.	Zab. ii. 7.	— — 9.	Gin. xvi. 22.
— — 6.	—— cx. 4.	— — 12.	Yas. xxxv. 3, 4.
— vi. 13.	Paid. xxii. 16, 17.	— — 16.	Paid. xxv. 33, 34.
— vii. 1,2.	— xiv. 18, w. g.	— — 17.	— xxvii. 34–38.
— — 27.	Ahb. xvi. 6—11.	— — 18.	Ḳhu. xix. 12-18.
—viii. 5.	Ḳhur. xxv. 40.	— — 24.	Paid. iv. 10, 11.
— —8,12.	Yar. xxxi. 31-34.	— — 26.	Haj. ii. 6, 7.
— —8,12.	Yas. liv. 13; Zak. viii. 8.	—xiii. 11.	Ḳhur. xxix. 14; Ahb. xvi. 27.
—ix. 1, 2.	Ḳhu. xxv. xxvi. xl.	— — 20.	Hiz. xxxiv. 23; Dán. ix. 24,37: Zak. ix. 11.
— — 7.	Ahb. xvi. 2,11,12.		
— — 19.	Ḳhu. xxiv. 6—8.		

YA'QÚB KE ḲHATT KÁ ḲHULÁSA.

Rasúl i mausúf ká yih ḳhatt kisí ḳháss kalísiyá ke wáste nahíṉ, magar sárí Yahúdí qaum ke liye, jo us waqt gair mulkoṉ meṉ titar bitar thí, likhá gayá. Ráqim i ḳhatt ba'ze maqám meṉ 'Isáíoṉ se muḳhátib hai, aur ba'zoṉ meṉ un logoṉ se, jo muqaddas kitáboṉ se wáqif, magar Masíh par ímán nahíṉ láte the. Is bá'is yih ḳhatt, ḳhitáb karne ke taur meṉ, aur rasúloṉ ke ḳhutút se baṛá farq rakhtá hai, aur us kí aksar 'ibárat Naye 'Ahd-náma ke kisí rasúl kí nahíṉ, magar Puráne 'Ahd-náma ke kisí nabí kí sí ma'lúm hotí hai. Chunánchi is tamám maktúb ke sirf do maqám par hamáre mubárak Ḳhudáwand ká zikr miltá hai; aur rasúl i mamdúh kí taraf se na ḳhatt ke shuru' meṉ salám, na us ke áḳhir par barakat ká kalima kahá játá. Filhaqíqat ḳhatt i mazkúr kí 'ibárat kuchh dín i Yahúd kuchh dín i 'Isawí se

mushábahat rakhtí, jaisá ki Yuhanná Baptisma denewále kí manádí kuchh to Puráne aur kuchh Naye 'Ahd-náma ke mutábiq hai. Aur pák sahífon kí sí sáda 'ibárat o fasáhat is maktúb men bhí bahut namúdár hai, ki wuh Naye 'Ahd-náma kí sab se kámil tasnífon men ek hai, aur us kí ḳhúbí aur qadr se us ká ilhámí honá subút pátá hai. Wuh San 61 'Ísawí men chand maqsad mufassala i zail se likhá gayá:

1. Ki 'Ísáíon ko un kí mutafarriq taklífát men tsallí de.

2. Ki we phaldár íman ká tafsílwár bayán sunkar sádiq ṭhaharne kí tadbír ko durustí se samjhen, aur us par qáim rahen.

3. Ki ímándáron ko un bure mizájon, aur a'amál i bad se jo be-ímán Yahúdíon men the, ágáh karke báz rakhe.

4. Ki be-dínon ko qiyámat kí honewálí sazá se ḳhauf diláwe.

Is maktúb ke pánch báb hain, aur us ke mazámín ká ḳhulása aṭhárah faslon men mundaraj kiyá játá.

I. Ímándron ko taklífon kí hálat men bhí ḳhush rahne kí nasíhat dí játí hai, báb i. 1—4.

II. Yih saláh dí játí, ki we Ḳhudá ke wa'de par púrá bharosá rakhkar, us se dánáí mángen, báb i. 5—8.

III. Daulatmand aur muflis ímándár ko yih maslahat dí játí, ki we apní apní taklífon ke áḳhir par hamesha kí zindagí páne ke ummedwár rahen, báb i. 9—12.

IV. Yih bayán hai, ki gunáh ádmíon kí burí ḳhwáhish se paidá hotá, na ki Ḳhudá se, jo har ek ni'amat aur barakat ká chashma hai, báb i. 13—18.

V. Is kí nasíhat dí játí, ki Ḳhudá ke kalám ko farotani se qabúl karke 'amal men láwen, báb i. 19—27.

VI. Daulatmandon kí tarafdárí aur muflison kí hiqárat karne se, ki wuh taríq i muhabbat ke ḳhiláf hai, mumána'at kí játí, báb ii. 1—9.

VII. Yih bát sábit kí játí, ki jo koí sharí'at ká ek hukm ṭáltá hai, so sáre ahkám i sharí'at ká gunahgár ṭhahartá, báb ii. 10—12.

VIII. Is bát ká subút hai, ki ímán bagair nek a'amál ke murda hai, aur aise ímán se ádmí naját nahín pá saktá, báb ii. 13—26.

IX. Yih bayán hai, ki díní mu'allimon ko ziyáda jawábdihí karní hogí, aur zubán i be-lagám se bahut nuqsán hotá hai, báb iii. 1—12.

X. Zamíní aur ásmání dánáí kí muḳhtalif máhíyat aur tásíron ká muqábala kiyá játá hai, báb iii. 13—18.

XI. Be-dínon kí ḳhwáhishon aur nafson kí burí tásíren bayán kí játín, báb iv. 7—10.

XII. Ḳhudá ke áge farotaní karke us ke tábi' rahne kí nasíhat dí játí, báb iv. 1—6.

XIII. Yih nasíhat hai, ki insán ko, apní 'umr kí kotáhí par liház karke, bad-goí aur 'aib-joí aur zindagí par bharosá rakhne se báz rahná cháhiye, báb iv. 11—17.

XIV. Badkár daulatmandon aur zálimon ko saḳht sazá páne kí dhamkí dí játí hai, báb v. 1—6.

XV. Ímándáron ko yih pand sunáyá játá hai, ki we taklífon men rihái páne kí ummed rakhkar sábir rahen, báb v. 7—11.

XVI. Qasam kháne se parhez karne, aur du'á aur hamd o saná men mashgúl rahne ká ḥukm diyá játá, báb v. 12, 13.

XVII. Bímár-pursí, aur ápas men qusúron ká iqrár karne kí nasíhat kí játí, aur du'á ke taur ká bayán hotá hai. báb v. 14—18.

XVIII. Ḳhatákár bháíon ko durust karne, aur be-dínon ko ráh i haqq par láne ká, is liház se hukm diyá játá, ki is tarah un ko fáida i 'azím hogá, báb v. 19, 20.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Ya'qúb ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 5. 1 Sal. iii. 9, 11, 12; Yar. xxix. 12, 13.	Báb i. 17. Mal. iii. 6; Gin. xxiii. 19.
	— — 18. Yar. ii. 3.

Báb ii. 8.	Ḳhur. xix. 18.	Báb v. 11.	Aiy. i. 21, 22;
——21-23.	Paid. xv. 6;		—xlii. 10, 17.
	—xxii. 9-12;	— — 16.	Paid xx. 17, 18;
	Yas. xli. 8.		Ist. ix. 18-20.
— — 25.	Yas. ii. 1, 21.	——17,18.	1 Sal. xvii. 1;
— iii. 2.	1 Tar. viii. 46.		xviii. 42—45.
— v. 11.	Zab. xciv. 12;	— — 20.	Ams. x. 12.

PATRUS KE PAHLE ḴHATT KA' ḴHULA'SA.

Yih ḳhatt har ek qaum ke 'Ísáíon ke wáste jo taklíf uṭhá-ke titar bitar ho gaye the, Qaisar Nero ke 'ahd i saltanat San 64 'Ísawí men marqúm húá. Rasúl i mamdúh ne is ko Bábul men, báb v. 13, qalamband kiyá: jo ba'ze logon kí samajh men majází Bábúl, Muk. xviii. 2, ya'ne Rúm murád rakhtá: magar aksar log is nám se haqíqí Bábul ke shahr, yá us ke muta'alliq súba se, jis men mashriqí atráf ke beshtar parágauda Yahúdí rahte the, ta'alluq rakhte hain, ḳháss karke is ḳhatt ká saríh maqsad yih hai, ki ímándáron ko, sakht taklífon kí hálat men Injíl kí baṛí ni'amaton, ḳhusúsan ek aisí mírás kí ummed se, jo ki be-zawál, aur gair-fání, ímándáron ke wáste ásmán par rakhí húí hai, tassalli dí jáwe. Hamáre pák mazhab ke 'aqídon ká, jo bayán ki is 'umda maktúb men hai, so Púlus ke maktúbon, balki Naye 'ahdnáma ke sab sahífon se púrí mu-wáfaqat rakhtá hai. Is men har tarah kí badkárí aur burí ḳhwáhishon kí mumána'at, aur har nau' kí nekí aur ḳhúbí kí targíb, jis se ham Ḳhudá ke ham-súrat ho jáwen, aur hamárí insáníyat kí raunaq aur zebáish ho, páí játí. Yisú' Masíh ká mazhab kyá hí ḳhúb, aur pákíza, aur Ḳhudá ke láiq, aur bilkull pasand ke qábil hai!

Is maktúb ke pánch báb hain, jo solah faslon par mush-tamil hote.

I. 'Ísáíon ko barguzída aur pák-dil aur farmánbardár kahkar salám bhejá játá; aur us baṛí raḥmat, aur donon

jahán kí be-bahá ni'amatoṉ ke liház se, jo Ḳhudá ne un ko 'ináyat kíṉ, us ke haqq meṉ shukrguzárí adá kí játí hai, báb i. 1—5.

II. Yih bayán hai, ki un ká taklíf uṭháná is wáste zarúr hai, táki we us naját se, jo Masíh ke wasíla miltí, aur jis kí bábat nabíoṉ ne peshíngoí kí, aur jis par Ḳhudá kí Rúh ne gawáhí dí, aur firishtoṉ ne gaur kiyá, púrí ḳhushí uṭháne ke qábil ho jáeṉ, báb i. 6—11.

III. Ímándároṉ ko yih nasíhat dí játí hai ki apne taíṉ Ḳhudá-parast, aur Masíh ke besh-qímat lahú ke sabab ḳhalásí páe húe samajkar, pákízagí hásil hone kí koshish kareṉ, báb i. 13—20.

IV. Un ko, is wáste ki we Ḳhudá ke farzand ṭhaharte, ápas meṉ birádarána muhabbat rakhne kí nasíhat dí játí, báb i. 21—25.

V. Un ko yih bát yád dilákar, ki we Masíh par, jo kalísiyá ká abadí patthar aur qímatí kone ká sirá hai, ímán lákar, káhinoṉ kí muqaddas jamá'at ṭhaharte haiṉ, Ḳhudá ká kalám ba-gaur paṛhne kí targíb diláí játí hai, báb ii. 1—8.

VI. Ímándároṉ kí, jo Ḳhudá ke farzand ṭhaharte haiṉ, kaí sifát bayán kí játíṉ báb ii. 9, 10.

VII. Ímándároṉ se, jismání ḳhwáhishoṉ kí banisbat parhez, aur Ḳhudá ká jalál záhir karne, aur ra'aíyat ḳhwáh naukar ke faráiz adá karne kí darḳhwást kí játí hai, báb ii. 11—18.

VIII. Un ko, naját dilánewálí Masíh ká sabr, aur istiqlál-mizájí yád dilákar, taklíf uṭháne meṉ sábir, aur rází rahne kí targíb dí játí hai, báb ii. 19—25.

IX. Ḳhasam jorú ko ápas ke haqq adá karne kí nasíhat kí játí, báb iii. 1—7.

X. Birádarána muhabbat, aur ízá-rasání kí hálat meṉ sábit-qadamí rahne kí targíb dí játí, táki we 'aqlmandí aur nek-mizájí ke sáth Injíl ke subút meṉ ma'qúl dalíl láne ke qábil hoṉ, báb iii. 8—11.

xi. Yih bayán hai, ki jo log hazrat Núh ke zamána meṉ túfán se halák húe, so un badkároṉ kí 'alámat haiṉ, jo qiyámat ke din halák howeṉge; aur we thoṛe ádmí jo Núh kí kishtí meṉ rahkar sahíh o salámat bach gaye, so un sab logoṉ ke nishán ṭhaharte, jo hamáre jí uṭhe húe Munjí Masíh ke wasíla se naját hásil kareṉge: ki jis naját se baptisma bhí ishára rakhtá hai, báb iii. 17—22.

xii. Masíh ke, jis ne ham ko badkárí se chhuṛáyá, hamshakl hone, aur qiyámat ke liye jo jald ánewálí hai, taiyár rahne kí targíb dí játí, báb iv. 1—6.

xiii. Mulk i Yahúdiya ke jald gárat hone kí ḳhabar dekar, ímándároṉ ko hoshyár rahne, aur du'á mángní, aur muhabbat rakhní, aur musáfir-dost hone, aur apní apní rúhání ni'amatoṉ ko ek dúsre kí ḳhidmat meṉ ḳharch karne kí targíb diláí játí hai, báb iv. 7—12.

xiv. Unheṉ un azíyatoṉ kí hálat meṉ, jo we Masíh kí ḳhátir se uṭhánewále the, sábir aur Ḳhudá par mutawakkil rahne kí kaí nasíhateṉ dí játí haiṉ, báb iv. 13—19.

xv. Kalísiyá ke nigahbánoṉ ko jalál ke táj ká muntazir rahkar Masíh ke galle kí pásbání karní, aur logoṉ ko hamesha kí zindagí kí ummed rakhkar wájibí chál chalne kí nasíhat dí játí, báb v. 1—9.

xvi. Yih maktúb du'á aur salám aur barakat ke kalime par iḳhtitám pátá hai, báb v. 10—14.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Patrus ke pahle ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i. 7.	Yas. xlviii. 9, 10; Zak. xiii. 9.	Báb i. 12.	Yas. ii. 2, 3; Dán. xii. 8, 9, 13.
— — 10, 11.	Dán. ii. 44; vii. 28; viii. 13; Haj. ii. 7, 15; Yas. liii; Dán. ix. 26; —x. 1—3.	—24, 25.	Yas. xl. 6—8.
		— ii. 5.	—lxi. 6, lxii. 12.
		— — 6.	—xxviii. 16.
		— — 9.	Ḳhu. xix. 5, 6; Istis. vii. 6.
		— — 10.	Hos. i. 9, 10.

Báb ii. 23, 24.	Yas. liii. 4–12.	Báb iv. 17.	Yas. x. 12; Hiz. ix. 6, 9.
— iii. 6.	Gin. xviii. 12.	— v. 3.	Hiz. xxxiv. 2, 10.
— — 20.	— vi. 5—22.	— — 5.	Yas. lvii. 15.
— iv. 11.	Yaramiyáh xxiii. 22, 28.	— — 10.	Zak. x. 6, 12.

PATRUS KE DU'SRE ḲHATT KA' ḲHULA'SA.

Rasúl i mamdúh ká yih dúsrá ḳhatt pahle ḳhatt ke ek sál ba'd unhín shaḳhson ke wáste likhá gayá; aur báb i auwal kí 14wín áyat se ma'lúm hotá hai, ki wuh us waqt apne qatl hone ká muntazir thá. Be-tahqíq riwáyat se yih bhí mafhúm hotá hai, ki rasúl i mausúf par, Masíh kí ta'lím sunáne ke sabab, ra'aíyaton men fasád uṭháne kí nálish húí thí, aur wuh jawáb-dihí ke wáste shahr i Rúm men talab kiyá gayá; chunánchi wahán jáke ḳhatt i mazkúr ko tasníf kiyá, aur ba'd us ke Injíl par qáim rahne ke bá'is shahíd húá. Is maktúb ke likhne men rasúl i marhúm kí yih garaz thí, ki ḳhatt i sábiq ke 'aqídon aur ta'límon ko sábit karke, aur nau-murídon ko Injíl kí sachái ká yaqín dilákar us ke iqrár par qáim rakhe, aur apní ásmání da'wat ko nek chál se raunaq baḳhshne kí targíb dewe, aur jhúṭhe mu'allimon kí ta'lím aur chál bayán farmákar unhen un ke hílon se hoshyár kare, aur Injíl ke un saḳht dushmanon se jo Masíh ke qiyámat ke din áne ká ṭhaṭṭhá karte the, ágáhí dewe, táki we pák aur be-'aib hokar us waqt ke wáste taiyár rahen.

Is maktúb ke tín báb hain, aur mazámín us ke nau faslon men likhe játe.

I. Salám pahuncháne ba'd, un besh-qímat barakaton ká, jin ke wa'de Ḳhudá ne apne fazl se ímándáron ke wáste kiye hain, bayán hai, báb i. 1—4.

II. Nekokárí kí ziyáda koshish kí targíb dí játí, táki we apní buláhaṭ aur barguzídagí sábit karke ásmán men baṛí 'izzat ke sáth dáḳhil hon, báb i. 5—10.

III. Rasúl i mamdúh, apní shahádat ke nazdík hone ke

sabab, unhen muhabbat ke sáth ḳhabardár karná apne úpar farz jántá hai, báb i. 13—15.

IV. Rasúl i maqbúl apní dekhí aur suní húí báton ko zikr se Masíh kí buzurgí par gawáhí dekar, Ḳhudá ke kalám par bahut liház rakhne kí tákíd kartá hai, báb i. 16—21.

V. Jhúṭhe ustádon ke záhir hone, aur un kí ná-durust ta'lím aur chál, aur un sazáon ke báb men, jo Ḳhudá kí taraf se un par pahunchnewálí hain, peshíngoí kí játí, báb ii.

VI. Ímándáron ko, un ṭhaṭṭhe-bázon aur farebíon se jo Masíh ke áne ke intizár par hanste hain, ágáhí dí játí, báb iii. 1—7.

VII. Us roz i 'azím ke áne men tawaqquf hone ká sabab záhir karke, aur us waqt ke ḳhaufnák ahwál aur natíjon ká bayán farmákar, sabhon ko nek chál hone kí targíb diláí játí, báb iii. 8—14.

VIII. Is ḳhatt aur Púlus ke ḳhatton kí ta'lím ke ápas men muwáfiq hone ká bayán kiyá játá, báb iii. 15, 16.

IX. Dhokhe-bázon se ḳhabardár rahne aur Masíh ke fazl aur pahchán men taraqqí páne kí targíb dekar, ḳhatt tamám kiyá játá, bab iii. 17, 18.

Is ḳhatt men do báten ḳháss liház ke qábil hain :—

1. Jhúṭhe mu'allimon kí sifát aur us haibatnák sazá ká bayán, jo un ko Ḳhudá kí taraf se milegí ; jaise ki gunahgár firishton, aur aglí dunyá ke be-dín logon, aur Sadúm aur 'Amúrah ke sharír báshindon ko milí thí, báb ii.

2. Ásmán aur zamín ke jalkar gudáz hone ká haibatnák bayán, báb iii. 11, 12.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Patrus ke dúsre ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i.	13.	Yas. xxiii. 14.	Báb ii. 5.	Paid. vii. 1, 7, 16, 23.
— —	16, 17.	Matí xvii. 1–5.	— 6, 7.	——xix. 15, 24, 25.
— —	21.	2 Sam. xxiii. 2 ; 2 Tim. iii. 16.	—15, 16.	Gin. xxii. 5, 7, 21, 23, 28.

Báb iii.	4.	Yas. v. 19, 21.	Báb iii.	13.	Yas. lxv. 17-19; Muk. xxi. 1; —xxii. 5.
— —	5, 6.	Paid. i. 6—9; vii. 11, 12.			
— —	10.	Zab. cii. 26, 27.	— —	16.	2 Tas. ii. 10-12.

YÚHANNÁ KE PAHLE ḲHATT KÁ ḲHULÁSA.

Agarchi is ḳhatt ke shurú' yá áḳhir men̲ Yúhanná ká nám nahín̲ hai, magar har zamána ke log usí rasúl ko is ḳhatt ká ráqim kahte áe hain̲; balki is kí ḳháss 'ibárat aur mazmún ke andáz se bhí gumán gálib hotá, ki wuh Yúhanná mausúf kí tasníf hai. Chúnki wuh be-salám-rasání shurú' hotá, aur kalima i barakat ke bagair ḳhatm pátá, aur ráqim Masíhion̲ kí kisí kalísiyá ḳhwáh guroh se muḳhátib nahín̲ hotá hai, pas ba'zon̲ ke nazdík is ko ḳhatt na kahá cháhiye. Horsley sáhib náme ek isqúf i mu'azzam apní ráe yún̲ záhir kartá hai:—

"Filhaqíqat yih dín i 'Ísawí ke asl 'aqáid aur ahkám ke báb men̲ ek kámil hidáyat-náma hai. Is ke ágaz men̲ Ḳhudá ke kamálát aur insán kí ḳharábí, aur Masíh ke kaffáre ká zikr i pur-tásír láyá játá; ba'd us ke hamáre páktarín ímán ke baṛe bhedon̲, aur nek nasíhaton̲ ká sáf bayán, aur mazbút dalíl hai; algaraz, 'álí mazmún aur sháista 'ibárat, aur ráqim kí díndárí aur ḳhair-ḳhwáhí aur koshish ke liház se, jo is tamám nawishta men̲ páí játí, yih sahífa bahar-súrat is láiq hai, ki Yisú' ke 'azíztar shágird, ya'ne muqaddas Yúhanná kí tasníf ṭhahre: chunánchi har zamána ke Masíhí buzurgán usí ko is ká musannif ṭhahráte áe hain̲."

Ba'zon̲ kí dánist men̲, yih ḳhatt San 96 'Ísawí ke qaríb likhá gayá, magar aksaron̲ kí yih ráe hai, ki wuh taḳhmínan San 68 'Ísawí ko marqúm húá; aur ḳhatt likhne kí ḳháss garaz yih thí, kí ba'ze bid'atí 'Ísáíon̲, maslan Qurintí aur Gnostik náme bid'atíon̲ kí galat ta'lím se ímándáron̲ ko ḳhabardár kare; aur sabhon̲ ko jo Ḳhudá aur Yisú' Masíh kí pahchán ká iqrár karte hain̲, gunáh aur be-díní kí táríkí se

dúr hoke, pákízagí aur muhabbat ke núr men chalne, aur Báp aur us ke Beṭe Yisú' Masíh aur ek dúsre ke sáth pák suhbat rakhne, aur ásmán kí abadí ḳhushí kí ummed par ḳhush rahne kí targíb diláwe.

Is maktúb ke pánch báb hain, aur us ke matálib ká ḳhuläsa solah fasloṉ men likhá játá.

I. Naját-dihinda kí zátí ulúhiyat aur insániyat ká bayán kiyá játá hai, táki sab 'Isáí ápas men mel, aur Báp aur us ke Beṭe Yisú' Masíh se suhbat rakhen, báb i. 1—4.

II. Yih bayán hai, ki jo log Ḳhudá ke sáth suhbat rakhte hain, we pákízagí ke núr men chalte, aur ki Ḳhudá e Sadiq 'ádil ne Masíh ke wasíla se tauba karnewáloṉ ko, jo apne gunáhon ká iqrár karte hain, mu'áfí aur pákízagí ká wa'da kiyá hai: lekin jo apne taín be-gunáh kahte, so jhúṭhe hain aur áp fareb men paṛte, báb i. 5—10.

III. Yih nasíhat dí játí hai, ki gunáh se báz rahkar Masíh ko apná ásmán men Shafí' aur tamám dunyá ke gunáhon ká kafára samjhen, báb ii. 1, 2.

IV. Yih zikr hai, ki har ádmí ko jo Masíh kí pahchán aur suhbat ká da'wá rakhe, lázim hai ki is ko Masíh ke farmánbardár rahne, aur us ke taríqa par chalne aur sab 'Isáíon ke sáth muhabbat rakhne se sábit kare, báb ii, 2.

V. Yih bayán, ki ímándáron ko un ke gunáh baḳhshe jáne, aur un kí puḳhta Ḳhudá-shinásí aur gálib ímán ko liház se munásib hai, kí is dunyá kí fání chízon par muhabbat na rakhen, báb ii. 12—17.

VI. Is kí ágáhí dí játí, ki bargashta i dín záhir honge, jo Yisú' ko masíh hone se inkár karke us ke muḳhálif ṭhahrenge; aur yih bayán bhí hai, ki ádmí faqat Rúh ul Quds kí hidáyat ke wasíla aisí gumráhí se bach saktá hai, báb ii. 18—23.

VII. Rúh ul Quds kí tásír ke mushtáq rahne kí is liház se targíb dí játí, ki us ke sabab ímándár hidáyat pákar díndárí kí ráh par sábit-qadam rahte hain, jis se un kí naí paidáish bhí sábit ho saktí, báb ii. 24—26.

VIII. Ḳhudá kí 'ajíb muhabbat kí ta'ríf kí játí hai: is liház se ki wuh ímándáron ko apná farzand ṭhahrátá, aur we abadí jalál ke muntazir rahkar dil aur chál kí pákízagí hásil karne kí koshish men masrúf rahte hain, báb iii. 1—3.

IX. Chand muḳhtalif sifát ká bayán, jin ke liház se Ḳhudá ke aur Shaitán ke farzandon men farq kar saken, báb iii. 4—10.

X. Birádarána muhabbat rakhne kí ḳhusúsan is bá'is nasíhat dí játí, ki us se hamárí nau-zádagí yá naí paidáish sábit hotí, aur ham Ḳhudá ke huzúr maqbúl hone kí kámil ummed rakh sakte, báb iii. 11—24.

XI. Jhúṭhe ustádon se, jo Masíh ke mujassam hone ke munkir hain, ḳhabardár rahne kí nasíhat dí játí, aur kaí báton ká bayán hotá, jin ke pate se sachái kí rúh aur gumráhí kí rúh ká farq kar saken, báb iv. 1—6.

XII. Ḳhudá kí muhabbat ká, jis ne apne Beṭe ko hamáre gunáhon ke kafára hone ke wáste bhejá, zikr karke, birádarána muhabbat kí do-bára nasíhat dí játí, is liház se, ki wuh hamáre Ḳhudá men wasl hone kí ek dalíl hai, aur us ke bá'is ham be-parwái se 'adálat ke din ke muntazir rahenge, aur dil men chain paidá hogá, báb iv. 1—21.

XIII. Yih bayán hai, ki jo koí Ḳhudá se paidá húá, so us se muhabbat rakhtá, aur us ke sáre hukmon par 'amal karne kí koshish karke dunyá par gálib hotá hai, báb v. 1—5.

XIV. Bahut gawáhíon ká zikr hai, ki jin se Masíh kí ta'lím sábit húí; aur yih bayán bhí hai, ki sachchá ímán-lánewálá zarúr hamesha kí zindagí páegá, báb v. 6—13.

XV. Yih ḳhabar hai, ki Ḳhudá hamárí du'á sunne par musta'idd hai, par ek aisá gunáh hai jo maut tak pahunchátá, báb v. 14—17.

XVI. Nau-zád díndáron ká, jo Ḳhudá se ta'lím páte, aur dunyá-paraston ká, jo burái men paṛe rahte hain, farq záhir karke, ḳhatt tamám kiyá játá, báb v. 18—21.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yúhanná ke pahle ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Báb i.	8.	1 Sal. viii. 46; Wá'iz vii. 20.	Báb iii.	1.	Yas. lvi. 5.
—	9.	Aiy. xxxiii. 26, 28; Yas. lv. 7.	—	2.	Aiy. xix. 26, 27; Zab. xvi. 11.
— ii.	2.	Yúhan. i. 29; Rúm. iii. 25; 1 Tim. ii. 6.	—	5.	Yas. liii. 4, 12; Dán. ix. 24.
—	19.	Istis. xiii. 13; Zab. lxi. 1.	—	12.	Paid. iv. 3—8.
—	27.	Yas. lxi. 1; Yar. xxxi. 33, 34.	—	22.	Zab. cxlv. 18, 19.
			— v.	3.	Míkah vi. 8.
			—	16.	Aiy. xlii. 8.
			—	20.	Yas. ix. 6; — liv. 5.

YÚHANNÁ KE DÚSRE ḲHATT KÁ ḲHULÁSA.

Jis "barguzída bíbí" ko yih ḳhatt likhá gayá, wuh záhirá ek 'izzatdár 'Ísáí bewa thí, jo kalísiyáon men mashhúr, lekin is kí tahqíq ḳhabar nahín, ki wuh kahán kí rahnewálí thí; sháyad us ká ṭhikáná shahr i Afasus ke qurb-jawár men thá. Agarchi is ḳhatt men ráqim ká nám nahín páyá játá, tau bhí saríh hai, ki Yúhanná hí ne yih ḳhatt San 69 'Ísawí ke qaríb, is garaz se likhá, táki bíbí i mastúra aur us ke gharáne ko tasallí dekar Masíh kí sachchí ta'lím par sábit-qadam kare. Is men terah áyaten hain, aur us ke mazámín pánch faslon men mundaraj hote:—

I. Rasúl i mamdúh kí taraf se bíbí i mausúfa aur us ko farzandon ko salám pahunchâyá játá, áyat 1—3.

II. Ḳhándán i mazkúr ke sachái par qáim rahne kí ta'ríf karke, un ko ímán aur muhabbat men taraqqí karne kí targíb dí játí, áyat 4—6.

III. Yih bayán hai, ki Masíh ke bahut muḳhálif dunyá men záhir húe, pas cháhiye ki baṛí ḳhabardárí aur koshish se Masíh kí ta'lím par qáim rahen, táki bihisht men púrá badlá páwen, áyat 7—9.

iv. Jhúṭhe mu'allimon ke sáth ráh o rasm rakhne se man'a kiyá játá, áyat 10, 11.

v. Ḳhatt ká ḳhátima, áyat 12, 13.

Harchand ki ham bíbí i mu'azzama ke maskan aur ahwál se wáqif nahín, tau bhí is bát se ḳhush hain, ki us ke farzand sáhib i sadáqat, ya'ne Ḳhudáwand Yisú' Masíh par aisá íman láe, jo un kí má ke ímán ká ham-qímat thá; aur sachái par chalne se apní díndárí ko haqíqat sábit kiyá, balki rasúl i ḳhair-ḳhwáh i mausúf un kí nek ravish se bahut ḳhush húá. Us ḳhándán kí díndárí ká jo dil-chasp zikr, ki is muḳhtasar ḳhatt men mundaraj hai, cháhiye ki us ke paṛhne se sab 'Isáí 'auraten apne farzandon ko naját diláne kí koshish men ḳhátir-jam'aí páwen; aur laṛkon ko bhí wájib hai, ki is ko paṛhkar apne díndár wálidain ke muwáfiq Ḳhudá kí ráh aur ḳhidmat par sábit-qadam rahen, aur Masíh kí sachchí ta'lím ko dil se qabúl karen.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yúhanná ke dúsre ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Áyat 7.	1 Yúh. iv. 1.	Áyat 9.	Yúh. xv. 6.
—— 8.	Filip. iii. 16; 'Ibrán. ii. 1.	—— 10.	Gal. i. 8, 9.
		—— 11.	1 Tim. v. 22.

YÚHANNÁ KE TÍSRE ḲHATT KÁ ḲHULÁSA.

A'amál xix. 29 men Gaius Maqadúní, aur A'amál xx. 4 men Gaius Darbí, aur Rúmíon xvi. 23; 1 Qurintíon i. 14 men Gaius Qurintí ká zikr hai. Qiyás karte hain ki rasúl i mamdúh ne yih ḳhatt Gaius Qurintí ko, jo bahut nekbaḳht thá, us kí bímárí kí hálat men likhá ho. Záhirá wuh Qurintí kalísiyá ká ek daulatmand 'Isáí thá, jo Injíl ke manádí-karnewálon se bahut saḳháwat ká sulúk karke, dín i 'Isawí ke rawáj páne ká bá'is húá; aur ḳhalq-ulláh ká baṛá ḳhair-ḳhwáh ṭhahrá.

Is ḳhatt ke likhne men rasúl i mamdúh ká yih maqsad thá, ki Gaius ke ímán par sábit-qadam rahne aur Injíl ke

sunánewálon wagaira kí parwarish karne kí ta'ríf farmákar, us ko ḳhátir-jam'aí diláwe; aur use Diutrafes ke gurúr aur fasád se ḳhabardár karke, Demetrius se dostí rakhne kí saláh dewe; aur Gaius ke sáth jald muláqát karne ká iráda záhir kare.

Gumán gálib hai, ki yih ḳhatt, aur ḳhatt i doyum bhí, ek hí sál men likhe gae hon. Is ḳhatt kí chaudah áyaten hain, aur us ká matlab pánch faslon men likhá játá hai :—

I. Rasúl i mamdúh, Gaius par Injíl kí ḳhátir se apní barí muhabbat záhir karke, us ko jismání aur rúhání ḳhairiyat kí du'á detá hai, áyat 1, 2.

II. Rasúl i mausúf, us ke ímán kí mazbútí ká zikr aur ímándáron se sunkar, apne ḳhush hone ká bayán us se kartá hai, áyat 3, 4.

III. Us mihmán-parwarí kí, jo Gaius ne Injíl ke manádí karnewálon ke sáth kí thí, ta'ríf likhí játí, kyúnki filhaqíqat yih madad un nafs-kush ashḳháss ke liye jo Gair-qaumon ke darmiyán jákar naját kí ḳhush-ḳhabarí sunáne men kamál koshish karte the, bahut zarúr aur mufíd i matlab thí, áyat 5—8.

IV. Diutrafes kí hausilamandí aur zulm ká, jis se kalísiyá ká nuqsán hotá thá zikr karke, us ke taur par chalne se mumána'at kí játí, áyat 9—11.

V. Demetrius kí díndárí par gawáhí dekar, aur Gaius se muláqát ká wa'da karke, ḳhatt i mazkúr salám par ḳhatm pátá, áyat 12—14.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yúhanná ke tísre ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Áyat 3.	2 Yúhanná 4.	Áyat 7.	1 Qur. ix. 15, 18.
—— 4.	Ams. xxiii. 23, 24.	—— 9.	Matí xxiii. 2—8.
—— 5.	1 Pat. iv. 9, 14.	—— 10.	Yas. lxvi. 5.

YAHU'DÁH KE ḲHATT KÁ ḲHULÁSA.

Rasúl i mausúf ne yih ḳhatt San 66 'Ísawí ke qaríb is iráda se likhá, táki ímándáron ko jhúṭhe mu'allimon se, jo us zamána kalísiyá men barpá húe the, ágáhí dewe; chunánchi un ádmíon ká taur batákar, aur us wájibí sazá ká jo Ḳhudá kí taraf se un par ánewálí thí, zikr farmákar unhen un kí galat ta'lím aur burí chál se ḳhabardár rahne kí saláh detá hai, tá na ho ki we un kí báton par kán dharkar jalálwálí Injíl kí sachchí ta'lím aur ímán se bargashta howen. Is ḳhatt se daryáft hotá hai, ki wuh mard i Ḳhudá badkárí se bahut nafrat rakhtá thá, aur 'Ísáíon ko baṛí ḳhair-ḳhwáhí aur fikrmandí ke sáth yih nasíhat detá, ki we "apne tain Ḳhudá kí muhabbat men mahfúz rakhen, aur hamesha kí zindagí ke liye hamáre Ḳhudáwand Yisú' Masíh kí rahmat ke muntazir rahen.

Is ḳhatt men pachís áyaten hain, aur us ke mazámín sát faslon men bayán kiye játe:—

I. Rasúl i mamdúh ímándáron ko salám pahunchákar yih nasíhat detá hai, ki we us aslí ímán ke bahál rahne ke wáste, jo ek bár muqaddason ko sompá gayá, aur jis ko ba'ze be-dín logon ne shahwat-parastí se badlá thá, jánfisháni karen, áyat 1—4.

II. Un ko we haibatnák sazáen, jo bargashta firishton aur Sadúm aur 'Amúrah ke báshindon aur be-ímán Isráelíon par paṛí thín, yád dilátá hai, áyat 5—8.

III. Yih bayán hai, ki we jhúṭhe mu'allim, nápák ḳhwáb ke dekhne aur hákimon ke náchíz jánnewále, aur naf'a ke lálchí aur badí ke pairau ṭhaharkar, apne tain hamesha kí táríkí men rahne ke láiq banáte hain, áyat 9—13.

IV. Be-dínon ke zarúr aisí saḳht sazá páne ke subút men, rasúl i mamdúh Masíh ke 'adálat karne ke liye áne kí bábat Hanúk kí ek mashhúr peshíngoí kí sanad látá hai, áyat 14, 15.

V. Un gumráh aur ḳharáb karnewále mu'allimon ká kuchh aur zikr likhá játá hai, áyat 16—19.

VI. Yih nasíhat dí játí hai, ki sab ímándár Rúh i Quds kí hidáyat se du'á mángkar díndárí men taraqqí karte jáwen, áyat 20, 21.

VII. Gumráhon ko rahm-dilí aur muláyamat ke sáth ráh i rást par láne kí nasíhat dí játí; aur hamáre Bachánewále Ḳhudá kí hamd o saná se ḳhatt iḳhtitám pátá hai, áyat 22—25.

Aglab hai, ki rasúl i mausúf ne Míkáel náme buzurg firishta ke ahwál aur Hanúk kí peshíngoí ke, jo is ḳhatt men mazkúr hain, Yahúdíon kí qadím aur mashhúr riwáyaton se nikálá.

Pák Kitáb ke aur maqám jo Yahúdáh ke ḳhatt se 'iláqa rakhte.

Ayat	5.	Gin. xiv. 29; xxvi. 64, 65.	Áyat	11.	Gin, xvi. 1, 3; xxii. 2—7.
——	7.	Paid. xix. 24. Istis. xxix. 23.	——	13.	Yas. lvii. 20.
——	9.	Dán. x. 13; Zak. iii. 2.	——	14, 15.	Paid. v. 18; Zak. xiv. 5.
——	11.	Paid. iv. 5, 8.	——	19.	Hiz. xiv. 7.
			——	24.	Zak. iii. 4, 5.

MUKÁSHAFÁT KÍ KITÁB KÁ ḲHULÁSA.

Is kitáb kí pahlí hí áyat men mukáshafa ká zikr hai, aur tamám kitáb, asl Yúnání ḳhitáb *Apokalupsis* kí 'ain ma'ní ke mutábiq, Mukáshafát kí kahlátí hai. Yih kitáb Naye 'Ahd-náme kí sab aur kitábon se 'álá mazmún rakhtí hai. Jo báten is men likhí hain, so Yúhanná rasúl par, us ke jazíra i Patmus men jilá-watan rahne ke waqt, záhir kí gayín, aur usí se qalam-band húín: is nubúwat ká aksar kalám is liye us ko pahunchá, táki Masíh kí Kalísiyá ká ahwál, jo us waqt se lekar dunyá ke áḳhir tak honewálá hai, peshíngoí kí ráh se záhir kare. Ba'zon ne sahwan is kitáb ke paṛhne se is bá'is mumána'at kí, ki chand gustáḳhon ne us ke mushkil fiqron kí galat tafsír kí. Lekin

harchand ki inhon ne is amr men qusúr kiyá, tau bhí ham ko us ke mutála'a se gáfil rahná munásib nahín. Sir Isaac Newton sáhib ne bahut ḳhúb likhá hai, ki "aksar sharh karnewálon ne is nubúwat-náma par liház karke dánáí kí ráh se ánewále waqton aur hálaton kí peshíngoí kí hai, goyá is gumán par ki Ḳhudá kí marzí hai, ki is kitáb kí badaulat ham nubúwat kiyá karen."

Albatta us kitáb ke aksar mukáshafát ke ma'ne poshída hain, is bá'is ki in ke darmiyán chand báton ká zikr hai, jo ab tak wuqú'a men nahín áín. Lekin jaisá ki agle zamánon men díndár Yahúdí log Puráne 'Ahd-náma kí aksar peshíngoíon ke ma'ne kam samajhte the, tau bhí nubúwat kí kitábon ko hamesha paṛhkar farotaní se Isráel kí tasallí ya'ne Masíh i mau'úd kí ráh dekhte the: waise hí ham log Mukáshafát kí peshíngoíán ḳhusúsan is garaz se paṛhte, táki Injíl kí tadbír i 'azím kí kamál nek-anjámí ke bayán ko sochen, jis se is bát ká púrá yaqín átá hai ki áḳhir i kár dín i 'Ísawí, sáre bátil mazhabon par gálib hokar, sab mulkon men kámil durustí ke sáth járí hogá. Algaraz, tarfain ko lázim ṭhahrá, ki anjám i matlúb, ya'ne Masíh kí ámad ḳhwáh Injíl ke kámil rawáj, na ki sábiq ke mutafarriq wáqi'át par ḳháss liház rakhen.

Is amr men Pádrí Scott Sáhib apní ráe yún záhir kartá hai:—

"Filhaqíqat Mukáshafát kí kitáb men Iláhí aur ásmání báton, aur Naját-dihinda kí díní o dunyáwí saltanat aur jalál i 'azím, aur us ke pairauon kí nek-baḳhtí wagaira sifát, aur dushmanon kí sharárat o halákat ká aisá saríh o 'ajíb bayán hai, ki har ek ádmí, jo ki us kí nubúwaton ke ma'ne mutlaq na samjhe, par apní farotaní, aur ímán, aur díndárí ke darja ke mutábiq us kí tiláwat se fáida uṭháwegá.

Phir Saurin Sáhib náme ek wá'iz i ḳhush-taqrír kí yih ráe hai:—

"Jo shaḳhs ki is kitáb ke sab matálib daryáft karne

cháhegá, wuh albatta ná-murád aur ranjída-ḳhátir ho jáegá; lekin jo koí achchhí nasíhaton ká tálib hai, wuh is ke paṛhne se mustafíd aur ḳhush-dil hogá."

Mukáshafát ke báís báb hain, magar us ke matálib ká ḳhulása chár hisson par taqsím pátá hai :—

I. Pahlá hissa báb i auwal par mushtamil aur kitáb ká díbája hai; jis men Yúhanná rasúl Kúchak Asia ke sát kalísiyáon se muḳhátib hotá, aur Ḳhudá kí hamd o saná karke Ḳhudáwand Yisú' Masíh ke jalálí dídár ká, jo us ne jilá-watani kí hálat men páyá, bayán farmátá.

II. Dúsre hissa men, jo dúsre aur tísre báb par mushtamil hai, un sát kalísiyáon ke nám par sát ḳhatt tartíb i zail ke muwáfiq mundaraj hain :—

1. Afasus kí kalísiyá ko,		Báb ii. 1—7.
2. Smurná	aizan, ...	....— 8—11.
3. Pargamus	aizan,....	....—12—17.
4. Thuatírá	aizan,....	....—18—29.
5. Sardís	aizan,....	....iii. 1—6.
6. Filádalfíá	aizan,....	....— 7—13.
7. Láudiqíá	aizan,....	....—14—22.

III. Tísre hissa men, jo chauthe aur pánchwen báb par mushtamil hai, rasúl i mamdúh kí chand 'ajíb royát ká bayán hai.

1. Ḳhudá Ta'álá ko jalál ke taḳht par baiṭhe húe, aur us ke chaugird firishton aur ásmání kalísiyá ko us kí 'ibádat karte húe dekhá. báb iv.

2. Yih dekhá, ki sabhon men se sirf Barra is láiq ṭhahrá, ki Ḳhudá kí taqdírát kí kitáb ko jo sát muhron se band thí kholke dekhe, chunánchi wuh kitáb usí ko dí gaí; aur is bá'is sab muqaddas insánon aur firishton ne, jaise Us kí jo taḳht par baiṭhá thá, waise hí Barra kí bhí hamd o saná bayán karke sijda kiyá, báb v.

IV. Chauthá hissa, jo chhaṭhwen báb se báíswen báb tak, aur is kitáb ká baqíya hai; us men kalísiyá ká sárá ahwál jo us waqt se leke qiyámat ke ba'd tak honewálá hai,

mazkúr húá. Is hisse men kalísiyá ke sát mutafarriq hisson yá zamánon ká bayán hai.

I. Kitáb kí muhron ká Barre ke háth se khul jáná báb vi.—viii. 1.

1. Pahlí muhr ke khulne ba'd nuqra ghoṛá nazar áyá, báb vi. 1, 2,
2. Dúsrí muhr, aizan, surang ghoṛá, áyaten 3, 4.
3. Tísrí muhr, aizan, mushkí ghoṛá, áyaten 5, 6.
4. Chauthí muhr, aizan, phíke rang ká ghoṛá, 7, 8.
5. Pánchwín muhr, aizan, shahídon kí rúhen, 9—11.
6. Chhaṭhwín muhr, aizan, mutafarriq musíbaten dekhne men áín, áyaten 12—17.

Jab chha muhren khul chukín, tab Yúhanná ne Baní Isráel ke sab firqon men se ek lákh chauálís hazár ádmíon ko jin par muhr kí gaí, aur sab qaumon men se ek baṛí be-shumár jamá'at ko dekhá, ki we apní abadí naját aur jalál ke wáste Ḳhudá aur Barre ko mubárak kahte hain, báb vii.

7. Sátwín muhr ke khulne ke ba'd ásmán par ḳhámoshí rahí; jis ke ba'd—

II. Narsingá phúnkne ká zikr hai, báb viii. 2-13, ix.

Masíh kí shafá'at kí royát, báb viii. áyat 3—5.
Pahle firishte ká narsingá phúnkná, áyat 6, 7.
Dúsre ká .... aizan...... áyat 8, 9.
Tísre ká .... aizan...... áyat 10, 11.
Chauthe ká .... aizan...... áyat 12, 13.
Pánchwen ká .... aizan...... ix. áyat 1—12.
Chhaṭhwen ká........ aizan...... áyat 13—21.

Jab Chhaṭhwán firishta narsingá phúnk chuká tab Yúhanná ne ek zoráwar firishte ko ásmán se utarte dekhá, jis ne ek chhoṭí sí khulí húí kitáb us ke háth men dí, táki sab qaumon ke sámhne peshíngoí karne men us ká hidáyat-náma ṭhahre, báb x.

III. Bahut sí mutawátir royaton ká tazkira, báb xi.—xix

1. Haikal aur qurbángáh kí paimáish, aur Ḳhudá ke 'ibádat karnewálon ká shumár honá. báb xi. 1—3.

2. Do gawáhon ká 1260 din tak nubúwat karne ká hukm páná, báb xi. 3—6.

3. Ek jándár ká un se laṛkar unhen már ḍálná, aur phir un donon ká jí uṭhkar ásmán par chaṛh jáná, báb xi. 7—14.

4. Sátwen narsinge ká phúnká jáná, aur ba'd us ke 'ajíb báton ká záhir honá, báb xi. 15—19.

5. Kalísiyá ko ek 'aurat se misál dí játí, jo súraj oṛhe húe thí, aur jis ká narína farzand azhdahe se satáyá gayá, báb xii. 1—6.

6. Mikáel ká us azhdahe, ya'ne Shaitán par gálib hoke use nikálná, aur is bá'is se ásmán men baṛí ḳhushí honí, báb xii. 7—12.

7. Azhdahe ká kalísiyá ko zamín par ízá pahuncháná, báb xii. 13—17.

8. Ek 'ajíb jánwar ká samundar se nikalkar, azhdahe se iḳhtiyár páná, báb xiii. 1—10.

9. Ek dúsre jánwar ká zamín se uṭhkar, sab logon se azhdahe kí pújá karwáná, báb xiii. 11—18.

10. Barre ká Saihún paháṛ par ek lákh chauális hazár barguzídon ke sáth khaṛá honá, aur ásmání kalísiyá ká ímándáron kí ḳhush-nasíbí par rág gáná, báb xiv. 1—5.

11. Ek firishte kí, ásmán ke bích o bích uṛkar, sab qaumon ko Injíl kí manádí karní; aur chand aur firishton kí us jándár aur us ke pújnewálon ko Ḳhudá kí taraf se ánewále gazab kí ḳhabar dení, báb xiv. 6—20.

12. Sát firishton ká pichhlí áfaton ke piyále liye jáná; aur ásmání kalísiyá ká Ḳhudá kí rást 'adálaton par ḳhushí karná, báb xv.

13. Ḳhudá aur us kí kalísiyá ke dushmanon par qahr i Iláhí ke piyálon ká unḍelá jáná, báb xvi.

14. Rázwále Bábul kí royat, báb xvii.

15. Bábul ká gárat hokar ujaṛ jáná, aur badkáron kí ḳharáb-hálí, báb xviii.

16. Bábul ke tabáh hone par ásmání jamá'aton kí ḳhushí, báb xix. 1—10.

17. Masíh ká apní kalísiyá ke dushmanon par gálib honá, báb xix. 11—21.

IV. Ek firishte ká, kalísiyá kí khush-hálí ke ek hazár baras tak, Shaitán ko zabt rakhná, báb xx. 1—6.

V. Shaitán ká, thoṛí muddat qaid se chhúṭkar, baní A'dam ke dilon par phir ikhtiyár páne ke wáste be-fáida koshish karná, báb xx. 7—10.

VI. Sab murdon ká jí uṭhná, aur tamám 'álam ká insáf honá, aur be-dínon ká hamesha kí tabáh-hálí men mubtala honá, xx. 11—15.

VII. Naye Yarúsalam men sab ímándáron ke khush-waqt rahne kí bábat baṛí fasáhat aur balágat ke sáth zikr hai, báb xxi. xxii. 1—6.

1. Ek firishta un báton kí sachái par, jo Yúhanná ne dekhá aur suná gawáhí detá hai, báb xxii. 7—9.

2. Khud Masíh rasúl i mamdúh se yih bayán farmátá hai, ki har ek insán ká abadí hál thoṛí der tak taqarrur páegá, aur ki kaun ásmán men dákhil, aur kaun us se khárij hongo; aur sab ádmíon se naját qabúl karne kí da'wat farmákar kahtá hai, ki "Jo koí is nubúwat kí kitáb kí báton men kuchh baṛháwe yá us men se kuchh nikál ḍálegá, to main us ko gazab men ḍálúngá," báb xxii. 10—19.

3. Rasúl i mausúf barakat ke kalám se kitáb ko khatm kartá hai, xxii. 20, 21.

Kitáb i mazkúr ke khátima kí bábat ek buzurg mufassir Ḍáktar Doddridge Sáhib náme yún likhtá hai:—

"Pák Kalám kí yih pichhlí kitáb kaisí dil chasp báton se khatm pátí hai: goyá ahl i bihisht ke gáne kí áwáz hamáre kán tak pahunchtí hai! 'Ai Subh ke mubárak roshan Sitáre, apne fazl kí in 'umda báton ko ham sabhon ke dil par naqsh kar de, táki ham us kalám ko bhí, jo tú ne is dunyá men jism kí ráh se maujúd rahte waqt farmáyá, ziyáda yaqín karen.' Us waqt rahím Naját dihinda ne haikal men bhíṛ ke sámhne yih ishtihár diyá. '*Agar koí piyásá ho, mujh pás áwe aur píe,*' Yúh. vii. 37,

Aur is waqt wuh ḳhushí ke us chashma kí taraf jo Ḳhudá ke taḳht ke nazdík hai, ishára karke apní ásmaní haikal meṉ se yúṉ farmátá, '*Jo koí cháhe, áwe, aur hayát i abadí muft le*:' aur wuh sirf is kalám par jo us kí Rúh ke wasíla sunáyá gayá iktifá nahíṉ kartá, balki apní dulhin ya'ne kalísiyá ko hukm detá hai, ki wuh is mihrbání kí da'wat kí manádí kare, aur har ek sunnewále ko bhí irshád farmátá, ki aur logoṉ tak yih ḳhush-ḳhabarí pahuncháwe.

"In kitáboṉ ko kaisí pák ihtiyát se mahfúz rakhá cháhiye! Jo log gustáḳhí se un kámil aur Iláhí tasnífat meṉ kuchh baṛháte, ḳhwáh un meṉ se kuchh nikal ḍalte, so kaisí haulnák la'natoṉ ke láiq haiṉ! Jab ki ham kisí ḳhidmat meṉ jo Ḳhudá e Parwardigár ne hamáre wáste ṭhahrái mashgúl rahte, tab agarchi aqsám kí mihnatoṉ meṉ masrúf, aur mushkilát meṉ giriftár, aur áfatoṉ ke sabab gamgín rahte hoṉ, táham lázim hai, ki apne Ḳhudáwand ko yih pukárte húe sunkar ḳhush-dil howeṉ: ya'ne' 'Dekh, maiṉ jald átá húṉ:' maiṉ átá húṉ, aur merá fazlí ajr mere sáth hai, táki sháhána saḳháwat se ímán ke har ek kám aur muhabbat kí mihnat ká badlá dúṉ; maiṉ is liye átá húṉ, ki apne wafádár o sábit-qadam logoṉ ko sáth le jákar us mubárak dunyá meṉ hamesha tak basáúṉ, ki jis meṉ pák kitáb kí kuchh zarúrat báqí na rahegí; balki 'ilm aur pákízagí aur ḳhushí un ke diloṉ meṉ 'umdatar aur ziyáda muassir taríq par ifrát se pahuncháí jáegí. Háṉ, ai Ḳhudáwand 'Ísá, Á!,"

Pák Kitáb ke aur maqám jo Mukáshafát kí kitáb se 'iláqa rakhte.

Báb i. 3.	Ams. viii. 32-34.	Báb i. 14, 15.	Dán. vii. 9, 13.
— — 4.	Ḳhur. iii. 14.	— — 17.	Hiz. i. 28;
— — 7.	Dán. vii. 13.		Dán. x. 8.
— — 8.	Yas. xliv. 6.	— ii. 7.	Paid. ii. 9; iii. 24.
— — 12, 20.	Zak. iv. 2, 14;	— — 14.	Gin. xxiv. 14;
	Hiz. i. 26.		xxv 1; xxxi. 16.

Báb ii. 20.	1 Sal. xvi. 31; xxi. 25.	Báb xii. 7.	Dán. xii. 1, 10.
— iii. 7.	Yas. xxii. 22.	— xiii. 1, wg.	—— vii. 3. wg.
— — 18.	—— lv. 1, 2.	— xiv. 8.	Yas. xxi. 9; Yar. li. 8.
— iv. 2, 3.	Hiz. i. 26—28.	— — 11.	Yas. xxxiv. 10.
— — 6.	—— — 5, wg.	— — 14.	Dán. vii. 13.
— v. 11.	Dán. vii. 10.	— — 20.	Yas. lxiii. 3.
— vi. 2, 4, 5, 8.	Zak. vi. 2—8.	— xvii. 2.	Yar. li. 7.
— — 15.	Yas. ii. 19—21.	— — 12.	Dán. vii. 20.
— vii. 1.	Dán. vii. 2.	— xix. 20.	—— — 11, 12.
— — 14.	Yas. i. 16, 18; Zak. xiii. 1.	— xx. 8.	Hiz. xxxviii. 2, wagaira.
— x. 6.	Dán. xii. 6, 7.	— — 11, 12.	Dán. vii. 9, 10.
— — 9.	Hiz. iii. 3.	— xxi. 1.	Yas. lxv. 17, 18; lxvi. 22, 23.
— xi. 1, 2.	—— xl. 3, wg.	— xxii. 1.	Hizqiel, xlvii. 1—12.
— — 4.	Zak. iv. 11-14.	— — 17.	Yas. lv. 1, 7.
— — 11.	Hiz. xxxvii. 5, 9, 10, 14.		

CHAUTHÁ BÁB.—CHÁRON INJÍL KE MAJM'ÚA KÁ NAQSHA.

Yih mukhtasar majmú'a pahle Pádrí John Brown sáhib i marhúm se tasníf húá, aur ab nazar i sání se isláh páyá hai. Is ke mutála'a se har ek Injíl ke paṛhnewále ko fáida hásil hogá; kyúnki injílon ke mazámín, un ke sab muta'alliq ahwál samet, jaise ki cháron musannifon ne likhá hai, naqsha i zail men tartib ke sáth ikaṭṭhe nazar áte.

	Matí.	Marqus.	Lúqá.	Yúhanná.
I. Lúqá ká díbája	. . .	. .	i. 1–4.	. . .
II. Masíh kí Ulúhiyat . . .	. .	. . .	. .	i. 1–14.
III. Yúhanná Istibágí ká paidá honá, aur Masíh kí paidáish kí pesh-khabarí	. . .	. .	— 5–80.	. .
IV. Mariyam ká taláq ke khatre men parná	i. 18, 19.	. . .	. .	. . .
V. Masíh kí pidáish	. . .	. .	ii. 1–20.	. .
VI. Us ká nasab-náma jo Yúsuf aur Mariyam se 'iláqa rakhtá hai .	i. 1–17.	. .	iii. 23–38.	. .
VII. Us ká khatna páná . . .	. .	. . .	ii. 21–40.	. . .
VIII. Majúsí púrab se ákar Yisú' ko khojte	Báb ii.	. .	. . .	. .
IX. Masíh ká haikal men ustádon kí sunná, aur un se suwál karná .	. . .	. .	— 41–50.	. . .
X. Yúhanná ká wa'z kahná . .	iii. 1–12.	i. 1–8.	iii. 1–18.	i. 6–8.
XI. Masíh ká baptisma páná . .	— 13–17.	— 9–11.	— 21, 22.	. .
XII. Us ká imtihán honá . . .	iv. 1–11.	— 12, 13.	iv. 1–13.	. . .
XIII. Yúhanná ká Masíh par gawáhí dená	. .	. . .	. .	i. 15–36.
XIV. Masíh ká pahlá mu'ajiza . .	. . .	. .	. . .	Báb ii.
XV. Us ká Niqudemus se kalám karná	. .	. . .	. .	Báb iii.
XVI. Yúhanná ká qaid men parná .	xiv. 3–5.	vi. 17–20.	iii. 19, 20.	. . .
XVII. Masíh ká bahut Sámarion ko dín i haqq par láná . . .	. . .	. .	. . .	Báb iv.
XVIII. Us ká Jalíl men wa'z karná .	iv. 17.	i. 14, 15.	iv. 14, 15.	. .
XIX. Us ká Násara men aizan .	. .	. . .	— 16–30.	. . .
XX. Masíh ká Kafarnáhum men rah jáná	iv. 13–16. viii. 5–17.	i. 21–45.	— 31–44. v. 1–16.	. .

	Matí.	Marqus.	Lúqá.	Yúhanná.
XXI. Us ká ek ardhangí ko shifá bakhshná	ix. 2–8.	ii. 1–12.	v. 17–26.	. . .
XXII. Us ká Patrus wagaira ko buláná	iv. 18–22.	i. 16–20.	— 1–11.	. . .
XXIII. Us ká Matí ko buláná, aur us ke yahán ziyáfat kháná . . .	ix. 9–17.	ii. 13–22.	— 27–29.	. . .
XXIV. Masíh ká apní Ulúhíyat bayán karná	. . .	. . .	. . .	Báb v.
XXV. Shágirdon ká khet kí bálen torná	xii. 1–8.	ii. 23–28.	vi. 1–5.	. . .
XXVI. Masíh ká bahuton ko changá karná	— 9–16.	iii. 1–12.	. . .	. . .
XXVII. Rasúlon ko chunkar muqarrar karná	Báb x.	— 13–19.	— 12–16.	. . .
XXVIII. Us kí paháṛwálí nasíhat . .	v. vi. vii.	. . .	— 20–49.	. . .
XXIX. Súbadár ke gulám ká shifá páná	viii. 5–13.	. . .	vii. 1–10.	. . .
XXX. Bewá ke murde beṭe ko zinda karná	. . .	. . .	— 11–17.	. . .
XXXI. Yúhanná ká Masíh ke pás paigám dená	xi. 2–19.	. . .	— 18–35.	. . .
XXXII. Masíh ká Korázín wg. ko malámat karná	— 20–24.	. . .	x. 13–16.	. . .
XXXIII. Ek 'aurat ká Masíh par 'itr malná	. . .	. . .	vii. 36–50.	. . .
XXXIV. Rúh ul Quds ke haqq men kufr bakná	xii. 22–45.	iii. 22–30.	xi. 14–26. — 29–32.	. . .
XXXV. Masíh kí má aur bháíon ká use khojná	— 46–50.	— 31–35.	viii. 19–21.	. . .
XXXVI. Kisán kí tamsíl	xiii. 1–23.	iv. 1–20.	— 4–15.	. . .
XXXVII. Faqíh ká Masíh ke pairau hone ká iráda karná	viii. 18–22.	. . .	. . .	. . .
XXXVIII. Shágirdon ká ándhí men paṛná .	— 23–27.	— 36–41.	— 22–25.	. . .
XXXIX. Masíh ká díwánon ko changá karná	— 28–31.	v. 1–20.	— 26–39.	. . .
XL. Jáirus kí beṭí ko jiláná . .	ix. 18–26.	— 21–43.	— 40–56.	. . .
XLI. Do andhon kí ánkhen kholná	— 27–31.	. . .	. . .	. . .

		Matí.	Marqus.	Lúqá.	Yúhanná.
XLII.	Masíh ká Násara men ta'lím dená	xiii. 54–58.	vi. 1-6.		
XLIII.	Us ká Jalíl kí taraf sair karná	ix. 35.			
XLIV.	Rasúlon ká wa'z ke wáste bhejá jáná	x. xi. 1.	— 7-13.	ix. 1-6.	
XLV.	Yúhanná ká sir káṭá jáná	xiv. 6-12.	— 21-29.		
XLVI.	Herodís ká khiyál Masíh kí nisbat	— 1, 2.	— 14-16.	— 7-9.	
XLVII.	Pánch hazár ká khiláyá jáná	— 13-21.	— 30-44.	— 10-17.	vi. 1-13.
XLVIII.	Masíh ká daryá par piyáda-pá chalná.	— 22-33.	— 45-52.		— 15-21.
XLIX.	Us ká apne taín zindagí kí roṭí kahná.				— 22-71.
L.	Yahúdíon kí ná-durust riwáyaten	xv. 1-20.	vii. 1-23.		
LI.	Kana'ání 'aurat kí beṭí ká shifá páná	— 21-28.	— 24-30.		
LII.	Gúnge ko changá karná	— 29-31.	— 31-37.		
LIII.	Chár hazár ádmíon ko khiláná	— 32-39.	viii. 1-9.		
LIV.	Farísíon ke khamír ká zikr	xvi. 1-12.	— 14-21.		
LV.	Ek andhe ká ánkh páná		— 22-26.		
LVI.	Masíh ke haqq men Patrus ká iqrár	xvi. 13-28.	viii. 27-38.	ix. 18-27.	vi. 66-71.
LVII.	Masíh ke chihre ká mubaddal honá	xvii. 1-13.	ix. 2-13.	— 28-36.	
LVIII.	Masíh ká díwáne ko achchhá karná	— 14-21.	— 14-29.	— 37-45.	
LIX.	Farotaní kí nasíhat	xviii. 1-4.	ix 33-37.	— 46-48.	
LX.	Khímon kí 'Íd				Báb vii.
LXI.	Masíh Yarúsalam ko játá			— 51.	vii. 10.
LXII.	Sattar shágirdon ko rawáná karná			x. 1-24.	
LXIII.	Ek zániya ká ahwál				Báb viii.
LXIV.	Andhe ká bínái páná				Báb ix.
LXV.	Masíh nek chaupán hai				x. 1-21.
LXVI.	Munáját se fawáid			xi. 1-13.	

		Matí.	Marqus.	Lúqá.	Yúhanná.
LXVII.	Riyákárí o tam'a ík bábat	...	...	Báb xii.	...
LXVIII.	Tauba kí tákíd	...	...	xiii. 1–9.	...
LXIX.	Haikal ke makhsús karne kí 'íd	...	...	— 22.	...
LXX.	Tang darwáze ká ahwál	...	...	— 23–30.	...
LXXI.	Ek jalandharí maríz ká sihhat páná; Shádí ke jashn ká ahwál	...	...	Báb xiv.	...
LXXII.	Gum-shuda bherí, aur khoí húí dirham, aur musrif bete ká ahwál	...	...	Báb xv.	...
LXXIII.	Be-ímán kárinda aur daulatmand 'aiyásh ká ahwál	...	...	Báb xvi.	...
LXXIV.	Mutafarriq nasíhaten aur das korhíon ká ahwál	...	...	Báb xvii.	...
LXXV.	Be-insáf qází aur Farísí, aur khirájgír ká ahwal	...	...	xviii. 1–14.	...
LXXVI.	Tiláq kí bábat	xix. 1–12.	x. 1–12.	...	...
LXXVII.	Masíh ke pás atfál ko le áná	xix. 13–15.	— 13–16.	— 15–17.	...
LXXVIII.	Daulatmand amír-záda ká ahwál	— 16–30.	— 17–31.	— 18–30.	...
LXXIX.	Angúristán ke mazdúron ká ahwál	xx. 1–16.	...	...	...
LXXX.	La'zar ká bímárí men mubtalá honá	...	...	...	xi. 1–16.
LXXXI.	Masíh apní maut kí peshíngoí kartá	xx. 17–19.	x. 32–34.	— 31–34.	...
LXXXII.	Zabadí ke beton kí darkhwást	— 20–28.	— 35–45.	...	...
LXXXIII.	Ná-bíná ká bíná honá; Zakí ká muríd honá, ma'a ek tamsíl ke	— 29–34.	— 46–52.	— 35–43. xix. 1–27.	...
LXXXIV.	La'zar ko phir zinda karne ká ahwál	...	...	...	xi. 17–46.
LXXXV.	Mariyam Masíh par 'itr dáltí	xxvi. 6–13.	xiv. 3–9.	...	xii. 1–11.

		Matí.	Marqus.	Lúqá.	Yúhanná.
LXXXVI.	Yarúsalam men Masíh ká dákhil honá	xxi. 1–16.	xi. 1–11.	xix. 28–44.	xii. 12–19.
LXXXVII.	Masíh ke sáth chand ahl i Yúnán kí muláqát	. . .	. .	. . .	— 20–22.
LXXXVIII.	Be-bar darakht i anjír par la'nat kahná	xxi. 17–22.	xi. 12–26.	. .	. . .
LXXXIX.	Masíh ke ikhtiyár se i'atiráz ká honá	— 23–27.	— 27–33.	xx. 1–8.	. .
XC.	Do beton kí tamsíl . . .	— 28–32.	. . .	. .	. . .
XCI.	Angúristán ko kiráya par dená, .	— 33–46.	xii. 1–12.	— 9–19.	. .
XCII.	Shádí ke jashn ká ahwál .	xxii. 1–14.	. .	xiv. 16–24.	. . .
XCIII.	Khiráj dene aur Faqíhon aur Farísíon kí bábat	— 15–46.	— 13–37.	xx. 19–40.	. .
XCIV.	Farísíon aur Faqíhon ko mulzim thahráná aur dhamkí dená .	. .	— 38–40.	— 45–47.	. . .
XCV.	Bewa aur us ke adhele ká ahwál	. . .	— 41–44.	xxi. 1–4.	. .
XCVI.	Masíh Yarúsalam ke gárat hone kí peshíngoí kartá . . .	Báb xxiv.	Báb xiii.	— 5–36.	. . .
XCVII.	Bákiron aur mál ke toron kí tamsílát aur ákhirí 'adálat kí khabar .	Báb xxv.	. .	. . .	. .
XCVIII.	Masíh apne shágirdon ke pánwon ko dhotá	. .	. . .	. .	Báb xiii.
XCIX.	'Íd ke liye taiyárí karní . .	xxvi. 17–19.	xiv. 12–16.	xxii. 7–13.	. .
C.	Masíh 'Ashá e Rabbání ke dastúr ko muqarrar kartá . . .	— 20–30.	— 17–26.	— 14–20.	. . .
CI.	Shágirdon ke liye Masíh kí tasallí-bakhsh nasíhaten . . .	. . .	. .	. . .	xiv. xv. xvi.
CII.	Az ráh i shafá'at Masíh kí munájat	. .	. . .	. .	Báb xvii.

	Matí.	Marqus.	Lúqá.	Yúhanná.
CIII. Shágirdon ke liye Masíh kí tákíd	xxvi. 31–35.	xiv. 27–31.	xxii. 22–29.	. .
CIV. Bág men Masíh kí jánkandaní kí hálat	— 36–46.	— 32–42.	— 40–46.	xviii. 1, 2.
CV. Masíh kí giriftárí . . .	— 47–56.	— 43–52.	— 47–53.	— 3–11.
CVI. Masíh par nálish honí . .	— 57–68.	— 53–65.	— 54–65.	— 12–24.
CVII. Patras Masíh se inkár kartá .	— 69–75.	— 66–72.	— 55–62.	— 17–27.
CVIII. Masíh ká Sadr i 'Adálat o Pilátus o Hirodís ke rúbarú honá . .	xxvii. 1–14.	xv. 1–5.	— 66–71. xxiii. 1–12.	— 28–38.
CIX. Pilátús Masíh par fatwá detá .	— 15–26.	— 6–15.	— 13–25.	xviii. 39, 40 xix. 1–26.
CX. Yahúdáh apne gunáh se betáb hokar, apne taín phánsí detá . .	— 3–10.	. . .	. .	. . .
CXI. Masíh maslúb hotá . . .	— 31–56.	— 20–41.	xxiii. 26–49.	— 16–37.
CXII. Masíh ká dafan honá . . .	— 57–61.	— 42–47.	— 50–56.	— 38–42.
CXIII. Masíh ká murdon men se jí uṭhná	xxviii. 1–8.	xvi. 1–8.	xxiv. 1–12.	xx. 1–10.
CXIV. Shágirdon par Masíh ká zinda záhir honá	— 9, 10.	— 9–14.	— 13–48.	— 11–20.
CXV. Masíh ká daryá e Jalíl ke kanáre par záhir honá, aur Patras ke sáth guftogú karná, ...	. . .	. .	. . .	Báb xxi.
CXVI. Masíh apne rasúlon ko hukm dekar khud ásmán par charh gayá .	— 16–20.	xvi. 15–20.	xxiv. 49–53.	. . .

Pánchwán Báb.—Nae 'Ahdnáme kí kitábon kí fihrist, qaid i zamáne ke sáth.

Pák kitáb ke parhnewálon ke liye, us ke mutafarriq sahífon ke likhne ke waqt aur mauq'a se ágáh honá bahut mufíd hai. Nayá 'Ahdnáma Yúnání zubán men likhá gayá: magar ba'ze gumán karte, ki Matí kí Injíl 'Ibrání men bhí húí. Injíl ke alag sahífon ke marqúm hone ke 'ain sál kí bábat mufassir qadre mukhtalif-ur-ráe hain. Fihrist i zail, Nae 'Ahdnámon kí kitábon ke afzal tafsír karnewálon kí ráe ke mutábiq, taiyár kí gaí.

Nám i Sahífa.	*Nám i musannif.*	*Maqám i Tasníf.*	*Ashkhás i zail ke wáste.*	*San i Isawí.*
Matí kí Injíl 'Ibrání men	Matí........	Yahúdia...	'Ibrání 'Isái....	38
Yúnání men	Aizan......	Aizan.......	Gair qaum-wále 'Isái	60
1 Tassal. ko.....	Púlus.......	Qurintus..	Aizan............	52
2 Tassal. ko.....	Aizan.......	Aizan......	Aizan............	52
Galatíon ko......	Aizan......	Aizan......	Aizan	53
1 Qurintíon ko.	Aizan.......	Afsus......	Aizan	57
Rúmíon ko......	Aizan.......	Qurintus..	Aizan	58
2 Qurintíon ko	Aizan.......	Maqadúnia	Aizan...........	58
Ya'qúb..........	Ya'qúb....	Yahúdia...	Qaum i Yahúd	61
Marqus kí Injíl	Marqus....	Rúm.......	Gair qaum-wále 'Isái	61
Afsíon ko.......	Púlus.......	Aizan......	Aizan............	61
Filippíon ko....	Aizan......	Aizan......	Aizan............	62
Qulussíon ko...	Aizan......	Aizan......	Aizan............	62
Filímon ko......	Aizan......	Aizan......	Filímon..........	63
'Ibráníon ko....	Aizan......	Italí........	'Ibrání 'Isái....	63
Lúqá kí Injíl...	Lúqá.......	Yúnán....	Theofilus o gair qaum-wále 'Isái	63
A'amál..........	Aizan......	Aizan......	Aizan............	64
1 Timtáus ko...	Púlus......	Maqadúniá	Timtáus.........	64

Nám i Sahífa.	*Nám i Musannif.*	*Maqám i Tasníf.*	*Ashkhás i zail ke wáste.*	*San i 'Isawí.*
Títús ko......	Púlus	Maqdúniya	Títús........	64
1 Patrus......	Patrus....	Bábul	Sab ke liye ..	64
Yahúdáh	Yahúdáh..	Ná-ma'lúm	Aizan	65
2 Patrus......	Patrus....	Bábul yá Rúm....	Aizan	65
2 Timtáús ko..	Púlus.....	Rúm......	Timtáús	65
1 Yúhanná ...	Yúhanná..	Afasus	Sab ke liye ...	68
2 Yúhanná ...	Aizan	Aizan.....	Barguzída Bíbí	69
3 Yúhanná ...	Aizan	Aizan	Gaius........	69
Mukáshafát...	Aizan	Patmus ...	Sab ke liye ...	97
Yúh. kí Injíl..	Aizan	Afasus	Aizan........	98

Chhaṭhwán Báb.—Masíh ke mu'ajizon ke bayán men.

Mu'ajize, Khudá ke muta'aiyan khádimon ke siwá, kisú se hargiz dikhláe na gae. Hamáre Naját-dihinda ke mu'ajize, us ká Khudá kí taraf se rasúl honá, barí roshní ke sáth sábit karte hain; we hargiz us ke kháss fáida ke wáste nahín, balki kamál khair-khwáhí se musíbat-zadon kí madad ke liye dikhláe gae: aur us ne, bilá-i'ánat mu'ajize dikhlákar, apní be-intihá qudrat ko sábit kiyá: we aise mu'ajize the, ki koí muta'assib yá bahána-sáz un ká qasd nahín kar saktá: aur wuh hargiz is kí jur,at na kartá, ki andhe se kahe, 'Apní bínáí pá; aur bahre se, ki Sun; aur gúnge se, ki Bol; aur murde se, ki Uṭh; yá samundar kí tund lahron se, ki Tham jáo,' tá na ho ki wuh apne maqsad ko bigáre: lekin hamáre Khudáwand ne yih sab kám kiye. Záhir hai, ki us kí karámát men se thorí ká Injílon men bayán húá hai. Zail men Masíh ke sirf mashhúrtar mu'ajizát kí fihrist likhí játí hai:—

Mu'ajize.	*Maqám.*	*Mazkúr.*	
Pání ko mai banáná . .	Káná . .	Yúh. ii.	1-11.
Kafarnáhum ke ek amír ke beṭe ko changá karná .	Aizan .	—— iv.	46-54.
Machhlíon ká 'ajíb kasrat se jál men paṛná . . .	Daryá e Jalíl	Lúqá v.	1-11.
Ek shakhs par se nápák rúh ko dúr karná . .	Kafarnáhum	Marqus i.	22-28.
Patrus kí sás ko tap se shifá dená	Aizan . .	—— —	30-31.
Bahutere mu'ajize . .	Jalíl. .	—— —	32-34.
Korhí ko pák karná . .	Kafarnáhum	—— —	40-45.
Súbadár ke gulám ko sihhat bakhshná . . .	Aizan . .	Matí viii.	5-13.
Bahuton ko shifá dená .	Jalíl .	Lúqá vi.	17-19.
Bewa ke beṭe ko zinda karná	Nain . .	—— vii.	11-17.
Ándhí ko ḍánṭkar mauqúf karná	Daryá e Jalíl	Matí viii.	23-27.
Gargasíon ke do díwánon par se nápák rúhon ko utárná	Gargasá .	—— —	28-34.
Ek jholá máre húe ko changá karná	Kafarnáhum	—— ix.	1-8.
Jáirus kí beṭí ko jilá dená	Aizan . .	—— —	18-26.
Do andhon ko bináí bakhshná	Aizan .	—— —	27-31.
Ek gúnge díwána ko changá karná	Aizan . .	—— —	32, 33.
Bahuton ko shifá dená .	Jalíl . .	—— —	35.
Ek 'aurat se istiháza ke marz ko dúr karná . . .	Kafarnáhum	Lúqá viii.	43-48.
Bait-i-Hasdá par ek bímár nátawán ko changá karná.	Yarúsalam .	Yúhanná v.	1-9.
Ek ádmí ke súkhe húe háth ko tázagí bakhshná. .	Yahúdiya.	Matí xii.	10-13.
Ek andhe gúnge díwáne ko shifá dená . . .	Kafarnáhum	Matí xii.	22, 23.
Pánch hazár ádmíon ko khiláná	Dikápulis .	—— xiv.	15-21.
Bahut ádmíon ko sihhat bakhshná . . .	Jalíl. .	Marq. vi.	55, 56.
Kana'ání 'aurat kí beṭí ko shifá dená . . .	Súr ke muttasil . .	Matí xiv.	22-32.
Yisú' ká samundar par chalná	Jalíl .	—— xv.	23-28.
Ek bahre gúnge ko changá karná	Dikápulis .	Marq. vii.	31-37.
Bahut logon ko shifá den	Jalíl. .	Matí xv.	29-31.
Chár hazár ádmíon ko khiláná	Dikápulis .	—— —	32-39.

Mu'ajize.	*Maqám.*	*Mazkúr*
Ek andhe kí ánkhen kholná	Bait-Saidá	Marq. viii. 22–26.
Ek siṛí laṛke par se deo ko dúr karná . . .	Koh i Tabúr	Matí xvii. 14–21.
Adá e ḳhiráj ke liye ek mu'ajiza dikhláná. . .	Daryá e Jalíl	—— — 24–27.
Janam ke ek andhe ko bínáí bakhshná . . .	Yarúsalam	Yúhanná ix.
Aṭhárah baras kí kubrí 'aurat ko sídhá karná . .	Jalíl. .	Lúqá xiii. 11–17.
Jalandhar ke ek maríz ko changá karná . .	Aizan . .	—— xiv. 1–6.
Das koṛhíon ko sihhat bakhshná	Sámariya	—— xvii. 11–19.
La'azar ko qabr men se zinda nikálná . . .	Bait'aniyá	Yúhanná xi.
Do andhon ko bínáí bakhshná	Iríhá . .	Matí xx. 30–34.
Bahuton ko shifá dená .	Yarúsalam .	—— xxi. 14.
Anjír ke daraḳht ko sukhláná	Koh i Zaitún	Matí xxii. 18–21.
Malkús ke kán ko changá karná	Gatsemane	Lúqá xxii. 50, 51.
Machhlíon ká 'ajíb kasrat se shikár honá . .	Daryá e Jalíl	Yúhan. xxi. 1–14.

SÁTWÁN BÁB.—YISÚ' MASÍH KÍ TAMSÍLÁT KE ZIKR MEN.

Tamsílen misálwálí nasíhaten hain, jo maḳhlúqát ḳhwáh tawáríḳh ke kisí haqíqí yá záhirí bát se láí játín. Mamálik i Asia ke mu'allimán, aksar auqát, unhen, ná-pasand nasíhaten dete waqt, kám men láte the, táki jab tamsíl ká mufassal bayán ho, to nasíhat se dil par ziyáda tásír ho jáwe. Hamárá Naját-dihinda inhen beshtar auqát is bá'is isti'amál men látá thá, ki we us ke sunnewálon ke dilí hál ke 'ain muwáfiq, aur un par tásír karne ke láiq thín; aur 'aláwa is ke wuh un ke wasíle se apne tain Kátibon aur Farísíon kí saḳht bad-ḳhwáhí se mahfúz rakhtá thá.

Hamáre Ḳhudáwand ká Ḳhudá kí taraf se ustád hokar

áná, us kí tamsílon se sábit hotá hai; kyúnki un sabhon men insán ke dil se us kí kámil wáqifíyat záhir hotí: aur un men 'álí mazmún kí ráen aur bulandtar dánáí 'umda 'ibárat ke sáth mundaraj hain. khusúsan, Nek Sámarí; aur Musrif Beṭe; aur Daulatmand o La'azar; Farísí o Khiráj-gír; aur Das Kunwárion kí tamsílen, ziyáda liház ke láiq hain.

Tamsílát.	*Maqám.*	*Mazkúr.*		
Kisán kí	Kafarnáhum	Matí xiii.	1–23.
Karwe dáne kí . . .	Kafarnáhum	Matí xiii.	24–30. 36–43.
Bíj ke ba-tadríj baṛhne kí	Aizan . .	Mar. iv.	26–29.
Ráí ke dáne kí . . .	Aizan .	Matí xiii.	31, 32.
Khamír kí . . .	Aizan . .	—— —	33.
Khet men khazána milne kí	Kafarnáhum	—— —	44.
Besh-qímat motí kí . .	Aizan .	—— —	45, 46.
Daryá men jál dálne kí .	Aizan . .	—— —	47–50.
Do qarzdáron kí . . .	Aizan .	Lúqá vii.	36–50.
Be-rahm naukar kí . .	Aizan . .	Matí xviii.	23–35.
Nek Sámarí kí . . .	Iríhá .	Lúqá x.	25–37.
Nádán daulatmand kí .	Jalíl . .	—— xii.	16–21.
Naukaron kí jo apne khá-wind kí ráh dekhte hain	Aizan .	—— —	35–48.
Anjír ke be-mewa darakht kí	Aizan . .	—— xiii.	6–9.
Gum húí bheṛ kí . .	Aizan .	—— xv.	3–7.
Khoí húí dirham kí. .	Aizan . .	—— —	8–10.
Musrif Beṭe kí . . .	Aizan .	—— —	11–32.
Be-wafá mukhtár kí .	Aizan . .	—— xvi.	1–12.
Ek daulatmand aur La'azar kí	Aizan .	—— —	19–31.
Be-insáf qází kí . .	Peræa . .	—— xviii.	8.
Farísí aur mahsúl lenewále kí	Aizan .	—— —	9–14.
Angúristán ke mazdúron kí	Aizan . .	Matí xx.	1–14.
Rúpayon kí, jo byohár ke liye sompe gaye . .	Iríhá .	Lúqá xix.	12–27.
Do beton kí	Yarúsalam	Matí xxi.	28–32.
Angúristán kí . . .	Aizan . .	—— —	33–46.
Biyáhwálí ziyáfat kí .	Aizan .	—— xxii.	1–14.
Das Kunwárion kí . .	Aizan . .	—— xxv.	1–13.
Rúpayon ke Toṛon kí .	Aizan .	—— —	14–30.
Bheṛon aur bakríon kí .	Aizan . .	—— —	31–46.
Sachche angúrí darakht kí	Aizan .	Yúh. xv.	1–8.

A'ṬHWÁṈ BÁB.—MASÍH KÍ MASHHÚR NASÍHATOṈ KÍ FIHRIST MEṈ.

Hamáre Naját-dihinda ki kámil dánáí, na sirf us kí tamsílon̲ se, balki us kí nasíhaton̲ se zuhúr pátí hai. Bahut un men̲ se marqúm húín̲; aur we Kalísiyá ke liye ḳhazána ṭhahartí hain̲. Aksar un men̲ se kisí na kisí sarguzasht ke bá'is, jo us ke wa'z karne ke aiyám men̲ wáqi' húín̲, kahí gaín̲; magar wuh apne 'álim dushmanon̲ kí bhí i'atirázon̲ ke dafa' ke wáste hamesha musta'idd thá; aur we log jinhon̲ ne us ko bádsháhat kí ḳhush-ḳhabarí kí manádí karte suná, so us ke 'ilm, aur pákízagí, aur mihrbání se muta'ajjib húe; yahán̲ tak ki un men̲ se ba'zon̲ ne kahá, ki "Hargiz kisí shaḳhs ne is ádmí kí mánind kalám nahín̲ kahá." Masíh kí we nasíhaten̲ jo us ne Niqudemus, aur Sámariya kí 'aurat, aur Pahár̤ par ek guroh ko, aur Rasúlon̲ ko risálat par maḳhsús karne ke waqt, anr Bág i Gatsemane men̲ apne taklíf uṭháne se pashtar, dín̲, sháyad ziyáda dil-chasp ma'lúm den̲gí.

Nasíhaten̲.	*Maqám.*	*Mazkúr.*	
Niqudemus ke sáth guftogú	Yarúsalam	Yúh.	iii. 1–21.
Sámarí 'aurat ke sáth guftugú	Súkár .	——	iv. 1–42.
'Ibádat-ḳhána men̲ wa'z .	Násara. .	Lúqá	iv. 16–31.
Pahár̤wálí nasíhat . .	Aizan .	Matí	v, vi, vii.
Bárah rasúlon̲ ke liye risálat kí nasíhat	Jalíl . .	——	x.
Qorázín wagaira par dhamkíán̲	Aizan .	——	xi. 20–24.
Bait-Hasdá ke ek ná-tawán ke changá hone kí bábat bát-chít	Yarúsalam	Yúh.	v.
Us ke shágirdon̲ ke roz i sabt ko bálen̲ tor̤ne kí bábat guftugú . . .	Yahúdiya . .	Matí	xii. 1–8.
Bálzabúb kí madad se dewon̲ ke nikálne ke ilzám kí tardíd	Kafarnáhum	Matí	xii. 22–37.
Ẕindagí kí roṭí kí bábat nasíhat	Aizan .	Yúh.	vi.

Tamsílát.	*Maqám.*	*Mazkúr*
Dil kí pákízagí ke báb men nasíhat	Aizan .	. Matí xv. 1-20.
Bezár karne yá hone kí mumána'at, aur taqsíron ke mu'áf karne kí nasíhat	Aizan .	——xviii.
Khaimon kí 'Íd ke waqt kí nasíhat . . .	Yarúsalam	Yúh. vii.
Zániya 'aurat kí bábat nasíhat	Aizán .	. —— viii. 1-11.
Bheron kí bábat . . .	Aizan .	—— x.
Márthá aur Mariyam ke sáth guftugú . . .	Bait'auiya .	—— xi. 21-41.
Faqíhon aur Farísíon par malámat	Peræa .	Lúqá xi. 37-45.
Farotaní aur dánishmandí kí bábat	Jalíl .	. —— xiv. 7-14.
Ásman par pahunchne kí ráh ká bayán	Peræa .	Matí xix. 16-30.
Masíh ká apní áyanda taklíf kí khabar dení . ,	Yarúsalam	—— xx. 17-19.
Farísíon ke haqq men malámat kí báten . . .	Aizan .	. —— xxiii.
Yarúsalam ke gárat hone kí peshíngoí . . .	Aizan .	—— xxiv.
Shágirdon ko tasallí dení	Aizan .	. Yúh. xiv.-xvi.
Gatsamaní kí taraf jáne ke waqt kí bát-chít . .	Aizan .	Matí xxvi. 31-36.
Apne jí thne ke ba'd Patrus ke sáth guftugú . .	Jalíl .	. Yúh. xxi. 5-22.
Ásmán par jáne se peshtar shágirdon se guftugú . .	Koh i Zaitún	Matí xxviii. 16-20. Lúqá xxiv. 50-53.

NAWÁN BÁB.—YAHÚDÍON KE MUTAFARRIQ TARÍQON KE BAYÁN MEN.

Bábul kí asírí ke ba'd Yahúdíon men do taríqon jári húín. Ek wuh thí, jis ke log, riwáyat ká i'atibár na karke, faqat Pák Kitáb ke hukm ke táb'i the, balki sári sharí'at ke mánne ká da'wa karke, apne taín Sádiqín, ya'ne Rástbáz kahte the. In men se Sámarí aur Sádúqí nikle. Dúsrí tariq wuh thí, jis ke pairau, Pák Kitáb ke siwá, buzurgon

kí riwáyaton ke mu'ataqid the, aur we apne tain auron se ziyáda pákíza jánkar, Ḳhásidim, ya'ne Díndár kahte the. In men se Farísí aur Esseni nikle.

1.—Ibtidá men Sámarí chand but-parast log the, jinhen Sháh i Asúr ne, Isráel ke bárah firqon ke 'iwaz, Sámaríon kí bastíon men basáyá. Pahle pahl we apní but-parastí ke bá'is sheron se satáe gae; lekin jab Sháh i Asúr ko yih ḳhabar pahunchí, tab us ne Isráelí asíron men se ek káhin un ke pás bhejwáyá, ki wuh unhen Ḳhudá kí sharí'at síkhláwe. "So we YAHOWÁH se bhí ḍarte the, aur unhon ne apne liye kamzát logon men se leke únche makánon ko káhin banáe; so we un ke liye únche makánon par ke but-ḳhánon men qurbáníán guzránte the; aur apne buton ko bhí un logon ke taur par, jinhen we wahán se asír karke le gae, parastish karte the." 2 Salátín xvii. 32, 33.

Us ke ba'd we kuchh kuchh árásta húe: we sirf Músá kí Tauret ko mánte, aur Gerizzím pahár par ek haikal banákar, Isráel ke Ḳhudá ki 'ibádat karte the. Súkár kí 'aurat kí guftogú se, jis ká zikr Yúhanná ke chauthe báb men hai, daryáft hotá hai, ki we log kuchh Masíh ke hál se muttal'i aur us ke áne ke muntazir the.

2.—Sádúqí ek guna mulhid the. Un ko yih ḳhitáb un ke sar-guroh Sádúq se, jo San 280 men Masíh se peshtar thá, milá. Ibtidá men we, sirf buzurgon kí riwáyaton ko is gumán par, ki ilhámí nahín hain radd karte the; magar áḳhir i kár, ek but-parast failsúf Afqúrus náme ke be-dín ḳhiyálon ko qubul karke. Músá ke pánch sahífon ke siwá, sab Pák kitábon se munkir the. Murdon ke jí uṭhne, aur firishton kí hastí, aur insán kí baqá se bhí inkár karte the. Harchand Qádir i Mutlaq kí hastí aur parwardigárí ko mánte, par áḳhirat men jazá o sazá páne ká 'aqída nahín rakhte the. Yúsifas, Yahúdí muarriḳh likhtá hai, ki "We 'adálat ke waqt mujrimon kí saḳht sazá tajwíz karte." Aur phir "Sádúqí, ba-nisbat aur taríqwálon ke, kam, par aksar ashráf aur daulatmand the."

3.—Farísí Yahúdíon men se bará guroh thá, aur agarchi we 'awámm ko bahut haqír jánte the, par apne nazdík aise pákiza the, ki we khiyál karte, ki agar ádmíon se sirf do bihisht men dákhil hon, to zurúr un men ek Farísí hogá. Sharí'at ke aksar mu'allim aur faqíh isí firqe men se the. We 'álimon kí riwáyat ko Khudá ke kalám ke qaríb jánte, balki ba'z auqát us se ziyáda mánte the. We apne adá e faráiz aur 'ibádat par áp ko Khudá kí razámandí ke láiq samajhte, aur apne nek a'amál par bahut fakhr karte the. Isí sabab se hamáre Khudáwand Masíh ne un kí bábat thík farmáyá, ki we bare makkár hain, aur mahsúl lenewále aur kasbíon kí nisbat bhí, Khudá kí bádsháhat se dúr.

4.—Essení ek Yahúdí taríq thí, jo Farísíon se niklí, par us ke pairau un kí nisbat ziyáda parhezgár aur be-ríyá the. Agarchi hamáre Naját-dihinda ne aur firqon ko bárhá malámat kí, par in kí malámat karne ká mazkúr us ke kalám men páyá nahín játá; balki Naye 'Ahd-náma ke sahífon men kahín in ká zikr saríh dekhne men nahín átá. Gáliban is ká yih sabab hogá, ki we Rúmí záhidon kí tarz par wíránon men gosha-nishín rahte, aur haikal aur 'ibádat-khánon men kamtar áte the. Bahut log kahte hain, ki Yúhanná Baptisma-denewálá un ke sáth rahtá thá. We dunyá e áyanda kí khushí ko muntazir the, par jism ke jí uthne kí bábat shubha rakhte the. We aksar shádí nahín karte, aur garíbon ke larkon ko parwarish karke unhen apne 'aqáid sikhláte the, aur jo un ke sáth rahne kí khwáhish rakhte the, un ká tín sál tak imtihán lete the, aur jab we un men shámil húe, tab yih wa'da un se lete the, ki ham Khudá kí 'ibádat aur sadáqat karenge, aur apne díní bhed apne sáthíon se na chhipáwenge, aur gairon par, apní ján bacháne ke wáste bhí, hargiz záhir na karenge. We daulat ko náchíz, aur apná mál 'ámm samajhte, aur bahut parhezgár, aur sab ham-ta'ám, aur libás i sáda rakhte the.

5.—Yahúdíon men jo Faqíh the, so khláss taríq par na the, par Pak kitábon ke likhnewále, aur ashgál i 'ilmí men masrúf, aur sharí'at ke sharh karnewále, aur logon ke mu'allim the.

6.—Herodí, umúr i mulkí ke pairau the, aur Herodís aur us ke murabbí Rúmíon kí razámandí ke wáste, but-parastí ke kaí rusúmát ko mánte the.

7.—Jalílí yá Jalúní, záhirá, Yahúdíon men umúr i mulkí men ek fasádí guroh the. Un ká pahlá sar-guroh Yahúdáh Jalílí thá. A'amál v. 37.

8.—Libertíní, (A'amál vi. 9.) we kháss Yahúdí yá Yahúdí muríd the, jinhon ne Rúmí hone ká rutba páyá thá, aur Yarúsalam men un ká ek kháss 'ibádat-khána thá.

DASWÁN BÁB.—UN BID'ATON AUR TARÍQON KE BAYÁN MEN, JO NAYE 'AHD-NÁMA MEN MAZKÚR HAIN.

Injíl ke har ek parhnewále ko ma'lúm hai ki, rasúlon ke aiyám men, 'Ísáí jamá'aton ke darmiyán kaí muzirr bid'aten barpá húín. Chunánchi ba'ze 'Ísáí mu'allim, jo Yahúdí mazhab ká pás karte the, cháhte the, ki Músá ke rusúmát ko Injíl ke rusúmát men shámil karen. Kaí aur bid'aten but-paraston ke jhúthe failsúfon se niklín, jin ko rasúl be-húda fareb kahtá hai, Qulus. ii. 8. In 'aqáid i but-parast ká mufassal bayán karná be-fáida aur ná-qábil i tahrír hai; par albatta un ke bare 'aqídon ká mukhtasar zikr karná zarúr hai.

1.—Niqolátí, Khudá-shinásí ká da'wá rakhte, lekin nekí ke farz se munkir the; kyúnki we but-paraston kí qurbáníon men sharík hote, aur shahwat-parast the, aur aisí chál se 'Ísáí mazhab kí bad-námí, aur un kí ján kí halákat karte the. Ba'ze samajhte hain, ki in logon ká sar-guroh wuh Niqolás thá, jis ká zikr Aa'mál vi. báb men páyá játá,

lekin us maqám par us kí díndárí kí barí ta'rif hai, aur kahín is bát kí dálil nahín miltí, ki wuh Injíl kí aslí ta'-lím se kanára-kash húá ho.

2. Masíh ke mukhálif, jin ká zikr 1 Yúhanná ii. 18 men páyá játá;—we chand gumráh mu'allim the, jin ke 'aqáid Injíl kí ta'lím se mahz barkhiláf the. We ek shakhs Ebiyún ke nám se Ebiyúní, aur ek Qurintus ke nám se Qurinthí, aur ek Yúnání lafz *gnosis* se, jis kí ma'ne wáqi-fiyat hai, Gnostik kahláte the. Kahte hain ki Shama'ún jádúgar jís ká zikr A'amál viii. 9—24 men páyá játá hai, un jhuthí ta'alímon ká báni thá. Sáf daryáft nahín hotá hai, ki in jhúthe mu'allimon ne kis tarah kí ta'lím dí; ba'-zon ne Yisú' aur Masíh men kuchh farq bayán kiyá, aur ba'ze hamáre Khudáwand kí ulúhiyat aur ba'ze us kí insáníyat se inkár karte, aur ba'ze us ke kafáre se munkir hote, aur ye sab ke sab us kí pák nasíhaton ko nahín mánte the. Un ke muzirr wáhiyát ke radd aur nest karne ke wáste Yúhanná rasúl ne ilhám se apní Injíl aur tín maktúb likh-kar Masíh kí púrí ulúhiyat aur haqíqí insáníyat aur kafára kí qurbání kí gawáhi dí.

3. Stoiqí, (A'amál xvii. 18.) but-parast failsúf the, aur is firqe ká bání Zino thá, jo Masíh se San 350 men masrúf i ta'alím o ta'allum rahá. We khushí aur ranj se be-parwá rahne ká da'wá rakhkar kahte the, ki yih sab báten ek 'ámil taqdír ke ikhtiyár men hain, ki wuh sab dewton ki khwáhish se báhir hai.

4 Afqúrius, ek Atení Afqúrus náme ke, jo Masíh se San 300 peshtar men mashhúr thá, pairau the. Un ke 'aqáid Stoiqíon ke 'aqáid se mahz barkhiláf the: ya'ne we sab báton ko ittifáqí na taqdírí jánte, aur 'aish-koshí ko sab se bihtar samajhte the. Ba'ze albatta the, jo us khushí ko qubúl karte, jo 'ilm o hunar ke charche se hotí, par un men se aksar 'aiyáshí men mashgúl rahe.

Gyárahwán Báb.—Pák Kitáb kí un peshíngoíon ká bayán jo kámil ho chukín.

Jo peshíngoíán ki Pák kitáb men mundaraj hain, so us ke ásmání wahí hone par bahut wázih aur mazbút dalílen láti hain. "Khudá ko shurú' se apne sab kám ma'lúm hain" A'amál xv. 18. Sirf wuhí is qábil hai, ki honewálí báton kí haqíqat aur yaqín záhir kare. Pas sirf wuh wujúd be-páyán ya'ne Qádir i Mutlaq Khudá, jis ká kháss haqq hai ki "'Ibtidá se intihá ko bayán kare," (Yas'aiyáh xlvi. 10.) Nabúwat karáne par qádir hai, kyúnki "nabúwat kí bát ádmí kí khwáhish se kabhí nahín húi: balki Khudá ke muqaddas log Rúh i Quds ke bulwáe bolte the," 2 Patrus i. 21. Peshíngoín ke púre hone se jo dalíl, ki Pák kitáb ke ilhám i Iláhí se hone par nikaltí hai, so na sirf munkir ko barham darham kartí, balki Yisú' Masíh ke muríd ko nasíhat aur tasallí bakhshtí hai.

Khudá ne mihrbání kí ráh se har zamáne ke logon ko apní sachái kí dalíl i káfí 'ináyat kí hai; fil-haqíqat, mu'ajize, agle zamánon ke logon ke liye, jinhon ne un ko dekhá, ilhám kí bábat mazbút-tar dalíl thahre, aur peshíngoíán, ákhirí zamánon ke ádmíon ke wáste jo un ká takmila dekhte hain, ilhám kí mazbút-tar daláil bakhshtí hain.

Pák Kitáb kí peshíngoíán bahut se ashkhás aur mutafarriq qaumon, aur wasí' mulkon, aur áyanda zamánon kí bábat likhí hain, magar we sab ke sab ek mubárak shakhs ya'ne hamáre Khudáwand aur Naját-dihinda Yisú' Masíh kí sifaton, aur 'uhdon, aur khidmat, aur abadí bádsháhat se, 'iláqa rakhtín. Chunánchi Yisú' ne jí uthne ke ba'd apne rasúlon ko farmáyá ki "zarúr hai, ki sab kuchh jo Músá kí Tauret, aur Nabíon ke sahífon, aur Zabúr men us kí bábat likhá hai purá ho." Lúqá xxiv. 27, 44. Isí tarah Patrus rasúl kahtá hai, ki "Sab nabí us par gawáhí dete hain," A'amál x. 43, aur firishta ne bhí Yúhanná rasúl ko yúnhín kahá, ki "Gawáhí jo Yisú' par hai, nubúwat kí rúh hai." Mukáshafát ix. 10.

Pahlí fasl. Peshingoíáṇ, jo Yasú' Masíh kí bábat haiṇ.

Anbiyá ilhám se Masíh ke áne kí peshíngoí karke us ke haqq meṉ aise pur-ma'ní nám isti'amál meṉ láe, jin se us ke 'uhda i shafá'at kí 'izzat o zarúrat sábiq Nizámoṉ ke aiyám meṉ Puráne 'Ahd-náme ke áḳhirí nabí Malákí ke waqt tak barábar ziyádatar safái se záhir hotí gaí. Hamáre Iláhí Naját-dihinda ke ba'ze nám aur ḳhitáb Puráne 'Ahd-náme se muntaḳhab hoke zail meṉ bayán húe. Bahut aur námoṉ ká zikr ho saktá thá, lekin tasníf i házá ke wáste itná hí mazkúr bataur namúna ke kifáyat kartá hai.

I. *'Aurat kí nasl.*—"Maiṉ tere aur 'aurat ke aur terí nasl aur 'aurat kí nasl ke darmiyán dushmaní ḍálúṉgá, wuh tere sir ko kuchlegí aur tú us kí eṛí ko káṭegá." Paidáish iii. 15.

Aksar 'Isái aur ba'ze Yahúdí mufassirín, Ḳhudá ke is qaul ko jo Ádam aur Hawa ke bargashta hone ke ba'd kahá gayá, ek ánewále Naját-dihinda ki pesh-ḳhabarí jánte haiṉ. Us meṉ yih ḳhabar hai, ki Masíh jins i insán se hogá, ki ḳháss taur par ek 'aurat kí nasl ṭhahregá, ki wuh ek maḳhfí taur par se insán ke gunáh ke bad anjám ko daf'a karegá, aur agarchi us muḳhálif se, jo dunyá meṉ gunáh aur halákat láyá thá, kuchh taklíf uṭháwegá, tau bhí us par baṛí fath ke sáth gálib áwegá.

Naye 'Ahd-náme ká har ek paṛhnewálá daryáft kartá hai, ki yih sab báteṉ Yisú' Masíh meṉ púrí húíṉ, aur bahutere fiqra áyát i mazkúra se ímá rakhte haiṉ. "Ḳhudá ne apne Beṭe ko bhejá; wuh 'aurat se paidá hoke sharí'at ke tábi' húá;" Galatíoṉ iv. 4. "Salámatí ká Ḳhudá Shaitáṉ ko tumháre páṉw tale jald kuchláwegá," Rúmíoṉ xvi. 20. "Jis hálat meṉ laṛke gosht aur ḳhún meṉ sharík haiṉ, waise wuh bhí un meṉ sharík húá, táki maut ke wasíle us ko jis ke pás maut ká zor thá, ya'ne Shaitán ko barbád kare." 'Ibráníoṉ ii. 14. "Ḳhudá ká Beṭá is liye záhir húá

ki Shaitán ke kámon ko nest kare." 1 Yúhanná iii. 8.

II. *Abirahám kí nasl jo dunyá ko barakaten bakhshegí.* —Khudá ne Abirahám se yih wa'da kiyá, ki "Terí nasl se zamín kí sárí qaum barakat páwengí;" Paidáish xxii. 18. Is mihrbání ká wa'da Abirahám se aur Izháq aur Ya'qúb se phir bár bár húá, aur un kí dánist men yih wa'da Masíh se ímá rakhtá thá, ki jis ká sab díndár buzurg Ádam ke waqt se intizár khínchte the. Qadím Yahúdíon ne is wa'da ko Masíh kí nisbat pesh-khabarí samjhá, aur hamáre Khudáwand ne Yahúdíon se Abirahám ke is ímá ká zikr yún kiyá, "Tumhárá báp Abirahám bahut mushtáq thá, ki mere din dekhe; chunánchi us ne dekhá, aur khush húá;" Yúhanná viii. 56. Púlus rasúl is bát ko Masíh se nisbat detá hai;—"Abirahám aur us kí nasl se wa'de kiye gaye; so wuh use nahín kahtá, ki terí naslon ko, jaisá bahuton ke wáste, balki jaisá ek ke wáste kahtá hai, ki terí nasl ko, so wuh Masíh hai." Galatíon iii. 16. Chunánchi har qaum ke sab Masíhí ímándáron ne, Yisú' kí taraf se jo Abirahám kí aulád men sab se baṛá hai, Khudá kí Pák rúh kí hidáyat se, us kí Injíl kí wáqifíyat, aur apne gunáhon kí mu'áfí, aur dilí árám Khudá kí nazdíkí se, khushwaqtí aur abadí jalál kí ummed páí.

III. *Sailá haqqdár aur sulhwálá bádsháh.*—Ya'qúb ne jab apne beṭon ko barakat detá thá, to kahá, "Na sibt Yahúdáh, na 'asá us ke páon men se játá rahegá, jab tak ki Sailá na áwe, aur qaumen us kí farmánbardár howengí;" Paidáish xlix. 10. Aksar Yahúdí aur 'Isáí har zamána men is par muttafiq húe, ki yih peshíngoí Masíh se kináya rakhtí hai. Sailá ke yih ma'ne hain, ahl i sulh yá miláp karnewálá, aur yih Masíh kí dúsrí mashhúr báton se jo Puráne 'Ahd-náma men hain, mutábaqat rakhtí hain. Yas'aiyáh ne us ke ámad kí khabar *salámatí ke badsháh* ke khitáb se dekar kahá hai, ki "Us kí saltanat kí iqbál aur salámatí kí kuchh intihá na hogí;" Yas'aiyáh ix. 6, 7.

Is peshíngoí ke bamújib baní Yahúdáh apne aslí 'aláhida firqa par qáim rahe, hálánki, firqa i Láwí ko chhorkar, Isráelíon ke báqí firqon ne pai dar pai apní asálat ko kho diyá, yahán tak ki un ke darmiyán imtiyáz nahín ho saktá thá; aur baní Yahúdáh, báwujúd inqilábát i saltanat, Masíh ke mujassam hone ke aiyám tak ahl i hukúmat bane rahe. Jyonhín us ká kár i shafá'at nek anjámí ko pahunchá, tyonhín rasúlon kí manádí se gair qaumen Sailá kí farmánbardár hone lagín, aur kalísiyáwálí ni'amaten Masíhíon ko 'ináyat húín. Ákhir Yahúdíon kí hukúmat daf'atan barbád húí, tab báqí Yahúdí, jo us aiyám tak jab ki zamín i mau'úd par qábiz rahe the, qaumon ke darmiyán paráganda húe, aur un kí auládd dín i 'Ísawí o peshíngoíon kí qidámat ke liye zinda gawáh maujúd hain.

IV. *Músá kí mánind ek nabí.*—Músá kí wafát se chand roz peshtar Khudáwand ne use kahá, "Main un ke liye un ke bháíon men se tujh sá ek nabí qáim karúngá, aur apná kalám us ke munh men dálúngá, aur jo kuchh main use farmáúngá, wuh un se kahegá, aur aisá hogá, ki jo koí merí báton ko, jinhen wuh merá nám leke kahegá, na sunegá, to main us se mutálaba karúngá;" Istisná xviii. 18, 19.

Músá Khudá ká nabí tharke qaum i Isráel ká bará riháí denewálá thá, lekin Yahúdí, nabíon yá bádsháhon men se kisí ko, balki Dáúd ko bhí, jo Khudá ke hukm se bádsháhat ke wáste mamsúh húá, aur ilhám se Zabúr-nawís thá, sharí'at dene ká ikhtiyár nahín milá. Yisú' akelá wuh nabí hai, jo Músá kí mánind dín ke liye bandobast ká bání thá, aur peshíngoí i bálá se wázih hotá hai, ki Masíh insán hogá, balki Isráelí, aur bartar darja ká nabí, aur sharí'at denewálá, aur mu'allim hogá, aur Khudá ke huzúr logon ká shafí' jo Yahúdíon ko sab se barí barakaten diláwegá; jis kí náfarmání agar we karen, to un ke bá'is Khudá ká gazab haibatnák tarah se záhir hogá. Músá ne to Khudá ke hukm ke bamújib Isráelíon ke wáste is tarah ke kám kiye; lekin "Wuh rasúl aur sardár káhin, ya'ne Yisú' Ma-

síh, jis ká ham iqrár karte hain, ('Ibráníon ko iii. 1.) is se ziyádatar barakaten de saktá hai."

v. *Bachánewálá jo jítá hai.*—Aiyúb ne apní sakht musíbaton ke darmiyán Masíh ke zuhúr kí pesh-khabarí dekar apne mazbút ímán ká yún hayán kiyá. "Kyúnki mujh ko yaqín hai ki merá naját denewálá zinda hai, aur wuh roz i ákhir zamín par khará hogá; aur har chand mere post ke ba'd merá jism kirm-khurda hogá, lekin main apne gosht men se Khudá ko dekhúngá," Aiyúb xix. 25, 26. Agarchi Aiyúb ne áfaton ke waqt men jo kuchh kahá Rúh ul Quds ke bulwáe bolá, sháyad us ká púrá matlab na samjhá, par us men "Masíh hí rúh thí;" 1 Patrus i. 11. Wuh buzurg, agarchi is dunyá men phir tandurust aur iqbálmand hone kí kam ummed rakhtá thá, tau bhí apná yaqín záhir kartá hai, ki zinda Khudá, jo abadí aur gair mutagaiyar hai, ná-haqq kí malámaton se merí safáí karegá; aur sáre gamon se mujhe bacháwegá, aur áyanda men murdon se jilákar Khudá kí razámandí aur muhabbat se kamál khushwaqtí bakhshegá. Muqaddas Aiyúb ká yih qaul sirf us shakhs kí sifaton aur kámon ke haqq men, "jis par sab nabí gawáhí dete hain," thík átá hai. Jab waqt púrá húá, tab Yisú' Masíh gunáh aur maut se zinda bachánewálá "qiyámat aur zindagí ká mukhtár" záhir húá; jo dúsrí bár 'adálat ke wáste áwegá, jis kí áwáz ko murde sunenge "aur sunke jíenge;" pas aisá samjhá játá hai, ki Aiyúb ká yih kalám ilhám se húá, aur baní Ádam ke akele bachánewále aur munsif kí dúsrí ámad kí peshíngoí hai, jis men hamáre Khudáwand aur Naját-dihinda kí bábat Iláhí khitáb aur sifaten likhí gayín.

vi. *Masíh Khudá ká Betá.*—Zabúron kí kitáb men Masíh kí bábat bahut peshíngoíán hain, chunánchi dúsre Zabúr men likhá hai, "Zamín ke bádsháh sámhná karte hain; aur sardár ápas men KHUDÁWAND ke aur us ke Masíh ke mukhálif mansúba bándhte hain. Yaqínan main ne apne bádsháh ko koh i muqaddas Saihún par bithláyá hai,

main hukm ko záhir karúngá, ki KHUDÁWAND ne, *mere* haqq men farmáyá, Tú merá betá hai, main áj ke din terá báp húá. Beṭe ko chúmo, tá na howe, ki wuh bezár ho aur tum ráh men halák ho, jab us ká qahr ek zarra bhí bharke. Sa'ádatmand we sab, jin ká tawakkul us par hai." Zabúr ii. 2, 6, 7, 12.

Yih Zabúr i 'álí mazmún, jise Dáúd ne Nátan nabí se Sulaimán ke takht Isráel ke já-nishín hone ká yaqín pákar likhá thá, kisí dunyáwí bádsháh ke ahwál se har bát men kámil takmila nahín pátá hai. Rasúlon ke bayán se ma'lúm hotá hai, ki is Zabúr men Masíh kí bádsháhat ká aisá zikr hai, ki báwujúd barí mukhálafat ke wuh gálib hogá, A'amál iv. 25, 28; xiii. 33. Zabúr i mazkúr men Masíh ká yih bayán páyá játá hai, ki wuh aisí khass buland waza' par Khudá ká Betá ṭhahregá, jis ke bá'is sárí makhlúqát ke tasallut ká mustahaqq hogá, ki wuh sare ádamzád se sijda aur muhabbat aur tawakkul aur farmánbardárí ká haqqdár hogá, apne takht ko apne Báp Qádir i Mutlaq ke taqarrur ke mutábiq 'adl o insáf ke bá'is qáim karegá, ki sirf un logon ko jo us ke táb'i men áwen, aur us ke fazl par bharosá rakhen, salámatí aur khushwaqtí hásil howegí. Magar we jo us kí rahmat ko qabúl na karen, us kí be-intihá qudrat se maglúb honge. Naye 'Ahd-náma ke parhnewále khusúsan har ek sachche 'Isáí par wázih hai, ki yih sab báten Yisú' Masíh ibn i Ulláh ke ahwál men púrí húín. Bayán i bálá kí pichhlí bát kháss liház ke láiq hai, ki us se sab ádmíon ko hukm diyá játá, ki we Masíh par aisá díní tawakkul aur díní i'atimád rakhen, jo Pák Kitáb ke bamújib sirf Qádir i Mutlaq aur abadí Khudá par rakhná cháhiye. Chunánchi Naye 'Ahd-náma men hamáre Naját-dihinda Yisú' Masíh kí bábat ádmíon ko inhín báton ká irshád diyá játá hai, aur qadím Yahúdíon ne bhí samjhá ki yih Zabúr Masíh se ishára rakhtá hai.

VII. *Ibn i Adam.—Sárí makhlúqát ká Khudáwand.*

—Dáúd ne Kháliq i Kull-mukhtár kí hamd o saná karke ilhám se yún likhá "Insán kyá hai, ki tú us kí yád kare, aur ádamzád kyá, ki tú us par nigáh kare? Lekin tú firishton se us ko thorá hí kam kartá, aur shán o shaukat ká táj us ke sir par rakhtá hai. Tú us ko apne háth ke kámon par hukúmat bakhshtá; tú sab kuchh us ke qadam ke níche kartá hai." Zabúr viii. 4—6. Púlus rasúl ne ba-mújib ilhám ke is Zabúr ko Masíh se nisbat diyá hai, 'Ibráníon ii. 6—9. Wuh 'Izzat jis kí bábat is maqám par likhá hai, ki Kháliq ne Ádam ko bakhshí, so jab tak Khudá ne Masíh Yisú' náme ádmí ko "Sárí hukúmat, aur ikhtiyár, aur qudrat, aur kháwindí par, aur har ek nám par, jo na sirf is jahán men balki ánewále jahán men bhí liyá jatá hai, buland kiyá: aur sab kuchh us ke páunwon tale kar diyá." (Afsíon i. 21, 22;) tab tak hargiz na sáre ádmíon ko na kisí ek shakhs ko 'ináyat húí thí. Pas fiqra i mazkúr Masíh ke haqq men ek 'umda nabúwatwálá bayán aur gawáh ma'lúm detá hai, ki wuh tamám insán ká sardár aur nayá Ádam thahartá, aur dunyá ká sudhárnewálá aur naját-dihinda hai.

VIII. *Khudá ká Muqaddas.*—Dáúd ne Khudá par apná tawakkul aur abadí zindagí kí ummed bayán karke Rúh ul Quds kí hidáyat se Masíh ke jí uthne kí peshíngoí yún kí, "Merí nigáh hamesha KHUDÁWAND par hai; is liye wuh mere dahne háth hai, mujh ko kabhí jumbish na hogí; isí sabab merá dil bhí khush hai, aur merí shaukat shád, merá jism bhí ummed men chain karegá. Ki tú merí ján ko pátál men rahne na degá, aur tú apne quddús ko sarne na degá." Zabúr xvi. 8—10. Dáktar Kennicott sáhib is zabúr kí bábat likhtá hai, ki is zabúr men nabúwat kí ráh se Masíh ká aisá bayán hai, ki wuh aksar ádmíon kí butparastí se nafrat rakhtá, aur Khudá kí 'izzat ke wáste gairatmand hai, aur is ká kámil yaqín kartá, ki "*Us se peshtar ki merá badan qabr men sarne lage,* murdon se jí uthúngá."

Mumkin hai, ki Dáúd ne is zabúr men apní likhí húí 'ibárat ke púre ma'ne na samjhe honge: lekin aglab, ki

wuh aur gair díndár Yahúdí us ko nubúwat kí bát samajhte the, kyúnki us ke mazámín musannif ke ahwal se púrí mutábaqat nahín rakhte the; 'aláwa is ke Patrus aur Púlus náme rasúl Rúh ul Quds kí hidáyat se sáf kahte hain, ki Dáúd ne us zabúr men sirf Masíh ká zikr kiyá. Chunánchi Patrus ne jab Masíh ke jí uṭhne aur sarfaráz hone par gawáhí dí, to bayán kiyá ki "Dáúd ne is maqám par Masíh ke haqq men yih sab kuchh kahá hai;" phir us ne 'arz kí, ki "Dáúd to múá aur gáṛá bhí gayá, aur áj tak us kí qabr hamáre darmiyán maujúd hai. So is sabab se ki nabí thá, aur jántá thá, ki Ḳhudá ne us se qasam kháí hai, ki main terí nasl se, Masíh ko jism ke rú se záhir karúngá; ki us ke taḳht par baiṭhe; us ne yih pahle se jánkar, Masíh ke jí uṭhne ká zikr kiyá." A'amál ii. 29—31.

Pas Masíh ke inhín nabúwatwále bayán men, us kí ḳhális insáníyat, aur kámil pákízagí, aur Ḳhudá ke nazdík maqbúl hone, aur us ke marne, aur jald jí uṭhkar abadí ḳhushwaqtí aur jalál hásil karne ká, zikr hai. Masíh ká ek ḳháss ḳhitáb, jo is Zabúr men páyá játá, Yahúdíon ke darmiyán ráij húá, kyúnki ek nápák rúh ne bhí ḳhauf aur bad-ḳhwáhí kí ráh se yih ḳhitáb Yisú' ko dekar kahá, "Main tujhe jántá hún, ki tú kaun hai, Ḳhudá ká Quddús." Marqus i. 24.

IX. *Ḳhudá e karím ká firistáda jo gunáh ká kafára karegá.* —Dáúd ne apní saltanat ke darmiyání aiyám men, ilhám se chálíswán zabúr likhá, jis men yih zikr hai, "Zabíha aur hadya ko tú nahín cháhtá: tú ne mere kán khole; chaṛháwe aur ḳhatíyat ká tú tálib nahín. Tab main ne kahá, Dekh, main átá hún, kitáb ke daftar men mere haqq men yih likhá hai, Ai mere Ḳhudá, main terí marzí bajá láne par ḳhush hún; terí sharí'at to mere dil ke bích hai." Zabúr xl. 6—8.

'Ibárat hí se záhir hai, ki yih bayán Dáúd se nahín, balki Masíh ke hál i áyanda se ishára rakhtá hai; aur us maktúb men, jo 'Ibráníon ke nám par likhá, sáf bayán húá, ki yih Zabúr Masíh se ímá rakhtá hai, aur rasúl bayán kartá

hai, ki Láwíwálí qurbáníán bár bár karne se lá-hásil sábit hotí hain. Magar peshíngoí i mazkúra Masíh kí besh-qímat qurbání se kámil húí, chunánchi wuh kahtá hai, "Kyúnki ho nahín saktá, ki bailon aur bakron ká lahú gunáhon ko miṭáwe. Is liye wuh dunyá men áte húe kahtá hai, ki Qurbání aur nazr ko tú ne na cháhá, par mere liye ek badan taiyár kiyá: Sokhtaní qurbání aur un qurbáníon se jo gunáh ke liye hain, tú rází na húá. Tab main ne kahá, ki Dekh, main átá hún, (merí bábat kitáb ke daftar men likhá hai,) táki, ai Khudá, terí marzí bajá láún. Pahle jab kahá, ki Qurbání aur nazr, aur sokhtaní qurbání aur gunáh kí qurbání kí khwáhish tú ne na rakhí, na un se khush húá, aur yihí qurbáníán sharí'at ke muwáfiq guzrání játí hain; Tab us ne kahá, ki Dekh, ai Khudá, main átá hún, ki terí marzí bajá láún. To wuh pahle ko miṭátá, táki dúsre ko sábit kare. Usí marzí se ham Yisú' Masíh ke badan ke ek bár guzránne ke sabab pák húe hain;" 'Ibráníon x. 4—10.

x. *Khudá kí fathyábí aur abad ul ábád musallat rahná.* —Aisá báwar hotá hai, ki Dáúd ne xlv Zabúr us waqt likhá, ki jab Nátan ne us ke beṭe ká takht Isráel par qáim hone ká yaqín diláyá, (1 Tawáríkh xvii. 11—15,) aur us ne ilhám se yún likhá hai, ki "Tú husn men baní Ádam se kahín ziyáda hai; tere honṭhon men fazl biṭáyá gayá hai; isí liye Khudá ne tujh ko abad tak mubárak kiyá. Ai pahlawán, apní talwár hamáil karke apní rán par apní hashmat aur buzurgwárí se laṭká. Terá takht, ai Khudá, abad ul ábád hai, terí saltanat ká 'asá rástí ká 'asá hai, tú sadáqat ká dost aur sharárat ká dushman hai; is sabab Khudá, tere Khudá ne, tujh ko khushí ke tel se tere musáhibon se ziyáda, Masíh kiyá." Zabúr xlv. 2, 3, 6, 7. Is kalám ká ek fiqra Yisú' kí ulúhiyat aur masíhíyat ke subút ke liye 'Ibráníon ke khatt ke pahle báb men sanad láyá gayá, aur jab us ko dúsrí peshíngoíon ke sáth muqábala karte, to záhir hotá hai, ki yih Iláhí Masíh aur us kí zát i 'álí, aur us ke bádsháhí 'uhda ke iqtidár aur fazl, aur gairqaumon ke is naját-dihinda ke ímándár hone ká, nabúwat kí

tamsílí 'ibárat ke sáth, bayán hai. Sátwín aur áṭhwín áyat ḳhususan us kí naját-yáfta kalísiyá Ḳhudáwand Masíh ko haqq men 'ibádat ká ḳhushí-ámez kalám zabán par látí hai, jo zamín aur ásmán ke har muqaddas kí 'aql aur dilí ḳhwáhish se mutábaqat rakhtá hai. Yih bát ya'ne ki 'Terá taḳht ai Ḳhudáwand abad ul ábád hai' so sáre 'álam kí us jamá'at ke kalám se 'ain mutábaqat rakhtí hai, jo baṛí áwáz se kahtí hai, ki "Us ke liye jo taḳht par baiṭhá hai, aur Barra ke liye, barakat, aur 'izzat aur jalál, aur qúwat abad tak hai." Mukáshafát v. 13.

XI. *Ḳhudáwand, wuh gairfání káhin aur zafaryáb hai.*—Qiyás men átá hai, ki Dáúd ne jis waqt XLV Zabúr likhá, usí aiyám men CX Zabúr bhí tasníf kiyá, chunánchi Pák Rúh kí hidáyat se yún likhá, "Ḳhudáwand ne mere Ḳhudáwand ko farmáyá, Tú mere dahne háth baiṭh, jab tak ki main tere dushmanon ko tere pánwon tale kí chaukí karún, Ḳhudáwand ne qasam kháí hai, aur wuh na pachhtáwegá, Tú Malik i Sid, kí saff men abad tak káhin hai." Zabúr cx. 1, 4.

Sab log mánte hain, ki in áyaton men Masíh kí bábat peshíngoí hai. Chunánchi aise hí bayán ke sáth in áyaton ká zikr Naye 'Ahd-náma men mundaraj hai, maslan A'amál ii. 34, 36. 'Ibráníon i. 13; v. 6; vii 17, 21. Hamáre Mubárak Ḳhudáwand ne, hujjatí Farísíon aur sharí'at sikhlánewálon se púchhá, ki "Masíh ke haqq men tumhárá kyá gumán hai? Wuh kis ká beṭá hai? We bole, Dáúd ká." Tab us ne Zabúr i mazkúr se kináya rakhkar un se kahá, "Phir Dáúd Rúh ke baṭáne se kyúnkar use Ḳhudáwand kahtá hai? ki Ḳhudáwand ne mere Ḳhudáwand ko kahá, ki Jab tak main tere dushmanon ko tere pánwon kí chaukí na karún, tú mere dahne baiṭh? Pas jab Dáúd us ko Ḳhudáwand kahtá hai, to wuh us ká beṭá kyúnkar ṭhahrá?" Matí xxii. 42—45. Is maqám par Yisú' kahtá hai, ki us bádsháhí nabí ne ek hazár baras peshtar aur Rúh ul Quds kí sahíh ta'lím se, Masíh ko Isráel ke liye jalál aur dunyá

ke wáste ummed naját ká sabab jáná, aur ki us buzurg shakhs ko us waqt bhí zinda samjhá, aur is tarah ilhám ke rú se Masíh ko Ulúhiyat aur hukúmat kí 'izzat mansúb kí.

XII. *'Immánúel, ya'ne Khudá hamáre sáth.*—Jis waqt ki Súriyá aur Isráel ke bádsháhon ne muttafiq hoke Yarúsalam ká muhásara kiyá, tab Yas'aiyáh nabí ne sháh i Yahúdáh Ákhaz se muláqát karke us ko saláh dí, ki Khudá se shahr ko bacháne kí bábat ek nishán mánge, lekin us ne mángne se inkár kiyá, tá na howe ki Khudá ko ázmáwe. Tab nabí ne farmáyá, "Is wáste Khudáwand áp tum ko ek nishán degá; Dekho, wuh kunwárí peṭ se hogí, aur beṭá janegí, aur us ká nám 'Immánúel rakhegí." Yas'aiyáh vii. 14.

Yih 'ajíb fiqra pahle pahal ba'z aisí hálaton men likhá gayá, ki jin ke bá'is us kí tafsír karní diqqat se khálí nahín hai, magar is kí qawí dalíl hai, ki wuh fiqra Masíh kí insániyat mu'ajizána paidáish se az ráh i subút ishára rakhtá thá, aur sirf hamáre Naját-dihinda kí paidáish se púrá takmila páyá; ki us Iláhí Masíh kí bábat yún likhá hai, "Khudá jism men záhir húá" 1 Timtáús iii. 16. "Jo sab ká Khudá hamesha mubárak hai;" Rúmíon ix. 5. Chunánchi Matí rasúl is májare ká ahwál likhkar kahtá hai, "Yih sab kuchh húá, ki jo Khudáwand ne nabí kí ma'rifat kahá thá, púrá ho; ki Dekho, ek kunwárí hámila hogí, aur beṭá janegí, aur us ká nám 'Immánúel rakhenge, jis ká tarjuma yih hai, Khudá hamáre sáth." Matí i. 22, 23.

XIII. *'Ajíb Khudá e Qádir, bádsháh i abadí.*—Yas'aiyáh ne Rúh ul Quds kí hidáyat se apne nek-chál ham-watanon ko 'Immánúel náme apne jalíl Naját-dihinda aur sárí barakaton ke dilánewále kí taraf rujú' láne kí nasíhat kí. Chunánchi likhá hai, ki "Hamáre liye ek laṛká tawallud hotá, aur ham ko ek beṭá bakhshá gayá, aur saltanat us ke kándhe par hogí: aur wuh is nám se kahlátá hai, 'Ajíb, Mushír, Khudá e Qádir, Abadiyat ká Báp, Salámatí ká Sháhzáda: Us kí saltanat ke iqbál aur salámatí kí kuchh intihá na hogí;

wuh Dáúd ke takht par aur us kí mamlukat par áj se leke abad tak bandobast karegá, aur 'adálat aur sadáqat se use qiyám bakhshegá." Yas'aiyah. ix. 6, 7.

Mutaqaddamín aur muta-akhkhirín kí har qaum ke mufassiron ne muttafiq hoke is bayán ko Masíh kí ek 'álíqadr peshíngoí samjhá hai. Injílwálon aur rasúlon ne Nae 'Ahd-náma men Yisú' Masíh kí sifat ká aisá hál likhá, jo Yas'aiyáh kí is peshíngoí se kamál mutábaqat rakhtí, aur filwáqi' yih 'ajíb sifaten kisí dúsre shakhs men hargiz páí na gaín. Is maqám par Khudá ke nabí ne Masíh ke haqq men Insániyat aur Ulúhiyat kí mukhtalif sifaten, aur har ek fání larke kí paidáish aur kamzorí aur Qádir i Mutlaq abadí Khudá kí kháss sifaten bhí likhí hain; pas us ká ek nám niháyat durustí se 'Ajab ṭhahrayá gayá, kyúnki us kí zát aur 'uhdon ká ráz samajh se báhar hai; sirf wuhí Muslih hai, aur Injílwale 'ahd ká darmiyání, jis men us ke logon ke wáste dánáí aur fazl kí sab barakaten bharí hain; wuh apne khándán, ya'ne tamám kalísiyá ká báp, aur háfiz, aur rahnumá hai, yahán tak ki we is dunyá se kúch karke abadí zindagí páwen; aur wuh ásmání bádsháh hai, jo apne kalám aur Rúh ke wasíle apne mu'atiqidon ke dilon par tasallut kartá hai, aur us kí bádsháhat ke log, jin men sab qaumen shámil hoke khushwaqtí aur salámatí aur rást rauí ke sáth guzrán karenge.

XIV. *Yassí kí nasl.*—Masíh ke haqq men yih peshíngoí húí thí, ki wuh Yahúdáh ke firqa aur Dáúd ke bádsháhí khándán se niklegí; pas us ke báp Yassí ká zikr chand 'álí mazmún peshíngoíon men páyá játá hai: chunánchi Yas'aiyáh ne likhá hai, "Tab Yassí ke tane se ek sonṭá niklegá, aur us kí jaṛon se ek phaldár shákh paidá hogí. Aur Khudáwand kí Rúh us par ṭhahregí, hikmat aur khirad kí Rúh, maslahat aur qudrat kí Rúh, ma'rifat aur Khudáwand ke khauf kí Rúh: Aur wuh Khudáwand ke khauf se tez-fahm hogá, wuh apní ánkhon ke dekhne ke mutábiq hukm na karegá, aur apne kánon ke sunne ke muwáfiq tambíh na

degá. We mere muqaddas koh kí sab atráf men kisí ko dukh na denge, aur tor na dálenge; kyúnki jis tarah pání se samundar bhará húá hai, usí tarah zamín Khudáwand ke 'irfán se ma'múr hogí. Aur us din aisá hogá, ki Yassí kí wuh jar qaumon ke líye jhande kí tarah kharí hogí; qaumen us kí tálib hongí: aur us kí árámgáh jalál banegí." Yas'aiyáh xi. 1, 2, 3, 9, 10.

Bahutere Yahúdí mufassir is báb kí sharh karke use Masíh se nisbat dete hain, aur un kí yih ráe durust sábit hotí, kyúnki Púlus rasúl ne us báb se ek áyat nikálke aisá hí bayán kiyá hai; Rúmíon xv. 12. Tamám Injíl men yih zikr hai ki Yisú' Masíh khándán i Dáúd se niklá, aur us kí ziyáda past-hálí ke waqt paidá húá, aur yih bayán bhí hai, ki wuh Rúh ul Quds kí besh-qímat ni'amaton se ma'múr thá, aisá ki 'ajíb hikmat aur pákízagí rakhtá thá, ki wuh 'ádil musannif, aur Qádir Bádsháh, aur mihrbán Najátdihinda hai; jo sab qaumon ko apní rahmat kí panáh men letá. Chúnki us ke rasúlon ko hukm milá, ki sab qaumon ke darmiyán Injíl kí manádí karen, aur us ke nawishte Puráne 'Ahd-náma ke sahífon samet tamám dunyá men jári howen; pas bilfi'al zamín Khudá-shinásí se ma'múr hotí játí, táki sab log Dín i 'Isawí kí barakaton men sharík howen.

XV. *Yahowáh náme naját-dihinda aur pásbán.*—Yas'aiyáh ne, jab Yahúdáh ke riháí páne kí peshíngoí kí, tab ilhám se Masíh bádsháh ke wasíle ek buzurgtar naját hásil hone ká ishtihár diyá. Chunánchi us ne yún kahá ki, "Ek manádí karnewále kí áwáz, Bayábán men Khudáwand kí ráh durust karo, jangal men hamáre Khudá ke liye ek sídhí sháhráh taiyár karo. Har ek nasheb úncha kiyá jáe, aur har ek koh aur tílá past kiyá jáe; aur har ek terhí chíz sídhí, aur har ek ná-hamwár jagah hamwár kí jáe. Aur Khudáwand ká jalál áshkárá hogá, aur sab bashar ek sáth use dekhenge; ki Khudáwand ke munh ne yih farmáyá hai.

Ai Saihún, tú jo khush-khabaríán láti hai, únche pahár par charh; ai Yarúsalam, jo bashárat deti hai, zor se apní áwaz buland kar; khúb pukár, aur mat dar, Yahúdáh kí bastíon se kah Dekho, tumhárá Khudá! Dekho, KHUDÁWAND Khudá zabardastí ke sáth áwegá, aur us ká bázú us ke liye saltanat karegá; dekho, us ká sila us ke sáth hai, aur us ká kám us ke áge! Wuh chaupán ke mánind apná galla charáwegá, wuh barron ko apne háth se faráham karegá, aur apní god men utháke le chalegá, aur un ko, jo bachchewálíán hain, muláyamat se le jáegá." Yas'aiyáh xl. 3—5, 9—11.

Har ek 'Isái par wázih hai, ki yih peshíngoí buzurg naját-dihinda ke peshrau aur manádí se ishára rakhti hai, aur ki khud naját-dihinda, Isráel ká Khudáwand YAHOWÁH thahráyá játá. Us ke wuh khitáb, ya'ne ki wuh khabargír aur rahím pásbán hai, Pák Kitáb ke parhnewálon ko Masíh ká wuh 'umda kalám yád diláwenge, jis men apne tamám galla ke sáth aise rishta ká da'wa karke farmátá hai: "Achchhá garariyá main hún, aur apníon ko pahchántá hún, aur merí mujhe jántí hain. Jis tarah se Báp mujhe jántá hai, us tarah main Báp ko jántá hún: aur main bheron ke liye apní ján detá hún. Aur merí aur bhí bheren hain, jo is bher-khána kí nahín; zarúr hai, ki main unhen bhí láún, aur we merí áwáz sunengí, aur ek hí galla aur ek hí garariyá hogá. Aur main unhen hamesha kí zindagí bakhshtá hún, aur we kabhí halák na hongí:" Yúhanná x. 14—16, 28. Hamáre naját-dihinda ká yih bayán, jo wuh apne haqq men farmátá hai, pasandída-tarín wajh se tasdíq ko pahunchá, kyúnki us ne apne shágirdon kí barí khabardári kí, aur sab ímándáron ke wáste ráh naját kí nikálí, aur yih zikr nabí i mausúf ke bayán se púrá mel khátá hai, jis men likhá hai, ki "Wuh barron ko faráham karegá," aur ki wuh "sardár garariyá hai," aur "jánon ká nigahbán," aur "Khudá ká Masíh jo Haqq hai." Dúsrá nabí bhí is kí bábat waisí hí 'ibárat kám men látá hai. "Aur tum ai mere galla, merí charágáh ke galla, tum insán ho, aur main

tumhárá Khudá hún, Khudáwand YAHOWÁH farmátá hai." Hizqiel xxxiv. 31.

XVI. *Khudá ká 'aziz banda.*—Yas'aiyáh, díndáron kí tasallí ke wáste bahuterí aur peshíngoí-ámez nasíhaten likhkar, Yahowáh ke hukm se qaumon ko pukártá, ki Masíh ko qabúl karen; "Dekho, merá banda, jise main sambháltá; merá barguzída, jis se merá jí rází hai; main ne apní rúh us par rakhí, wuh qaumon par 'adálat záhir karegá. Wuh na chilláegá, aur apní sadá buland na karegá, aur apní áwáz bázáron men na sunáwegá. Wuh masle húe senthe ko na toregá, aur san ko, jis se dhunwán uthtá hai, na bujháegá; jab tak ki insáf ko sadáqat ke sáth anjám na de. Wuh na ghategá aur na thakegá, jab tak ki rástí ke zamín par qáim na kare; aur jazíre us kí sharí'at kí ráh takenge." Is maqám par qaumon ke darmiyán Masíh kí ta'ríf kí játí hai, aur bayán hotá ki pák insáníyat par liház karke Khudá us se razámand hai, aur sab se besh-qadr ásmání ni'amaton se is liye málámál hai, táki ádamzád ko dín i Haqq se wáqifíyat bakhshe, ki wuh halím aur rahím hai, aur musíbát-zadon aur gamgínon ká hamdard, aur dunyá men Injíl phailáne par musta'idd, aur apní koshishon men kámyáb, balki apní ta'lím kí fazílat se, aur Rúh i Khudá kí qudrat se, sab mukhálifon par gálib átá hai. Yas'aiyáh, Khudá ká pák nabí hokar, sháyad aisá nek mizáj thá, ki bayán i bálá se kuchh mutábaqat rakhtá thá, magar us ká púrá takmila sirf Yisú' Masíh kí koshishon se húá. Chunánchi Matí rasúl is bayán ko Yisú' hí se sáf nisbat detá hai. xii. 18, 21.

XVII. *Yúhanná kull mukhtár Khudá, aur sádiq, aur naját-dihinda.*—Ilhám se Yas'aiyáh nabí ne abadí Khudá ká yih kalám sunáyá, "Mere siwá koí Khudá nahín hai; sádiq ul qaul, aur naját denewálá Khudá, mere siwá koí nahín. Merí taraf rujú' láo, aur naját páo, ai zamín ke kanáron ke sáre rahnewalo; ki main Khudá hún, aur mere siwá koí nahín! Main ne apní zát kí qasam khái hai, kalám i sidq

mere muṇh se niklá hai, aur na phiregá, ki Har ek ghuṭná mere áge jhukegá, aur har ek zubán merí qasam kháegí. Mere haqq meṇ koí kahegá ki Yaqínan Ḳhudáwand meṇ mere liye rástbází aur tawánáí hai; us hí ke pás log áwenge, aur we sab, jo us se bezár the, pashemán howenge. Isráel kí sárí nasl, Ḳhudáwand meṇ be-gunáh ṭhahregí, aur us par faḳhr karegí." Yas'aiyáh xlv. 21—25.

Naye 'Ahd-náme ke bahut maqámoṇ meṇ yih 'álí mazmún peshíngoí is taur se sanad láí gaí, yá isháratan mazkúr húí, jis se us ká yih matlab sábit hotá hai, ki hamárá Ḳhudáwand Yisú' Masíh Baní Ádam ká akelá munsif aur naját-dihinda hai, aur ímándár log apní abadí naját ke wáste sirf Masíh se, ki un ká shafí' aur bachánewálá hai, sadáqat aur qúwat páte haiṇ. Yih tamsílí 'ibárateṇ un sab bayánoṇ se jo Masíh kí bábat Puráne 'Ahd-náma meṇ mundaraj haiṇ, aur un gawáhíoṇ se jo Rasúloṇ ne ilhám se Masíh ke haqq meṇ díṇ, kamál mutábaqat rakhtí haiṇ. Púlus Rasúl, jab ágáhí detá hai, ki ham sab Masíh ke taḳht i 'adálat ke áge házir kiye jáenge, to is nasíhat ke subút meṇ fiqra i bálá ko yúṇ nazír láyá hai. "Chunánchi yih likhá hai, ki Ḳhudáwand kahtá hai, ki apní hayát kí qasam, har ek ghuṭná mere áge jhukegá, aur har ek zubán Ḳhudá ke sámhne iqrár karegí. Pas har ek ham meṇ se Ḳhudá ko apná apná hisáb degá." Rúmíoṇ, xiv. 11, 12. Is kalám ko Yisú' Masíh se nisbat dená bahut sahíh hai, kyúṇki Rasúl i mausúf dúsre maqám meṇ bayán farmáke yúṇ likhtá hai, "Is wáste Ḳhudá ne use bahut sar-faráz kiyá, aur us ko aisá nám, jo sab námoṇ se buzurg hai baḳhshá: táki Yisú' ke nám par, har ek kyá ásmání, kyá zamíní, kyá we jo zamín ke tale haiṇ, ghuṭná ṭeke, aur har ek zubán iqrár kare, ki Yisú' Masíh Ḳhudáwand hai, táki Ḳhudá Báp ká jalál howe." Filippíoṇ ii. 9—11.

xviii.—*Yahowáh ká sádiq banda, jo hamárí naját ke wáste taklíf uṭháwegá.*—Yas'aiyáh nabí, jab Masíh kí 'ajáib taklífát aur zafaryábí ká bayán kartá, to Ḳhudá ke ilhám se yúṇ likhtá hai.—"Dekho, merá banda dánáí se kámyáb hogá,

wuh bálá, aur sitúda, aur niháyat buland hogá. Jis tarah bahutere tujhe dekhke dang ho gaye, ki us ká chihra har ek bashar se záid, aur us kí paikar Baní Ádam se ziyáda bigaṛ gayí. Wuh ádmíon men be-niháyat zalíl aur haqír hai; wuh mard i gamnák aur áshná e ranj hai; ham us se goyá rúposh the; us kí tahqír kí gayí, aur ham use hisáb men na láe. Yaqínan us ne hamárí mashaqqaten le lín, aur hamáre gamon ká bojh uṭhá liyá, aur ham ne us kí itní qadr jání, ki wuh Ḳhudá ká márá kúṭá aur satáyá gayá hai. Par wuh hamáre gunáhon ke liye gháyal kiyá gayá, aur hamárí badkáríon ke liye kuchlá gayá, aur hamárí salámatí ke liye us par siyásat húí, aur us ke koft hone se ham change húe. Wuh apní ján ke dardon ká hásil dekhke ser hogá; apní ma'rifat se merá sádiq banda bahuton ko rástbáz ṭhahráegá, kyúnki wuh un kí badkáríán apne úpar uṭhá legá." Yas'aiyáh lii. 13, 14; liii. 3—5, 11.

Yahowáh ke is sádiq bande kí mashaqqatí ḳhidmat, aur kámil quddúsí, aur be-misl taklífát, aur áḳhirí sarfarází ká yih ilhámí bayán sab 'Ísáí mufassiron ko is par majbúr kartá hai, ki us ko Yisú' Masíh kí 'iwazwáli past-hálí kí 'ajíbtar peshíngoí samjhen. Qadím Yahúdíon men se, jo aksar gumán karte the, ki Masíh sirf ek jalíl bádsháh aur zafaryáb sáhib i qudrat hogá, bahutere shaḳhs samajhte the, ki peshíngoí i bálá Masíh kí taklífát se bhí ishára rakhtí hai. Jaisá ki nabí i mausúf Yahowáh ke sádiq bande kí bábat bayán kartá hai, ki wuh apní qaum se mardúd hokar ná-haqq márá jáegá, ki apní maut men gunáhgáron ke darmiyán shumár kiyá jáegá, tau bhí us kí qabr daulatmand ke sáth hogí, waisá hí Yisú' Masíh ke Yahúdíon se saḳht ízá uṭháne ke ahwál men sab bayán i bálá takmila pátá. Aur jaisá ki is nabí ne mutafarriq 'ibáraton se mukarrar kahá, ki Wuh sabhon kí 'iwaz taklíf uṭhákar un ke gunáhon ke wáste az ráh i kafára qurbání hogá, waisá hí Injíl men likhá hai, ki "Yisú' hamárá sardár káhin aur Naját-dihinda ṭhaharkar áp apne badan par hamáre gunáhon ko salíb ke

úpar uṭhá liyá, aur gunáhgároṉ ke wáste apná ḳhún bahá-ke apní ján dí, táki sab, jo us kí Injíl par ímán láweṉ, mu'áfí aur abadí naját páweṉ." Nabí i mausúf us ke sahífa ke har paṛhne wále ko Masíh ke haqq meṉ yih ágáhí detá hai, ki "Wuh apní ján ke dardoṉ ká hásil dekhegá, aur ser hogá." Chunánchi Injíl ke ilhám-yáfta musannifoṉ ne apne aiyám meṉ dín i 'Ísawí ke rawáj i jalíl ko bayán kiyá hai, aur ham log bhí is zamána meṉ, apní ánkhoṉ se mazhab i Masíh ke ijrá ko dekhkar, is peshíngoí ke takmila ke gawáh hote haiṉ.

XIX. *Yahowáh hamárí sadáqat.*—Yaramiyáh, jab Yahúdíoṉ kí Bábulwálí asírí se chhúṭne kí peshíngoí kartá thá, to us ne ek jalíltar rihái kí ḳhabar, jo Masíh se milnewálí thí, ilhám se pái, aur yúṉ likhá, "Dekh, we din áte haiṉ, Ḳhudáwand kahtá hai, ki maiṉ Dáúd ke liye sadáqat kí ek shákh nikálúṉgá, aur ek Bádsháh bádsháhi karegá, aur iqbálmand hogá, aur 'adálat o sadáqat zamín par karegá. Us ke dinoṉ meṉ Yahúdáh naját páwegá, aur Isráel salámatí meṉ sukúnat karegá; aur us ká nám yih rakhá jáegá, ḲHUDÁWAND HAMÁRÍ SADÁQAT." Yaramiyáh xxiii. 5, 6. Usí kitáb ká ek aur maqám hai, ya'ne xxx. 15, 16, ki jis ká mazmún aksar bátoṉ meṉ is se miltá hai.

Yih do bhárí fiqre buzurg Masíh se ishára rakhte haiṉ, jis ko Yahúdí aur 'Ísái mufassirín donoṉ qabúl karte haiṉ. Yih záhir hai, ki is maqám par Masíh ko wájib ul wujúd Yahowáh lá-sharík ká ḳhitáb diyá gayá, jis se Naját-dihinda kí Ulúhiyat sábit hotí hai; aur yih bát, ma'a us kí Insániyat ke, Naye 'Ahd-náma meṉ bahut sáf mazkúr húí; maslan likhá hai, ki "Ḳhudá jism meṉ záhir húá." Sadáqat jo Injíl kí ḳháss barakat hai, ya'ne gunahgár ká Ḳhudá ke nazdík sádiq ṭhaharná, sirf Masíh Shaf'i' kí kámil farmánbardárí aur sawábí taklífát ke bá'is hásil hotá hai, aur Púlus Rasúl ilhám se farmátá hai, ki "Sharí'at kí gáyat yih hai ki Masíh har ek ímándár kí rástbází ho."—Rúmíoṉ x. 4. "Ḳhudá ne Masíh meṉ hoke dunyá ko apne sáth yúṉ milá liyá,

ki Us ne us ko, jo gunáh se wáqif na thá, hamáre badle gunáh ṭhahráyá, táki ham us ke sabab Iláhí rástbází ṭhahren;" 2. Qurintíon v. 19, 21. Yih sab aur aur barakaten gunahgár insán ko Yisú' par ímán láne se hásil hotí hain, ki "Wuh hamáre liye Khudá kí hikmat aur rástbází aur pákízagí o khalásí hai, táki jaisá likhá hai, ki jo fakhr kare, so Khudáwand par kare." 1 Qurintíon i. 30, 31.

Isí bát ke liház se peshíngoí i mazkúr men Masíh ká nám mundaraj kiyá gayá hai, aur is ke ba-mújib Naye 'Ahd-náma ke musannifon ne apne Khudáwand aur Naját-dihinda ke jalál kí bábat kamál shauq se bahut sí khush-taqrírí kí hai.

XX. *Ibn i Ádam ká azalí Khudá se milkar tamám 'álam men saltanat karná.*—Dániel ne ek nubúwatí royá men jo dekhá thá, yún likhá hai. "Main yahán tak dekhtá rahá, ki kursíán rakhí gayín, aur Qadím ul Aiyám baiṭh gayá; us ká libás barf sá sufed thá, aur us ke sir ká bál sáf suthre ún kí mánind; us ká takht ág ke shu'ala kí mánind thá, aur us ke pahiye jaltí ág kí misl the. Ek átash ká sailáb joshán húá, aur us ke áge se chalá; hazáron hazár us ke khidmatguzár rahte, aur lákhon lákh us ke áge khaṛe the; 'adálat ho rahí thí, aur kitáben khulí húí thín. Main ne rát kí royaton ke wasíla dekhá, aur kyá dekhtá hún, ki ek shakhs ádamzád ki mánind ásmán ke bádalon ke sáth áyá, aur Qadím ul Aiyám tak pahunchá; we use us ke áge láe. Aur tasallut aur hashmat, aur saltanat, use dí gayí, ki sab qaumen, aur ummaten, aur ahl i lugat us kí khidmat-guzárí karen; us kí saltanat abadí saltanat hai, jo játí na rahegí, aur us kí mamlukat ká zawal na hogá." Dániel vii. 9, 10, 13, 14.

Daniel ke is nubúwatí royá ke bhed par Pák Kitáb ke sab mudrikon ne gaur kiyá hai, aur we samajhte hain ki is ká takmila kisí dúsre shakhs men nahín, magar sirf Masíh men hai. Royá e mazkúr men yih bayán hai, ki wuh, wásita hokar apne takht par julús farmáte húe azalí Báp ke huzúr gayá. Pas fiqra i mazkúr men, bahuterí aur peshíngoíon ke mutábiq, jo qadímtar nabíon se kí gayín, aur jin

ká zikr ho chuká hai, Masíh ki sachchí Insániyat pái jati, aur 'aláwa is ke aisí qudraton ki ta'lím ká bayan hai, ki jis se us ki Ulúhíyat bhí sábit hotí hai. Har ek shakhs jo Dániel ke is kalám ko parhe, so Naját-dihinda i sarfaráz ke us royá ko, jo Yúhanná rasúl ne dekhá, aur Mukáshafát kí kitáb men bayán kiyá hai, yád karegá.

XXI. *Gunáh ke kafúra karne ke liye Masíh Bádsháh-záda ká munqat'a honá.*—Dániel ne Jabriel firishta ke batáne se Masíh kí ámad ke 'ain waqt kí yih pesh-khabarí dí. "Hán, main du'á mángte hí hanoz mere munh se báten ho rahín, ki wuhí shakhs, ya'ne, Jabriel, jise main ne shurú' men royat men dekhá thá, tez-parí kartá húá áyá, aur mujhe chhúá; yih shám kí qurbání guzránne ká waqt thá. Aur us ne mujhe khabar dí, aur mujh se báten kín, aur kahá, Ai Dániel, main is liye nikal áyá hún, ki tujhe dánish bakhshún ki tú in báton ká bhed samjhe. Sattar hafta tere logon aur tere shahr i muqaddas ke liye muqarrar kiye gaye hain, táki us muddat men gunáh tamám hon, aur khatákáríán ho chuken, aur badkárí kí bábat kafára kiyá jáwe, aur abadí rástbází lái jáwe, aur us royat par aur nubúwat par muhr howe, aur us par jo sab se ziyáda quddús hai masah kiyá jáwe. So tú bújh aur samajh, ki jis waqt se Yarúsalam kí do-bára ta'mír karne ká hukm niklá, Masíh Bádsháh-záda tak sát hafta hain, aur básath hafta; us waqt bázár phir árásta kiye jáenge, aur diwár banái jáegí, magar ranj ke dinon men. Aur básath hafta ke ba'd Masíh qatl kiyá jáegá, par na apne liye; aur bádsháh jo áwegá, so us ke log shahr aur maqdis ko gárat karenge, aur us ká ákhir áwegá, goyá túfán ke zor se, aur laṛái ke ákhir tak wuh kharábíán rahengí, jo muqarrar húí hain." Dániel ix. 21, 22. 24—26.

Haftád hafte sálon ke sabtí hafta hain, Ahbár, xxv. 8. "Aur tú sát baras ráhat ke sát martaba apne liye gin; aur un sát ráhat ke barason ke din tere liye unchás baras honge." Ya'ne *chár sau nauwe sál se* murád hai. Chunánchi

kisí kháss farmán ke waqt se leke Masíh ke qurbán i 'azím ke waqt tak itná hí 'arsa guzregá. Qadím Yahúdíon ne aisí hí ráe rakhí. Chunánchi Dáktar Gill sáhib kí tafsír ke ba-múјib, un ke ek fázil mu'allim Rabbí Nahamiyáh ne, jo Masíh ke áne se pachás baras áge jítá thá, yún likhá, ki Masíh kí ámad ká wuh waqt, jo Dániel se jatáyá gayá, pachás baras ke 'arsa se ziyáda nahín ho saktá.

Dániel kí is nubúwat ne Yisú' Masíh men, us kí maut ke zamána aur matálib, donon ke haqq men, ba lafz hí takmila páyá. Kyúnki haftád hafta, ya'ne 490 sál, Dáktar Prideaux sáhib ke andáza ke mutábiq, saltanat Artaxerxes ke sátwen sál se, jo 'ahd i Julius ke San 4256 ke mutábiq hai, aur máh i Naisán se, jis men 'Azrá ne Yahúdíon kí saltanat bahál karne ká hukm páyá, ('Azrá vii. 9—26.) is sál aur máh se shurú' karke ákhir ko, 'ahd i Julius ke San 4746 ya'ne San 33 'Ísawí par hisáb khatm hotá hai, aur usí 'ain sál aur mahíne men, hamárí naját ká kám, hamáre naját-dihinda Khudáwand kí wafát páne se, púrá húá.

XXII. *Bádsháh, Garariyá, Isláh karnewálá, Wuh jis ke a'amál azal se hote áe hain.*—Míkáh Yas'aiyáh ká ham-'ahd thá, aur us kí mánind jis waqt ki Yahúdí asíron ke Asúr se laut áne kí peshíngoí kí, tab us barí rúhání rihái kí pesh-khabarí bhí, jo Masíh kí ma'rifat milnewálí thí, yún dí. "Par ai Baitlaham Ifrátah, harchand ki tú Yahúdáh ke hazáron men chhotá hai, tau bhí tujh men se wuh shakhs nikalke mujh pás áwegá, jo Isráel men hukúmat karegá; aur us ká nikalná qadím se, aiyám ul azal se, hai. Aur wuh Khudáwand kí qudrat se, aur Khudáwand apne Khudá ke nám kí buzurgí se ri'áyat karegá, aur we qáim rahenge; kyúnki ab wuh zamín ke siwánon tak buzurg hogá." Míkáh v. 2, 4.

Míkáh kí yih nubúwat har ek mufassir ke kahne ke ba-múјib sirf Masíh se ishára rakhtí hai, aur us kí sab dáll istiláhát Naye 'Ahd-náma ke bayán ke mutábiq Yisú' Masíh men takmila pátí hain. Yih nubúwat Yisú' Masíh kí taklí-

fát ká ímá nahín rakhtí, balki us ká sábiq aur azalí wujúd jatátí, aur us zikr ke sáth us ki paidáish ke maqám kí khabar milátí, is bá'is Yahúdi log is peshingoi ko ziyáda pasand karte the; chunánchi jab Herodis badsháh ne púchhá, ki Masíh kahán paidá hogá, to Sardár Káhinoṇ aur Katiboṇ ne fauran jawab men isí maqám ká zikr kiyá. Matí ii. 1 —6. Un meṇ ká ek mufassir is nubúwat ká yih mazmún batátá hai. "Ai Yahúdiya ke Baitlaham, tú Yahúdáh ke sardároṇ men hargiz kam-tarín nahíṇ hai; kyúnki tujh meṇ se ek sardár niklegá, jo merí qaum Isráel ki ri'áyat karegá."

Ḍáktar Hales Sáhib likhtá hai, Mikáh ki yih nubuwat Puráne 'Ahd-náma meṇ sháyad sab se bhárí aur anokhi nubúwat aur sab se pur-matlab hai, jo Masíh kí kháss sifát, aur dunyá par us ke mutawátir izhár kí mukhbir hai. Yih un tamám peshingoíoṇ ká afsar hai, jo 'aurat kí mubárak nasl kí bábat yih mutafarriq hadden bándhtí hai,—ki wuh Sim ki nasl, aur Abirahám aur Iz,hák aur Ya'qúb ke khándán, aur Yahúdáh ke firqa, aur Dáúd ke bádshahí gharáne se niklegi, aur ákhir, zikr i bála, ya'ne ki us kí paidáish Dáúd ke shahr Baitlaham meṇ hogí. Nubúwat ká kalám i mastúr, us ki insání paidaish aur azalí tawallud men khúb imtiyáz jatátá hai; aur us ki pesh-khabarí deti hai, ki Isráelí aur Yahúdi ek muddat tak mardúd honge, aur khilqat kí bahálí ke aiyám meṇ tamám zamín ke bích kamál sulh jári hogí. Pas yih peshingoí Naye 'Ahdnáma kí bunyád hai, jis kí ibtidá meṇ us ke Baitlaham meṇ paidá hone ke sab mu'ajiza-ámez ahwál, Mati aur Lúqá kí Injíloṇ ke díbáche meṇ, bayán húe; phir *kalám yá hikmat* ke nám par us ká azalí tawallud, Yúhanná kí Injíl ke 'álímazmún díbácha meṇ, mazkúr hai; us ká 'uhda i nubúwat aur us kí dúsrí ámad, chároṇ Injíl aur maktúboṇ meṇ mazkúr hai; aur pichhle sahífoṇ meṇ us dúsrí ámad ke jald hone kí peshingoi hai. Mukáshafát xxii. 22. "Jo in chízoṇ kí gawáhí detá hai, yih kahtá hai, ki Maiṇ yaqínan jald átá húṇ. Ámín! Háṇ, ai Khudáwand Yisú', á."

XXIII. *Sári qaumon kí árzú.*—Hajjí ne Yahúdíon ke Bábul se laut áne ke ba'd unhen Yarúsalam men dúsrí haikal banáne kí bábat khátir-jam'í karne kí ba-nisbat nubúwat kí. Us men yih peshíngoí kí, "Kyúnki Rabb ul afwáj yún farmátá hai, ki Hanoz ek martaba, thorí sí muddat, hai, aur main ásmán, aur zamín, aur tarí, aur khushkí ko hilá dúngá: aur main sárí qaumon ko hilá dúngá, aur sárí qaumon ká matlab bar áegá, aur main is ghar ko jalál se bhar dúngá, Rabb ul afwáj farmátá hai. Chándí merí hai, aur soná merá hai, Rabb ul afwáj farmátá hai. Is pichhle ghar kí buzurgí pahle ghar kí buzurgí se ziyáda hogí, Rabb ul afwáj farmátá hai." Hajjí ii. 6—9.

Aksar log iqrár karte hain, ki is maqám men, Hajjí, Masíh se ishára rakhtá, aur bayán kartá hai, ki wuh faiyáz i mukhlis aur sulh ká denewálá hogá, aur Yahúdíon ke siwá dúsrí qaumen us ká khushí-ámez intizár khínchengí, aur wuh is par muqarrar húá, ki Yarúsalm kí dúsrí haikal men namúd hogá. Yih sab Yisú' Masíh ke ahwál men púrá húá; kyúnki agarchi Sikandar Buzurg, aur phir Rúmíon ne, Yarúsalam ko apne qabza men kar liyá, tau bhí unhon ne wahán kí 'álishán haikal kí ta'zím kí, aur fathyábí ke waqt is muqaddas 'imárat ko chhor diyá. "Chunánchi Masíh qaumon ko roshan karne ke liye ek núr, aur apne log Isráel ke liye jalál záhir húá," ki us ne haikal ko apne mu'ajizon ke shuhra se, aur Khudá ke sáth miláp karne, aur abadí naját páne ke 'aqída se bhar diyá. Aur is tarah us ko, apní kháss Iláhí buzurgí ke bá'is, Sulaimán bádsháh kí shán o shaukat kí ba-nisbat ziyáda jalál se ma'múr kiyá.

XXIV. *Shákh, Kalísiyá ká bání aur hákim.*—Zakariyáh Hajjí ká ham-'ahd thá, aur us ne Masíh kí bábat chand peshíngoíán kín: maslan "Rabb ul Afwáj yún farmátá hai, "ki Agar tú merí ráhon par chalegá, aur merí sharí'at ko hifz karegá, to tú mere ghar ká hákim hogá; aur mere sahnon kí nigahbání karegá, aur main tujhe in men se, jo yahán pás khare hain, koí dúngá ki terí nigahbání karen.

Ab, ai Yahúsú'a sardár káhin, sun, tú aur tere rafíq, jo tere áge baiṭhe hain; kyúnki ye ashkhás ek nisháni hain; ki dekh, main apne banda SHAḲH ko namúd karúngá." Zakariyáh iii. 7, 8. "Aur us se yún kah, ki RABB ul Afwáj yún farmátá hai, ki Dekh, wuh shaḳhs jis ká nám SHAḲH hai; aur wuh apní jagah se ugegá, aur ḲHUDÁWAND kí haikal ko biná karegá: hán, wuh ḲHUDÁWAND kí haikal ko banáegá; aur wuh sáhib i shaukat hogá, aur apne taḳht par baiṭhke hukúmat karegá; aur wuh apne taḳht par julús karke káhin bhí hogá; aur sulh ki mashwarat donon ke darmiyán hogí." Zakariyáh vi. 12, 13. "Ai Saihún kí beṭí, tú niháyat ḳhushí kar; ai Yarúsalam kí beṭí, tú ḳhúb lalkár; ki dekh, terá bádsháh tujh pás átá hai; wuh sádiq hai, aur naját dene par qadir hai; wuh farotan hai, aur gadhe par, balki jawán gadhe par hán, gadhí ke bachcha par sawár hai." Zakariyáh ix. 9.

In maqámon men Masíh kí aisí sifát likhí hain, jaisá Dáúd aur Yas'aiyáh aur Yaramiyáh ne bhí bayán kín, maslan Yassí kí asl se ek nasl niklegí—ki "Wuh Malik i Sidq ke taur par hamesha ke liye káhin" ṭhaharke, darja aur 'uhda men Yahúdion ke sardar káhin Yahúsú'a se, jo Zakariyáh ke 'ahd men tha, bahut bartar hogá; ki wuh YAHOWÁH ke liye ek haikal banáwegá, jo us sangin 'imárat se jo us waqt Yarúsalam men banti thí, mutafarriq ho; wuh Sailá hoke apne muqaddas taḳht par baiṭhkar hukúmat karegá, aur káhin aur badsháh donon ṭhaharke is sarzamín ke gunáhon ko ek hi din men dúr karegá, Zakariyáh iii. 9. Phir Saihún ke bádsháh ke nám par, us ká yih zikr hai, ki Wuh halím aur díndár hogá, aur us kí fathyábí zor o zulm, yá haibatnák jangí ghoṛe, aur ánsú aur ḳhún ke sáth nahín hogí, balki us kí zafaryábí haqq aur pákízagí, aur ḳhairḳhwáhí ke zari'a se, hogí, aur log az ráh i 'aql aur tamíz us ke táb'idár ho jáenge: ki wuh dunyá kí sárí qaumon ko fazl kí barakaten bhejke Ḳhudá ká bartar jalál záhir karegá.

Yisú' Masíh ká ahwál is tamám peshíngoí se mel khátá

hai; aur un sab mashhúr ashkhás men se, jo hargiz ádmíon ke darmiyán záhir húe, sirf usí ká hál mutábiq hai: wuh muqaddas fathyábí ke sáth bayán i bálá ke 'ain muwáfiq Yarúsalam men dákhil húá, aur Zakariyáh nabí kí likhí húí har ek báqí báten Masíh kí zát aur 'uhdon se bilkull púrí húín; ki wuh bará darmiyání hai; aur wuh rasúl aur sardár káhin, jis ká ham iqrár karte hain, jo apní kalísiyá kí rúhání 'imárat ko zinda patthar on se banátá játá, aur Injíl ke wasíla sárí qaumon ke darmiyán Khudá-shinásí aur pákízagí ko gálib kartá játá hai. Masíh kí us sulhwálí sifat se jo nabí i mazkúr ne bayán kí, yih fásh húá, ki us ke mazhab phailáne ke liye jang karná munásib nahín, balki jab us mazhab ke mutabiq khális aur bátiní díndárí sab logon men járí ho, tab jang bilkull mauqúf rahegí.

XXV. *Charwáhá aur Yahowáh ká muqarrab.*—Zakariyáh Masíh kí past-hálí ká yún zikr kartá hai, "Ai talwár, tú mere charwáhe par, us insán par, jo merá hamtá hai, bedár ho, Rabb ul afwáj farmátá hai; us charwáhe ko már, aur galla paráganda ho jáe; par main apná háth chhoton par chaláúngá." Zakariyáh xiii. 7.

Anbiyá bár bár Masíh ká charwáhá nám rakhte hain, aur áyat i bálá men Zakariyáh us ke is 'uhda kí bábat peshíngoí kartá hai. Lekin yih 'ajíb bayán kartá, ki wuh Yahowáh kí talwár se márá jáegá, tau bhí us ká hamtá kahlátá, ya'ne Khudá ke barábarwálá nazdiktar rishtadár hai. Is khitáb se záhir hotá hai, ki yih wuhí shakhs hai, jise Khudá ne, apne logon ká mukhlis, aur Naját-dihinda, thahráyá thá, tau bhí wuh muhlik talwár ko us ke márne ke liye hukm detá hai. In báton ne Yisú' Masíh ke siwá kisí shakhs ke ahwál men takmila nahín páyá, aur jab wuh Yahúdáh se pakarwáyá gayá, tab is peshíngoí ko apne se nisbat dí, Matí xxvi. 31. Lekin wuh 'ajíb shakhs "'Immánúel, ya'ne Khudá hamáre sáth" námzad hoke Yahowáh ká hamtá nazar átá hai, aur sirf wuh sachái se kah saká, ki "Main aur Báp ek hain."—"Jis ne mujhe dekhá hai,

us ne báp ko dekhá hai." Sirf yihí achchhá charwáhá tís rúpiya ke wáste kharídá gayá, jinhen taqsírwár aur dil-ázurda giriftár karánewále ne "Khudáwand ke ghar men us kumhár ke liye phenk diyá;" jaisá ki Zakariyáh ne peshíngoí kí; xi. 12, 13. Yih achchhá garariyá apní khushí se apní bheron ke badle ján dene ke liye Yarúsalam ko gayá, táki we abadí jalál páwen; lekin jab charwáhá márá gayá, tab us kí pairau bheren thore 'arsa ke wáste parágandа húín, ba'd us ke phir ikatthe hoke we Khuda hamáre Naját-dihinda kí pahlı jamá'at thahrín.

XXVI. *Khudáwand 'Ahd ká rasúl.*—Malákí ne Masíh ke aur us ke pesh-rau Baptisma-denewále ke áne kí peshkhabari deke, Puráne 'Ahd-náma kí peshíngoíon ke lambe silsila ko khatm kiyá. Us ne Rúh ul Quds ke ilhám se yún likhá, "Dekho, main apne rasúl ko bhejúngá, aur wuh mere áge merí rah ko durust karegá; aur wuh KHUDÁWAND, jis kí talásh men tum ho, hán, 'ahd ká rasúl, jis se tum khush ho, wuh apní haikal ko áwegá; dekho, wuh yaqínan áwegá, RABB ul afwáj farmátá hai." Malákí iii. 1. "*Dekho*, KHUDÁWAND ke buzurg aur haulnák din ke áne se peshtar main Iliyáh nabí ko tumháre pás bhejúngá:" Malákí iv. 5.

"Iliyáh nabí se," aksar mufassir, koi khádim i dín murád rakhte hain jo mizáj aur sargarmí men is buzurg mushir ke mushábih húá ho. Yúhanná Baptisma-denewálá aisá shakhs thá, aur Rúh ul Quds ne usí se ishára rakhá, jaisá ki Khudáwnnd ke firishta Jabriel ne us ke báp Zakariyáh se bayán kiyá, Lúqá i. 13—19. Hamáre mubárak Naját-dihinda ne bhí aisá hí farmáyá. Matí xi. 14.

Malákí ke tísre báb kí pahlí áyat i mazkúra i bálá men, "'Ahd ká rasúl" aur "haikal ká Khudáwand" Masíh se murád hai; aur chúnki wuh is tarah haikal ká málik thahráyá játá, pas Puráne 'Ahd-náma kí 'ibárat ke mutábiq YAHOWÁH Isráel ká Khudá thahrá. Us ká wuh khitáb ya'ne "rasúl" yá "'Ahd ká Firistáda" us kí risálat se, jise ikhtiyár kiyá thá, ki Khudá kí rahmat záhir kare, aur baní

Ádam kí naját hásil karne, aur un wa'don ke púrá karne, jo Dáúd aur Abirahám balki Ádam se kiye gaye, aur jin ke takmila ká har ek díndár Isráelí muntazir thá, ishára rakhtá. Khudá kí rahmat kí pahlí khabar us waqt milí, jis waqt Ádam ne Masíh ke áne kí khabar páí; aur wuhí aglí khabar yih ákhirí nabí sáf o shaffáf aur sanjída istiláhon ke sáth mukarrar kartá, aur yún Puráne 'Ahd-náma ke Masíhí maqámon ke silsila ko khatm kartá. In maqámon men se jo yahán mazkúr húe, aur in ke siwá kaí aur hain, jo us qádir Wásita se muta'alliq hain, Injíl ke mu'ataqidon ke yaqín par da'wá karte, ki unhon ne hamáre Khudáwand aur Naját-dihinda Yisú' Masíh kí zát aur 'uhdon aur bádsháhat se, ham logon kí naját aur itmínán ke wáste, sarásar takmila páyá.

DÚSRÍ FASL, 'ARABON KÍ BÁBAT.

'Arab log Abirahám ke bare beṭe Ismá'el kí nasl hone ká da'wá rakhte hain. Us kí paidáish se peshtar Khudáwand ke ek firishta ne us kí má ko yih ittilá' dí, ki "Main terí aulád ko bahut baṛháúngá, ki wuh kasrat ke sabab giní na jáe." Aur Khudáwand ke firishta ne use kahá, ki "Tú hámila hai, aur ek beṭá janegí; us ká nám Ismá'el rakhná; ki KHUDÁWAND ne terá dukh sun liyá." Paidáish xvi. 10—12.
Ismá'el kí bábat yih Iláhí wa'da 'ajíb tarah se púrá húá hai. Wuh satrah baras kí 'umr men Khudá ke hukm ke ba-mújib apní má ke sáth Abirahám ke khándán se is wáste khárij húá, ki us ne apne chhoṭe bhái Iz,háq par, jab us ká dúdh tín baras kí 'umr ke qaríb chhuṛáyá, be-díní se mazhaka kiyá thá.—Us ne apne báp se apní parwarish ke wáste, gallabání ke liye, mawáshíon ká in'ám páyá. Paidáish ká xxi. 8—14; xxv. 6. Chand sál men Ismá'el ká khándán is qadr baṛh gayá, ki ham Ismá'elíon kí bábat paṛhte hain, ki un ká qáfila saudágarí ke wáste Misr ko gayá. Ismá'el kí aulád be-niháyat baṛh gayí, aur ba'z un men se

Hájirí kahláe, sháyad we us kí má Hájira ke liház se aise nám-zad húe, aur ba'ze us ke bare beṭe Nabít ke nám se Nabítí mashhúr húe, aur ba'ze us ke beṭe Itúr ke nám se Itúrí kahláe; aur in ke siwá 'Arab log bhí jo zamín kí bahut atráf par gálib áe, aur áj tak un logoṉ kí barí kasrat hai. Ḳhud Ismá'el ne bayábán meṉ luṭ páṭ se guzrán kí, aur us ke ba'd har zamána meṉ us kí aulád 'Arabistán aur muttasil mumálik ke báshindoṉ ko rahzaní aur ḍáká se ízá dete áe. Har chhoṭá sardár apne apne pargana meṉ apne taíṉ khud-muḳhtár aur hákim jántá hai; aur agarchi we záhirá mutafarriq haiṉ, lekin ek na'u ke 'ahd o paimán par muttafiq haiṉ. We dunyá ke dúsre logoṉ ke sáth laṛá karte, we aksar auqát ḳhushkí par rahzan aur tarí meṉ daryáí ḍakú haiṉ, aur ta'ajjub ká muqám nahíṉ hai, ki jaisá ki we dúsre baní Ádam ke dushman ṭhahre, waisá hí us ke badle meṉ, baní Ádam hamesha un ke muḳhálif raheṉ. Har zamána meṉ musáfir log us par majbúr húe, ki qáfila bankar, aur apní hifázat ke wáste hathyár bándhkar, un ke mulk se guzreṉ; aur apne taíṉ un bad-atwároṉ ke hamla se bacháweṉ, aur pahradár muqarrar karke kúch kareṉ, ki we lashkaríoṉ kí mánind chaukí deweṉ. Pas yih peshíngoí, ya'ne ki "Us ká háth sab se barḳhiláf hogá," ba-lafz hí púrí húí.

Phir us peshíngoí ká wuh hissa bhí jis meṉ likhá hai, ki wuh apne sab bháíoṉ ke sámhne búd o básh karegá (yá ḳhaimazan hogá), 'ajab tarah se púrá húá. Ismá'el ká mulk dunyá ke us ḳhitta meṉ wáq'i hai, jaháṉ baní Ádam kí ibtidá húí, aur pahlí bádsháhateṉ barpá húíṉ. Un ke chaugird dunyá kí sab se barí mamlukateṉ sarsabz húíṉ, aur phir záil ho gayíṉ; we ajnabí qaumoṉ se ráh o rasm rakhne ká mauq'a páte the, magar jahálat aur ta'assub ke ba'is apní qadím 'ádatoṉ par qáim rahe. Un kí tawáríḳh ke ibtidá e aiyám meṉ we mashriq ke sab se zoráwar bádsháhoṉ ko kumakí aur muttahidd rahe, aur Muhammad ke pairau hoke we dunyá kí sab se bhárí bádsháhatoṉ par lashkar gálib áe, pusht

dar pusht saudágaron ke qáfila aur Muhammadí hájíon ke gol barábar un ke dashton par guzarte áe hain, aur un ke darmiyán bahut sí bid'aten bhí húí hain;—báwujúd in sab hálát ke, jin se gumán gálib thá, ki sakht ta'assub miṭ jáegá, aur puráne dastúr tabdíl honge, lekin 'Arabon par kuchh asar na húá; we ab tak bilá-tagaiyur Ismá'el kí pahlí aulád se púrí mutábaqat rakhte hain.

Ek musáfir ne, thoṛá 'arsa guzrá, 'Arabon kí ek chháoní ko já dekhá; aur un logon kí kháṣsiyaton kí tahqíqát kí; so yún likhtá hai, "In logon ke yih dastúrát tín hazár baras se ziyáda tak járí rahe honge."—Pas Ismá'el kí bábat us kí paidáish ke waqt jo peshíngoíán húín, ya'ne ki wuh apní aulád samet wahshí ádmí hogá, agarchi we apne bháíon ke sámhne hamesha ke wáste búd o básh karenge; so sab hálát i balá se tasdíq ko pahunchtí hain. Filhaqíqat yih májará, ya'ne, ki ek tez-fahm aur chálák qaum, jis ke gird pushton se ta'lím-yáfta aur nafs-parast log rahe hain, so pahle se ákhirí zamána tak, apne bháíon ke huzúr, ya'ne in qaumon ke darmiyán, búd o básh rakhkar, tau bhí wahshí qaum aur gair-maglúb aur bilá-tabaddul baní rahí. Yih to ek dáimí mu'ajiza hai, aur ek bhedwálá májará jo nubúwat kí sadáqat ko páya i subút par pahunchátá hai.

TÍSRÍ FASL, YAHÚDÍON KÍ BÁBAT.

Isráelíon ke muta'aiyan chhuṛánewále aur mu'azzaz sharí'at denewále Músá ne, aur bahutere aur nabíon ne, jo us ke píchhe záhir húe, Yahúdíon ke hál i áyanda ki peshíngoí kí. Unhon ne un logon kí badkárí ke bá'is musíbat-zada aur paráganda hone, aur Khudá kí rahmat o mihrbání ke sabab mahfúz rahne, aur phir bahál hone kí 'ajíb durustí se pesh-khabarí dí. Músá ne un kí bargashtagí aur badkárí ko áge se jánkar Rúh ul Quds kí hidáyat se áyát i zail aur aur bahut sí mushábih áyaten likhí hain; ya'ne, "Agar tum mere shanawá na ho, aur un sab hukmon par 'amal na karo; aur merí sunnaton ko haqír jáno, yá tumháre dil

merí 'adálaton ko ná-pasand karen, aisá ki tum mere hukmon par 'amal na karo, aur mujh se 'ahd-shikani karo: to tumháre shahron ko wírán karúngá, aur tumhare maqdison ko ujár dúngá, aur main tum se khush-búdí ki bú qabúl na karúngá. Aur main tumhari zamín ko ujarúngá; aur tumháre 'adú, jo wahán rahte hain, us se wahshat karenge. Aur main tumhen gair-qaumon men parágauda karúngá, aur tum par píchhe se talwar chaláúngá; ki tumhari zamín ujar hogí, aur tumháre shahr wírán." "Aur tú un sab qaumon men jahán jahán Khudáwand tujhe pahuncháega, hairaní ká bá'is, aur zarb ul masal, aur la'n ta'n ká nishan, hoga." Ahbár xxvi. 14, 15, 31—33; Istisná xxviii. 37. Yaramiyáh nabí ne yih peshíngoí kí, ki "Main talwár aur kal aur wabá leke un ke píchhe parúngá, aur main aisá karúngá, ki we zamín kí sári mamlukaton men parágauda hoke satáe jáenge, aur sári qaumon ke darmiyán, jin men main ne unhen hánká hai, já e la'nat aur hairat, aur siṭí bajáne aur malámat uṭháne ko bá'is honge: is liye ki unhon ne merí báten nahín suníu, Khudáwand kahtá hai, jis waqt main ne apne khidmat-guzár nabíon ko un ke pás bhejá, hán, sawere uṭhke bhejá; par tum ne na suná, Khudáwand kahtá hai." Yaramiyáh xxix. 18, 19. Húsi'a nabí bhí likhtá hai, "Kyúnki baní Isráel bahut din tak bagair bádsháh, aur bagair hákim, aur bagair qurbání, aur bagair but, aur bagair afúd, aur bagair tiráphím ke, rahenge." Húsí'a iii. 4. Nabíon ko bhí hukm húá, ki yún likhen,—"Lekin báwujúd us sab ke, jab ki we apne dushmanon kí zamín par honge, main unhen zalíl na karúngá, aur na main un se nafrat karúngá, ki unhen bilkull faná kar dún, aur un se 'ahd-shikani karún: ki main Khudáwand un ká Khudá hún." Ahbár xxvi. 44. "Ba'd us ke baní Isráel phirenge; aur Khudáwand apne Khudá ko, aur Dáúd apne bádsháh ko ḍhúnḍhenge, aur ákhiri zamána men we ḍarte húe Khudáwand kí, aur us kí mihrbání kí panáh lenge." Húsí'a iii. 5.

Yih sab peshíngoíán rást-goí aur tawáríkh kí safái ke sáth likhí gayí hain. Un men Yahúdíon kí parágandagí ká taur, aur qadr, aur máhíyat, aur muddat; phir un ke ízá páne aur taklífát, aur tárík-'aqlí, aur sang-dilí, aur sakht mazlúmí, aur us 'ajíb qaum ká sab logon se ṭhaṭṭhon men uṛáyá jáná, aur dúr dúr tak titar bitar honá, aur bá-wasf un sab taklífon ke bane rahná, mundaraj hai. Yahúdí log mazbút rishton ke sáth mulk i Kana'án se wábasta the. Wuh na sirf 'umda sarzamín, balki un ke báp dádon kí zamín, aur Khudá kí kháss bakhshish thí, ki sirf us men apne bahut se díní rusúm ko, sirf us hí men rahkar adá kar sake. Jab tak ki un men se hazáron ádmí jaltí húí haikal men halák na húe, tab tak báqí Yahúdíon ne use na chhoṛá, aur isí tarah we Rúmí lashkaron ke niháyat galaba ke bá'is láchár hokar apne watan se nikal gaye. Wuh qaum bekh o bunyád se ukháṛí gayí, aur apne watan se khárij kí gayí; aur Qaisar sháhansháh ne yih hukm diyá, ki agar koí Yahúdí Yarúsalam men qadam dhare, to márá jáegá, lekin har gair-qaum ko ijázat thí, ki us ke khanḍaron par chalen.

Baní Isráel ke parágand a hone kí pesh-khabarí yún púrí húí, par us parágandagí ká taur aur was'at aur bhí 'ajíbtar thá. We dunyá men phail gaye, balki rú e zamín par koí bádsháhat nahín, jis men we páe na jáwen. We Poland, aur Tarkí, aur Jarmaní, aur Háland, aur Rúss, aur Fráns, aur Spen, aur Iṭalí, aur Greṭ Briṭan, aur Amerika men kasrat se rahte hain. Fárs, aur Chín, aur Hind men daryá e Gangá ke púrab aur uttar kanáron par bhí páe játe, magar wahán un ká shumár bahut nahín hai. Unhon ne mulk i Siberia ke barf par, aur registán ke jalte bálú par qadam máre hain; aur Farangistání musáfir ne Yahúdíon ke Afríqa kí darmiyaní atráf men rahne kí khabar pái hai, ki jin tak wuh áp pahunch nahín sakte. Zamín ke is siro se us sire tak Yahúdí, aur sirf Yahúdí, sab qaumon ke darmiyán parágan da húe.

Ham log jo 'Isáí hain, ab ki ba-nisbat ziyáda jalálí aiyám

ko muntazir rahte, jis meṉ Húsí'a nabí ke qaul ke ba-mújib "Baní Isráel phireṉge, aur KHUDÁWAND apne Ḳhuda ko, aur Dáúd, ya'ne Masíh, apne bádsháh ko ḍhúṉḍheṉge;" iii. 5, aur gair-qaumoṉ kí bhartí ke waqt we Masíh kí kalisiya meṉ shámil hoṉge. Yih bát, ya'ne, ki zamín kí bádsháhatoṉ ke sáre inqiláboṉ ke bích, jo Músá ke aiyám se is zamána tak, ya'ne, tín hazár baras se ziyáda tak, húiṉ, koí aisá hál wáq'i na húá, jo un peshíngoíoṉ ke takmila páne meṉ hárij ho, balki bar'aks is ke Yahúdí aur 'Isáí aur but-parast qaumoṉ ká in dinoṉ aisá hál hai, ki wo peshíngoíáṉ, agar Ḳhudá kí marzí hotí, har ek amr meṉ ásání se ba-lafz hí púrí ho saktí haiṉ, to hamáre liye dáimí mu'ajiza hai, jis ká ḳhilqat ke ma'múlí májaroṉ meṉ koí musáwí nahíṉ hai. Sábiq meṉ Yahúdí Khudá ke ḳháss log the: aur Púlus rasúl kahtá hai, "Kyá Ḳhudá ne apní qaum ko ḳhárij kar diyá? aisá na howe." Rúmíoṉ xi. 1. Ham dekhte haiṉ, ki itní pushtoṉ ke ba'd, we ab tak kirdigár kí mu'ajizána qudrat se 'aláhida qaum baní rahe, aur yih dáimí mu'ajiza is wáste zuhúr meṉ átá hai, táki Ḳhudá kí sachái aur fazl ziyáda raunaq páweṉ, aur Ḳhudá ke wa'de, jo Masíh bádsháh ke jalál ke wáste, jis par Abirahám aur un ke dúsre báp dáde ímán láe, aur jin ká zikr nabíoṉ ne kiyá, ki wuh hanoz púre hone ko haiṉ, takmila páweṉ.

CHAUTHÍ FASL, YAHÚDIYA KÍ BÁBAT.

Yahúdioṉ ká mulk, Yahúdiya náme, jis ká pá e taḳht Yarúsalam thá, is qadr ser hásil thá, ki Yúnání aur Rúmí logoṉ ne us ko aur súboṉ meṉ 'umdatar súba jáná. Mashhúr qadím musannif shahroṉ aur gáṉwoṉ kí baṛí kasrat par jo waháṉ the, aur us ke chand shahroṉ kí was'at aur áb o hawá kí ḳhúbí aur zamín kí zarḳhezí par, sáf gawáhí dete haiṉ; ki wuh apne mewoṉ kí kasrat aur ḳhúbí meṉ mulk i Iṭalí se bhí sabaqat le gayá. Waháṉ zamín kí is qadr zirá'at hotí ki Yúnání log, jin ká mulk zarḳhez aur ḳhush-numa

thá, hamesha Súriyá ko jis men Moáb aur 'Ammún aur Filistia aur Yahúdiya bhí shámil the, bág kahte the. Músá ne dil-soz 'ibárat ke sáth us mulk kí kharáb-hálí kí yún peshíngoí kí, "Tumhen jo apne zor ká ghamand hai, so main use torúngá; aur tumhárá ásmán lohá sá, aur tumhárí zamín pítal sí kar dúngá. Aur tumhárí qúwat muft záyi' jáegí, aur tumhárí zamín apná hásil na bakhshegí, aur na zamín ke darakht apne phal denge. Aur main tumhárí zamín ko ujárúngá; aur tumháre 'adá jo wahán rahte hain, us se wahshat karenge." Yas'aiyáh ne isí ke mutábiq kahá hai; "Tumhárá mulk ujár hai, tumhárí bastíán jal gayín, pardesí log tumhárí zamín ko tumháre sámhne nigalte hain, wuh wírán hai, goyá ki use ajnabí logon ne ujárá hai. Sarzamín bilkull khálí kí jáegí, aur ba-shiddat gárat hogí; ki KHUDÁWAND ne yih sukhan farmáyá hai. Zamín un ke níche jo us par baste hain najis húí, ki unhon ne sharí'aton ko 'udúl kiyá, qánúnon ko badlá, 'ahd i abadí ko torá. Is sabab se la'nat ne zamín ko nigal liyá, aur us ke báshinde khatákár gine gaye; is liye zamín ke log bhasam húe, aur thore ádmí rah gaye." Yas'aiyáh i. 7; xxiv. 3, 5, 6. Yaramiyáh ne bhí Khudá kí taraf se likhá, "Main ne apná ghar tark kiyá, main ne apní mírás chhor dí; main ne apní piyárí dil-dár ko us ke dushmanon ke hawála kiyá. Unhon ne use wírán kiyá; wuh wírán hoke mujh se faryád kartá hai; sárí zamín wírán ho gayí, tau bhí koí use sochtá nahín." Yar. xii. 7, 11. Aur wuh bastíán jo ábád hain ujár ho jáengí, aur zamín wírán howegí, táki tum jáno, ki KHUDÁWAND main hún." Hizqiel xii. 20.

Ilhám-yáfta nabíon kí royá ham logon kí bínáí ke barábar sáf hai, jo ab Yahúdiya kí tawáríkh ko parhte yá us zamín kí súrat par nazar karte; chunánchi qadím zirá'at kí bahut nishánían, aur khandar jo har jagah kasrat se pare hain, aur Rúmí 'imáraton aur sháh-ráhon ke baqiya, aur zamín kí aslí zarkhezí, jo bahut maqámon men ab ba-jins hí hai, yih sab báten sab muarrikhon ke bayán se mutábiq

hokar, us mulk ke ta'assuf-angez inqiláb par dalálat kartí haiṉ. Jab baní Isráel Yahúdiya par muddat tak bilá-nága qábiz rahe the, tab ajnabí qaum, ya'ne, Kasdí aur Suryání aur Misrání aur Rúmí, pai dar pai áke, tabáh karne lage, aur ziyáda sang-dil ujāṛnewáloṉ ke liye ráh taiyár kí. Chunánchi sátwíṉ sadí 'Ísawí ke shurá' meṉ 'Arabí qaumoṉ ne Muhammad ke jhande ke tale laṛkar, us mulk ko chhínkar wírán kar ḍalá. Us waqt ke ba'd wuh mulk Shí'a aur Sunní ke jhagṛoṉ se kharab húá, aur sarkash naukaroṉ ne us ko Khalífoṉ ke háth se chhín liyá; phir un ke háth se Turkmán sipáhíoṉ ne use le liyá; tab Farangistání mujáhid us mulk par hamla-áwar húe; phir Misr ke Mamlúkoṉ ne us ko un ke tasarruf se nikál liyá; ba'd az áṉ Taimúrlang aur us ke Tátárioṉ ne use gárat kiyá, ákhir i kár wuh mulk Turkoṉ ke qabza meṉ áyá.

Waháṉ ke aksar shahr ab wírán nazar áte. Sab musáfir is par gawáhí dete haiṉ, ki Yahúdiya kí wiláyat ko in dinoṉ agar khanḍaroṉ ká maidán kahiye to bajá hai. Qaisariya, aur Zabulún, aur Kafarnáhum, aur Bait-Saidá, aur Gadará, aur Kurázin, aur bahut aur maqámoṉ par, jo Pák Kitáb meṉ mazkúr haiṉ, sirf khanḍaroṉ aur kúṛe karkaṭ ke túde haiṉ. Paṛe húe sitún, jin par roṛe phaile haiṉ, aur khanḍaroṉ ke be-ḍaul ḍher, tamám mulk meṉ já ba já dikhlái dete. Wuh zamín bilkull tabáh ho gayí. Bahuterí sarkash guroh us ko takht táráj kiyá kartíṉ. 'Arab log us meṉ apne galloṉ ko be-rok ṭok charáte haiṉ. Sab se zarkhez maidán be-zirá'at rahte. Zirá'at ká bihtar taur logoṉ ko mutlaq ma'lúm nahíṉ, aur kisán, ek háth meṉ bandúq liye, dúsre háth se bíj botá hai.

Sháh-ráhoṉ ke baqíya ab tak dekhne meṉ áte, lekin mutlaq guzáre ke láiq nahíṉ. Us mulk kí darmiyání atráf meṉ na baṛí saṛakeṉ na nahreṉ haiṉ, aur agarchi jáṛe ke aiyám meṉ baṛí zarúrat hai, nadioṉ aur náloṉ par pul nahíṉ bandhe haiṉ. Paháṛoṉ par kí saṛakoṉ se log mushkiloṉ se guzarte haiṉ. Us mulk kí kisí atráf meṉ saráe nahíṉ hai;

waháṉ na bandargáheṉ haiṉ, aur na musáfiroṉ ke liye kiráya kí gáṛíáṉ; tamám Súriya meṉ na chhakṛá hai, na gáṛí. Mukhtalif aur mu'atabar musáfiroṉ ne yih hálát likhe haiṉ; aur we sab is par muttafiq hokar gawáhí dete haiṉ, ki we peshíngoíáṉ jo Músá se tín hazár tín sau baras guzre, aur Yas'aiyáh se takhmínan do hazár pánch sau baras guzre likhí gayíṉ, bilkull púrí húíṉ. Iqrár karná cháhiye, ki yih hál Khudáwand i Sádiq kí marzí se húá hai; aur is amr meṉ ham Khudá kí haibatnák sakhtí aur us ke kalám kí sachái ko dekhte haiṉ!

PÁṈCHWÍṈ FASL, IDÚMIYA KÍ *BÁBAT.*

Idúmiya yá Adúm 'Esau ká mulk thá, jo Iz,háq ká beṭá aur Ya'qúb ká bháí thá. Yih mulk Yahúdiya kí janúbí sarhadd par wáq'i hai, lekin agarchi waháṉ ke log Isráelíoṉ kí mánind Iz,háq kí nasl se the, par we Yahúdioṉ ke mukhálif rahá kiye. Jab Nabúkadnazar ne Yarúsalam ká muhásara kiyá, to unhoṉ ne us ke sharík hokar use saláh dí, ki us shahr ko haikal samet ḍhá dewe. Is bá'is ki ahl i Adúm but-parast aur badkár the, aur Khudá kí qaum aur 'ibádat ke mukhálif rahe, Yas'aiyáh ne Khudá ke hukm se, 'aláwa aur peshíngoíoṉ ke, yih haibatnák peshíngoíáṉ likhíṉ:—"Ki merí talwár ásmán meṉ mast ho jáegí: dekho, wuh Adúm par, un logoṉ par, jin par merí la'nat hai, 'adálat karne ko utregí. KHUDÁWAND kí talwár lahú se bharí hai, wuh, charbí aur barroṉ aur bakroṉ ke lahú se, aur menḍhoṉ ke gurdoṉ kí charbí se, chiknái gayí: kyúṉki KHUDÁWAND ke liye Busrah meṉ zabíha hai, aur Adúm ke mulk meṉ baṛí khúnrezí. Aur káṉṭe us ke mahalloṉ meṉ, aur úṉṭkaṭáre aur gazna us ke qil'aoṉ meṉ jamenge, aur wuh azhdahoṉ kí já e sukúnat, aur shutr-murgoṉ kí 'imárat hogí." Yas'aiyáh xxxiv. 5, 6, 13. "Maiṉ ne apní zát kí qasam khái hai, KHUDÁWAND kahtá hai, ki Busrah kharáb hogá, aur malámatí hogá, aur wirán hogá, aur la'natí hogá, aur us ke sáre shahr sadá wíráni rahenge. Tere

ru'ab ne, tere dil ke gurúr ne, tujhe fareb diyá hai, ai tú jo pahár ke un rakhnon men rahtá hai, aur koh kí unchái pakartí hai; báwujúde ki tú apná áshiyána 'uqab kí mániad únchá bándhe, tad bhí main wahán se tujhe níche utarúngá, KHUDÁWAND kahtá hai. Ki jis tarah Sadum aur 'Amurah, aur un ki nawáhi ká hal thá, jab we garat ho gaye the, so us men ádmí na basegá, na ádam-zad us men rahegá, KHUDÁWAND kahtá hai." Yaramiyáh xlix. 13, 16, 18, Khudáwand YAHOWÁH yún kahta hai. ki "Dekh, ai Shá'ir ke pahar, main terá mukhalif hún, aur tujh par apna háth chaláúngá, aur tujhe wirán aur be-chirág karúngá. Is liye ki tú qadím se 'adáwat rakhta hai, aur tú ne zulm kí rah se baní Isráel ko, un kí musíbat ke din, un ke akhír kí shararat ke waqt, talwár kí dhár se qatl kiyá hai. Main tujhe abad tak wírána rakhúngá, aur terí bastíán phir na basengí, aur tum janoge, ki main KHUDÁWAND hún." Hizqel xxxv. 3, 5, 9. "KHUDÁWAND farmátá hai, Kyá main us din men dánáon ko jo Adúm men hain, aur 'aql ko jo 'Esau ke pahár men hai, nábúd na karúngá? Are o Taiman, tere pahlawán ghabrá jáenge, yahán tak ki koh i 'Esau ke báshindon men se har ek kát dálá jaegá. Tab Ya'qub ká gharána ek ág hogá, aur Yúsuf ká gharaná shua'la, aur 'Esau ká gharáná púal, aur we un ke darmiyan bharkenge, aur un ko khá jáenge; aur 'Esau ke gharáne se koí nahín bachegá, kyúnki KHUDÁWAND ne yih farmáyá." 'Abadiyáh 8, 9, 18.

Ek 'áqil musáfir likhtá hai, "Bákir ke 'Arab logon aur 'Azzah ke báshindon ke kahne ke ba-mújib, jo bárhá hajíon kí guzargáh se Ma'an (yá Teman) o Karak ko bárhá jáya karte hain, Bahr ul Maut ke dakhin púrab samt fásila tín manzil ke andar, tís battís ujar shahr hain, jo bilkull wirán hain. Aksar 'Arab log un shahron se is ba'is kanára-kash hote, ki wahán bahut bichehhú hain. Qadím ábádi kí yih nisháníán ta'ajjub kí bát nahín hai, kyúnki wahán qadím ul aiyám men 'Arab logon kí sab se zoráwar guroh Nabiti náme aur Adúmi log rahte the, jo Yarúsalam ki tabáhí ke waqt qaríb

thá, ki shumár meṉ Yahúdíoṉ ke barábar hoṉ." Lekin un shahroṉ ke khaṇḍar Adúm kí qadím buzurgí ke sab se baṛe yádgár nahíṉ haiṉ. Us ká pá e takht un janglí jánwaroṉ ke siwá jis kí pesh-khabarí us ke wírán hone se ek hazár baras peshtar nabí ne dí, bilfi'al koí báshinda nahíṉ; aur waháṉ kí tamám súrat bahut 'ajib dikhái detí hai. Koh i Sha'ír kí gird-nawáh meṉ ek baṛe shahr ke bahut khaṇḍar, aur taráshe húe pattharoṉ ke ḍher, aur 'imáratoṉ kí bunyádeṉ, aur sitúnoṉ ke ṭukṛe, aur pukhta saṛakoṉ ke surág, ek wádí ke úpar phaile haiṉ, jis kí donoṉ taraf chár sau se sát sau fuṭ tak únche sangín karáre wáq'i haiṉ, aur in donoṉ ke pahlú jaṛ se leke choṭí tak qatár ke qatár darja ba darja be-shumár chhoṭí baṛí koṭhríáṉ khodí húí haiṉ; yaháṉ tak ki sab se úparwálí koṭhrí tak pahunchná mushkil hai. Bahut se sitún ágewár har darja ke makánát ko zínat bakhshte haiṉ; karároṉ ke pahlú meṉ makánát ke har qatár ke níche ek ek nahr pání pahuncháne ke wáste khode húí nazar átí hai; aur chaṛháo ke liye bahut zíne bane haiṉ, aur hawelíoṉ par já ba já taráshe húe si-gosha chaṭáneṉ kharí haiṉ. Waháṉ ke báshindoṉ kí zoráwarí, aur 'aib-dárí, aur us jagah kí áyanda wírání ká, jo bayán Yaramiyáh ne xlix. 16 áyat meṉ likhá hai, ab ke hál se aisá mel khátá hai, ki be-shakk nabí i ma'rúf ká qaul isí maqám se ishára rakhtá hai.

Waháṉ bahutere 'álishán rauze aur maqbare haiṉ, jo mutafarriq zamánoṉ meṉ, aur ta'mír kí mukhtalif waz'a se bane. Un meṉ ek kháss maqbara hai, jo baṛí mihnat se túl o tawíl baná, aur ab tak maujúd hai; us ke andar kí koṭhrí solah murabb'a qadam meṉ, aur takhmínan pachís fuṭ kí únchí; us kí munḍer bahut áráishdár hai. Aur yih tamám 'imárat sangín karáre meṉ khodí aur taráshí húí hai, ki jis meṉ kahíṉ joṛ nahíṉ. In raunaqdár maqbaroṉ se, jo hákimoṉ kí yádgárí ke wáste ta'mír húe, us shahr ke qadím báshindoṉ kí daulatmandí sábit hotí hai.

Cháhiye ki Injíl ke mukhálif, qadím kalísiyá ko

tak, ek lakht wírán aur ujáṛ kar dúngá. Un kí mamlukat sárí mamlukaton se ziyáda haqír hogí, aur phir qaumon par apne taín buland na karegí; kyúnki main unhen ghaṭáúngá, ki phir qaumon par hukm-ráni na karen. Khudáwand YAHOWÁH yún farmátá hai, ki Main buton ko bhi toṛwá-úngá, aur Núf men se múraton ko miṭá ḍálúngá, aur áge ko Misr kí zamín ká koi bádsháh na hogá, aur Misr kí zamín men ek dahshat rakhúngá." Hizq. xxix. 3, 10, 15; xxx. 13.

Yih dahshatnák peshíngoíán hú ba hú púri ho gayín. Misr ab tak 'ajíb khandaron se bhará húá hai, ki us ke qadím shahr aur 'ibádat-khane ṭúṭe phúṭe já ba já nazar áte hain. Wahán ke baṛe 'ibádat-khánon men bahutere daldár aur buland sitún lage hain, jin par be-shumár taswírí hurúf kanda hain; aur agarchi we fání insán se ta'mír húe, jinhon ne gair-fání Khudá ke jalál ko fání ádmí aur parande aur charande aur kiṛe makoṛon kí múrat súrat se badal ḍálá, tau bhí záhirá in 'imáraton ká yih nasíb hai, ki Kalám-Ullah kí tawáríkh aur peshíngoíon kí sachái par dalálat karke sachche aur zinda Khudá e Wáhid ko sijda karen.

Do hazár tín sau baras guzre, Misr ke aslí bádsháh mauqúf húe, aur pai dar pai Fársi, aur Maqadúní, aur Rúmí, aur Yúnání, aur 'Arabí aur Gurjíwále logon ne wahán kí ser-hásil zamín ko apne qabza men kar liyá; aur ákhir i kár, Usmání Turk jo ahl i Tátár hain, us mulk par qábiz húe. Mamlúk náme kharíde húe gulámon ne, bádsháh ke kháss sipáhí muqarrar hokar, hukúmat ko chhín liyá; aur apne darmiyán men se ek ko peshwá muqarrar kiyá. Ba'd us ke, un ke watan se bahutere aur gulám waqt ba waqt bheje gaye. Misr men zulm ká bandobast ba-tar-tíb hai. Har ek hál, jis ko musáfir dekhtá, yá suntá, use yád dilátá, ki ab main gulámí aur zulm ke mulk men hún. Misr men ausat darja ke koí ashráf nahín hain, wahán na 'umará, na 'ulamá, na saudágar, aur na zamíndár hain. Sáre báshindon par jahálat chhá rahí hai, yahán tak ki har na'u ke akhláqí aur taba'í 'ilm par zawál á gayá hai.

Muddat se zamín i Misr ká koí hákim na húá. Wuh ajnabí qaumon ke háth se ujáṛ kiyá gayá. Wuh hukúmat 'ájiz hai, balki "sárí mamlukaton se ziyáda haqír," ki us par ajnabí log aur gulám hukúmat karte hain. Wahán ke Páshá zálim aur begáne húe, jinhon ne Sultán i Rúm ko qímat dekar yih 'uhda aur ikhtiyár páyá, aur mulk ká sárá mál har ek Páshá ke qabza men pai dar pai chalá átá hai; jis se ma'lúm hotá ki wuh mulk, peshíngoí ke ba-mújib, sharíron ke háth men bik gayá.

Jaisí Adúm aur Yahúdiya kí, waisí Misr kí dil-soz hálat yih sábit kartí hai, ki Pák nawishte failsúfí kí kahání nahín hain; balki mazbút gawáhíon se záhir karte, ki we nabí, jinhon ne in báton kí peshíngoí kí, so Rúh i Quds ke bulwáe bolte aur likhte the.

SÁTWÍN FASL, NÍNAWAH KÍ BÁBAT.

Nínawah Asúr ká pá e takht thá, jis kí bunyád Asúr yá Namrúd se, ki donon Núh ke pote the, ḍálí gayí. Wuh Bábul se do sau assí mail dúr, uttar pachchhim kí samt, daryá e Dijlah ke púrabí kanáre par, wáq'i thá. Nínawah bahut pushton ke ba'd apne dúsre báni Nínus doyum ke 'ahd men, Masíh se takhmínan 1230 baras peshtar, bulandtar iqbál tak pahunchá, ki un dinon tamám dunyá men sab se baṛá shahr ṭhahrá. But-parast muarrikh likhte hain, ki us kí shahr-panáh kí díwáren ek sau fuṭ kí buland thín, aur un ká kull gherá sáṭh mail, aur do sau fuṭ ke buland, pandrah sau burjon se mustahkam thín. Yúnah nabí likhtá hai ki "Nínawah ek baṛá shahr thá, jis kí iháta tín din kí ráh thí;" aur dunyáwí muarrikh bhí waisá hí bayán kartá hai. Qiyás men átá hai ki wahán ke báshinde kam se kam chha lákh ádmí the. Chand jangí bádsháhon ne pai dar pai muttasil mulkon ko tabáh karke Nínawah kí buzurgí ko bakhúbí istihkám diyá, aur Asia kí aksar atráf sháh i Asúr ke zer hukúmat áin. Is taraqqí-pazír iqbálmandí ke bá'is hukkám

aur ri'áyá niháyat bad-taríq ho gaye: aur un kí fathyábí ke sáth gáratgarí, aur zulm, aur be-rahmí, hotí thí, aur apne bádsháh Salmanazar ke taht men unhon ne Israel kí bádshahat ko nest o nábúd kiyá, 2 Salátín xvii, aur sháh i Sanherib ne Yahúdáh ke haqq men aisá iráda karke Yarúsalam ko gher liyá, xviii o xix; aur Yas'aiyáh xxxvi, o xxxvii; magar shahr-panáh ke sámhne, Khudá ke firishta ne lashkar Asúr men ek lákh assí hazár ádmíon ko ek hí rát men ján se márá. Yúnah ne ahl i Nínawah ke darmiyan tauba kí manádí kí, aur unhon ne Khudá ke áge 'ájizí kí; is bá'is un kí wuh tabáhí jis kí dhamkí dí gayí, takhmínan do sau baras tak multawí rahí; lekin jab we badkár ho gaye, tab Nahúm nabí ne záhir hokar dár-us-saltanat ke magrúr aur qusúrwár báshindon par Khudá ke wájibí 'azáb ke názil hone kí yún peshíngoí kí.—"Nínawah ká bojh, KHUDÁWAND gaiyúr aur intiqám-kash Khudá hai, KHUDÁWAND intiqám letá hai, aur qáhir hai; KHUDÁWAND apne dushmanon se intiqám letá hai, aur apne dushmanon ke liye qahr ko rakh chhortá hai. Lekin ab wuh us ke makán ko ek barí bárh se nest o nábúd karegá, aur táríkí us ke dushmanon ko ragedegí. Harchand we kánton kí mánind tore marore gaye, aur apne nasha se mast hain: lekin we súkhe puwál kí tarah bilkull jaláe jáenge. Nahron ke darwáze khul jáenge, aur qasr gudáz ho jáegá. Chándí ko lúto, aur sone ko lúto; kyúnki us ke sáre nafís asbáb kí kasrat aur zínat kí kuchh intihá nahín hai. Dekh, tere log jo tere darmiyán hain, so 'auraten hain; terí mamlukat ke darwáza tere dushmanon ke munh par khule pare rahenge; ág tere arbangon ko khá jáegí. Terí shikastagí ká darmán nahín hai, terá zakhm kárí hai; sab jo terí shuhrat sunenge, tujh par tálí bajáwenge, kyúnki kaun hai jise tú ne apní sharárat se bár bár nahín satáyá." Nahúm i. 1, 2, 8, 10; ii: 6, 9. iii. 13, 19. Safaniyáh nabí ne bhí us kí bábat peshíngoí kí. "Wuh uttar par apná háth chaláegá, aur Asúr ko kharáb karegá, aur Nínawah ko wírán aur jangal kí mánind khushk

kar degá. Aur galla us ke darmiyán leṭenge, hán, gurohon ke sáre mawáshí; hawásil aur baglá us ke sitúnon ke siron par maqám karenge; chahchaháne kí áwáz un ke jharokhon men hogí; un kí dahlízon men wíráni hogí, jab saro ká kám jo baná hai, wuh ughárke dikhláwe. Yih wuh shádmán shahr hai, jo be-fikr hoke rahtá thá, jis ne apne dil men kahá, ki Main hún, aur mere siwá koí dúsrá nahín; so wuh kaisá wírán húá, haiwánon ke loṭne kí jagah; har ek jo udhar se guzar karegá, so phuphkáregá, aur háth hiláwegá." Safaniyáh ii. 13—15.

Yih peshíngoíán Nínawah ke haqq men 'ajíb tarah se púrí ho gayín. Ek Yúnání muarrikh us kí tabáhí ká taur bayán karke likhtá hai, ki wuh, 'azím-us-shán shahr mulk i Máda aur Bábul ke muttasil lashkaron se tín sál tak muhásara kiyá gayá, aur sháh i Sárdanapalus ek qadím kalám ke bá'is, ya'ne, *jab tak ki nadí mukhálif na ho, tab tak Nínawah hargiz hamla-áwaron ke qabza men na áwegá,* jur,at ke sáth un ká muhásara kartá rahá. Ákhir bahut roz tak kasrat se bárish húí, aur daryá bahut baṛhá, jis se shahr-panáh kí díwár bís tír partáb tak gir gayí, aur hamla-áwar usí taraf se ghuse. Tab bádsháh ne, is khiyál se ki ab wuh aglá kalám púrá húá cháhtá hai, ná-ummedí se apne mahall men lakṛion ká baṛá ambár lagákar ág se phúnk diyá, aur is tarah apne tain, ma'a haramon aur khojon aur khazána ke, halák kiyá. Yih hádisa Masíh ke waqt se 606 baras peshtar waq'i húá. Yih bhí likhá hai, ki jab muttafiq lashkar shahr par qábiz húe, to us ko lúṭkar ḍhá diyá, aur sone aur rúpe ke bahut qintár shahr Ekbatána men le gaye.

Algaraz, Nínawah kí bábat kai peshíngoíán yahán tak púrí húín, ki us shahr ká maqám bhí muddat tak ma'lúm na rahá; lekin qiyás men átá hai, ki wuh shahr Mosul ke muqábil thá, jo is waqt daryá e Dijlah ke magribí kanára par ábád hai. Mashriqí kanára par musáfir log khanḍaron ke ḍher páte hain, jin ke úpar ghás jamí hai, aur un se qadím Rúmí lashkar-gáhon kí morcha-bandí aur khandaq kí súrat

záhir hotí hai. Dúsre ṭíle aur khandar bhí pánch kos tak nazar áte hain, jin se shahr kí agli ábádı ká nishán milta hai. Wázih ho ki in dinon mulk i Frans aur Inglistán ke chand musáfiron ne un ṭílon ko dúr tak khudwáke bahutere 'umda mahallon kí dıwáren, aur bhári sangín muraten wagaira pái hain; jis se wahán ke agle bádsháhon, aur amíron aur saudágaron kí daulatmandi sábit hotí; aur wahán ke tamám hál se Khudá ke kalám kí sachái tasdíq ko pahunchtí hai.

ÁṬHWÍN FASL, BÁBUL KÍ BÁBAT.

Bábul ek qadím saltanat ká pá e takht thá, jis ko Núh kí pahlí auláď ne, túfán se thoṛe 'arsa ba'd, biná kiyá; aur us ke parpote Namrúd ne, Masíh kí paidáish se takhmínan do hazár baras peshtar, us ko baṛháyá. Malika Semiramis ke 'ahd men aur bhí afzáish húí, aur ba'd us ke kai ek bádshahon ne pai dar pai us ko ziyáda istihkám aur zebáish dí: magar khusúsan Nabúkadnazar aur us kí malika ne, jise Herodotus náme muarrikh Nitocris kahtá hai, aur jo badsháh ki sát baras kı díwánagí men muntazima thí, us shahr ko is qadr raunaq bakhshí, ki wuh dunyá kí 'ajáibát men giná gayá. Bábul ek wasí'a maidán men wáq'i thá, jo is qadr ser-hásil thá, ki ahl i Yúnán, jin ká mulk zarkhez thá, baṛá ta'ajjub karte the. Wuh shahr daryá e Furát se, jo us ko darmiyán uttar se dakhin samt bah gayá, do hisson par munqasam húá. In do hisson ke gird shahr-panáh kí ek baṛí díwár thí, aur us ke andar kí chau-gosha iháta ká gherá tís kos tak ká thá. Díwáron kí 'ajib mazbútí thí, ki wo satási fuṭ kí chauṛí thín, jin ke úpar chha rathen barábar qatár qatár chali játin, aur bulandí tín sau fuṭ kí. Nadí ke donon kanáron par pukhta chabútara zínadár, aur buland díwáren, jo shahr-panáh ke barábar moṭi thín, banái gayín. Shahr men dákhil hone ke liye ṭhos pítal ke ek sau baṛe pháṭak the, jin se pachás saṛak, ya'ne cháron taraf se pachís pachís aur sáṛhe sát kos kí lambí, tamám iháta ke

wár pár pháṭak se pháṭak tak ámhne sámhne chauk-bandí ke sáth chalí gayíṉ, aisá ki tamám shahr chha sau pachís chauk par munqasam hokar ek 'ajíb pul se, jo tír partáb ká lambá, aur sáṭh fuṭ ká chauṛá daryá par baná, shahr ke do hisse miláe gaye, aur is liye ki nadí ki báṛh se nuqsán na hone páwe, shahr se chaṛháo kí taraf do nahreṉ khodí gayíṉ, jin se báṛh ke waqt pání daryá e Dijlah meṉ pahuncháyá jatá thá. 'Aláwa is ke baṛe baṛe pushte banáe gaye, táki pání nadí ká apní hadd se báhar na jáe, aur sailab se bacháo howe. In bhárí kámoṉ ke wáste aksar miṭṭí shahr kí pachchhim taraf se milí, ki waháṉ ek baṛá táláb khodá gayá, jis kí gahráí paintís fuṭ, aur gherá paintális mail ká thá.

Us pul ke donoṉ siroṉ par do 'álíshán bádsháhí mahall the, aur ba'ze bayán karte haiṉ, ki daryá kí tháh ke tale donoṉ ke bích áne jáne ke liye mihrábí rásta bhí nikálá gayá. Puráná mahall sháhí jo púrab ke kanára par thá, taḳhmínan tís tír partáb ká ghera rakhtá thá, aur us ke gird tín judí díwáreṉ ek dúsre ke andar thíṉ. Nayá mahall sháhí, jo pachchhim ke kanára par baná, dúsre se chau-guná baṛá thá, aur kahte haiṉ, ki us ká chár kos ká girdá thá. Is ke bhítar zína-numá bágcha chár sau murabb'a fuṭ, ya'ne taḳhmínan das bígha kí zamín par, bane the: us meṉ darja ba darja kí ravisheṉ ek dúsre ke úpar baṛhtí gayíṉ, yaháṉ tak ki shahr-panáh ke munḍer ke barábar húíṉ, aur in kí pushta-bandí ke wáste gyárah gyárah fuṭ ke fásila par bís moṭí díwáreṉ thíṉ, jin ke úpar patthar kí silliáṉ bichhái gayíṉ. Sab se únche bágcha meṉ ek hauz thá, aur ek kal, jis ke wasíla pání nadí meṉ se bharke tamám bágcha meṉ pahuncháyá játá, aur waháṉ daraḳht itní gahrí zamín par nasb kiye gaye, ki pachás fuṭ kí bulandí tak baṛh sakeṉ. Yih sana'at i 'azím malika i Amyitis kí dil-bastagí ke wáste, jo bádsháh Astyages kí beṭí thí, taiyár kí gayí, táki wuh apne watan mulk i Máda ke se paháṛ, aur daraḳht kí sí kuchh mushábahat dekhá kare. Puráne mahall ke nazdík Belus yá Jupiter ká mandir ek murabb'a sahn meṉ wáq'i

thá, jis ká gherá takhmínan derh kos ká thá. Us mandir ke bíchobích ek niháyat bará burj thá, jis kí bulandí chha sau fut kí thí. Yih barí 'imárat áth mutawátir burjon par mushtamil thí, jin men se ek ek pachhattar fut ká úncha tha, aur log zínon kí ráh se, jo baharwár un ke gird bane, charh játe the. Belus ke is mandir kí chhat par, yá ba'zon ke qaul ke mutábiq, us ke kalas par, chális fut kí únchí ek sunahrí múrat thí, jis kí qímat tín karor pachás lákh rúpiya thí. 'Aláwa is ke, wahán dúsrí múraten aur pák zurúf itní kasrat se the, ki us ek hí 'imárat ke andar ka tamám khazána bayális karor rúpiya ká andáza kiyá gayá. In chízon se mamlukat i Bábul kí niháyat daulatmandí aur iqtidár záhir húá, ki we be-shakk fání insán kí sab se barí sana'aton men se thín. Bábul "mamlukat kí hashmat," aur "shahr i zarrín," aur "mamlukaton kí malika," aur "sárí zamín ká zubda kahláyá;" lekin us ke báshindon ke gurúr aur badkárí aur but-parastí ke ba'is, Bábul Khudá Ta'álá ke pák nabíon kí ilhámí peshíngoíon ke ba-mújib bilkull gárat kiyá gayá.

"Bábul, jo mamlukaton kí hashmat aur Kasdíon kí buzurgí kí raunaq hai, Sadúm aur 'Amúrah kí mánind ho jáegí, jin ko Khudá ne ulat diyá. Wuh abad tak ábád na hogí, aur pusht dar pusht koí us men na basenge: wahán hargiz 'Arab log khaime istáda na karenge, aur wahán gariye gallon ko na bitháenge; par ban ke janglí darinde wahán baithenge, aur un ke gharon men 'ajab tarah ke wuhúsh bhare húe honge; wahán ullú bolenge, aur bayábání gúl náchenge. Aur gídar un ke ujár makánon men, aur azhdahe un ke rang-mahallon men báham bolenge: us ká waqt nazdík pahunchá hai, aur us ke din daráz na honge. Aur Rabb ul afwáj farmátá hai, ki Main un par charhúngá, aur main Bábul men un ká nám aur nishán na rakhúngá, aur unhen, jo báqí hain, beton aur poton samet, kát dálúngá, Khudáwand farmátá hai. Rabb ul afwáj kahtá hai, Main use khár-pusht kí mirás kar dúngá, aur dábar kí

jhíloṉ kí, aur maiṉ use faná ke jháṛú se jháṛ phenkúṉgá. Ḳhudáwand apne masíh Ḳhoras ke haqq meṉ, jis ká dahná háth maiṉ pakaṛtá húṉ, ki ummatoṉ ko us ke qábú meṉ karúṉ, aur bádsháhoṉ kí kamareṉ khulwá ḍálúṉ, táki duhre darwáza us ke liye khol dúṉ, aur ki darwáze band na raheṉ, yúṉ farmátá hai, Maiṉ tere áge chalúṉgá, aur ṭeṛhí jagahoṉ ko sídhá karúṉgá; pítal ke darwázoṉ ko ṭukṛe ṭukṛe karúṉgá, aur lohe ke quflon ko toṛ ḍálúṉgá. Aur maiṉ poshída ḳhazána, aur ganj i maḳhfí tujhe dúṉgá, táki tú jáne, ki maiṉ, jo tujhe terá nám leke bulátá húṉ, ḲHUDÁWAND Isráel ká Ḳhudá húṉ." "Qaumoṉ meṉ ḳhabar do, aur manádí karo, aur jhanḍa buland karo; manádi karo, mat chhipáo: kaho, ki Bábul liyá játá, Bel pareshán hai, Marúdak toṛá játá hai; us ke but pareshán haiṉ, us kí múrateṉ toṛí játí haiṉ. Ḳhudáwand ke qahr se wuh basáyá na jáegá, balki bilkull ujáṛ hogá: jo koí Bábul se guzregá hairán hogá, aur us kí sárí áfatoṉ ke sabab síṭí bajáwegá. Har taraf se us par chaṛho, us ke khattoṉ ko kholo: us ko ḍher karo, aur us ko nest karo: kuchh us se báqí na rahe. Harkára harkáre ke istiqbál ko, aur qásid qásid ke istiqbál ko dauṛegá, ki Bábul ke bádsháh ko ittilá' dewe, ki Terá shahr har taraf se liyá gayá. Aur Bábul ḍher aur ajgaroṉ ká maqám, hairání aur siṭí ká bá'is, be-báshinda hogá." Yas'aiyáh xiii. 19—22; xiv. 22, 23; xix, 1—3, Yar. 2, 13, 26; li. 31, 37.

Bábul ke muhásare ká ahwál do fázil but-parast muarriḳh Herodotus aur Xenophon se tafsílwár likhá gayá hai. We, Yas'aiyáh aur Yaramiyáh kí ilhámí peshíngoíoṉ ke 'ain mutábiq, kahte haiṉ, ki Ḳhusrau ne Mádioṉ aur Fársíoṉ ká baṛá lashkar leke Bábul par hamla kiyá; ki ahl i Bábul maidán meṉ saff-árái kí laṛái meṉ shikast khákar, apne shahr ke andar haṭáe gaye, aur ba'd us ke shahr ká baṛí mazbútí se muhásara kiyá gayá. Aur chúṉki unhoṉ ne kaí barasoṉ kí ḳhurak jam'a kí, pas we be-parwá rahe, aur apní shahr-panáh ko bahut mustahkam jánke hamla-

áwaron ke sáth laṛne par kisí híla se rází na húe; ki Khusrau ne ahl i Bábul ke wáste ek phandá yún tajwíz kiya, ki daryá e Furát kí daur ko ek baṛí jhíl se ek nahr men jo apne sipáhion se khudwáyá thá pher diyá, jis ke bá'is daryá kí tháh súkh gayí, aur us ráh se sipáhí pul tak gaye, aur jo pahradáron kí gaflat ko bá'is ba'ze pháṭak jo shahr men pahuncháte the, khule rah gaye, ki Khusrau kí fauj ne us ráste se dákhil hoke rát ko but-parastí kí 'íd ke waqt Bábul ko le liyá; ki wahán ke sháh-záde aur umará sipahsálár ziyáfat ke bích matwále the, daf'atan giriftár hokar qatl kiye gaye, aur wuh jalíl ul qadr shahr jo hargiz peshtar maglúb na húá thá, bilá ittilá' bádsháh ke dushmanon ko qabze men áyá, aur jab qásidon ne dauṛke bádsháh ko khabar dí, tab wuh yih hál sunte hí hazáron aur maqtúlon kí mánind márá gayá, jaisá ki Dániel nabí ne apní kitáb ke pánchwen báb men likhá thá. Yih hál Masíh kí ámad se 536 sál peshtar wáq'i húá.—Bábul par jald zawál áne lagá. Dárá bádsháh ne us kí buland díwáron ko ḍhá diyá, aur pháṭakon ko, jinhen Khusrau ne chhoṛ diyá thá, uṭhwá le gayá, aur dár-ul-khiláfat kí 'iwaz khiráj-guzár shahr baná. Akhasúerus ne jo takht i Fárs par Khusrau ká jánishín húá, jab mulk i Yúnán se zillat ke sáth haṭáyá gayá, to Bábul ke pák khazánon ko chhín liyá, mandiron ko lúṭá, aur qímatí dhát kí múraton ko toṛwá ḍálá. Sikandar Buzurg ne mulk i Fárs par fathyáb hokar Bábul ke phir bahál karne kí koshish is qasd se farmáí, ki us ko sáre 'álam ká dár-ul-khilafat banáwe. Chunánchi us ne do mahíne tak das hazár ádmíon se mihnat lí, jinhon ne daryá e Furat kí pushta-bandion kí marammat, aur Belus ke mandir kí do-bára ta'mír ke wáste ṭúṭe phúṭe khanḍaron ko khodkar masálih baṭorá, lekin jab Sikandar be-waqt mar gayá, to yih kám mauqúf ho gayá.

Seleukus Nikátor ne, jo mulk i Súriya men Sikandar ká já-nishín húá, shahr kí díwáron ko giráke shahr ko lúṭá, táki naye Bábul kí biná kare, aur us ko apní námwarí

ke wáste Silúkiyá mausúm kiyá. Isí maqsad se chand aur shahr bhí un atráf men mutawátir bádsháhon se banáe gaye, jis ke bá'is puráne shahr kí ábádí bahut ghaṭ gayí; aur Masíh kí paidáish se takhminan ek sau tís sál peshtar, Bábul ke sab se khush-numá hisse ek zafaryáb ahl i Fárs se tabáh kiye gaye.

San i 'Isawí ke shurú' men Bábul ke bahut thoṛe báshinde the; aur Strabo muarrikh likhtá hai, ki un dinon us shahr kí aksar atráf wírán thín. Yih shahr roz ba roz zawál-pazír hotá gayá, sur us kí tabáhí baṛhtí gayí, yahán tak ki, chauthí sadí 'Isawí men, us kí díwáren darinda jánwaron ke pálne ke liye iháta banín, aur wuh sháhán i Fárs ká shikárí ramná húá. Muddaton tak Bábul ká kuchh zikr na kiyá gayá; itne men wuh púrí tabáhí kí naubat tak pahunchá, aur ajgaron ká maqám húá, jaisá ki ilhám-yáfta nabíon ne farmáyá thá. *

Wuh maqám, jis par Bábul wáq'i thá, tahqíqát se sábit ho saktá hai; chunánchi chand fahmída Angrezí musáfiron ne us ke khandaron ko dekhke is hál ká bayán kiyá hai, Bábul jo qadím ul aiyám men mamlukaton kí hashmat thá, so ab khandaron ká khandar hai, aur báwujúde ki do hazár chár sau baras guzre, tau bhí har musáfir ko us kí waisí súrat nazar átí, jaisí anbiyá e Khudá ne likhá hai, ki hogí.

Bábul ká nám aur nishán miṭáyá gayá. Wahán 'Arab log khaima istáda nahín karte: wahán gaṛariye gallon ko nahín biṭháte; par ban ke darinde wahán baiṭhte, aur us ke gharon men 'ajab tarah ke wahshí bhare húe hain. Wuh khár-pusht ki mírás, aur ajgaron ká maqám—wuh súkhí wírán zamín hai,—wuh ek sokhta paháṛ aur khálí,—aur bilkull tabáh,—aur tálábon ke ḍábar, aur túda túda—aur sarásar halák kiyá gayá,—aur aisá mulk hai, jahán koí shakhs nahín rahtá,—aur har shakhs jo us ráh se guzar kartá, hairán hotá hai.

Wahán, 'Arab log, bhúton ke bátil khauf aur un darindon

kí dahshat se, jo Bábul ko khandaron ke darmiyán rahte, apne ḳhaima khaṛe nahín karte, aur na garariye apne gallo wahán biṭháte. Is 'ajib shahr ke sháhána mahall aur makánát bilkull tabáh hoke, ab to sirf ínṭ aur kúṛá karkaṭ ke be-ḍhab ḍher hain; us ki 'álishán koṭhrion kí 'iwaz, in dinon bahut se gár hain, jahán ḳhár-pusht rengte, aur ullú aur chamgádur baserá karte; jahán sher apní mánd rakhte, aur gídaṛ aur lakaṛbaghe, aur dúsre múzi haiwánát bilá-muzáhamat gosha men rahte hain, ki jin se aqsám ki bad-bú nikalti hai, aur un ke maskanon ke sámhne bheṛon aur bakron ki haḍḍíán bichhi rahtí hain. Daryá e Furát ke ek kanára par nahren súkh gayín, aur chúr húi ínṭen buland súkhe maidán par tez dhúp men paṛí rahtí hain, aur Bábul ek wirána, aur súkhí zamín, aur bayabán, hai. Dúsre kanára par nadi ki ṭúṭí húi pushta-bandíán, aur mahallon ke khandaron ke nishán, jo sailáb ke zor se bah gaye, dikhai dete; wahán ke aksar maidán men daldal hai: aur bahut maqamát us ke be-gúzár hain, khusúsan Furát kí sáliyána báṛh ke waqt koí baní Ádam us ráh se nahín guzartá—bahr yá daryá Bábul par phailá hai, ki wuh us kí bahuterí maujon se chhipá hai.

Birs i Namrúd, yá Belus ká mandir, jo San 'Isawí kí ibtidá ke ba'd maujúd thá, ab tak pahcháná já saktá hai. Angrezí musáfirán i jadíd ne us ko já dekhá, aur us ká bayán karke taswíren khínchí hain. Bulandí ke bá'is yih ab tak is láiq hai, ki Bábul buzurg ká ek yádgár ṭhahre, kyúnki agarchi wuh khandaron ká ḍher hai, tau bhí do sau paintís fuṭ únchá hai. In khandaron ke úpar ínṭon ke baṛe ḍher hain, jo bilkull jal gayí hain; chunánchi ṭhokne men shísha kí sí áwáz detí hain, jis se ma'lúm hotá, ki tez bhaṭṭhe kí ánch un men lagí húi hogí. In túdon ke úpar se qadím aur jalíl ul qadr Bábul ke dahshatnák ḍher sáf dikhái dete hain, aur is se ziyáda tabáhí kí kámil súrat insán ke qiyás men bhí nahín á saktí hai. Is tarah ham dekhte hain, ki bahut se iqbálmand ádmíon kí

'azím-ush-shán 'imárateṉ nest o nábúd kí gayíṉ, aur un ke iqtidár aur 'aql aur daulatmandí ke buzurgtar yádgár, ḳhák-siyáh hokar, khanḍar kí hálat meṉ is liye bane rahte haiṉ, ki azalí Ḳhudá ká kalám i haqq, jo us kí Muqaddas Kitáb meṉ mundaraj hai, izhár aur subút páwe. Us ke firistáda ḳhádimoṉ kí peshíngoíáṉ, jab haqíqí wáqi'át se miláí játíṉ, to kaisí hairat-afzá ma'lúm hotíṉ; aur ham Pák nawishtoṉ ke rabbání aur barhaqq hone kí kaisí qawí dalíl dekhte haiṉ! Ḳhudá Bábul ke haqq meṉ apní is 'ajíb peshdání ká bahut bajá zikr karke, sab jhúṭhe ma'búdoṉ, aur un ke parastároṉ se, aisá hí dúsrá májará pesh karne ká tálib hai! "Kis ne qadím se yih záhir kiyá? kis ne us waqt áge hí se is kí ḳhabar dí hai? kyá maiṉ KHUDÁWAND hí ne yih ḳhabar nahíṉ dí? ki mere siwá koí Ḳhudá nahíṉ hai; sádiq-ul-qaul, aur Naját-denewálá Ḳhudá, mere siwá koí nahíṉ. Jo ibtidá se intihá tak ká ahwál, aur agle waqtoṉ kí báteṉ, jo ab tak púrí nahíṉ húíṉ, batátá húṉ, aur jo kahtá húṉ, Merí maslahat qáim rahegí, aur maiṉ apní sári marzí ko púrá karúṉgá;" Yas'aiyáh, xlv. 21; xlvi. 10.

Ham dekhte haiṉ, ki Bábul, us ke báshindoṉ ke gurúr aur badkárí aur halákat ki bábat, Naye 'Ahd-náma ke ilhám-yáfta ráqimoṉ ke nazdík, Masíh ke muḳhálif ká nishán hai, jo "badkárí ká bhed," aur "gunáh ká shaḳhs," aur diní muqaddamát meṉ baṛá farebí, aur "BÁBULU'N BUZURG" kahlátá. 2 Tassaluníqíoṉ ko ii. 3—10. Mukáshafát xvii, xviii. Chunánchi Ḍákṭar Hales sáhib likhtá hai, ki "In haibatnák peshíngoíoṉ ke, jo Bábul ke ḳhiláf likhí gayíṉ, Naye 'Ahd-náma ke bahut maqámoṉ meṉ kaí isháre páe játe, jo is bá'is ziyáda qábil liház ke haiṉ." Patrus rasúl apne maktúbát meṉ, aur Yúhanná rasúl Mukáshafát kí kitáb meṉ, Rúmí bátil-parast kalísiyá ko, jo magribí mamálik kí malika hai, mashriq ke qadím Bábul se misál dete haiṉ.

Bárahwáṉ Báb.—Un peshíngoíoṉ ke bayán meṉ, jo ab tak púrí nahíṉ húíṉ.

Pák Kitáb kí peshíngoíáṉ saríhan Ḳhudá kí taraf se haiṉ. Báb i sábiq, jis meṉ chand peshíngoíoṉ ke 'ajíb takmíloṉ ká bayán hai, har ek mutála'a karnewále par is qaul ko sábit karegá. Jis waqt nubúwat par gaur kareṉ, ki kyúṉkar, ibtidá meṉ, us kí roshní kam thí, aur rafta rafta záid ho gayí; phir kyúṉkar us ke mutábiq wuh chár qadím bádsháhateṉ tabáh húíṉ; phir Masíh kí ámad húí, aur us kí wasátat kámil ṭhahrí, aur us ke dushman, ya'ne Yahúdí, parágauda húe, aur gair-qaumoṉ ke darmiyán us kí bádsháhat barpá húí, aur zamín par us kí naját-baḳhsh shináḳht phailí, aur Ḳhudá-tarsí ká taraqqí-pizír rawáj jári húá, jis ke anjám i kár Ḳhudá ke buzurg dín záhir hoṉge, tab ham par yih wázih hogá, ki nubúwat un ashiyáe meṉ, jo qiyás meṉ á sake, sab se 'ajíb shai hai, balki un bátoṉ se, jin par ahl i dín gaur kar sakeṉ, sab se bhárí bát hai.

Muqaddas Kitáb meṉ ham dekhte haiṉ, ki us kí peshíngoíáṉ sab zamánoṉ ke ahwál se ishára rakhtí haiṉ; chunánchi auwal insán ke hál se shurú' karke, tamám baní Ádam kí 'áqibat tak ke sab ahwál kí ḳhabar detí hai: us meṉ wuh barábar ek ḳháss shaḳhs kí sifát batátí hai, pahle to us kí qalíl aur mubham ḳhabar dí gayí, ba'd us ke, rafta rafta ziyáda safáí kí peshíngoíáṉ hotí gayíṉ, us waqt tak ki wuh shaḳhs, jis se un sabhoṉ ká 'ain matlab thá, áp záhir húá. Us par, aur us ke rasúloṉ, ḳhusúsan us ke 'azíz shágird Yúhanná par, nubúwat kí rúh phir nasb húí, ki kaí bhárí ahwál kí bahut sáf peshíngoí húí, jo us kí Kalísiyá par, pahle ijrá se lekar intizár-kashída haibatnák aiyám tak, guzregá, ki jis meṉ Iláhí rahmat kí baṛí tadbír jalíl ḳhátima páwegí, aur Masíhí nizám kí bábat, Al-qádir ke ráz-ámez iráde, 'adálat i áyanda se aur ásmání jalál se, takmíla tak pahuncheṉge.

Is ke darmiyán, sab qaumon̲ ke bích "nabíon̲ ke us yaqíní kalám" ke ba-mújib, jo Pák Kitáb men̲ mundaraj hai, bahuterí buzurg aur mubárak báten̲ wáq'i hon̲gí. Ab ham chand báton̲ ká zikr karen̲ge :—

1. Hamáre Naját-dihinda Ḳhudáwand kí bábat, yún̲ likhá hai, ki "Us kí saltanat ke iqbál aur salámatí kí kuchh intihá na hogí:" Yas'aiyáh ix. 7. "Wuh bárán kí mánind jo káṭe húe ghás par paṛe, názil hogá; aur phúhí ke menh kí tarah, jo zamín ko seráb kartá hai. Us ke 'asr men̲, jab tak ki chánd báqí rahegá, sádiq phalen̲ge, aur salámatí firáwán hogí. Samundar se samundar tak, aur daryá se intihá e zamín tak, sab par us ká hukm hogá. Us ká nám abad tak báqí rahegá; jab tak ki áftáb rahegá, us ke nám ká rawáj hogá; log us ke bá'is mubárak howen̲ge; sárí qaumen̲ use mubárak kahen̲gí." Zabúr lxxii. 6—8, 17.

2. Is anjám ke wáste, zamín kí sab qaumon̲, aur logon̲ ke darmiyán, Injíl kí manádí kí jáegí, chunánchi likhá hai, "Us ne unhen̲ kahá, ki Tum tamám dunyá men̲ jáke har ek maḳhlúq ke sámhne Injíl kí manádí karo:" Marqus xvi. 15. "Bahutere idhar udhar dauṛen̲ge, aur dánish ziyáda hogí," Dániel xii. 4. "Aur main̲ ne ek aur firishta Injíl i abadí liye húe dekhá, ki ásmán ke bích o bích uṛ rahá thá, táki zamín ke rahnewálon̲, aur sab qaum, aur firqa, aur ahl i zubán, aur logon̲ ko ḳhush-ḳhabarí sunáwe." Mukáshafát xiv. 6. "Kyún̲ki jis tarah pání se samundar bhará húá hai, usí tarah zamín Ḳhudáwand ke jalál kí shinásái se ma'múr hogí." Habaqqúq ii. 14.

3. Injíl kí manádí ke sáth us ke kámyáb hone ke liye Rúh ul Quds kí naját-baḳhsh tásíren̲ zuhúr men̲ áwen̲gí. —"Aur is ke ba'd aisá hogá, ki main̲ apní Rúh ko sáre bashar par ḍhálún̲gá." Yúel ii. 28. "Aur tasallí denewálá jab áegá to jahán ko gunáh se, aur rástí se, aur 'adálat se, taqsírwár ṭhahráegá," Yúhanná xvi. 8. "Main̲ piyáse par pání unḍelún̲gá, aur ḳhushk zamín par sailáb baháún̲gá; main̲ apní rúh terí nasl par, aur apní barakat terí aulád par

názil karúngá; aur we sabze kí mánind ugenge, aur bed kí tarah, jo bahte pání ke kanáre par ho. Ek to kahegá, ki Main KHUDÁWAND ká hún, aur dúsrá áp ko Ya'qúb ke nám ká ṭhahráegá, aur tísrá apne háth se likhegá, ki Main KHUDÁWAND ká hún, aur áp ko Isráel ke nám se mulaqqab karegá. Yas'aiyáh xliv. 3—5.

4. Rúh ul Quds ke názil hone se sári qaumen Masíh kí Kalísiyá men shámil hoke Khudá-shinásí aur díndárí, aur khushwaqtı ke 'ajíb darja tak pahunchengí. "Sárá jahán sarásar KHUDÁWAND ká tazkira karegá, aur us kí taraf rujú' howegá; sab qaumon ke gharano tere áge sijda karenge." Zabúr xxii. 27. "Lekin ákhirí dinon men aisá hogá, ki KHUDÁWAND ke ghar ká pahár paháron kí choṭí par nasb kiyá jáegá, aur sáre ṭílon se únchá kiyá jáegá, aur ummaten us kí taraf rawána hongí. Aur bahuterí qaumen áwengí, aur kahengí, ki Chalo, ki ham log KHUDÁWAND ke pahár, aur Ya'qúb ke Khudá ke ghar ko charh jáen, aur wuh hamen apní ráhen sikhláwegá, aur ham us ke ráston par chalenge: kyúnki sharí'at Saihún se, aur KHUDÁWAND ká kalám Yarúsalam se niklegá. Aur wuh bahuterí qaumon ke darmiyán 'adálat karegá, aur bahuterí zoráwar gurohon ko, jo dúr rahtí hon, malámat karegá: wo apní talwáron ko torkar phálen banáwenge, aur apní barchhíon ko hansúe; ek qaum dúsrí qaum par talwár nahín chaláegí, aur we phir jang kí ta'lím na lenge." Míkáh iv. 1—3. "We mere muqaddas koh kí sab atráf men kisí ko dukh na denge, aur tor na dálenge; kyúnki jis tarah pání se samundar bhará húá hai, usí tarah zamín KHUDÁWAND ke 'irfán se ma'múr hogí." Yas'aiyáh xi. 9. "Aur qaumen terí roshní men, aur sháhán tere tulú' kí tajallí men chalenge. Main pítal ke badle soná láúngá, aur lohe ke badle rúpá, aur lakṛí ke badle pítal, aur pattharon ke badle lohá; aur main tere hákimon ko salámatí, aur tere 'ámilon ko sadáqat banáúngá. Áge ko kabhí terí sarzamín men zulm kí áwáz suní na jáegí, terí sarhaddon men kharábí aur barbádí na hogí; tú apní díwáron

ká nám Naját, aur apne darwázon ká nám Sitúdagí rakhegí." Yas'aiyáh lx. 3, 17, 18. "Usí din ghoron kí ghanṭíon par yih raqam hogá, QUDS YAHOWÁH KO." Zakariyáh xiv. 20.

5. Yahúdíon kí bábat yih peshíngoí hai, ki un kí be-ímání daf'a kí jáegí, aur we gair-qaumon kí bhartí hone ke waqt ímán lákar Masíh kí Kalísiyá men dákhil kiye jáenge. "Kyúnki baní Isráel bahut din tak bagair bádsháh, aur bagair hákim, aur bagair qurbání, aur bagair but, aur bagair afúd, aur bagair tiráfím ke rahenge. Ba'd us ke baní Isráel phirenge, aur KHUDÁWAND apne Khudá ko, aur Dáúd apne bádsháh ko ḍhúnḍhenge; aur ákhirí zamána men we ḍarte húe KHUDÁWAND kí, aur us kí mihrbání kí panáh lenge." Húsí'a iii. 4, 5. "Aur main Dáúd ke gharáne par, aur Yarúsalam ke báshindon par, fazl aur munáját kí rúh barsáúngá; aur we mujh par, jise unhon ne chhedá hai, nazar karenge;" Zakariyáh xii. 10. "Khudáwand YAHOWÁH yún kahtá hai, ki Dekh, main ahl i Isráel ko gair-qaumon ke darmiyán se, jahán jahán we gaye, lúngá, aur har taraf se unhen faráham karúngá, aur unhen un kí mamlukat men láúngá. Aur main unhen us mamlukat men Isráel ke paháṛon par ek qaum karúngá; aur ek bádsháh in sabhon ká bádsháh hogá: aur we áge ko do qaumen na hongí, aur phir kabhí taqsím hokar do mamlukaten na hongí. Aur we kabhí áp ko apne buton se, aur apní nafrat-angez chízon se, aur apní khatákáríon kí kisí khatákárí se nápák na karenge; par main unhen un ke sáre makánon se, jahán unhon ne gunáh kiyá hai, chhuṛáúngá, aur unhen pák karúngá; so we mere log honge, aur main un ká Khudá húngá. Aur merá banda Dáúd un ká bádsháh hogá; aur un ká ek hí charwáhá hogá; aur we mere hukmon par chalenge, aur merí sunnaton ko hifz karenge, aur un par 'amal karenge. Merá khaima bhí un ke sáth hogá; hán, main un ká Khudá húngá, aur we mere log honge. Aur jab merá maqdis abad tak un ke darmiyán rahegá, to gair-qaumen jánengí, ki

main Khudáwand Isráel ko muqaddas kartá húṇ." Hizqiel xxxvii. 21—24, 27, 28. "Aur main phir kabhí un kí taraf se apná muṇh nahíṇ pherúngá; kyúṇki maiṇ apní rúh ahl i Isráel par unḍelúngá, Khudáwand Yahowáh kahtá hai." Hizqiel xxxix. 29. "Isráel par ek tarah ká andhlápan á paṛá hai, aur jab tak gair-qaumon kí bhartí na howe, yihí rahegá. Aur is tarah tamám Isráel bach jáegá; chunánchi likhá hai, ki Chhuṛánewálá Saihún se niklegá, aur be-díní ko Ya'qúb se daf'a karegá: aur merá yih 'ahd un ke sáth hogá, jab main un ke gunáhon ko miṭá dúngá." Rúmíon xi. 25—27.

Hásil i kalám, áyát i bálá un peshíngoíon men se muntakhab húin, jo Khudá ke kalám men kasrat se pái játín; aur chúnki Rabb ul Afwáj ne is ká mu'atabar qaul diyá hai, pas in sárí peshíngoíon ke bilkull púre hone ká hamen yaqín i kámil hai. Us ne yún farmáyá hai, "Kyúnki jis tarah ásmán se bárish hotí, aur barf paṛtá hai, aur phir wahán nahín játí, balki zamín ko bhigotí hai, aur use shádab aur shigufta kartí hai, tá bonewále ko bíj, aur khánewále ko roṭí dewe: usí tarah merá kalám, jo mere muṇh se nikaltá hai, hogá: wuh mujh pás khálí na phiregá, balki jo kuchh merí khwáhish hogí, wuh use púrá karegá, aur us kám men, jis ke liye main ne use bhejá, iqbálmand hogá." Yas'aiyáh lv. 10, 11.

Khudá ke sahíh o sachche kalám ke siwá, zamána kí nishániáṇ, aur chand mutafarriq wáqi'át, jo Khudá kí Parwardigárí se, khusúsan in pichhle pachás sálon ke darmiyán, zuhúr men áín, ágáhí detí hain, ki baní Ádam ke haqq men Khudá ke sab rahmat-ámez iráde jaldtar púre hone cháhte hain; tau bhí, nabíon ke qaul ke muwáfiq táríkí aur taklíf ke áyanda aiyám kí nishániáṇ miltín, jo, us se pahle, logon par guzrenge. Záhira Khudá kí Kalísiyá ab Pák Kitáb ke mazmún ko ziyáda durustí se samajhtí hai. Mutafarriq qaumon ke 'Isáí apne Naját-dihinda kí bádshâhat phailáne, aur insán ke tamám khándán ko barakaten diláne par ziyáda

musta'idd hain. Is maqsad se Mishanwálí jamá'aten muqarrar kí gayín; jin ke ikhráját 'Ísáíon kí mutafarriq kalísiyáon kí ikhtiyárí bihrí se adá hote hain, aur un ke kárinde Yisú' Masíh kí naját-bakhsh shinákht ke járí karne men Khudá kí barakat ke bá'is bahut kámyáb húe. Un kí koshishon ke sabab bahut qaumon ne but-parastí ko us ke zalíl haiwání dastúron samet, tark kiyá, aur bahuteron ne Masíh ká dín i Haqq qabúl kiyá hai. Andáz kiyá játá hai, ki ahl i Protestant ke ek hazár firistáda i Injíl bátil-paraston ke darmiyán apne Naját-dihinda kí ta'lím dete hain, aur desí murídon men se kam se kam, ek hazár wá'iz aur ustád, un kí madad karte hain. Un kí is muhimm kí nek-anjámí ke wáste Pák Kitáb takhmínan sáth mukhtalif zubánon men, jinhen Khudá ke ilhámí kalám ne peshtar zínat na bakhshí thí, pádríon aur un ke rafíqonse tarjuma húín; aur Pák Kitáb chhapwáne kí jamá'at ne Muqaddas nawishton ke tamám, khwáh ba'ze ba'ze sahífa, takhmínan ek sau sattar zubánon men matbú' kiye hain. Be-shumár díní risálaját mukhtalif zubánon men chhapke járí húe. Mutafarriq mishanon ke maqámon par madrasa járí kiye gaye, ki but-paraston men se ek lákh bálig aur ná-bálig har roza, aur Itwárí Madrason men Masíhí ta'lím páte hain. Is Injílwálí ta'lím ke sabab but-paraston men se hazáron ádmí Masíh ke sargarm pairau ho gaye, aur hamárí dánist men, is dunyá par, jahán be-díní ká abr muddat se chhá rahá, us mubárak Subh kí pau phatí hai, jis men Sadáqat ká Súraj tulú' hogá; aur haqq aur pákízagí ká nisf-un-nihár sá Núr záhir hogá. "Tab chhote se bare tak we sab mujhe jánenge." Yaramiyáh xxxi. 34. "Ki dunyá kí bádsháhaten hamáre Khudáwand aur us ke Masíh kí ho gayín." Mukáshafát xi. 15.

Terahwán Báb.—Baibal kí majází 'ibárat.

"Main royá ko barhátá hún, aur nabíon ke wasíla se tamsíl guzrántá hún." Húsí'a xxii. 10. Pák nawishton kí

tiláwat se púrá fáida páne ke liye, zarúr hai, ki Khudá Ta'álá e Qádir i Mutlaq ke is izhár ko ba-khúbí muláhaza karen. Ta'lím ke yih taur ikhtiyár karne se Khudá Ta'álá kí barí tawajjuh insání kamzorí kí taraf záhir húí, kháss karke agle zamánon men, jab ki tamsílí 'ibárat, alfáz kí kamtí ke sabab se, ek taur par zarúr thí. Is bát ko sab koí mán lete hain, ki tamsílí 'ibárat alfáz kí kamí ke sabab se isti'amál húí; lekin jyún jyún log 'ilm o hunar aur árástagí men taraqqí karte gaye, alfáz kí kasrat bhí hotí gayí; tis par bhí taraqqí ke buland-tarín darja men har ek zubán men kam o besh majází 'ibárat isti'amál men páí játí. Sháyad koí nawishta maujúd nahín hai, jis ke tarz i kalám men kuchh na kuchh majází 'ibárat na ho, aur haqíqat men unhín tasnífát kí 'ain khúb-súratí us se hotí hai.

Baibal kí 'ibárat be-niháyat tamsílí hai, kháss karke Puráne 'Ahd-náma kí, aur is kí qadámat ke siwá, do kháss sabab thahráe gaye hain. Pahle yih, ki Asia ke báshinde shá'iráni tabí'at rakhte the, aur garm aur zarkhez iqlím men rahte, aur un ko aisí khush-numá chízen cháron taraf se ghere húí thín, ki we azkhud tamsílí 'ibárat ke isti'amál karne se khush hote the. Aur dúsrí yih, ki Puráne 'Ahd-náma kí bahut sí kitáben 'Ibrání nazm men hain, jin ke tarz i kalám men musannif apne khiyálát ko tashbíh aur isti'ára se záhir karte; chunánchi Músá, Dáúd, Sulaimán, Yas'aiyáh, aur dúsre ilhámí shá'iron ke kalám men majází 'ibáraten bharí hain, har já un kí tasnífát rangíní 'ibárat se aisí muqaffá aur musajj'a hai, ki parhnewálon ke dil par naqsh-pizír ho játí. Lekin un kí árástagí, aur garaz aur khúb-súratí ki qadr jánne ke liye, us mulk ká, jis men ilhámí shá'ir húe, aur us ke báshindon kí khássiyat, aur us kí zubán ke muháwaron ká wájib khiyál rakhná cháhiye.

Naye 'Ahd-náma kí 'ibárat, khusúsan hamáre Naját-dihinda ke wa'zon kí, bahut majází hai. Ba'zon ne faqat lafzí ma'ne par dhyán kar ultá samjhá, aur bahut be-húda tasawwurát nikále. Chunánchi ham apne Khudáwand ke

ba'ze jumlon ko pesh láte hain, ki un ke lafzí ma'ne lená ba'zí jagah par kaisá ná-durust húá. Maslan, Masíh ne Herodís bádsháh se murád rakhkar kahá, ki "Jáo, aur us lomṛí se kaho;" Lúqá xiii. 32. Is maqám par har ek paṛhnewálá samjhegá, ki us ne lomṛí se, jo fareb men mashhúr hai, nisbat dekar, bádsháh i mazkúr ko makkár aur be-rahm ṭhahráyá. Phir hamáre Khudáwand ne Yahúdíon se kahá, ki "Main hún wuh jítí roṭí, jo ásmán se utrí: agar koí shakhs us roṭí ko kháe, to abad tak jítá rahegá, aur roṭí jo main dúngá, merá gosht hai, jo main jahán kí zindagí ke liye dúngá." Yúhanná vi. 51. Un nafs-parast Yahúdíon ne us ke kalám ke lafzí ma'ne lekar kahá ki "Yih mard apná gosht kyúnkar hamen de saktá hai, ki kháen?" (52wín áyat;) aur is par khiyál na kiyá, ki Masíh ne apne gosht se yih murád rakhí, ki main apní ján dunyá ke gunáhon ke kafára men detá hún.

Jab hamáre Naját-denewále ne Khudáwand ke Kháne kí rasm ko muqarrar kiyá, tab us ne roṭí kí bábat kahá, ki "Yih merá badan," aur mai kí bábat, ki "Yih merá lahú hai;" Matí xxvi. 26—28. Bárahwín sadí se Rúmí Pápá ke pairauon ne in báton kí ná-durust tafsír kí, aur un se aisí galat ta'lím nikálí, jo Pák Kitáb ke aur fiqron, balki 'aql, se barkhiláf hain; ya'ne kahte hain, ki Khudáwand ká Kháná, kháte waqt, roṭí aur mai, Masíh ká haqíqí badan aur lahú ban játá hai, harchand ki hamáre pánchon hawáss ke nazdík roṭí aur mai, jaise ke taise rahte hain. Us se hamáre Khudáwand kí sáf murád yih thí, ki yih roṭí mere badan, aur yih mai mere lahú ká nishán hai. Isí tarah kí 'ibárat Puráne 'Ahd-náma, Paidáish xli. 26, 27; Khurúj xii. 11; Dániel vii. 24; aur hamáre Naját-dihinda kí tamsílon men, Matí xiii. 38, 39; Yúh. x. 7—9, aksar páyá játá. Aur Masíh ne apne taín darwáza, Yúh. x. 9; aur angúr ká darakht, Yúh. xv. 1; aur gaṛaṛíyá, kahá, Yúh. x. 11.

Pák Kitáb men jo majází 'ibáraten mashhúr aur ziyáda musta'mil hain ye hain:—

1. Isti'ára, wuh 'ibárat hai, jo do chízon kí kisí mushábahat se pái jáe; jaise ki 'zubán ko lagám dená;' Ya'qúb ká i. 26, aur, 'talwár gosht kháneválí;' Istisná xxxii 42; aur, 'naye sir se paidá honá;' Yúh. iii. 3.

2. Tashbíh, misál i tawíl hai, jaise hamáre Naját-dihinda kí guftogú apne gosht kháne kí bábat. Yúh. vi. 35—65.

3. Tamsíl, akhláqí yá díní ta'lím ke wáste ek khiyálí zikr láná, jaise kisán, Matí xiii. 2—23; aur Musrif Beṭe, Lúqá xv. 11—32; aur Das Kunwárion ká zikr. Matí xxv. 1—13.

4. Masal, ek mukhtasar fiqra hai, jo aksar baní Ádam kí 'ádaton par tasauwur karne se páyá jáe. Masal hí men ikhtisár aur latáfat pur-zarúr hain. Amsál x. 15; Lúqá iv. 23.

5. Kináya, aisí majází 'ibárat hai, ki jis men ek lafz dúsrí kí jagah par isti'amál karte, jaisá ki Lúqá xvi. 29 men likhá hai, ki "Un ke pás Músá aur nabí hain;" ki jis se un kí kitáben, na un kí zát murád hai.

6. Majáz i 'aqlí, wuh 'ibárat hai, jis se sifát yá ashiyá ko jándár aur zí rúh ṭhahráte, jaise ki Zabúr lxxxv. 10 áyat men likhá hai, ki "Rahmat aur amánat milnewálíán hain, sadáqat aur salámat bos o kanár kartíán hain."

7. Zikr i juz, iráda i kull, aisí 'ibárat hai, jis men juz se tamám chíz, aur kull chíz se juz, murád rakhtí, jaisá ki Lúqá ii. 1 men "Har bastí ke logon," aur A'amál xxiv. 5 men "dunyá ke sab Yahúdíon" ká zikr hai, aur har bastí aur dunyá se, faqat Rúmí bádsháhat, khwáh us ke chand juzon se murád hai.

8. Hajo Malíh, ek majází 'ibárat hai, jis men kahnewále kí murád lafz ke ma'ni se khiláf pái játí. Is tarah kí 'ibárat Pák Kitáb men kamtar dekhne men átí. Iliyáh ne Ba'al ke panḍon se, 1 Salátín xviii. 27; aur Aiyúb ne apne doston se, Aiyúb xii. 2; is tarah kí guftogú kí.

9. Mubalaga, wuh 'ibárat hai, jis men ek chíz ko haqí-

qat hál kí nisbat buzurgtar, khwáh kamtar, ṭhahráwen. Is tarah kí 'ibárat Gintí xiii. 33; aur Istisná i. 28, aur x. 1 men pái játí.

Chaudahwán Báb.—Pák Kitáb ke majází alfáz kí fihrist aur bayán men.

Abaddon, 'Ibrání men / Apullúon Yúnání men } Yih nám 'Arab ke bádsháhon ke khitábon se páyá gayá, aur is kí murád un Muhammadí hákimon se hai, jinhon ne Masíhí kalísiyá ko satáyá. Mukásh. ix. 11.

'Adad i do—se Chand murád hai. 1. Taw. xvii. 12; Yas. vii. 21.

„ tín, yá tísri se, Khúbí ká kináya hai. Yas. xix. 24; Zak. xiii. 9.

„ chár, Kullíyát se ishára hai. Yas. xi. 12; Hiz. vii. 2.

„ sát se, Kamáliyat ká kináya hai. Mukásh. i. 4.

„ das se, Bahut ká ímá hai. Dán. i. 20; 'Amús vi. 9; Zak. viii. 23.

Ág—Musíbat i muhlik se murád hai, Yas. xlii. 25; lxvi. 15; Hiz. xxii. 31.

Andhápan—ya'ne Dín i Iláhí se ná-wáqifíyat, Yas. xxix. 18; Rúm. xi. 25; Afs. iv. 18.

Angúr ká darakht—1. Baní Isráel kí kalísiyá, Zab. lxxx. 8; Yar. ii. 21.

2. Masíh se, jo Kalísiyá ká sir hai, Yúh. xv. 1.

Angúr ke phal—ya'ne Dín ke nek a'amál, Yas. v. 2.

„ Janglí—Kináya bure mizáj aur chál se, Yas. v. 2.

Ánkhen—I. Jab yih lafz Qádir i Mutlaq kí nisbat likhá jáwe, tab us kí hama-dání, Amsál xv. 3; Zabúr xi. 4; aur parwardigárí se murád hai, Zab. xxii. 8; xxxiv. 15.

II. Jab Yisú' Masíh kí nisbat marqúm ho, tab us ko házir o nazir hone se matlab hai. Mukásh. ii. 23; v. 6: 'Ibrán. iv. 13.

III. Jab insán kí nisbat mazkúr ho, tab

1.—'Aql se, ki jo dil kí áṅkh hai, Zab. cxix. 18; Afs. i. 18.

2.—Dost, nasíhat denewále se, Aiyúb. xxix. 15.

3.—Insán i mahz se, Mukáshafát i. 7.

4.—Insán ke irádoṉ se murád hai, Istisná xxviii. 54—56.

'Asá—1. Baṛí qudrat se kináya hai, Zabúr ii. 9.

2.—Khudá kí wafádárí se, Zabúr xxiii. 4.

Ásmán—1. Khudá kí zát se, Dán. iv. 26; Matí xxi. 25; Lúqá xv. 18.

2. Mulkí khwáh díní hákimoṉ se, Yas'aiyáh xiii. 13; Hajjí ii. 2, 21.

3. Kalísiyá se murád rakhtá hai. Mukásh. xii. 7, 9.

'Aurat—1. Mulk yá shahr se, Hizqiel xxiii. 2, 3.

2. Masíh kí Kalísiyá se, Mukáshafát xii. 1.

3. Gumráh kalísiyá se, jo Masíh kí mukhálif hai, murád rakhtí hai, Mukáshafát xvii. 3.

Azhdahá—1. Bádsháhí dushman se, jaise Sháh i Misr, Hizqiel xxix. 23.

2. Shaitán se, jo apne kárindoṉ ko ubhártá hai, Mukáshafát xii. 9.

3. Khatra aur mushkilát se, kináya hai, Zab. xci. 13.

Bábul—Ya'ne shahr i Rúm, Mukásh. xiv. 8; xvii. xviii.

Bádal—Ya'ne lashkar aur bhíṛ, Yar. iv. 13; Yas. lx. 6; 'Ibránioṉ xii. 1.

Bádal ke garajne se Peshíngoíáṉ murád haiṉ, Mukáshafát x. 4.

Badan—ya'ne Masíh kí pák kalísiyá, I Qur. xii. 13, 27.

Bala'ám—ya'ne us gumráh ke qusúr aur nápákíáṉ, 2 Pat. ii. 15; Yahúd. 11; Mukásh. ii. 14.

Balút—ya'ne Sháh-záda, Yas. ii. 13.

Báp—ya'ne Khudá; kyúnki wuh sabhon ká Kháliq, aur ímándár, us ke le-pálak farzand hain. Mal. i. 6; ii. 10; Yar. xxxi. 9; Rúm. viii. 15, 16; Afs. i. 5.

Barra—Masíh se murád hai; aur jo barra ki roz ba roz, khusúsan 'Íd i Fasah men, qurbání hote the, us ke nishán the, Khurúj xii. 11, xxix. 38, 41.

Bayábán—1. Wíráni se, Yas. xxvii. 10; Yar. xxii. 6.
2. Is dunyá se murád rakhtá, 1 Qur. x. 5, 6; Yas. xli. 18.

Bázú—1. Khudá kí qudrat i mutlaq se, Yar. xxvii. 5; xxxii. 17.
2. Masíh ki qudrat aur mu'ajizon se, Yas. liii. 1; Yúhanná xii. 38.
3. Rúh i Quds kí pák tásír baní i Ádam par, Yas. li. 9; lii. 10.

Bhed—Aisí bát yá 'aqída se murád rakhtá hai, ki jab tak Khudá use záhir na kare, insán se poshída rahtá hai, Rúm. xvi. 25; 1 Qur. ii. 7. Qul. i. 26: Mukásh. i. 20.

Bheren—Ya'ne Masíh ke shágird, Zak. xiii. 7; Yúh. x. 11, 16; 1 Pat. ii 25.

Bheriyá—1. Be-rahm aur be-dín ádmíon se, Yas. xi. 6; lxv. 25.
2. Sakht zálimon se, Lúqá x. 3.
3. Lálachí ádmíon se, jo záhirá 'Ísáí mu'allim hain, Yúh. x. 12; A'amál. xx. 29.

Bhaunchál—Ya'ne Inqiláb i mulk, Mukásh. vi. 12: Hajjí ii. 6, 7; 'Ibrán. xii. 26.

Bhúkh aur piyás—1. Khush-hálí kí khwáhish se, Ams. xix. 15; Yas. lv. 1; Mukásh. xxii. 17.
2. Rúhání ni'amaton kí ragbat se murád rakhte, 'Amús viii. 11; Matí. v. 6; Lúqá i. 53.

Bhúsá—Ya'ne nikamme be-dín ashkhás, Zab. i. 4. Matí iii; 12.

Bíj—Ya'ne Injíl kí ta'lím, Lúqá. viii. 5, 11; 1 Pat. i. 23; 1 Yúh. iii. 9.

Bihisht—Ya'ne A'smán, jis meṉ pák log rahte, Lúqá xxiii. 43; Mukásh. ii. 7.

Burj—Ya'ne Hámí aur háfiz. Yas. ii. 12, 15.

But-parastí—Ya'ne Lálach, Qul. iii. 5.—ḳhwáh wuh chíz jis ko Ḳhudá se ziyáda cháheṉ, 1 Yúh. v. 21.

Chánd—Kináya Yahúdí mazhab se hai, Yúel ii. 31; Mukásh xii. 1.

Chaṭán—1. Amánat kí já e panáh se, Zab. xviii. 2; Yas. xvii. 10,

2. Qaum ke bání se murád rakhtí hai, Yas. li. 1.

Chaubís buzurg—Mashhúr auliyá, ḳhwáh ímándár batríq-oṉ se murád rakhte, Mukásh. iv. 10; 'Ib. xi. 2.

Chhaṛí—Ya'ne Ḳhudá kí hifázat aur hidáyat, Zab. xxiii. 4.

Chihra—1. Ḳhudá kí razámandí se, Zab. xxxvi. 16; Dán. ix. 17.

2. Be-dín logoṉ kí saḳht-dilí se ishára hai, Yar. v. 3.

Chirág—1. Qáim maqám se, 1 Taw. xv. 4; Zab. cxxxii. 17.

2. Díndárí ke iqrár se, Matí xxv. 3, 4.

3. Ḳhudá kí taraf se hidáyat aur tasallí, 2 Sam. xxii. 29.

4. Masíhí kalísiyá se, Mukásh. i. 12, 20.

Chítá—1. Hílabáz zálim dushman, Dán. vii. 6.

2. Wuh shaḳhs, ki chíte ká sá mizáj raḳhtá ho, Yas. xi. 6.

3. Wuh hákim jo Masíh ká muḳhálif ho, Mukásh. xiii. 2.

Dánt—Be-rahmí ká nishán, Ams. xxx. 14.

Daraḳht—Bhale yá bure ádmí, Zab. i. 3; Matí iii. 10.

Darwáza—1. Salámatí ká nishán, Zab. cxlvii. 13.

2. Injíl kí manádí karne kí fursat o ijázat, 1 Qur. xvi. 9.

3. Nayí hukúmat ká ágáz, Mukásh. iv. 1.

Daryá—1. Gair-qaumon ke mulk aur jazíre, Yas. lx. 5.
2. Furát, khwáh Níl, kí nadí, Yas. xxi. 1; Yar. li. 36.

Dhál—Khudá ke wa'don par ímán láná, Afs. vi. 16.

Dhoná yá gusl karná—Gunáhon kí mu'áfí páke rástbáz thaharná, aur pák-dil o nek-chál honá, 1 Qur. vi. 11; Mukásh. i. 5; vii. 14.

Din—1. Sál, Hiz. iv. 6. Mukásh. ii. 10; xi. 9; xii. 6.
2. Waqt i mu'aiyan, Yas. xxxiv. 8.
3. Injíl kí ta'lím se wáqif hone ká zamána, 1 Tas. v. 5.

Dirau—Dunyá ká ákhir, aur 'adálat ká waqt, Yúel, iii. 13. Matí, xiii. 39.

Dulhá—Masíh, ki wuh kalísiyá ká shauhar hai, Yúh. iii. 29; Mukásh. xxi. 9.

Dulhe kí áwáz—Masíh kí taraf se naját kí da'wat, yá byáh kí khushí, Yar. xvi. 9; Yúh. iii. 29.

Dulhan—Masíh kí kalísiyá, Mukásh. xxi. 9.

Fasah—Yisú' Masíh, 1 Qur. v. 7.

Firishte—1. Pák rúhen, jo Khudá o Parwardigár kí khádim hain, Hiz. x. 8; 'Ibrán. i. 4–7, 14. Mukásh. iv. 6; v. 11.
2. Nápák rúhen, ya'ne Shaitán aur us ká lashkar, Matí, xxv. 41: Yahúd. 6.
3. Kalísiyáon ke nigahbán, yá isquf, Mukásh. i. 20; ii. 1, 8, 12, 18.
4. KHUDÁWAND ká Firishta, ya'ne Yisú' Masíh, Zak. i. 11.

Gandhak—1. Hamesha kí wíráni, Aiyúb. xviii. 15; Yas. xxxiv. 9.
2. Taklíf aur 'azáb ká nishán, Mukásh. xiv. 10.
3. Ta'lím i muzirr, Mukásh. ix. 17.

Gawáh yá sháhid—Mazlúm kalísiyáen, khwáh un ke nigahbán, Mukásh. xi. 3—6.

Ghar—1. Khudá kí kalísiyá, Yas. ii. 2; 1 Tim. iii. 15; 'Ibrán. iii. 6.
2. Insán ká badan, 2 Qur. v. 1.
Ghorá—Fath ká nishán, jo us ká sawár hásil kartá hai, Yúel, ii. 4; 'Ibrán. i. 8; Yar. iv. 13.
Nuqrá ghorá, iqbálmandí aur khairiyat ká, Mukásh. vi. 2; aur Surang, barí khúnrezí ká, aur, Mushkí, bímárí aur wabá ká, aur Phíke rang ká ghorá, kál aur taklíf ká nishán hai, Mukásh. vi. 2, 8; Zak. vi. 2.
Hathyár—Rúhání ni'amaten, Rúm. xiii. 2; Afs. vi. 11.
Hafta—Sát baras, Dán. ix. 24. Sattar hafta, ya'ne chár sau nauwe baras.
Hakím—Yisú' Masíh, Matí, ix. 12.
Háth, Dahná—Hifázat aur 'ináyat, Zab. xviii. 35; lxxiii. 23.
Háth kisí ke sir par rakhná—Barakat khwáh ikhtiyár dená, Paid. xlviii. 14—20; Giutí, xxvii. 18; 1 Tim. v. 12.
Háth Khudáwand ká nabí par parná—Rúh i Quds kí tásír aur ilhám, Hiz. viii. 1.
Hawá—1. Rúh i Quds kí tásír. Yúh. iii. 8.
2. Khudá kí 'adálaten, Yas. xxvii. 8.
3. Tabáhí, Yar. li. 1; iv. 11, 12.
4. Chár hawáen—Cháron taraf kí halákat, Yar. xlix. 36; Dán. vii. 2. Mukásh. vii. 2.
Jahannam yá dozakh—Wuh maqám jis men be-dín hamesha ká 'azáb uthávenge, Yas. xiv. 7; Mukásh. i. 18; Zab. ix. 17; Matí, x. 28; xxiii. 33.
Jándár—Chár jándár karúbím khwáh firishton se kináya hai, ki we Hizqiel i. 10 aur Mukásh. iv. men mazkúr hain.
Janne ká dard—1. Taklíf o jánkáhí, Yar. iv. 31. xiii. 21. Marq. xiii. 8.
2. 'Isáí mu'allimon kí fikrmandí, Gal. iv. 19.
Jánwar—1. But-parast hákim, Dán. vii.17.
2. Masíh ká Rúmí mukhálif, Mukásh. xiii. 2, 12: xvii. 3, 7, 8. wagaira.

Júá—1. Sakht gulámí, Istis. xxviii. 48.
2. We díní rasmeṉ jin meṉ taklíf howe, A'amál. xv. 10; Gal. v. 1.
3. Masíh kí dil-chasp ḳhidmat, Matí, xi. 29, 30.
4. Ḳhudá kí taraf se tambíh, Nauha. iii. 27.

Kamán—1. Tandurustí, Aiyúb. xxix. 20.
2. Injíl ke gálib hone ká nishán, Mukásh. vi. 2.

Kamzorí—1. Badan ká zu'af, Matí, viii. 17; Yas. liii. 4.
2. Ímán kí ná-qúwatí, Rúm. viii. 26.

Kánṭe—1. Dunyá kí fikr o daulat o 'aish, Lúqá viii. 14.
2. Ḳhudsar be-ímán log, Hiz. ii. 5.

Kaṛwá dána—Sharír o be-ímán ádmí, Matí, xiii. 38.

Ḳhák aur rákh—Bashríyat, Insániyat, Paid. iii. 19; xviii. 27.

Ḳhamír—Bure 'aqíde aur 'ádateṉ, Matí, xvi. 6; 1 Qur. v. 6, 8.

Ḳhándán—Ḳhudá kí kalísiyá, Afs. iii. 15.

Ḳhárzár—Be-dín ashkhás. Yas. lv. 13.

Khet—Dunyá, Matí, xiii. 38.

Ḳhaima—Insán ká badan, 2 Qur. v, 1; 2 Pat. i. 13, 14.

Ḳhurma kí ḍáliáṉ—Ḳhushí o fathyábí ká nishán, Mukásh. vii. 9,

Ḳhush-búí—'Ibádat. Zabúr, cxli. 2; Mukásh. v. 8.

Kisán—Injíl kí manádí-karnewálá, Matí, xiii. 3, 37.

Kitáb—Ḳhudá kí taqdíroṉ ká nishán, Zab. xl. 7; 'Ibrán. x. 7.

Kufr—But-parastí, ḳhusúsan Rúmí Pápá ke pairauoṉ kí, Mukásh. xiii. 1, 5, 6; xvii. 3.

Kunjíáṉ—1. Qudrat o iḳhtiyár, Mukásh. i. 18; Yas. xxii.
2. Injíl kí manádí karne ká iḳhtiyár, Matí, xvi. 19.
3. Ḳhudá kí marzí pahchánne ká wasíla, Lúqá, xi. 52.

Kutte—1. Gair-qaumeṉ, jo nápákí meṉ magrúq haiṉ, Matí, xv. 26.
2. Díní mu'allim, jo káhil aur árám-talab hoṉ, Yas. lvi. 10.

3. I'atiráz karnewále be-dín mu'allim, Fil. iii. Mukásh. xxii. 15.

Laṛke—1. Nádán aur ná-láiq sháh-záde, Yas. iii. 4.

2. Naye ḳhwáh za'íf-ul-ímán 'Isáí, 1 Qur. iii. 1; 'Ibrán. x. 13.

Lahú—1. Ḳhúnrezí aur maut, Yas. xxxiv. 3; Hiz. xxxii. 6; Mukásh. xiv. 20.

2. Masíh ke kafára ká nishán, Matí, xxvi. 28; 'Ibrán. xiii. 20.

Lomṛí—Shaḳhs i makkár o farebí, Hiz. xiii. 4; Lúqá, xiii. 32.

Mai—1. Dunyáwí barakateṉ, Húsí'a, ii. 8; Zab. iv. 7.

2. Injíl kí ziyáfat, Yas. xxvi 6. lv. 1.

3. Ḳhudá ká qahr, Zab. lxxv. 8; Mukásh. xvi. 19.

Maḳhmúrí—1. Himáqat ká nishán, Yas. xxviii. 1—3; Yar. xiii. 13.

2. Wuh be-wuqúfí, jo Ḳhudá ke gussa ke bá'is se paidá húí, Yas. xxix. 9; li. 21.

Mann—Baqá kí ḳhushíáṉ, Mukásh. ii. 17.

Máthá—Dín ká iqrár barmalá karná, Mukásh. vii. 3. xiii. 16.

Miṭṭí ká badan—Insán ká badan, 2 Qur. iv 7.

Maut i Haqíqí—Rúh ká badan se alag honá, Paid. xxv. 1.

Maut i Aḳhláqí—Gunáh kí badí se be-ḳhabar, aur Ḳhudá kí dostí ke faráiz aur ḳhushíoṉ se gháfil rahná, Afs. ii. 2; Mukásh. iii. 1.

Maut i Sání—Ḳhudá kí huzúrí se hamesha tak mahrúm rahná, Mukásh. ii. 11; xx. 14.

Maut, gunáh kí nisbat—Burí ḳhwáhishoṉ aur taríqoṉ ko tark karná, Rúm. vi. 8; 1 Pat. ii. 24.

Maut ká darwáza—Ḳhatra i 'azím, Zab. ix. 13; Aiyúb, xxxviii. 17.

Mazdúr—Injíl kí manádí karnewále, Matí, ix. 37, 38; 1. Qur. iii. 9.

Meṉh—1. Naját kí ta'lím ká nishán, Istis. xxxii. 2.

2. Rúh i Quds kí tásír. Yas. xliv. 3.

Mewa—Dín ke nek kám aur khushíán, Zab. i. 3; xcii. 14.
Misr—Badí ká majází nám, Mukásh. xi. 3.
Muhr—1. Band hone ká nishán, Gazal ul Gazalát, iv. 12.
2. Kisí 'uhde par muqarrar hone ká nishán, Yas. xxix. 11.
3. Rúh i Quds kí tásír jo ásmání mírás páne ká bai'ána hai, Aiyúb, ix. 7; xxxvii. 7.
4. Makhtúm, ya'ne mahfúz o poshída, Afs. i. 13. iv. 30; Mukásh. vii. 2—4.
Nadí—1. Barí barakaton ká nishán, Aiyúb, xxi. 6; Zab. xxxvi. 8.
2. Muhabbat o fazl i iláhí kí labrezí, Mukásh. xxii. 1; Hiz. xlvii.
Nafratí chíz—1. Har qism ká gunáh, Yas. lxvi. 3; Hiz. xvi. 50, 51.
2. But, 2 Salá. xxiii. 13; Yas. xliv 19.
Pápá ke but-parast pairauon kí rusúm, Mukásh. xvii. 4.
4. Ujárnewále kí gandí chíz, ya'ne Rúmí lashkaron ke makrúh jhande, Matí, xxiv. 15.
Nám—Ashkhás, A'amál, i. 15; Mukásh. xiii. 4.
Namak—1. Masíhíon ke 'aqáid aur nek a'amál, Matí, v. 13.
2. 'Isáíon kí sí hikmat o dánái, Qul. iv. 6.
Nangá—Pákízagí ke libás se khálí, Mukásh. iii. 17.
Nínd—1. Maut, Dán. xii. 2; Yúh. xi. 11; 1 Tas. iv. 14.
2. Dín kí báton men gaflat karní, Rúm. xiii. 11.
Núr—1. Khushí o salámatí o iqbálmandí, Ástar, viii. 16.
2. Injíl se wáqifíyat aur pákízagí, Yas. viii. 20; Afs. v. 8; 1. Yuh. i. 7.
Os—Masíh kí qudrat qiyámat ke roz, Yas. xxvi. 19.
Olá—Zabardast dushmanon ke hamle, Yas. xxviii. 2; xxxii. 19; Mukásh. viii. 7.
Piyála—1. Khudá kí díní aur dunyáwí barakaten, Zab. xxiii. 5.
2. Khudá kí 'adálaten, Yas. li. 17.

3. Naját ká piyála uṭháṇá, ya'ne Khudá kí rahmatoṇ kí shukrguzárí bajá láná, Zab. cxvi. 13.

4. Barakat ká piyála, ya'ne wuh piyála jo 'Ísáí Khudáwand ke kháne ke waqt háth meṇ lete, jaisá ki Yahúdí 'Íd i Fasah ke waqt karte the, 1 Qur. x. 16.

Paháṛ—1. Bádsháhat yá shahr, Yas. ii. 12, 14; Zak. iv. 7.

2. Masíh kí kalísiye kí bádsháhat, Yas. ii. 2; xi. 9; Dán. ii. 35.

Pání—1. Rúh i Quds kí tásír, Yas. xliv. 3; Yúh. iii. 5; vi. 10.

2. Injíl kí ta'lím, Yas. lv. 1.

3. Taklíf aur musíbat, Zab. lxix. 1.

Par—1. Hifázat, Zab. xvii. 8; xxxvii. 7; xci. 4.

2. Injíl kí barakateṇ, Mal. iv. 4.

Pátál—1. 'Álam i gaib, jaháṇ murdoṇ kí arwáh rahtí haiṇ, Yas. xiv. 7; Mukásh. i. 18.

2. Dozakh, jis meṇ gunahgár hamesha ká 'azáb uṭháwenge, Zab. ix. 17; Matí, x. 28; xxiii. 33.

Patthar—1. Yisú' Masíh, Zab. cxviii. 22; Yas. xxviii. 16; Matí, xxi. 42.

2. Ímándár 'Ísáí, 2 Pat. ii. 5.

3. Sufed patthar, púrí mu'áfí ká nishán, Mukásh. ii. 17.

Posh́ák i Sufed—Pákízagí aur khushí ká nishán, Yas. lii 1; lxi. 10; Mukásh. iii. 4, 5: xix. 8.

Rát—Jahálat, galatí, musíbat, Mukásh. xxi. 25.

Roṭí yá khurák—1. Dín i Iláhí kí ta'lím, Istisná, viii. 3; Yas. lv. 2; Matí, iv. 4.

2. 'Ísáioṇ kí suhbat, 1 Qur. x. 17.

Sadúm aur 'Amúrah—Bargashtán i dín aur badkároṇ ká shahr, Yas. i. 10; Mukásh. xi. 8.

Saihún kí beṭí ká darwáza—Yarúsalam kí haikal, jis meṇ Khudá kí 'ibádat hotí thí, Zab. ix. 14.

Takht—1. Hukúmat yá bádsháhat, Paid. xli. 4; 2 Sam. vii. 12, 16.
2. Firishta, Qul. i. 16.
Tákistán—Baní Isráel kí kalísiyá, Yas. v. 1. 6, Yar. xii. 10.
Talwár—1. Halákat ká nishán, Istis. xxxii. 41, 42.
2. Khudá ká kalám, jo 'Ísáíon ká hathyár hai, Afs. vi. 17.
Tanúr—Sakht musíbat yá musíbat kí jagah, Istis. iv. 20. Yar. ix. 7. xi. 4.
Táríkí —1. Musíbat aur khéráb-hálí, Yar. xxiii. 1.
2. Be-díní aur jahálat, Rúm. xiii. 12.
3. Táríkí súraj aur sitáron kí, ya'ne hukúmat ká inqiláb aur be-intizámí, Yas. xiii. 10.
Ṭiḍḍí—Mu'allim jo Injíl ke aslí matlab ko tark karen, Mukásh. ix. 3.
Tír—1. Khudá kí 'adálaten, Aiyúb, vi. 4.
2. Chugl-khorí, Zab. lxiv. 3.
Toṛe—We ni'amaten jo Khudá kí taraf se ádmíon ko milín, Matí, xxv. 15.
'Uqáb—1. Bádsháh yá bádsháhat, Hiz. xvii. 3—7.
2. Rúmíon ká lashkar, jin ke jhanḍe par 'uqáb kí taswír thí, Matí. xxiv. 28.
3. Az sar i nau zor páne ká níshán, Zab. ciii. 3; Yas. xi. 31.
Yájúj aur Májáj—1. Scythia kí baṛí hukúmaten, jo agle zamánon men thín, Hiz. xxxviii. 2.
2. Be-dín qaumen jo ákhirí zamána men hongí, Mukásh. xx. 8.
Yarúsalam—1. Khudá kí kalísiyá, Zab. cxx. 6; Yas. lxv. 18; lxvi. 13.
2. Bihisht, 'Ibrán. xii. 22; Mukásh. iii. 12; xxi. xxii, Gal. iv. 24, 26.
Zahr—Jhúṭh aur bure 'aqíde, Zab. cxl. 3; Rúm. iii. 13.
Zaitún i janglí—Gair-qaum, Rúm. xi. 17.
Zaitún i bostání—Masíh kí kalísiyá, Rúm. xi. 24.

Zakhm—Rúhání bímárián, ya'ne dil kí kharábián, Yas. i. 6. liii. 5.

Zániya—Wuh shahr yá kalísiyá jo Khudá se bargashta ho, Yas. i. 21; Mukásh. xvii. 5.

Zanjír—Musíbat o taklíf, Nauha, iii. 7.

Zinákárí—But-parastí aur bargashtagí, Yar. iii. 8, 9; Mukásh. ii. 22.

Zindagí—1. Hamesha kí khushí, Zab. xvi. 11.
2. Injíl kí ta'lím, Yúh. vi. 33.
3. Ímán ke wasíla se rástbáz thaharná, Yúh. v. 24. Qul. iii. 3.
4. Masíh, ki wuh aslí aur rúhání aur abadí zindagí ká denewálá hai, Yúh. i. 4; xi. 25; xiv. 6; Qul. iii. 4.

Zindagí ká darakht—Baqá kí khushíán, Mukásh. ii. 7; xxii. 2.

Zindagí kí kitáb—Khudá ke pák logon kí ásmání fihrist, Mukásh. iii. 5; xx. 12, 15; xxii. 19; Mal. iii. 16.

Zindagí ká táj—Wuh baqá aur Khushí aur jalál jo bihisht men milnewálá hai, Ya'q. i. 12; Mukásh. ii. 10.

PANDRAHWÁN BÁB.—DÍN I 'ÍSAWÍ KE AUSÁF, AUR TÁSÍR, AUR SÁRÍ DUNYÁ SE QABÚL HONE KÍ LIYÁQAT KE BAYÁN MEN.

Yih bát sábit húí, ki Pák Kitáb Khudá ká kalám hai. Wuh halák honewále gunahgáron ko is wáste dí gayí, táki unhen Masíh par ímán láne se naját kí dánáí bakhshe. Dín i 'Ísawí har súrat se ásmání hikmat ke kamálon se árásta, aur sab mazhabon kí nisbat, jo dín ke pák nám par ádmíon men járí hain, az hadd bihtar aur bartar hai. Us ke sahífe Khudá ke muqaddas log nabíon aur rasúlon aur injíl kí manádí-karnewálon se likhe gaye, aur beshumár 'aqlmand aur 'álim ímándáron ne shahíd hoke un ke ilhámí aur sach hone

aur pák tásír rakhne par gawáhí dí hai; aur in dinon men bhí jitne ádmí rásti kí muhabbat ko ikhtiyár karte hain, un ke dil aur chál par aisí pák tásír hotí, ki jis se us kitáb ko Ḳhudá kí taraf se honá páya i subút ko pahunchtá hai.

Wuh Pák Kitáb wáhid zinda aur 'azalí Ḳhudá ke wájib ul wujúdí aur Parwardigárí aur be-hadd kamálon ko záhir kartí hai. Us men Ḳhudá kí pák sharí'at ká, jo us ko sab nátiq jándáron ká dastúr ul 'amal hai, ishtihár aur bayán páyá játá. Wuh ánewálí 'adálat kí, jis men sab insán apne a'amál ke muwáfiq az rú e insáf jazá aur sazá páwenge, ḳhabar detí hai. Us men sab insán ká nápák aur ḳharáb-hál aur marnewálá honá likhá hai, aur yih bát har ek qaum kí tawáríḳh se bhí záhir aur sábit hai. Phir us men sab gunahgáron ko Ḳhudá kí 'ajíb rahmat ká ishtihár diyá játá, ki ek Darmiyání kí ḳhátir se sabhon ko, jo us par ímán láwen, mu'áfí aur tasdíq, balki púrí naját, muft hásil hogí. Aur chúnki insán kí 'aql tárík aur us ká dil gunáh-álúda hai, Rúh i Quds har ek ímándár kí 'aql ko roshan aur dil ko pák kartí hai: aur jo dushmaní ki us ke dil men Ḳhudá kí nisbat hotí hai miṭ játí, aur wuh apne ásmání Báp se naját kí be-niháyat barakaten pákar us ká pák farzand aur hamesha kí zindagí ká wáris bantá hai.

Ḳhudá kí rahmat kí is tadbír par, jo Injíl men mazkúr hai, qáim rahne se, insán ke dil aur chál har tarah kí ḳhúbí se árásta ho játín. Aur jo log sirf ba záhir is mazhab ko qabúl karte, we bhí bahut sí be-rahmíon aur behúda rusúm ke jál se chhúṭ játe. Jahán 'Ísái mazhab jári húá, wahán 'álam nisá apne haqíqí rutbe par sarfaráz húá; aur jorú ḳhasam ká rishta pák samjhá gayá. Injíl ke bá'is, gharánon ká kámil intizám hotá; muhabbat kí taht men, farzand 'izzat o itá'at karte, o má báp un kí parwarish aur tarbiyat karte, balki un kí sab ta'lím men un ká namúna ho játe. Injíl sikhlátí, ki mulk aur qaum aur 'umr ká kuchh liház na karke sab ádmí apne men

birádarána muhabbat aur i'atimád rakhkar ek dúsre ke qusúr ko mu'áf karen; aur har qaum aur har darja ke log, is nazar se ki we sab ek hí Qádir i Mutlaq Parwardigár kí aulád hain, ek dúsre ke ham-dard aur madadgár rahen, khusúsan 'Ísáíon ke, ki we Masíh ke badan ke a'azá hokar zindagí kí ni'amat men ham-wáris hain.

Musíbat-zadon aur gunahgáron ke wáste dín i 'Ísawí ásmání rahmat ká ek firishta hai. Is pák mazhab kí nek nasíhaton ke mutábiq bahut ádmíon ne apne ham-jinson kí khair-khwáhí karke garíbon aur be-kason kí ihtiyáj raf'a karne ke wáste já e panáh ta'mír kí hai. Constantine bádsháh pahlá shakhs thá, jis ne Rúmí bádsháhat ke mutafarriq súbon men bímáron aur majrúhon kí khidmat ke wáste dár-ush-shifá banáe. Chhathwín aur sátwín aur áthwín sadíon men, is tarah kí 'imáraten Itálí aur Fráns aur Spen men bahut banín. Daswín sadí men 'Isáí mulkon men sirf korhíon ke wáste unnís hazár makán taiyár húe; aur shahr i Rúm men har tarah ke 'alílon aur muhtájon ke wáste chálís dár-ush-shifá ta'mír húe. Inglistán kí dár-us-saltanat i London men dunyá ke har ek shahr kí nisbat khair-khwáhí kí 'imáraten barí kasrat se hain. Us shahr ke har ek mahalle men bímáron, aur muflison, aur andhon, aur gúngon, aur búrhon, aur lá-wárison ke wáste dár-ush-shifá aur panáh-gáhen dekhne men átín. Aur is ke siwá, us mulk ke har ek shahr aur qasba men is tarah ke makánát bahut hain.

Dín i 'Ísawí ke bá'is har hafta ká Itwár, ya'ne zamána ká sátwán hissa, árám aur diní ta'lím aur 'ibádat ke wáste muqarrar húá. Is roz men 'Ísáí jamá'aten is wáste ikatthí hotí hain, táki díndárí aur birádarána muhabbat men taraqqí karke, is dunyá kí taklífát tamám hone ke ba'd, jalálí baqá páne kí ummed qawí rakhkar, khush-dil rahen. 'Ísáí log Itwár ke is pák shugl ke sabab se, na faqat apní, balki tamám ham-jinson kí díní bihtari ke mushtáq hote, aur koshish karte. Chunánchi Inglistán men pachás hazár

muhtáj laṛke, marhúm 'Isáíon kí khairát se, parwarish, aur Pák Kitáb kí báton kí ta'lím, páte. Aur Itwár ke roz har qaum i razíl ke lákhon laṛke jam'a hote, aur hazáron 'Ísái un ko hamesha kí zindagí kí báten muft sikháte, aur samjháte hain, táki Injíl se díndárí men hidáyat pákar, Khudá kí buznrgí ko záhir karen, aur hamesha us ke huzúr men khush rahen. Angrezí 'Ísáí sál ba sál is nek iráda se, ki ádam-zád kí sárí qaumon men 'ilm aur dín ijrá páwen, bahut rúpiya dete hain, aur apní taraf se saikṛon pádríon ko gumráh but-paraston ke pás bhejte hain, táki un kí zubánon ko síkhkar, Pák Kitáb aur díní sahífon ká tarjuma un ke wáste karen, aur un ko Masíh kí be-qiyás daulat kí khush-khabarí den, aur un ke laṛke-bálon ko ásmání hikmat kí báten sikhláwen. Algaraz, we pádrí aisí koshish karte hain, ki sab gunahgár, Khudá kí be-páyán barakaton kí khabar pákar, Masíh ke wasíla se, jo Khudá aur ádmíon aur gunahgáron men akelá Darmiyání hai, hamesha kí zindagí hásil karen.

Dekhiye, ki din i 'Isáwí se, jo Pák Kitáb men mundarnj hai, kaisí be-garaz khair-khwáhí aur kaisá abadí fáida hotá hai. Is men Khudá har ek ádam-zád kí, khwáh bádsháh yá ra'aíyat, daulatmand khwáh muflis, 'álim, khwáh jáhil, kháwind yá naukar, wálid yá maulúd kí da'wat kartá, aur hukm detá hai, ki 'Tum tauba karo, aur ímán ke sáth sidq i dil se Khudá kí taraf rujú' láo. Jo koí Khudá kí us gawáhí ko, jo us ne apne Beṭe ke haqq men dí hai, yaqín kartá hai, wuh hamesha ki zindagí pátá hai; magar jo koí is gawáhí par ímán nahín látá, so Khudá ko jhúṭhá ṭhahrátá hai, aur agar aisí baṛí naját se gáfil rahe, to kyúnkar bachegá?'

SOLAHWÁN BÁB—PÁK KITÁB KO SÁL BHAR MEN EK BÁR PAṚH ḌÁLNE KE BAYÁN MEN.

Masíh ká yih hukm hai, ki "Pák kitábon men ḍhún-

ḍho," aur jo ímándár aisá kartá hai, wuh fáida aur ḳhushí hásil kartá. Ba'ze log sirf us kí chand báton ko, jo un ke pasand hain, paṛhte hain; lekin dáná 'Isáí us ko tamám paṛhná farz jántá hai. Bahut se log is bát ke mushtáq hain, ki sábiq zamána ke mashhúr díndáron ke muwáfiq Pák Kitáb ko sál bhar men ek bár paṛh ḍálen. Par un ke pás koí aisá Naqsha nahín, ki us tartíb ke mutábiq paṛhí jáwe. Liháza har ek ke paṛhne kí hidáyat ke wáste yih Naqsha i mufassal i zail khínchá játá.

Us par liház karne se fauran ma'lúm ho jáegá; ki ek ek din ke tín sabaq ṭhaharte, jo aksar Pák Kitáb kí tín 'aláhida qismaton, ya'ne *tawáríḳhí, nubúwatí, taqáwatí* se liye gaye. Agarchi záhir hai, ki Ḳhudá ke kalám ke ba'ze hissa tanhá, ḳhwáh ahl o 'aiyál ke sáth, paṛhne ke liye, aur hisson kí nisbat mufídtar hain, tá-ham yád karná cháhiye ki Púlus Rasúl ne yún likhá hai, ki "Sárí Kitáb ilhám se hai, aur ta'lím ke, aur ilzám ke, aur sudhárne ke, aur rástbází men tarbíyat karne ke wáste fáidamand hai: táki mard i Ḳhudá kámil aur har ek nek kám men taiyár ho." 2 Tim. iii. 16, 17. Ba'ze báb aur fiqra hain, jin ká paṛhná ḳhándán ke sáth is qadr zarúr nahín hai, un ke sámhne nishán rakhá gayá: aur isí tarah ba'ze aur maqám hain, ki dáná un par ḳhud níshán lagáwegá.

. . . .

JANUARI.

Januarí	Paidáish	1 Tawáríkh	Matí
1 ...	1 ...	1 ...	1 á. 17 se
2 ...	2 ...	2 ...	2 ...
3 ...	3 ...	3 ...	3 ...
4 ...	4 ...	4 ...	4 ...
5 ...	*5 ...	5 ...	5 ...
6 ...	6 ...	6 ...	6 ...
7 ...	7 ...	7 ...	7 ...
8 ...	8 ...	8 ...	8 ..
9 ...	9 ...	9 ...	9 ...
10 ...	10 á. 9 se	10 ...	10 ...
11 ...	11 ...	11 ...	11 ...
12 ...	12 ...	12 ...	12 ...
13 ...	13 ...	13 ...	13 ...
14 ...	14 ...	14 ...	14 ...
15 ...	15 ...	15 ...	15 ...
16 ...	16 ...	16 ...	16 ...
17 ...	17 ...	17 ...	17 ...
18 ...	18 ...	18 ...	18 ...
19 ...	19 ...	19, 20 ...	19 ...
20 ...	20 ...	21 ...	20 ...
21 ...	21 ...	22 ...	21 ...
22 ...	22 á. 1-19 ...	23 á. 24 se ...	22 ...
23 ...	23 ...	*24 ...	23 ...
24 ...	24 ...	*25 ...	24 ...
25 ...	25 ...	*26 ...	25 ...
26 ...	26 ...	*27 ...	26 ...
27 ...	27 ...	28 ...	27 ...
28 ...	28 ...	29 ...	28 ...
29 ...	29 ...	2 Tawá. 1 ...	Marqus 1 ...
30 ...	30 ...	2 ...	2 ...
31 ...	31 ...	3 ...	3 ...

FEBRUARI.

Februarí		Paidáish		2 Tawáríkh		Marqus	
1	...	32	...	4	...	4	...
2	...	33	...	5	...	5	...
3	...	34	...	6	...	6	...
4	...	35	...	7	...	7	...
5	...	*36	...	8	...	8	...
6	...	37	...	9	...	9	...
7	...	*38	...	10	...	10	...
8	...	39	...	11	...	11	...
9	...	40	...	12	...	12	...
10	...	41	...	13	...	13	...
11	...	42	...	14	...	14	..
12	...	43	...	15	...	15	...
13	...	44	...	16	...	16	...
14	...	45	...	17	...	Lúqá 1	...
15	...	*46	...	18	...	2	...
16	...	47	...	19	...	3 á. 1-22	...
17	...	48	...	20	...	4	...
18	...	49	...	21	...	5	...
19	..	50	...	22	...	6	...
20	...	Khurúj 1	...	23	...	7	...
21	...	2	...	24	...	8	...
22	...	3	...	25	...	9	...
23	...	4	...	26 á. 1-10	...	10	...
24	...	5	...	26 á. 11-23	...	11	...
25	...	6 á. 13 se	...	27	...	12	...
26	...	7	...	28	...	13	...
27	...	8	...	29	...	14	...
28	...	9	...	30	...	15	...
29	...	10	...	31	...	16	...

MARCH.

March		Khurúj		2 Tawáríkh		Lúqá	
1	..	11	..	32	..	17	..
2	..	12	..	33	..	18	..
3	..	13	..	34	..	19	..
4	..	14	..	35	..	20	..
5	..	15	..	36	..	21	..
6	..	16	..	'Azrá 1	..	22	..
7	..	17	..	*2	..	23	..
8	..	18	..	3	..	24	..
9	..	19	..	4	..	Yúhanná 1	..
10	..	20	..	5	..	2	..
11	..	21	..	6	..	3	..
12	..	22	..	7	..	4	..
13	..	23	..	8	..	5	..
14	..	24	..	9	..	6	..
15	..	25	..	10 á. 1–18	..	7	..
16	..	*26	..	Nah. 1	..	8	..
17	..	*27	..	2	..	9	..
18	..	28	..	3	..	10	..
19	..	29	..	4	..	11	..
20	..	30	..	5	..	12	..
21	..	31	..	6	..	13	..
22	..	32	..	7 á. 66 se	..	14	..
23	..	33	..	8	..	15	..
24	..	34	..	9	..	16	..
25	..	35	..	10 á. 28 se	..	17	..
26	..	*36	..	11	..	18	..
27	..	37	..	12 á. 22 se	..	19	..
28	..	*38	..	13	..	20	..
29	..	39	..	Ástar 1	..	21	..
30	..	40	..	2	..	A'amál 1	..
31	..	Ahbár 1	..	3	..	2	..

APRIL.

April		Ahbár		Ástar		A'amál	
1	..	2	..	4	..	3	..
2	..	3	..	5	..	4	..
3	..	4	..	6	..	5	..
4	..	5	..	7	..	6	..
5	..	6	..	8	..	7	..
6	..	7	..	9	..	8	..
7	..	8	..	10	..	9	..
8	..	9	..	Aiyúb 1	..	10	..
9	..	10	..	2	..	11	..
10	..	11	..	3	..	12	..
11	..	12	..	4	..	13	..
12	..	13	..	5	..	14	..
13	..	14	..	6	..	15	..
14	..	15	..	7	..	16	..
15	..	16	..	8	..	17	..
16	..	17	..	9	..	18	..
17	..	*18	..	10	..	19	..
18	..	19	..	11	..	20	..
19	..	20	..	12	..	21	..
20	..	21	..	13	..	22	..
21	..	22	..	14	..	23	..
22	..	23	..	15	..	24	..
23	..	24	..	16	..	25	..
24	..	25	..	17	..	26	..
25	..	26	..	18	..	27	..
26	..	27	..	19	..	28	..
27	..	Ginti 1	..	20	..	Zabúr 1, 2	..
28	..	2	..	21	..	3—5..	..
29	..	3	..	22	..	6—8..	..
30	..	4	..	23	..	9, 10..	..

MAY.

May		Gintí		Aiyúb		Zabúr	
1	..	5	..	24	..	11—13	..
2	..	6	..	25	..	14—16	..
3	..	7	..	26	..	17	..
4	..	8	..	27	..	18	..
5	..	9	..	28	..	19—21	..
6	..	10	..	29	..	22	..
7	..	11	..	30	..	23—25	..
8	..	12	..	31	..	26—28	..
9	..	13	..	32	..	29, 30	..
10	..	14	..	33	..	31	..
11	..	15	..	34	..	32	..
12	..	16	..	35	..	33	..
13	..	17	..	36	..	34	..
14	..	18	..	37	..	35	..
15	..	19	..	38	..	36	..
16	..	20	..	39	..	37	..
17	..	21	..	40	..	38	..
18	..	22	..	41	..	39, 40	..
19	..	23	..	42	..	41—43	..
20	..	24	..	Amsál 1	..	44	..
21	..	25	..	2	..	45	..
22	..	*26	..	3	..	46—48	..
23	..	27	..	4	..	49	..
24	..	28	..	5	..	50	..
25	..	29	..	6	..	51, 52	..
26	..	30	..	7	..	53—55	..
27	..	31	..	8	..	56, 57	..
28	..	32	..	9	..	58, 59	..
29	..	*33	..	10	..	60, 61	..
30	..	34	..	11	..	62, 63	..
31	..	35	..	12, 13	..	64, 65	..

JUNE.

June	Gintí	Amsál	Zabúr
1	36	14	66, 67
2	Istisná 1	15	68
3	2	16	69
4	3	17, 18	70, 71
5	4	19	72
6	5	20	73
7	6	21	74
8	7	22	75, 76
9	8	23	77
10	9	24	78
11	10	25	79, 80
12	11	26	81, 82
13	12	27	83, 84
14	13	28	85, 86
15	14	29	87, 88
16	15	30	89
17	16	31	90, 91
18	17	Wá'iz 1	92, 93
19	18	2	94, 95
20	19	3	96, 97
21	20	4	98, 99
22	21	5, 6	100, 101
23	22	7	102
24	23	8	103
25	24	9	104
26	25	10	105
27	26	11, 12	106
28	27	Ġazal ul Ġaz. 1, 2	107
29	28	3, 4	108, 109
30	29	5, 6	110--112

JULY.

July		Istisná		Ġazal ul Ġaz.		Zabúr
1	..	30	.	7	..	113, 114 ..
2	..	31	..	8	..	115, 116 ..
3	..	32	..	Yas. 1	..	117, 118 ..
4	..	33	..	2	..	119 á. 1-40
5	..	34	..	3	..	„ 41-80
6	..	Yashú'a 1	..	4	..	„ 81-128
7	..	2	..	5	..	„ 129-176
8	..	3	..	6	..	120—124 ..
9	..	4	..	7	..	125—127 ..
10	..	5	..	8	..	128—130 ..
11	..	6	..	9	..	131—134 ..
12	..	7	..	10	..	135, 136 ..
13	..	8	..	11	..	137—139 ..
14	..	9	..	12	..	140—142 ..
15	..	10	..	13	..	143, 144 ..
16	..	11	..	14	..	145—147 ..
17	..	*12	..	15	..	148—150 ..
18	..	*13	..	16	..	Rúm. 1 ..
19	..	14	..	17	..	2 ..
20	..	15 á. 19 se		18	..	3 ..
21	..	16	..	19	..	4 ..
22	..	17	..	20	..	5 ..
23	..	18	..	21	..	6 ..
24	..	*19	..	22	..	7 ..
25	..	20	..	23	..	8 ..
26	..	*21	..	24	..	9 ..
27	..	22	..	25	..	10 ..
28	..	23	..	26	..	11 ..
29	..	24	..	27	..	12 ..
30	..	Qázíon 1	..	28	..	13 ..
31	..	2	..	29	..	14 ..

AUGUST.

August		Qázíon		Yas'aiyáh		Rúmíon	
1	..	3	..	30	..	15	..
2	..	4	..	31	..	16	..
3	..	5	..	32	..	1 Qur. 1	..
4	..	6	..	33	..	2	..
5	..	7	..	34	..	3	..
6	..	8	..	35	..	4	..
7	..	9	..	36	..	5	..
8	..	10	..	37	..	6	..
9	..	11	..	38	..	7	..
10	..	12	..	39	..	8	..
11	..	13	..	40	..	9	..
12	..	14	..	41	..	10	..
13	..	15	..	42	..	11	..
14	..	16	..	43	..	12	..
15	..	17	..	44	..	13	..
16	..	18	..	45	..	14	..
17	..	19	..	46	..	15	..
18	..	20	..	47	..	16	..
19	..	21	..	48	..	2 Qur. 1	..
20	..	Rút 1	..	49	..	2	..
21	..	2	..	50	..	3	..
22	..	3	..	51	..	4	..
23	..	4	..	52	..	5	..
24	..	1 Samúel 1	..	53	..	6	..
25	..	2	..	54	..	7	..
26	..	3	..	55	..	8	..
27	..	4	..	56	..	9	..
28	..	5	..	57	..	10	..
29	..	6	..	58	..	11	..
30	..	7	..	59	..	12	..
31	..	8	..	60	..	13	..

SEPTEMBER.

September	1 Samúel	Yas'aiyáh	Galatíon
1 ...	9 ...	61 ...	1 ...
2 ..	10 ..	62 ..	2 ..
3 ..	11 ..	63 ..	3 ..
4 ..	12 ..	64 ..	4 ..
5 ..	13 ..	65 ..	5 ..
6 ..	14 ..	66 ..	6 ..
7 ..	15 ..	Yaramiyáh 1	Afsíon 1 ..
8 ..	16 ..	2 ..	2 ..
9 ..	17 ..	3 ..	3 ..
10 ..	18 ..	4 ..	4 ..
11 ..	19 ..	5 ..	5 ..
12 ..	20 ..	6 ..	6 ..
13 ..	21 ..	7 ..	Filippíon 1 ..
14 ..	22 ..	8 ..	2 ..
15 ..	23 ..	9 ..	3 ...
16 ..	24 ..	10 ..	4 ..
17 ..	25 ..	11 ...	Qulussíon 1 ..
18 ..	26 ..	12 ..	2 ..
19 ..	27 ..	13 ..	3 ...
20 ...	28 ..	14 ...	4 ...
21 ..	29 ..	15 ..	1 Tassal. 1 ..
22 ..	30 ...	16 ..	2 ...
23 ..	31 ..	17 ...	3 ..
24 ..	2 Samúel 1 ...	18 ...	4 ..
25 ..	2 ...	19 ..	5 ...
26 ...	3 ..	20 ..	2 Tassal. 1 ..
27 ...	4 ..	21 ..	2 ..
28 ..	5 ..	22 ..	3 ...
29 ..	6 ..	23 ..	1 Timtáús 1 ..
30 ...	7 ..	24 ..	2 ..

OCTOBER.

October	2 Samúel	Yaramiyáh	1 Timtáús
1	8	25	3
2	9	26	4
3	10	27	5
4	11	28	6
5	12	29	2 Timtáús 1
6	13	30	2
7	14	31	3
8	15	32	4
9	16	33	Títus 1
10	17	34	2
11	18	35	3
12	19	36	Filímún
13	20	37	'Ibránion 1
14	21	38	2
15	22	39	3
16	23	40	4
17	24	41	5
18	1 Salátín 1	42	6
19	2	43	7
20	3	44	8
21	4	45	9
22	5	46	10
23	6	47	11
24	7	48	12
25	8	49	13
26	9	50	Ya'qúb 1
27	10	51	2
28	11	52	3
29	1 Salátín 12	Nauha 1	4
30	13	2	5
31	14	3	1 Patrus 1

NOVEMBER.

November	1 Salátín	Nauha	1 Patrus
1 ..	15 ..	4 ..	2 ..
2 ..	16 ..	5 ..	3 ..
3 ..	17 ..	Hizqiel 1..	4 ..
4 ..	18 ..	2 ..	5 ..
5 ..	19 ..	3 ..	2 Patrus 1..
6 ..	20 ..	4 ..	2 ..
7 ..	21 ..	5 ..	3 ..
8 ..	22 ..	6 ..	I Yúh. 1..
9 ..	2 Salátín 1..	7 ..	2 ..
10 ..	2 ..	8 ..	3 ..
11 ..	3 ..	9 ..	4 ..
12 ..	4 ..	10 ..	5 ..
13 ..	5 ..	11 ..	2 Yúhanná..
14 ..	6 ..	12 ..	3 Yúhanná..
15 ..	7 ..	13 ..	Yahúdáh..
16 ..	8 ..	14 ..	Míkáh 1, 2..
17 ..	9 ..	15 ..	3, 4 ..
18 ..	10 ..	16 ..	5, 6 ..
19 ..	11 ..	17 ..	7, ..
20 ..	12 ..	18 ..	Nah. 1, 2..
21 ..	13 ..	19 ..	3 ..
22 ..	14 ..	20 ..	Habaqqúq 1..
23 ..	15 ..	21 ..	2 ..
24 ..	16 ..	22 ..	3 ..
25 ..	17 ..	23 ..	Safan. 1, 2..
26 ..	18 ..	24 ..	3 ..
27 ..	19 ..	25 ..	Hajjí 1, 2..
28 ..	20 ..	26 ..	Zakar. 1 ..
29 ..	21 ..	27 ..	2, 3 ..
30 ..	22 ..	28 ..	4, 5 ..

DECEMBER.

December	2 Salátín	Hizqiel.	Zakariyáh
1 ..	23 ..	29 ..	6, 7 ..
2 ..	24 ..	30 ..	8 ..
3 ..	25 ..	31 ..	9 ..
4 ..	Húsí'a 1 ..	32 ..	10, 11 ..
5 ..	2 ..	33 ..	12, 13 ..
6 ..	3, 4 ..	34 ..	14 ..
7 ..	5 ..	35 ..	Malákí 1..
8 ..	6 ..	36 ..	2 ..
9 ..	7 ..	37 ..	3, 4 ..
10 ..	8 ..	38 ..	Mukásh. 1..
11 ..	9 ..	39 ..	2 ..
12 ..	10 ..	*40 ..	3 ..
13 ..	11 ..	*41 ..	4 ..
14 ..	12 ..	*42 ..	5 ..
15 ..	13 ..	43 ..	6 ..
16 ..	14 ..	44 ..	7 ..
17 ..	Yúel 1 ..	*45 ..	8 ..
18 ..	2 ..	*46 ..	9 ..
19 ..	3 ..	47 ..	10 ..
20 ..	'Amús 1 ..	*48 ..	11 ..
21 ..	2 ..	Dániel 1 ..	12 ..
22 ..	3 ..	2 ..	13 ..
23 ..	4 ..	3 ..	14 ..
24 ..	5 ..	4 ..	15 ..
25 ..	6 ..	5 ..	16 ..
26 ..	7 ..	6 ..	17 ..
27 ..	8 ..	7, 8 ..	18 ..
28 ..	9 ..	9 ..	19 ..
29 ..	'Abadiyáh ..	10 ..	20 ..
30 ..	Yúnah 1, 2 ..	11 ..	21 ..
31 ..	3, 4 ..	22 ..	12 ..

Satrahwán Báb.—Naye 'Ahd-náma ke maqámát kí fihrist.

Jo mulk ki Naye 'Ahd-náme men mazkúr hain, so aksar Bahr i Rúm, ya'ne *Daryá e A'azam*, ke muttasil hain. Injíl men, faqat Daryá e Jalíl, jo Tiberius yá Gannesarat kí Jhíl bhí kahlátá, aur Lál Samundar, aur Bahr i Rúm ke ba'ze hisson ká zikr hai. Masíh ke zamána men aksar mulk, jin ká Naye 'Ahd-náme men mazkúr hai, yá Rúmí bádsháhat men mundaraj, yá Rúmíon kí tawábi' men the. *Hamárá Khudáwand sirf Isráel kí sarzamín men* safar kartá rahtá thá. Us mulk ká jo hissa, ki Yardan nadí kí pachchhim taraf thí, wuh tín súbon men taqsím húá: ya'ne us kí dakhin, Yahúdiya, aur darmiyán men Sámariya, aur uttar taraf Jalíl. Phir Yardan ke pár, ya'ne us kí púrab taraf, jo mulk thá, so Pereá kahlátá; us men Dikápulis, jis ke muta'alliq das shahr the, shámil thá. Yúh. i. 28; Marq. vii. 31. Púlus rasúl ne Palestain, aur Súriyá, aur Kúchak Asia, aur Yúnán, aur Itálí men Injíl kí manádí kí, aur ba'ze gumán karte hain, ki wuh Isfánia (Spen) aur Fráns aur Inglistán ko bhí gayá. Kúchak Asia ke mumálik jo Naye 'Ahd-náma men mazkúr hain, so Musiya, aur Ludiya, aur Káriya, aur Troás, aur Bituniya, aur Puntus, aur Asia, aur Galatiya, aur Pargá, aur Luqáuniya, aur Kappadukiya, aur Lukiya, aur Pamfúliya, aur Qiliqiya the. Us hí kí pachchhim atráf, jin men Musiya aur Ludiya, aur Káriya mumálik mushtamil the, Rúmí yá Nauwábí Asia kahláyá, ki Rúmí Nauwáb khud us ká intizám kartá thá. Un atráf men wuh sát shahr the, jin ká zikr Mukáshafát ke shurú' men hai, ki un men sát kalísiyáen thín,

Abilene, Súriya men ek súba, jo Libanus aur Antilibanus paháron ke darmiyán wáq'i hai, Lúqá iii. 1.

Adriá, Khalíj i Banduqiya ká ek nám: A'amál xxvii. 27.

Adúm, ek mulk, jo 'Arab kí uttar aur Yahúdiya kí dakhin taraf wáq'i thá.

Afasus, Kúchak Asia ká ek shahr, jo Artamis ke mandir ke sabab se mushhúr thá.

'Ainon, Yahúdiya ká ek shahr, jo Yardan ke kináre par thá.

Akháia, Yúnán ká dakhiní hissa, jis ká pá e takht Qurintus thá.

Ammáus, ek shahr, jo Yarúsalam se sáṛhe tín kos ke fásila par thá.

Amfipolis, Maqadúniya ká ek shahr, jo Strymon nadí ke kináre par thá.

'Amúrah, un chár shahroṉ meṉ se ek thá, jo Sadúm kí wádí meṉ wáq'i the, aur ág se jalkar bhasam húe.

Antákiya, sábiq meṉ Súriya ká baṛá shahr thá, aur us meṉ 'Ísáí pahle pahl Kristián kahláe.

Antipatris, Sámariya ká shahr.

Appii Furun, Iṭalí ká shahr, jo Rúm se 20 kos ke fásila par thá.

Apulloniá, Maqadúniya ká shahr.

'Arab, Asia ká ek mulk, jo Lál Samundar kí púrab taraf wáq'i hai.

Aríupagus, yá Koh i Mirríkh, jis par Atení kí sadr majlis aksar hotí thí.

Aramatíya, Yahúdiya ká shahr, jo ab Rámlah kahlátá hai.

Armajiddon, ya'ne Koh i Majiddo; aur Majiddo ek shahr thá, jise Sulaimán ne ta'mír karwáyá.—2 Salátín, i. 27.

Assus, Kúchak Asia ká bandar.

Asia, jis ká mazkúr Naye 'Ahd-náme meṉ hai, Kúchak Asia se, balki ba'z auqát sirf us ke pachhimí hisse se murád hai.

Atení, Aṭṭiká ká páe takht, aur Yúnán ká mashhúrtar shahr; Qurintus se 12½ kos ke fásila par wáq'i hai.

Attaliya, Pamfuliya ká shahr.

'Azah, Filistíoṉ ká ek shahr, jo Palestain ke dakhin kí sarhadd par wáq'i thá.

Galgatá, Koh i Kalvarí ká ek hissa.

Gannesarat kí Jhíl, jo daryá e Jalíl aur daryá e Tíberiyás bhí kahlátí, Palestain kí ek jhíl, 8½ kos kí lambí aur 3 kos kí chaurí hai.

Gargasí, báshinde shahr i Gargasá ke jo Gannesarat kí Jhíl ke muttasil thá.

Habsh, Afriqa ká ek mulk, jo Misr kí dakhin taraf hai.

Haqal-dámá, ya'ne Lahú ká khet, Yarúsalam ke nazdík thá. Matí, xxvii. 8; A'amál i. 19.

Háran, Masuputámiyá ká shahr.

Hierápolis, Kúchak Asia ke súba i Pargá ká ek shahr.

Husn-bandar, jazíra i Krete ká ek bandar.

Iskandaria, Misr kí bandargáh, jo baṛí muddat tak dunyá kí baṛí tijáratgáh thí; us ká 'ilm o hunar bhí mashhúr thá. Wahán ká kutub-khána, jis men sát lákh jild kitáben thín, San 638 'Ísawí men Sharqí 'Ahl i Islám ke háth se jaláyá gayá

Ifráim, Palestain ká ek shahr, jo firqá i Ifráim ke muta'alliq thá.

Iqúnium, Kúchak Asia ke súba i Luqáuniya ká pá e takht.

Ilám, yá Ailám, Fárs ká qadím nám.

Illuriqun, ek mulk jo Khalíj i Banduqiya kí púrab taraf wáq'i thá.

Iríhá, Yahúdiya ká ek shahr.

Isfánia, Yúrap ká ek baṛá mulk.

Iṭalí, Yúrap ká ek mulk, jis ká pá e takht qadím Rúm thá

Jalíl, Palestain ká shimálí hissa.

Kidrún, ek nálá jo Yarúsalam ke nazdík wáq'i hai.

Kafarnáhum, Jalíl ká shahr jo Gannesarat kí Jhíl par wáq'i thá.

Kalvarí, yá Khopṛí kí jagah, jo Yarúsalam kí uttar pachchhim taraf thí.

Klaude, Yúnán ká ek chhoṭá jazíra.

Káná, Jalíl ká janúbí shahr.

Knidus, Kúchak Asia ká shahr, jo Venus Debí kí púja ke sabab mashhúr thá.

Krete, Yúnán ká buzurgtar jazíra, jis ko is wrqt Qandia kahte.

Kurázín, Jalíl ká shahr.

Kos, Bahr i Yúnán ká ek jazíra, jis ko ab Stánchio kahte.

Koh i Zaitún, jo Yarúsalam kí púrab taraf wáq'i hai.

Kappadukiya, Kúchak Asia ká súba.

Kuprus, Bahr i Rúm ká ek jazíra hai.

Ḳhíus, Bahr i Yúnán ká jazíra, jis ko áj kal Scio kahte haiṉ.

Laudiqíya, Kúchak Asia ká ek shahr, jis ko áj kal Eski Hisar kahte haiṉ.

Lál Samundar yá Bahr i Qulzum, 700 kos lambá, Áfriqa aur 'Arabistán ke darmiyán wáq'i hai.

Lubiyá, Áfriqa ká ek mulk, jo Misr se pachchhim thá.

Luddá, Yahúdiya ká ek shahr.

Luqiya, Kúchak Asia ká ek súba, jo Bahr i Rúm par wáq'i thá.

Luqáuniyá, Kúchak Asia ká ek mnlk.

Lustrá, Kúchak Asia ká ek shahr.

Mádá, ek mulk, jo Fárs ke muttasil Bahr i Ḳhizr kí dakhin pachchhim taraf thá.

Magdalá, Pálestain ká ek shahr jo Gannesarat kí Jhíl ke kanáre par wáq'i thá.

Malite, Bahr i Rúm ká ek jazíra, jo in dinoṉ meṉ Máltá kahlátá hai.

Maqadúniya, ek mulk, jo Yúnán ke uttar ke hisse meṉ wáq'i thá.

Miletus, Kúchak Asia ká ek bandar thá.

Miletum, Krete ká ek shahr.

Misr, ek mashhúr mulk, jo Áfriqa ke uttar o púrab ke kone par wáq'i hai.

Masuputámiyá, Asia ká ek mulk, jo Furát aur Dajlah ke darmiyán wáq'i hai.

Mura, ek shahr jo Kúchak Asia ke súba i Luqiya ká pá e takht thá.

Musiya, Kúchak Asia ká ek súba.

Maut kí Jhíl, yá Daryá e Sadúm, Palestain kí ek shor khárí jhíl, 70 mail lambí, aur 10 yá 15 mail chaurí, us muqám par wáq'i hai, jis ke nazdík Sadúm aur 'Amúrah aur Adamah aur Zibián the.

Naftálí ká mulk, Jalíl ká ek shimálí hissa thá.

Náin, Jalíl ká ek shahr.

Násarat, Jalíl ká ek shahr,

Nikupulis, Yúnán ká ek shahr, jo is waqt Nikopí kahlátá hai.

Nínawah, Asúr ká qadím pá e takht.

Niyápulis, Maqadúniya ká ek shahr, jo áj kal Napolí kahlátá hai.

Páfus, jazíra i Kuprus ká ek shahr.

Paflagoniá, Kúchak Asia ká ek súba.

Pamfúliya, Kúchak Asia ká ek súba.

Pargá, Kúchak Asia ke súba i Pamfúliya ká pá e takht.

Pargamus, Kúchak Asia ká ek shahr, jis ko is waqt Bargams kahte hain.

Pargia, Kúchak Asia ká ek súba.

Puntus, Kúchak Asia ká ek súba.

Párthiyá, ek mulk jo Fárs ke muttasil hai.

Patará, Kúchak Asia ke súba i Luqiya kí ek bandar-gáh.

Patmus, ek chhoṭá patthrílá jazíra, Miletus ke muttasil, aur in dinon men Patino yá Pálmosa kahlátá hai.

Pisidiya, Kúchak Asia ká ek súba.

Pisidiya ká Antákiya, Kúchak Asia men wáq'i, aur in dinon men Ak shahr kahlátá hai.

Putiulí, Italí ká ek shahr, jo is zamána men Pozzuolo kahlátá.

Ptolemais, Palestain kí ek bandar-gáh, jo áj kal Acre kahlátá hai.

Qiliqiya, Kúchak Asia ká súba.

Qurintus, Yúnán ká ek mushhúr shahr.
Qulusse, Kúchak Asia ke súba i Pargá ká ek shahr.
Qankharia, Yúnán ki bandar-gáh, jo Qurintus ke nazdík thí.
Qaisariya, Palestain ká shahr aur bandar.
Qaisariyá Filippí, Palestain ká shahr, jo in dinon men Paneas kahlátá hai.
Qurene, Áfriqa ká shahr, aur Bahr i Rúm kí bandar-gáh jo Misr se pachchhim hai.
Rámá, Yahúdíya ká ek shahr.
Regiun, Itali kí ek bandar-gáh, jo is waqt Reggio kahlátá hai.
Rudus, ek jazíra jo Kúchak Asia ke muttasil hai.
Rúm, Itali ká bará shahr, sát paháron par ta'mír húá, aur Rúmí bádsháhat kí takht-gáh.
Sab'a, 'Arab ká ek zil'a.
Sadúm, un chár shahron men se ek, jo ág se jalkar khák húe.
Salamis, Kuprus ká ek shahr.
Sálim, Sámariya ká ek shahr.
Sámariya, Palestain ká bíchwálá hissa, aur us ká pá e takht ki wuh is waqt Sebáste kahlátá hai.
Sámus, Bahr i Rúm ká ek jazíra.
Samútrákiya, Yúnán ká ek chhotá jazíra.
Sárdis, Kúchak Asia ká ek shahr, jo is waqt Sárt kahlátá hai.
Saraptá, Fíníke ká ek shahr.
Sarún, Sámariya ká ek shahr.
Silúkiya, Súriya kí ek bandar-gáh.
Saidá, Fíníke kí ek bandar-gáh.
Saihún, un chár paháron men ek hai, jin par Yarúsalam wáq'i thá.
Siloám, ek chashma aur burj ká nám, jo Yarúsalam ke nazdík the.
Síná, 'Arab ká ek koh, jo Hurib pahár ke nazdík hai.
Smurná, Kúchak Asia ká ek shahr aur bandar.
Siráqus, ek shahr, jo jazíra i Sikilí par wáq'i hai.
Sukár yá Sikm, Sámariya ká ek shahr.

Súr, Fíníke kí ek bandar-gáh.

Súriya, Asia ká ek baṛá mulk.

Suro-Fíníke, Súriya ke muttasil thá.

Tabúr, Palestain ká ek paháṛ, jis par Masíh ká chihra mubaddal húá.

Tarsus, Kúchak Asia ke súba i Qiliqiya ká pá e takht.

Tassaluníqe, Maqadúniya ká ek shahr, aur bandar-gáh jo is waqt Saloníqe kahlátá hai.

Tiberius, Jalíl ká pá e takht, jis ko áj kal Tiberiá kahte haiṉ.

Tín-Sará, ek jagah ká nám, jo Rúm se 30 mail ke fásila par wáq'i thá.

Trákhonítis, Palestain ká ek zil'a, jo uttar púrab taraf thá.

Troás, Kúchak Asia ká ek zil'a.

Trogulliun, Kúchak Asia ká ek shahr.

Thuátírá, Kúchak Asia ká ek shahr, jo in dinoṉ meṉ Ák-Hissár kahlátá hai.

Yahúdiya, Palestain ká janúbí hissa; par aksar sárá Palestain Yahúdiya kahlátá hai.

Yarúsalam, Yahúdiya ká pá e takht. Wuh chár kohoṉ par, ya'ne Saihún, Moriyáh, Akrá, aur Bozetá par ta'mír húá. Jo shahr ab hai, koh i Moriyáh par wáq'i hai.

Yúnán, Yúrap kí dakhin púrab taraf hai, aur 'ilm o hunar wagaira meṉ shuhrat rakhtá hai.

Zabulún, Palestain ká ek zil'a.

AṬHÁRAHWÁṈ BÁB.—IS NAQSHA KE FAWÁID KÁ BAYÁN.

Puráne 'Ahd-náma kí Tawáríkh ke Naqsha se yih garaz hai, ki log us ko muláhaza karke un májaroṉ ko, jo us meṉ mazkúr haiṉ, zamánoṉ kí tartíb aur wáqi'át ke maqámoṉ kí qaid ke sáth, yád kareṉ, aur yih bhí jáneṉ, ki Puráne 'Ahd-náma meṉ un ká zikr kis jagah páyá játá. Liháza, saláh yih hai, ki paṛhne ke waqt yih Naqsha tálib ul 'ilmoṉ ke sámhne rakhá jáwe, aur we un alag alag májaroṉ ko, jo is

men mundaraj hain, aur Puráne 'Ahd-náma ke un maqámon ko, jo un májaron se muta'alliq hain, ḳhud paṛhen, yá mudarris un ko sunáwe. Ba'd us ke cháhiye ki mudarris májaron i mazkúr kí bábat un se kaí suwál kare, aur un ko samjháwe; aur isí tarah cháhiye, ki do gharí tak mutawajjih hokar áṭh das báton par muláhaza karen, aur un ke matlab par ḳhiyál karen. Aur yih bhí zarúr hai, ki mulk i mazkúr ká Naqsha us waqt un ke rú ba rú rahe, táki us se har ek májare ke maqám ko dekhen aur daryáft karen. Agar har Itwár ko tulabá e 'ilm itná paṛhen, to yaqín hai, ki sál bhar ke 'arsa men Puráne 'Ahd-náma ke sáre ahwál se wáqif ho jáwen.

PURÁNE 'AHD-NÁMA KÍ TAWÁRÍḲH KÁ NAQSHA, ZAMÁNON AUR MAQÁMON KÍ QAID KE SÁTH.

Pahlá Zamána.

Dunyá kí Paidáish se Núh ke Túfán tak.

Masíh se peshtar 4004 *se* 2348 *tak: ya'ne* 1656 *baras ká ahwál.*

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
4004	Sab jándáron aur chízon kí paidáish. Roz i Sabt. 'Adan men bág lagáná. Shádí kí rasm muqarrar honí, Paidáish i. ii.	Adan.
	Ádam aur Hawwah ká gunahgár honá. Naját dihinda kí pahlí ḳhabar. Ádam o Hawwah ká 'Adan se nikálá jáná, Paid. iii.	Aisan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
4003	Qáin kí paidáish, aur us ká kisán honá, Paid. iv. 1—7.	'Adan se púrab.
4002	Hábil kí paidáish, aur us ká garariyá honá. Un ke hadiye, Paid. iv. 1—7.	Aizan.
3875	Qáin ká Hábil ko már dálná. Us ká jilá-watan honá, aur shahr i Hanúk ko ta'mír karná, Paid. iv. 8—17 ..	Zamín i Núd.
	Us kí aulád: Hanúk, 'Írád, Mahúyáel, Lamak, wagaira, Paid. iv. 18—24..	Aizan.
3874	Set ká Hábil ke badle men paidá honá. Us kí aulád; Anús, Qínán, Mahalalíel, Yárid, Hanúk, Matúsilah, wagaira, Paid. iv. 25: v. 6—32.	'Adan se púrab.
3074	Ádam ká, 930 baras kí 'umr men, marná, Paid. v. 5.	Aizan.
3017	Hanúk ká, 365 baras ká hokar, ásmán par jáná, Paid. v. 23, 24.. ...	Aizan.
2962	Set ká, 912 baras ká hoke, marná, Paid. v. 8.	Aizan.
2948	Núh bin Lamak ká paidá honá, Paid. v. 28, 29.	Aizan.
2468	Túfán kí dhamkí. Núh ká kishtí banáná, Paid. vi....	Aizan.
2348	Matúsilah ká, 969 baras ká hoke, marná. Túfán, Paid. v. 27; vii.... ...	Aizan.

DÚSRÁ ZAMÁNA.

Túfán se leke Yúsuf ke marne tak.

Masíh se peshtar 2347 se 1635 tak, ya'ne 712 baras ká ahwál.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
2347	KISHTÍ ká tik jáná. Núh ká qurbání guzránná. Khudá ká 'ahd Núh ke sáth, Paid. viii; 9—17... ...	Koh i Arárát.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
2345	Núh ká bág lagáná. Hám ká qusúr. Us kí aulád ke gulám hone kí peshíngoí. Sim aur Yáfat ká, nek hone ke sabab se, barakat páná, Paid. ix. 20—27..	Arman.
2281	'Ibr ká, jo 'Ibráníon ká báp thá, paidá honá, Paid. xi. 14.....	Aizan.
2234	Dunyá men ek hí bolí ká járí honá. Bábul ká ta'mír honá. Us ke ba'd bolíon men ikhtiláf parná, Paid. xi. 1—9.	Sin'ár.
„	Sim, Hám, aur Yáfat kí aulád. Namrúd ká, shahr i Bábul ko, aur Asúr ká, Nínawah, aur Rahabát, aur Kalah shahron ko, ta'mír karná, Paid. x. 10, 12.	Rahabát, wagaira.
2126	Tárah ká, jo Abirám aur Háran ká báp thá, paidá honá, Paid. xi.	Kasdíon ke Ur.
1998	Núh ká, 950 baras ká hokar marná, Paid. ix. 28, 29...	Arman.
1996	Abirám ká Masuputámiyá men paidá honá, Paid. xi. 26.	Kasdíon ke Ur.
1921	Abirám ká, Khudá ke hukm se watan chhor, Kan'án ko jáná, Paid. xii. 1–5.	Kan'án.
„	Khudá ke tín bare wa'de Abirám ke sáth, Paid. xii. 2, 3....	Aizan.
1918	Abirám ká, kál ke sabab se, Misr men jáná, Paid. xii. 10—20... ...	Misr.
„	Abirám ká Lút se judá honá, aur Lút ká Sadúm men sukúnat ikhtiyár karná. Paid. xiii.	Sadúm.
„	Khudá ká Abirám ke sáth sárá Kan'ání mulk dene ká phir wa'da karná, Paid. xiii.	Kan'án.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1912	Lút ká asír honá: Abirám ká Malik i Sidq se barakat páná, Paid. xiv.. ...	Kan'án.
„	Khudá ká Abirám se betá dene ká wa'da karná. Us kí aulád kí buzurgí ká bayán karná, aur un ke Misr men gulám hone kí khabar dená, Paid. xv. ...	Mamre.
1910	Hájirah ká nikálá jáná, aur laut áná, aur Ismá'el ká paidá honá, Paid. xvi.	Aizan.
1898	Abirám ká nám Abirahám, aur Sarí ká Sarah honá. Khatna kí rasm muqarrar honá, Paid. xvii...	Aizan.
„	Abirahám ká firishton kí mihmání karná, aur un ká use Sadúm par ánewálí halákat kí khabar dená, Paid. xviii..	Aizan.
„	Firishton ká Lút ke pás jáná. Us ká Sadúm se, gharáne samet, nikal bhágná, Paid, xix. 1—22....	Wádí i Sadúm.
„	Sadúm aur 'Amúrah ká bhasam honá. Lút kí jorú ká sazá páná, Paid. xix. 23—26...	Aizan.
1897	Abirahám ká apní jorú ko bahin kahná. Khudá ká Abimalik ko sazá dená, Paid. xx...	Jírár.
1896	Abirahám kí sau baras kí 'umr men Iz,háq ká paidá honá, aur us ká khatna páná, Paid. xxi 1—5..	Biarsab'a.
1892	Hájirah aur Ismá'el ká, ghar se khárij hokar, bayábán men rahná. Wa'da Ismá'el kí bábat. 'Ahd Abimalik ke sáth Paid. xxi. 9—34.	Biarsab'a ká bayabán.
1871	Abirahám ká, ímán ke sáth, Iz,háq kí qurbání kí taiyárí karní. Paid. xxii. 1—19.	Koh i Moriyáh.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1859	Sarah ká, 127 baras kí hokar, Habrún men marná, aur Makfílah ke khet men dafan honá, Paid. xxiii. ..	Mamre ká maidán.
1856	Ili'azar ká, Iz,háq ke liye jorú láne ke wáste, bhejá jáná, Paid. xxiv. 1–60.	Masuputámiyá men.
,,	Ili'azar ká, Ribqah ko lekar, laut áná, Paid. xxiv. 61—67, ...	Qaryat Arba' men.
,,	Abiraháin ká Qatúrah se shádi karná, aur us se chha beton ká paidá honá, Paid. xxv. 1—6.	Aizan.
1846	Sim ká 600 baras ká hokar marná. Us ká nasab-náma, Paid. xi. 10—26.	Armàn.
,,	Aglab hai ki Aiyúb is zamána men rahá, Aiyúb i. 1.	Idúmia.
1836	Iz,háq aur Ribqah se 'Esau aur Ya'qúb ká paidá honá, Paid. xxv. 20—26.	Qaryat Arba'.
1821	Abiraháin ká, 175 baras ká hoke, marná aur dafan honá, Paid. xxv. 7—10.	Makfílah men.
1806	'Esau aur Ya'qúb ke pesha. 'Esau ká palauthá hone ká haqq bech dálná, Paid. xxv. 27—34...	Qaryat Arba'.
1804	Kan'án men kál honá, aur Iz,háq ká Jirár ko jáná, aur wahán se Biarsab'a ko wárid honá, Paid. xxvi... ..	Biarsab'a.
1773	Ismá'el kí aulád; aur 137 baras kí 'umr men us ká wafát páná, Paid. xxv. 12—18.	Súr ke jangal men.
1760	Ya'qúb ká fareb deke Iz,háq se barakat páná, aur ghar se nikalná. 'Esau ká gussa honá. Ya'qúb ká firishton ko khwáb men dekhná; phir apne mámú Lában ke yahán jáná, Paid. xxvii. xxviii.	Biarsab'a. Baitel, Faddán Arám.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1752	Ya'qúb ká Lában kí khidmat karná; us ká Liyáh aur Rákhil se shádí karná, Paid. xxix.	Faddán Arám,
1739	Us ká máldár honá; phir apní jorúon aur larkon samet nikal jáná, aur Lában ká us ká píchhá karná, Paid. xxx, xxxi.	Koh i Jili'ád.
1739	Ya'qúb ká Mahnaim men firishton ko dekhná. Us ká 'Esau se darná. Wádí i Yabúq ke pás us ká Isráel khitáb páná, Paid. xxxii.	Faniel.
„	Ya'qúb aur 'Esau men Faniel ke nazdík miláp honá. Ya'qúb ká Sikm men já rahná, Paid. xxxiii, xxxiv.	Sikm.
1729	Ya'qúb ká Baitel ko jáná. Binyamín kí paidáish. Rákhil kí wafát, Paid. xxxv. 1—20.	Ifrát.
„	Ya'qúb ká apne báp Iz,háq ke pás já rahná, Paid. xxxv. 27.	Mamre.
„	'Esau aur us kí aulád ká ábád karná, Paid. xxxvi.	Adúm.
1728	Yúsuf ke bháíon ká us se dushmaní rakhná aur us ko bechná. Us ká, Sikm se nikalkar, jáná, Paid. xxxvii.	Misr.
1718	Us par tuhmat laguá, aur qaid men parná. Khudá ká us ko barakat dená, Paid. xxxix.	Aizan.
1716	Iz,háq ká, 180 baras ká hokar, mar jáná, Paid. xxxv. 28, 29.	Mamre.
1715	Yúsuf ká qaid-kháne men Sháh i Misr ke sáqí aur nánpaz ke khwábon kí ta'bír karná; qaid se chhútkar Fira'ún ke khwábon ká bayán karná.	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	Misr ká mukhtár honá aur galla jam'a karná, Paid. xl. xli... ..	Misr.
1707	Us ke bháion ká, galla mol lene ko, do bár Misr meṉ bhejá jáná, Paid. xlii, xlvi.	Aizan.
1706	Dúsrí bár Yúsuf ká apne taíṉ un par záhir karke un ko mu'áf, aur apne báp aur bháioṉ ke gharánoṉ ko talab, karná, Paid. xlii—xlvi.	Aizan.
„	Fira'ún ká, Baní Ya'qúb ko, Zil'a i Jashan dená, Paid. xlvii. 1—12. ..	Aizan.
„	Yúsuf ká, káhinoṉ ke siwá, sab Misríoṉ kí zamín ko mol lená, Paid. xlvii. 13—26..	Aizan.
1689	Ya'qúb ká apne beṭoṉ ko jam'a karke barakat dená, aur Misr meṉ 17 baras rahkar 147 baras kí 'umr meṉ marná, Paid. xlviii, xlix. 27. ..	Jashan.
„	Us kí lásh ko Kan'án meṉ le jákar khet meṉ dafan karná. Paid. l. 1—13.	Makfílah.
„	Yúsuf ká apne bháioṉ ko mu'áfí ká wa'da phir dekar parwarish karná,—aur yih hukm un ko dená, ki merí haḍḍíáṉ Kan'án meṉ pahunchwáná, Paid. l. 14—25.	Misr.
1635	Yúsuf ká 110 baras kí 'umr meṉ marná, aur us kí lásh meṉ khushbú bharná, Paid. l. 26.	Aizan.

TÍSRÁ ZAMÁNA.

Músá kí paidáish se us kí wafát tak.

Masíh se peshtar* 1597 *se* 1451 *tak, ya'ne* 146 *baras ká ahwál.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1597	ISRÁEL kí auládá ká baṛhná, aur naye bádsháh ká unheṉ satáná, Khurúj i. ...	Misr.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1574	Un ke nau-zád larkon ko halák karná. Hárún ká paidá honá, Khurúj i. ...	Misr.
1571	Músá ká paidá honá, aur ek tokrí men daryá e Níl ke kinára chhorá jáná. Fira'ún kí betí ká use páná aur parwarish karná, Khur. ii. 1—10. ...	Aizan.
1531	Us ká ek Misrí ko márkar Misr se bhág jáná, aur Midyán men jákar Yitrú kí betí se shádí karná, Khur. ii. 11-21.	Midyán.
1491	Khudá ká Isráelíon par rahm kí nazar karke, koh i Hurib ke pás Músá par záhir honá; aur us ko Isráelíon ke bacháne ke wáste muqarrar karná, Khur. iii. iv. ...	Bayábán i Síná.
"	Músá aur Hárún ká Isráelíon kí riháí kí darkhwást karná, Khur. v. ...	Misr.
"	Khudá ká YAHOWAH ke nám se Músá par záhir honá, Khur. vi. ...	Aizan.
"	*Nau* áfaton ká Fira'ún aur us ke logon par názil honá, aur un ke palauthon ke halák hone kí dhamkí dí jání, Khur. vi.—xi.	Aizan.
"	Fasah. *Daswín* áfat. Isráelíon ká Misr se nikalná, Khur. xii. 1—36. ..	Aizan.
"	Un ká Ra'msís se safar shurú' karná, Khur. xii. 37—51.	Aizan.
"	Khudá ká Músá ko hukm dená. Khudá ká Isráelíon ko Sukkát se le jáná, Khur. xiii.	Aitám.
"	Misríon ká Isráelíon ká píchhá karke un ke pás pahunchná, xiv. 1—14. ...	Fí-Alhírát.
"	Isráelíon ká daryá e Qulzum se us pár jáná, aur Misríon ká garq honá, Khur. xiv. 15—31.	Lál Samundar.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1491	Músá ká rág. Pání ká Murrah men míṭhá ho jáná. Un ká Ailím men pahunchná, Khur. xv.	Ailím.
„	Isráelíon ká roṭí ke wáste kuṛkuṛáná. Mann aur Baṭeron ká bhejá jáná. Khur. xvi.	Bayábán i Síná.
„	Amáliqíon ká koh i Hurib ke pás shikast páná, Khur. xvii.	Rafídím.
„	Músá ká, Yitrú kí saláh se, sardáron ko muqarrar karná, Khur. xviii. ...	Aizan.
„	Músá ká pahár par chaṛhná,—aur phir Khudá ká paigám lekar pahár se níche áná, Khur. xix.	Koh i Síná.
„	Isráelíon ko Das Hukm ká milná. Músá ká qurbángáh banáná; aur pahár par 40 roz tak rahná, Khur. xx–xxxi.	Aizan.
„	Un logon ká sunahre bachhṛe ko pújná. Músá ká gazab, Khur. xxxii. 1–19.	Aizan.
„	Us bachhṛe ko jalákar khákistar kar ḍálná. Tín hazár ádmíon ká qatl honá. Músá ká du'á mángná, Khur. xxxii. 20—35....	Aizan.
„	Khudá ká Músá se báten karná. Us ká Khudá ke jalál dekhne kí darkhwást karná, Khur. xxxiii....	Aizan.
1490	Lauhon ká do-bára likhá jáná. Khaima ke wáste nazren láná. Khur. xxxiv, xxxv.	Aizan.
„	Khaima ko banáná, aur khaṛá karná, aur masah karná. Khur. xxxvi—xl. ...	Aizan.
	Qurbáníon kí bábat. Hárún aur us ke beṭon ká makhsús honá. Ahbár i—viii.	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1490	Hárún kí qurbáníán. Nádab aur Abihú ká halák honá, Ahbár ix, x.	Koh i Síná.
,,	Pák aur ná-pák chízon kí bábat. Ahkám i mutafarriq ká diyá jáná, Ahbár xi—xxvii.	Aizan.
,,	Logon kí gintí honí. Baní Láwí ká makhsús honá, Gintí i—viii.... ...	Aizan.
,,	Fasah—Bádal—Kúch kí tartíb—Sattar buzurg—Ildád aur Medád ká nubúwat karná.—Bateron ká bhejá jáná, Gintí ix—xi....	Qabrát-ut-Taháwah.
,,	Miryam aur Hárún ká, Músá par shikwa karne ke bá'is, sazá paná, Gintí xii.	Hasírat.
1489	Bárah jásúson ká, ba'ze kámon ká hukm pákar, Kan'án men jáná, Gintí, xiii. 1—25.	Dasht i Farán.
,,	Kálib aur Yashú' ko chhor, un ká laut áná, aur us mulk kì burí khabar dená, Gintí xiii. 26—33.	Aizan.
,,	Isráelíon ká hangáma barpá karná,—aur Khudá ká yún kahná, ki us pusht men se, siwá Kálib aur Yashú' ke, koí Kan'án men dákhil na hogá, par sab bayábán men chális baras tak bhatakte phirte halák honge, Gintí xiv. 1—35.	Bayábán.
,,	Be-ímán jásúson ká marná, aur logon ká shikast páná, Gintí xiv. 36—45..	Aizan.
,,	Aqsám kí qurbáníon kí bábat. Roz i Sabt ke na mánnewále ká sangsár honá, Gintí xv.	Aizan.
1471	Qurah aur Dátan aur Abírám ká sarkash honá, aur zamín ká unhen nigal jáná, Gintí xvi. 1—35.	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1471	'U'd-sozon kí bábat. Khudá ká wabá bhejná, Gintí xvi. 36—50.	Bayábán.
,,	Hárún ke 'asá men konpalen phútní. Káhinon ko kai hukm milná, Gintí xvii—xix.	Aizan.
1453	Dasht i Sín men Miryam ká marná, Gintí xx. 1.	Qádis.
,,	Pání na milne ke sabab se logon ká kurkuráná. Músá ká patthar ko apne 'asá se márná, Gintí xx. 2—21. ..	Marîbah.
,,	Sháh i Adúm ká Isráelíon ke apne mulk men se jáne ká inkár karná, Gintí xx. 2—21.	Adúm.
1452	Hárún ká marná, aur Ili'azar ká us kí jagah par muqarrar honá, Gintí xx. 22—29.	Koh i Húr.
,,	Kan'ánion ká Hurmáh men halák honá. Pítal ke sámp ká banná aur khará honá, Gintí xxi. 1—9. ..	Zalmúnah.
,,	Kaí safar—Saihún aur Új ká shikast honá, Gintí xxi. 10—35.	Basan aur Jili'ád.
,,	Bala'ám ká, Isráelíon ko bad du'á dene ke wáste, Balaq se do bár buláyá jáná, Gintí xxii.	Moáb.
,,	Bala'ám ká unhen du'á e khair aur un kí buzurgí kí peshíngoí karní, Gintí xxiii, xxiv.	Koh i Fagúr.
,,	Isráelíon ká but-parastí men phansná, aur but-paraston ká qatl honá, Gintí, xxv. 1—5.	Fagúr ke muqábil.
,,	Fínihás ká Zimrí aur Kazbí ko már dálná; aur Khudá ká us ke sáth wa'da karná, Gintí xxv. 6—15.	Sittim.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1452	Logon ká shumár honá. Mírás ká áín. 'Íd wagaira kí bábat, Gintí xxvi–xxx.	Sittim.
„	Midyánion ká shikast, aur Bala'ám ká qatl, aur lúṭ ká ápas men taqsím honá, Gintí xxxi..	Moáb ká maidán.
„	Baní Rúbin aur Baní Jadd ke wáste mírás ká muqarrar honá, aur us kí sarhadden ṭhahráí jánín. Kaí ádmíon ká us ke taqsím ke wáste mu'aiyan honá. Gintí xxxii—xxxiv	Kan'án.
„	Láwíon ke wáste 48 shahr, aur jin se sahwan khún ho, un kí panáh ke wáste chha shahr muqarrar honá. Khún kí bábat áín járí honá. Gintí xxxv.	Moáb.
„	Músá ke marne aur Yashú' ke us ke qáim-muqám hone kí pesh-khabarí, Gintí xxvii, 12—23.	Aizan.
„	Sharí'at ká do-bára bayán honá. Tábi'-dárí kí tákíd aur but-parastí kí mumána'át. Masíh kí bábat peshín-goí. Mutafarriq áín. Sharí'at kí barakaten aur la'naten, Istisná, v—xxx.	Aizan.
„ 1451	Músá ká ákhirí martaba Isráelíon se báten karná.—Músá ká, zamín i mau-'úd ko dekhkar, 120 baras kí 'umr men intiqál karná, Istisná, xxxi—xxxiv...	Nabú.

CHAUTHÁ ZAMÁNA.

Kan'án meṉ dákhil hone se Sáúl ke bádsháh hone tak.
Masíh se peshtar 1451 *se* 1096 *tak, ya'ne* 355 *baras ká ahwál.*

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1451	YASHÚ' ká Músá ká qáim-muqám honá. Yaríhú meṉ jásúsoṉ ká bhejá jáná, Yashú', i, ii.	Iríhá.
„	Isráelíoṉ ká Yardan ke pár jáná. Bárah pattharoṉ ká khaṛá karná, Yashú' iii. iv.	Jiljál.
„	'Íd i Fasah ká mánná. Mann ká mauqúf honá. Firishte ká Yashú' par záhir honá, Yashú' v. ..	Aizan.
„	Yaríhú ko qabze meṉ karná. Ráhab aur us ke khándán ká riháí páná, Yashú' vi.	Yaríhú.
„	'Akan ke qusúr kí sazá páná. 'Ai kí gárat honí, Yashú' vii. viii. ..	'Ai.
„	Shari'at kí barakateṉ aur la'nateṉ sunáí jáníṉ, (dekho Istisná xxvii, xxviii.) Yashú', vii. viii. ..	Koh i Jarizím aur koh i 'Aibál.
„	Jaba'uníoṉ ká híla, Yashú' ix. ..	Jiljál.
„	Kan'án ko qabza meṉ karná—súraj aur chánd ká khaṛá rahná. Yashú' x. xi.	Jiba'un.
1445	Rúbin, Jadd, wagaira firqoṉ ká Basan aur Jili'ád meṉ lauṭ jáná, Yashú' xxii.	Basan aur Jili'ád.
1444	Jamá'at ká khaima khaṛá honá. Kan'án ká, qur'a ḍálkar, taqsím honá. Láwíoṉ ke wáste shahr ká muqarrar honá, Yashú' xii—xxi.	Sailá.
„	Yúsuf kí haḍḍíoṉ ká Sikm meṉ gáṛá jáná, Yashú' xxiv. 32.	Sikm.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1427	Yashú' kí ákhirí nasíhaten, aur wafát, Yashú' xxiii, xxiv.	Aizan.
„	Us ká apní maurúsí zamín men dafan honá, Yashú' xxiii, xxiv.	Timnat Sirah.
1425	Adún i Bazaq ká pakrá jáná aur us ke háthon aur pánwon ke angúthe káte jáne, Qázíon, i. 5—7.	Bazaq.
„	Habrún aur 'Azah aur 'Asqalún wagaira shahron ká qabza men láná, aur Kan'ánion ká wahán se khárij na honá, Qázíon i. 8—36.	Kan'án.
„	Ek firishta ká Israélíon ko malámat karná, Qázíon ii. 1—5.	Bokím.
„	Gutniel ká Dabír ko qabza men karná, aur Kálib kí shart ke ba-mújib us kí betí 'Aksah ko apne nikáh men láná, Qázíon i. 12—14.	Kan'án.
1413	Israélíon kí nayí pusht ká buton ko pújná, Qázíon ii. 6—13.	Aizan.
„	Míkah kí but-parastí, Qázíon, xvii. ..	Koh i Ifráím.
„	Baní Dán ká Lais ko qabza men karná, aur un kí but-parastí, Qázíon xviii.	Dán.
„	Chha sau ádmí chhor, tamám Baní Binyamín ká qatl honá, Qázíon xix—xxi.	Jibi'ah.

Qázíon kí Hukúmat.

„	ISRÁELÍON ká *pahlí bár* Kúshan-Risa-ta'ím kí gulámí men parná, Qáz. iii. 8—10.	Kan'án.
1405	Gutniel ke wasíla se naját páná, Qazíon iii. 8—10.	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Mójará.*	*Maqám.*
1343	Un ká *dúsrí bár* 'Ijlún sháh i Moáb kí gulámí men áná, Qázíon, iii. 12--30.	Jiljál.
1325	Ahúd ke zarí'a se riháí páná, Qázíon iii. 12—30.	Aizan.
1305	*Tísrí bár*, un ká Filistíon ká gulám banná; aur Shamjar kisán ke sabab se makhlasí páná, Qázíon iii. 31.	Kan'án.
„	*Chauthí bár*, un ká Kan'án ke ek zoráwar bádsháh Yábín kí, jo Hasúr men saltanat kartá thá, gulámí men parná, Qázíon iv. 1—3.	Hasúr.
1285	Dabúrah aur Baraq ká un ko chhuráná, Qázíon iv. 4—16.	Koh i Tabúr.
„	Sísará ká Hubáb kí jorú Yá'el ke háth se márá jáná. Dabúrah ká fathyábí ká gít gáná, Qázíon iv. 17; v. ..	Qádis.
1252	*Pánchwín bár*, Isráelíon ká Midyáníon kí gulámí karná, Qázíon vi. 1—10.	Kan'án.
1245	Rút kí Bo'az ke sáth shádí honí, aur us kí hálát ká zikr, Rút kí sárí kitáb.	Yahúdáh.
„	Jida'ún ká Isráelíon kí makhlasí ke wáste muqarrar hokar, Ba'al ko girá dená, Qázíon vi. 11—40.	'Ufrah.
„	Jida'ún ká Harúd ke chashma par khwáb men dil-jam'aí páná. Midyán ke sháhzádon Gúráb aur Ziab ká qatl honá, Qázíon. vii.	Yardan.
„	Zibah aur Zillman'a ká Jida'ún ke háth se márá jáná, Qázíon viii. 4—21....	Sukkát.
„	Jida'ún ká bádsháh hone se inkár karná, aur Afúd ká banáná, Qázíon viii. 22—27...	'Ufrah.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1235	Abimalik ká, Yútám ko chhoṛ, Jida'ún ke sattar beṭon ko qatl karná, aur ahl i Sikm se bádsháh muqarrar honá, Qázíon ix. 1—6.	Sikm.
„	Yútám ká Abimalik ke haqq men, tamsíl lákar, peshíngoí karná, aur us peshíngoí ke mutábiq Abimalik ká qatl honá, Qázíon ix. 7—57. ..	Aizan.
1232	Tol'a ká baní Isráel ká qází honá; aur teís baras tak un par hukúmat karná, Qázíon x. 1, 2.	Koh i Ifráím.
1210	Yá'ír Jili'ádí ká, us ká qáim-maqám honá, Qázíon x. 3—5.	Jili'ád.
1206	Isráelíon ká, *chhaṭhwín bár*, Filistíon aur 'Ammúníon kí gulámí men paṛná, Qázíon xi, xii. 8..	Misfáh.
„	Iftáh ká Isráelíon ko naját dená, aur nazr mánne men be-lihází karná. Baní Ifráím ká, Iftáh ke sáth takrár karke, qatl honá, Qázíon xi, xii. 8.	Yardan ke páyáb maqám par.
1182	Isráelíon kí hukúmat men, Ibsán ká, Iftáh kí jagah, (1175) aur Ailún ká, Ibsán kí jagah, (1165) aur 'Abdún ká, Ailún kí jagah, qáim-maqám honá, Qázíon xii. 8—15.	Kan'án.
„	Isráelíon ká, but-parastí ke bá'is se, *sátwín bár*, gulámí men paṛná, Qázíon xiii. 1...	Aizan.
1156	Isráelíon ko riháí dene ke liye Samsún ke paidá hone kí peshíngoí, Qázíon xiii. 2—23.	Zur'ah Firqa i Dán.
„	Hannah ká beṭe ke wáste du'á mángná, aur wuh du'á us kí bábat qabúl honí, 1 Samúel i, ii. 21.	Sailá.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1155	Samúel ká Rámataim-Súfím men paidá honá, aur Khudá kí nazr kiyá jáná, 1 Sam. i, ii. 21.	Sailá.
1147	'Alí káhin ká malámat uṭhána, aur apne beṭon, Hufní aur Fínihás, ke halák hone kí peshíngoí páná, 1 Samúel ii. 22—36.	Aizan.
1143	Samúel ká 'Alí par Khudá ká iráda záhir karná, 1 Sam. iii.	Sailá.
1130	Samsún ká ek Filistí 'aurat se nikáh karná, Qázíon xiv, xv. 2.	Timnat.
„	Us ká Filistíon ke khaṛe khetoṇ ko jalá dená, aur gadhe ke jabṛe kí haḍḍí se 1000 ádmíon ko márná, Qázíon xv. 3—20....	Timnat aur Lahí.
1120	Samsún ká shahr i 'Azah ke pháṭak ko ukháṛ le jáná, Qázíon xvi. 1—3 .	'Azah.
„	Us ká Dalílah par 'áshiq honá. Us 'aurat ká Samsún ko Filistíon ke háth men pakaṛwá dená. Un ká us kí ánkhen phoṛkar qaid-khána men ḍálná, Qázíon xvi. 4—21.	Aizan.
1117	Us ká phir zor pakaṛná, aur Dajún ke mandir ko girákar apne sáth 3000 Filistíon ko halák karná, Qázíon xvi. 22—31.	Aizan.
1116	Israélíon ká Filistíon se laṛná. Hufní aur Fínihás ká, Khudá kí sandúq ko le jákar, qatl honá, aur us sandúq ká lúṭá jáná, 1 Sam. iv. 1—11. ...	Aban'azar.
„	'Alí ká, 40 baras baní Isráel ká qází hokar, us sandúq ke lúṭe jáne kí khabar sunne se apní kursí par se girke	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	marná, 1 Sam. iv. 12—22... ..	Sailá.
1116	Dajún ká us sandúq ke áge do bár zamín par aundhe girná, 1 Samúel v. 1—7.	Ashdúd.
"	Sandúq ká *Ját* aur *'Aqrún* aur *Bait-Shams* men pahuncháyá jáná, 1 Sam. v. 8; vi. 18.	Bait-Shams.
"	Bait-Shams ke logon ká, sandúq ke kholne aur use dekhne ke sabab se, halák honá, 1 Sam. vi. 19—21. ...	Bait-Shams.
"	Us ká 20 baras tak Abinadáb ke ghar men rahná, 1 Sam. vii. 1, 2. ..	Qaryat-Ya'arím.
1096	Isráelíon kí tauba par un ká Khudá kí taraf se Filistíon se riháí páná. Samúel ká idhar udhar phirkar Isráelíon ká qází honá. Us ke beṭon, Yúel aur Abiyáh, ká ná-insáfí se hukúmat karná, 1 Sam. vii. 3—17; viii. 1—5.	Rámah aur Biarsab'a.
"	Baní Isráel ká ek bádsháh kí darkhwást karná. Khudá ká Samúel ko, jo 21 baras se Isráelíon ká qází thá, yih hukm pahunchná, ki un kí khwáhish ke muwáfiq ek bádsháh muqarrar kar, 1 Sam. viii. 6—12.	Rámah.

PÁNCHWÁN ZAMÁNA.

Sáúl ke bádsháh hone se Sulaimán ke marne tak.
Masíh se peshtar 1095 *se* 975 *tak, ya'ne* 120 *baras ká ahwál.*

1095	SAMÚEL ká Sáúl se milná, aur Khudá ke hukm se us ko masah karke bádsháh karná, 1 Sam. ix, x. ..	Rámah.

Masíh se peshtár.	*Májará.*	*Maqám.*
1095	'Ammúnion ká Isráelíon se larná. Sáúl ká Isráelíon ká sipahsálár hokar 'Ammúnion ke bádsháh Náhas ko maglúb karná, aur bádsháhat men mustaqill honá, 1 Sam. xi, xii... ..	Jiljál.
1093	Sáúl ká Jibi'ah men Filistíon ko márná. Us ká qurbání guzránná, aur is bá'is se malámat páná; aur dúsrá bádsháh muqarrar honá, 1 Sam. xiii. 1—16.	Jiljál.
„	Yúnatan kí dilerí. Sáúl ká be-lihází se bad du'á karná, 1 Sam. xiii, xiv. 1—46...	Mikmás.
1064	Samúel ká Sáúl ko 'Amálíqíon ke taín nest o nábúd karne ká hukm dená. Us ká Ajáj ko jítá rakhná, aur Samúel se, jis ne Ajáj ko márá, malámat páná, 1 Sam. xv.	Jiljál.
1063	Yassí ke chhoṭe beṭe Dáúd ká, Samúel ke háth se chhipke mamsúh hokar, bádsháh muqarrar honá. Sáúl ká Dáúd ko bulá bhejná, 1 Sam. xvi....	Baitlaham.
1062	Juliyat ká Isráelí faujon ko fazíhat karná. Dáúd ká bheron ko jangal men chhorne se Iliáb se ilzám páná, 1 Sam. xvii. 1—31	Wádí i Ailah.
„	Dáúd ká Juliyat se larne kí ijázat pákar us ko márná, aur Filistíon ká ragedá jáná, 1 Sam. xvii. 32—58... ...	'Aqrún.
„	Yúnatan ká Dáúd se dostí rakhná, aur Sáúl ká us se bad-gumán honá, 1 Sam. xviii. 1—9.	Jibi'ah.
„	Sáúl ká Dáúd ke márne kí tadbír karná, aur Khudá ká use mahfúz rakhná,	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	1 Sam. xviii. 10—16.	Jibi'ah.
1062	Sáúl ká Dáúd se apní beṭí Mairab ko byáh ká wa'da dená, aur phir fareb se dúsrí beṭí Maikal ko use byáh dená, 1 Sam. xviii. 18—30.	Aizan.
„	Yúnatan ká Dáúd ke liye sifárish karná, aur Maikal ká use híla se bacháná. Dáúd ká Rámah men bhág jáná, 1 Sam. xix, xx.	Rámah.
„	Sáúl ká nubúwat karná. Yúnatan aur Dáúd ká ápas men 'ahd bándhná, 1 Sam. xix. xx.	Aizan.
1060	Dáúd ká Sáúl ke huzúr se bhágkar Núb men Abimalik káhin ke pás jáná, 1 Sam. xxi. 1—9.	Núb.
„	Dáúd ká Ját, aur 'Adúlám, aur Moáb men áwára hokar phir Yahúdiya men áná, 1 Sam. xxi. 10; xxii. 5. ..	Yahúdáh.
„	Sáúl kí shikáyat. Doeg Adúmí ká, us se hukm pákar, káhinon ko aur Núb ke sab báshindon ko qatl karná, 1 Sam. xxii. 6—19	Núb.
„	Abiyátar ká Dáúd ke pás bhág jáná. Sáúl ká phir Dáúd kí talásh karná, aur Yúnatan ká use tasallí dená. Dáúd ká Sáúl ke qatl se báz rahkar use samjháná, 1 Sam. xxiii. xxiv. ..	'Ain i Jadí.
„	Samúel ká marná, aur Rámah men madfún honá, 1 Sam. xx. 1.	Rámah.
„	Nabál ká Dáúd aur us ke logon kí imdád se inkár karná, 1 Sam. xxv. 2—13	Fárán.
„	Nabál kí jorú Abijail ká Dáúd ke wáste hadya láná, 1 Sam. xxv. 14—34.	Karmil.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1060	Nabál ká marná, aur Abijail ká Dáúd kí jorá honá, 1 Sam. xxv. 36—42....	Fárán.
„	Sáúl ká Dáúd kí já e panáh par pahunchná. Dáúd ká, Sáúl ke márne se báz rahkar, Abinaiyir ko ilzám dená. Sáúl ká apní khatá ká iqrár karná, 1 Sam. xxvi.	Dasht i Zíf.
1055	Dáúd ká 600 jawánon samet Ját ke bádsháh Akís ke pás bhág jáná, 1 Sam. xxvii, xxviii. 2.	Ját.
„	Filistíon ká Sáúl par hamla karná. Us ká 'Ain i Dár kí jádúgarní se saláh lená. Samúel ká záhir hokar Sáúl ko us ke marne kí khabar dená, 1 Sam. xxviii. 3—25.	'Ain i Dár.
„	Dáúd ká Filistíon ke sáth laṛáí par jáná, aur un ká sáth chhoṛkar, apne shahr Siqláj ko lauṭ áná, aur us kí gaibat men jo kuchh ki lúṭá thá, us ko gáratgaron se chhín láná, 1 Sam. xxix, xxx.	Siqláj.
„	Sáúl ká bhág jáná—us ke tín beṭon ká qatl honá—us ká apne taín halák karná, 1 Sam. xxxi. 1—6.	Koh i Jilbú'a.
„	Filistíon ká khushí manáná, aur Sáúl aur Yúnatan kí láshon ko Bait-Shán kí shahr-panáh par nasb karná, 1 Sam. xxxi. 7—10.	Bait-Shán.
„	Yabísíon ká un kí láshon ko wahán se lákar gáṛná, 1 Sam. xxx. 11—13.	Yabís i Jili'ád.
„	Dáúd ká Sáúl aur Yúnatan par mátam karná, 2 Sam. i.	Siqláj.
„	Abinaiyir ká Sáúl ke beṭe Ishbusat ko	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	bádsháh karná, 2 Sam. ii. 8—31....	Mahanaim.
1055	Zoráwar jawánon ká báham jang karná, 2 Sam. ii. 8—31. ...	Ḳhalqit-us-Súrím.
,,	Dáúd ká *dúsrí bár* masah pákar bádsháh honá, aur Habrún men baní Yahúdáh par hukúmat karná. Us ká Yabísíon kí ta'ríf karná, 2 Sam. ii. 1—7.	Yabís i Jili'ád.
,,	Abinaiyir ká Mahanaim men Ishbusat se jhagarná, aur Dáúd se 'ahd bándhkar Yúab ke háth se márá jáná, 2 Sam. iii. 6—39.	Habrún.
,,	Ba'anah aur Raikáb ká Ishbusat ko márkar ḳhud márá jáná, 2 Sam. iv.	Aizan.
1048	Dáúd ká *tísrí bár* bádsháh muqarrar hokar sáre Baní Isráel par hukúmat karná, aur Yabúsíon se Yarúsalam ko chhín lená. Hírám ke hadye elchíon ke sáth Dáúd pás bhejná, 2 Sam. v. 1—12.	Yarúsalam
,,	Dáúd ká Filistíon ko *Ba'al-Parázím* aur *Jib'a* aur *Jazar* men qatl karná, 2 Sam. v. 17—25.	Ba'al Parázím Jib'a, Jazar.
1045	Ḳhudá ká sandúq Jibi'ah se láyá jáná, aur 'Uzzah ká sandúq chhúne se halák honá. 'Ábid-Adúm ká use apne ghar men rakhná, aur is sabab se barakat páná. Maikal ká Dáúd ko haqír jánná. Sandúq i mazkúr ká Yarúsalam men pahunch† jáná, 2 Sam. vi.	Yarúsalam.
1044	Dáúd ká haikal kí ta'mír ká qasd	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	karná. Nátan nabí ká use is amr se báz rakhná, aur us ko beṭe ke zarí'a se ta'mír hone kí ḳhabar dená. Dáúd ká barakat kí du'á mángná, 2 Sam. vii.	Yarúsalam.
1043	Dáúd ká Filistíoṉ ko maglúb karke Arámioṉ aur Moábíoṉ aur 'Amálíqíoṉ se laṛáíáṉ karná. Hadad'azar ká márá jáná. Adúmíoṉ ká maglúb honá, 2 Sam. viii. 1—14 ...	Kan'án, Súriya, Moáb, Adúm.
,,	Dáúd ká Mifíbusat par mihrbání karná, 2 Sam. ix.	Yarúsalam.
1036	Hanún ká Dáúd ke qásidoṉ ko zalil karná. Us ká shikast páná, 2 Sam. x.	'Ammún.
1035	Dáúd ká Bintsab'a Úriyáh kí jorú ko apne pás buláná. Úriyáh ká Yúab ke sáth 'Ammúníoṉ kí laṛáí par rahná, aur Dáúd aur Yúab kí tadbír se laṛáí meṉ qatl honá, 2 Sam. xi.	Yarúsalam aur Rabbah.
1034	Nátan ká Dáúd ko ilzám dená. Bintsab'a ke beṭe ká marná, 2 Sam. xii. 1—23.	Yarúsalam.
1032	Dáúd ká Bintsab'a ko apní jorú banáná, 2 Sam. xi. 27.	Aizan.
1031	Sulaimán ká Bintsab'a se paidá honá, 2 Sam. xii. 24—31.	Rabbah.
1030	'Amnún ká Tamar ko nápák karná, aur Abisalúm ke háth se márá jáná, 2 Sam. xiii, 1—36.	Ba'al Hasúr.
1027	Abisalúm ká *Jasúr* meṉ bhág jáná. Yúab ká us kí sifárish karná, 2 Sam. xiii. 37, xiv. 24.	Yarúsalam.

'asíh se 'shtar.	Májará.	Maqám.
)25	Dáúd ká us se mel karná. Abisalúm ká logon ke dil ko churákar, apne báp se bagáwat karná; aur Akhituffal ká us ká sharík honá, 2 Sam. xiv. 28; xv. 12.	Yarúsalam.
"	Dáúd ká, Ittai aur Sadúq aur Abiyátar ke sáth Yarúsalam se nikal bhágná; aur phir Sadúq aur Abiyátar ko, Khudá ke sandúq samet, Yarúsalam men bhejná, 2 Sam. xv. 13—37.	Yarúsalam, Koh i Zaitún.
"	Zíbá ká Mifíbusat kí bad-goí karke Dáúd ko dhokhá dená. Sima'í ká Dáúd ko la'nat karná. Abisalúm ká Yarúsalam men áná, 2 Sam. xvi.	Aizan.
"	Abisalúm ká bádsháhat ke wáste qabúl kiyá jáná. Húsí ká mufsidon ke mashwara ko darham barham karná. Akhituffal ká apne taín pháñsí dená, 2 Sam. xvii. 1—23.	Jilún.
"	Jili'ád kí laṛáí men Abisalúm ká qatl, aur Dáúd ká us ke wáste gamgín honá, 2 Sam. xviii.	Ifráím ká ban.
"	Dáúd ká phir bádsháhat ke wáste talab honá. Sima'í ká qusúr mu'áf honá. Mifíbusat ká Dáúd se muláqát karná. Barzillí ká Rúd i Yardan ke pás Dáúd se rukhsat honá, 2 Sam. xix.	Yardan.
1022	Binyamíní Sib'a ká Dáúd se bagáwat karná. 2 Sam. xx. 1, 2.	Yarúsalam.
"	Abishai ká Síb'a ke muqábala ke wáste bhejá jáná, 2 Sam. xx. 4—7.	Jiba'ún.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1022 „	Yúab ká 'Amásá ko dagábází se márná. Sib'a ká márá jáná. Bádsháh ke baháduron ká zikr, 2 Sam xx. 8-26.	Bait-Ma'akah ko Abíl.
1019	Sáúl ká Jiba'únion se 'ahd púrá na karne se tín sál ká kál parná. Sáúl aur Yúnatan wagaira kí haddíon ká maurúsí goristán men gárá jáná, 2 Sam. xxi. 1—14.	Zil'a.
1017	Dáúd ká Filistíon ko laráí men shikast dená. Julíyat kí aulád ká márá jáná. Dáúd ká Khudá kí ta'ríf karná, 2 Sam. xxi, 19. xxii.	Júb, Ját.
„	Dáúd ká pichhlá kalám. Us ká Khudá par tawakkul karná. Uske pahlawánon ká shumár. Us ká Baní Isráel kí ginti karáná. Khudá ke gazab ká bharakná aur 70,000 ádmíon ká halák honá. Dáúd ká farotaní karná, aur ek qurbángáh banáná, 2 Sam. xxiii, xxiv.. ..	Yarúsalam, Koh i Moriyáh.
1015	Sulaimán ká haikal banáne ká hukm páná, 1 Tawá. xxii..	Yarúsalam.
„	Adúniyáh ká saltanat ká da'wá karná, aur Yúab aur Abiyátar ká us ká madadgár honá, 1 Salá. i. 5—10. ..	Zuhalat.
„	Sulaimán ká, Dáúd ke hukm se bádsháh muqarrar hokar, Sadúq káhin aur Nátan nabí ke háth se mamsúh honá, 1 Salá. i. 11—40..	Jaihún.
„	Adúniyáh ká tarsán honá, aur Sulaimán ká use mu'áf karná, 1 Salá. i. 41—53.	Yarúsalam.
„	Dáúd ká Isráel ke ra,íson ko bulákar yih	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
1015	ḳhabar dená, ki Sulaimán haikal banáwegá, 1 Tawá. xxviii. 9—22. ..	Yarúsalam.
„	Dáúd ká haikal kí taiyárí ke wáste sámán maujúd karná, 1 Tawá. xxix. 1—25...	Aizan.
1014	Dáúd ká, 40 baras tak saltanat karke, wafát páná, 1 Tawá. xxix. 26—30.	Aizan.
„	Sulaimán ká 1000 soḳhtaní qurbáníáṉ guzránná. Us ká ḳhwáb meṉ Ḳhudá se hikmat kí darḳhwást karná. Do 'auratoṉ ká qaziya dánáí se faisal karná, 1 Salá. iii. 3—28.	Jiba'ún.
„	Adúniyáh ká, Sulaimán se bagáwat karke, márá jáná. Abiyátar ká kahánat se ma'zúl honá, 1 Salá. ii. 13—27.	Yarúsalam.
„	Yúab ká Bináyáh ke háth se márá jáná. Sadúq ká Sardár káhin muqarrar honá, 1 Salá. ii. 28—35.	Aizan.
„	Síma'í ká Yarúsalam se nikalne ke wáste man'a honá, 1 Salá. ii. 36—38...	Aizan.
1013	Sulaimán ká Fira'ún kí beṭí se nikáh karná, 1 Salá. iii. 1.	
„	Haikal kí ta'mír ká sámán jam'a karná. Sattar hazár bár-bardár, aur assí hazár patthar toṛnewále, aur laṭṭhoṉ ke káṭnewále pahár par bheje jáná, 2 Tawá. ii.	Aizan.
„	Súr ke bádsháh Hírám ká Sulaimán ke pás elchí bhejná. Sulaimán ká Lubnán ke laṭṭhoṉ kí 'iwaz meṉ gehúṉ aur tel dená, 1 Salá. v. ..	Yarúsalam aur Lubnán.
1012	Hírám náme ek hunarmand shaḳhs ká kárígaroṉ ká sardár muqarrar honá.	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	Haikal kí ta'mír shurú' honí, 2 Tawá. ii. 13—18.	Yarúsalam.
1011	Sima'í ká, Yarúsalam se báhar jáne ke sabab, márá jáná, 1 Sal. ii. 39—46.	Aizan.
1005	Haikal ká taiyár honá, aur qímatí zurúf wagaira, us men rakhá jáná, 2 Tawá. iii. iv..	Koh i Moriyáh.
1004	Haikal ká Khudá kí 'ibádat ke wáste takhsís páná. 'Ahd-náma ká sandúq us men rakhá jáná. Ek chamakte abr men Khudá ká jalál záhir honá. Sát din tak 'Íd honí, 2 Tawá. v—vii. 11.	Yarúsalam.
„	Khudá ká haikal ko apní 'ibádat ke wáste qabúl karná, aur Sulaimán ko barakat dekar badí se khabardár karná, 2 Tawá. vii. 12—22.	Aizan.
1003	Bayábán men Tadmúr aur kaí aur shahron ká banáyá jáná, 2 Tawá. viii. 4—6...	Bayábán i Súriya.
„	Kan'ánion ká Sulaimán ko khiráj dená, 2 Tawá. viii. 7—10.	Kan'án.
992	Sulaimán ká '*Asyún-jabr* men jaház banwákar *Ofír* ko, soná aur háthí-dánt wagaira ke wáste, bhejná, 1 Salá. ix. 26—28.	'Asyún-jabr.
„	Malika i Sabá ká Sulaimán kí muláqát ko áná. 1 Salá. x. 1—10	Yarúsalam.
„	Sulaimán ká sáre Isráelíon par saltanat karná, aur us ká qalamrau nahr i Furát se Misr kí sarhadd tak honá. Us ke mansabdáron ká zikr. Yahúdíon aur Isráelíon kí khush-hálí. Us ká nabátát aur haiwánát kí khássíyat	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	se wáqif honá. Us ká 3000 masalen aur 1005 gít tasníf karná. Us kí dánish ká shuhra tamám jahán men phailná, 1 Salá. iv.	Yarúsalam.
980	Sulaimán ká, ajnabí 'auraton ke sáth shádí karke, Ḳhudá se phirná. Ḳhudá ká us se kahná, ki Main saltanat ko tere beṭe ke háth se pháṛ lúngá, 1 Salá. xi. 1—13.	Aizan.
„	Hadad aur Razún ká Sulaimán ká dushman honá, 1 Salá. xi. 14—25.	Adúm aur Dimishq.
978	Aḳhiyáh nabí ká Yarubi'ám ko Ḳhudá ke iráde se ágáh karná, 1 Salá. xi. 26—39.	Yarúsalam.
„	Sulaimán ká Yarubi'ám ko qatl ká iráda karná, aur us ká Misr ko bhág jáná, 1 Salá. xi. 40...	Misr.
975	Sulaimán ká Wá'iz kí kitáb likhná aur 40 baras saltanat karne ke ba'd mar jáná, 1 Salá. xi. 41—43. ..	Yarúsalam.

CHHAṬHWÁN ZAMÁNA.

Baní Yahúdáh aur Baní Isráel kí alag Bádsháhaton ká ahwál.

Masíh se peshtar 975 *se* 606 *tak, ya'ne* 369 *baras ká ahwál.*

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
975	RAHABI'ÁM ká, 41 baras ke sinn men, taḳht-nishín honá, 1 Salá. xiv. 21.	Yarúsalam.
„	Logon ká apní taklífon ká shikwa karná, 1 Salá. xii. 1—5.	Sikm.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
975	Rahabi'ám ká, buzurgon kí mashwarat ko tark karke, jawánon kí saláh ke muwáfiq, un ko sakht jawáb dená, 1 Salá. xii. 6—15.	Sikm.
„	Un logon ká Rahabi'ám se náráz hokar apne apne khaima ko chale jáná, aur Adúrám ko sangsár karná, 1 Salá. xii. 16—18.	Aizan.
„	Das firqon ká, bágí hokar, YARUBI'ÁM ko apná bádsháh karná, 1 Salá. xii. 19, 20.	Aizan.
974	Yarubi'ám ká Sikm ko ábád karná; aur sone ke do bachhra banákar ek ko Baitel men, aur dúsre ko Dán men qáim karná, 1 Salátín xii. 25—33.	Dán aur Baitel,
„	Ek nabí ká Yúsiyáh kí paidaish kí peshingoí karná, 1 Salá. xiii. 1—3....	Baitel.
„	Mazbah ká phaṭ jáná, aur Yarubi'ám ká háth khushk hokar phir jyún ká tyún ho jáná, 1 Salá. xiii. 4—10...	Aizan.
„	Us nabí ká, Baitel men do-bára jáne ke sabab, sher se márá jáná, 1 Salá. xiii. 11—32.	Aizan.
972	Rahabi'ám aur Yahúdíon ká Khudá se bargashta honá, 1 Salá. xiv. 22—24.	Yahúdáh.
971	Sísaq ká Yahúdáh ke kaí shahron par qábiz hokar Yarúsalam ká muhásara karná, 2 Tawá. xii. 2—4	Yarúsalam.
„	Sísaq ká haikal ke khazánon ko Misr ko le jáná, 2 Tawá. xii. 5—9. ..	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
958	Rahabi'ám ká Yarúsalam ko mazbút banáná, aur satrah baras musallit hone ke ba'd marná, 2 Tawá. xii. 13—16.	Yarúsalam.
957	Abiyáh ká apne báp Rahabi'ám kí jagah takht nishín honá. Us ká Yarubi'ám ke sáth larkar us ke pánch lákh ádmíon ko márná, 2 Tawá. xiii. 1—20.	Yarúsalam, Koh i Ifráím.
955	Abiyáh ke tín sál saltanat karne ke ba'd, Asá ká já e nishín honá, aur Khudá kí khidmat karná, 1 Salá. xv. 1—15.	Yarúsalam.
954	Yarubi'ám ká Akhiyáh nabí se, apne bímár larke Abiyáh kí shifá ká hál istifsár karáná. Us larke ká marná. Yarubi'ám ká, 22 baras kí saltanat ke ba'd, mar jáná, 1 Salá. xiv. 1—20.	Tirzah.
953	Us ke bete Nádab ká jáe-nishín hoke, badí karná, 1 Salá. xv. 25, 26. ...	Aizan.
,,	Ba'ashá ká, Nádab ko márke, us kí jagah bádsháh honá, 1 Salá. xv.27,28.	Jibatún.
951	Asá ká apne mulk se but-parastí mauqúf karáná, 1 Salá. xv. 12—14. ...	Yahúdáh.
944	Asá ká dánáí ke sáth saltanat karná. Us ká Kúshí Sháriq ko shikast dená. 'Azariyáh nabí bin 'Ábid ká Asá ko mashwara dená. Logon ká Khudá kí 'ibádat ko liye 'ahd bándhná, 2 Tawá. xiv, xv. ...	Yarúsalam.
941	Asá aur Ba'ashá ke darmiyán laráián honí. Sháh i Arám Bin Hadad ká, Asá se hadiya pákar, Isráelíon par charháí karní, 1 Salá. xv. 16—22....	Isráel.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
941	Asá ká Hanání nabí se malámat pákar, us par aur kai logon par zulm karná, 2 Tawá. xvi. 7—10.	Yarúsalam.
„	Yáhú ká Ba'ashá aur us kí aulád kí halákat kí peshíngoí karná. 1 Salá. xvi. 1—4.	Samrún.
930	Ba'ashá ká marná, aur us ke beṭe Ailáh ká us ká jáe-nishín honá. Zimrí ká use márkar bádsháh honá, aur Ba'ashá kí sárí aulád ko halák karná, 1 Salá. xvi. 5—15.	Tirzah.
929	'Umrí ká bádsháh muqarrar honá. Zimrí ká apne taín halák karná, aur Tibní ká márá jáná, 1 Salá. xvi. 16—22.	Aizan.
924	Samrún ká ta'mír honá. 'Umrí ká 12 baras bádsháhat karne ke ba'd marná. 1 Salá. xvi. 23—28.	Samrún.
918	Us ke beṭe Akhiab ká Sultán honá, aur sab sábiq bádsháhon se ziyáda badkár honá, aur Izabil se shádí karke apne logon ko but-parastí kí targíb dená, 1 Salá. xvi. 29—33.	Aizan.
„	Haiel Baitelí ká Yaríhú ko phir ábád karná, 1 Salá. xvi. 34.	Yahúdáh.
917	Asá ke páṉw men rog paidá honá,	
914	Asá ká, 41 baras kí saltanat ke ba'd, mar jáná. Yahúsafat ká us kí jagah bádsháh honá, 2 Tawá. xvi. 11; xvii. 1.	Yarúsalam.
912	Yahúsafat ká but-parastí ko mauqúf karáná aur sháh i Isráel Akhiab se sulh karná, 1 Salá. xxii. 41—44. ...	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
912	Us kí iqbálmandí aur mansabdáron̲ ká zikr, aur bahut qaumon̲ ká use ḳhiráj dená, 2 Tawá. xvii. 10—19. ..	Yarúsalam.
„	Yahúsafat ke beṭe Yahúrám ká Aḳhiab aur Izabil kí beṭí Ataliyáh se shádí karná, 2 Tawá. xviii. 1.	Aizan.
910	Iliyáh ká us badkár Aḳhiab ke pás jákar, barason̲ tak pání aur os na paṛne kí ḳhabar dená. Us ká Wádí i Karít men̲ jákar kauwon̲ se parwarish páná. Karít ke nále ká súkh jáná, 1 Salá. xvii. 1—7. ..	Yardan ke muqábil.
„	Iliyáh ká Sárapat men̲ já rahná, aur ek bewa ke áṭe aur tel ko ghaṭne se báz rakhná, aur us ke beṭe ko jiláná, 1 Salá. xvii. 8—24. ..	Saidá ke Sárapat.
906	Iliyáh ká Aḳhiab ke pás bhejá jáná. Us ká asná e ráh men̲ 'Abadiyáh se, jis ne Ḳhudá ke ek sau nabíon̲ ko bacháke pálá thá, milná. Us ká Aḳhiab ko malámat karná, 1 Salá. xviii. 1—18...	Samrún.
905	Us qurbání kí, jo Ba'al ko chaṛhái gayí, jaisí kí taisí rahní, aur jo qurbání, ki Iliyáh ne guzrání, us ká Ḳhudá kí ág se bhasam honá. Isráelíon̲ ká YAHOWÁH kí Ḳhudáí par muqirr honá. Ba'al ke 450 nabíon̲ ká márá jáná, 1 Salá. xviii. 19—46. ..	Koh i Karmil.
„	Izabil ká Iliyáh ke márne ká qasd karná. Us ká dasht i Biarsab'a men̲ bhág jáná, aur ek firishta se gizá aur qúwat pákar, Hurib paháṛ par jáná, 1 Salá. xix. 1—8. ..	Biarsab'a, Koh i Hurib.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
902	Iliyáh ká yih hukm páná, ki Tú Hazáel ko masah kar, ki wuh Arám ká bádsháh, aur Yahú ko, ki wuh Isráel ká bádsháh, aur Ilísá' ko ki wuh terí jagah nabí ho, 1 Salá. xix. 9—17.	Biarsab'a, Koh i Hurib.
„	Khudá ká Iliyáh ko sát hazáron kí, jo Ba'al ke áge na jhuke the, khabar dení, 1 Salá. xix. 18.	Aizan.
„	Iliyáh ká Sáfat ke bete Ilísá' ko, apne 'iláqa men hal jotte pákar, nabí muqarrar karná, 1 Salá. xix. 19-21.	Abil-Mahúlah.
901	Sháh i Arám Bin-Hadad ká Samrún ko muhásara karná, 1 Salá. xx 1—12. .	Samrún.
„	Akhiab ko fathyábí ká wa'da milná. Bin-Hadad ká shikast páuá. Ek nabí ká us ke ek sál ba'd laut áne kí khabar dení, 1 Salá. xx. 13—25...	Aizan.
900	Bin-Hadad ká laut áná, aur ek lákh Arámíon ká márá jáná, 1 Salá. xx. 26—30.	Afíq.
„	Bin-Hadad ká pakrá jáná. Akhiab ká us ke sáth 'ahd bándhne ke sabab ek nabí se malámat páná, 1 Salá. xx. 31—43.	Aizan.
899	Akhiab ká Nabát ke tákistán kí khwáhish karní. Izabil ká, Nabát ko jhúthe gawáhon ke wasíla sangsár karwákar, wuh tákistán Akhiab ko diláná, 1 Salá. xxi. 1—16. ..	Yazra'el, Samrún ke qaríb.
898	Akhiab ke bete Akhaziyáh ká hukúmat men sharík honá. Iliyáh ká Akhiab ko us kí badkárí kí sazá kí	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	ḳhabar dená. Us ká 'ájizí aur ḳhák-sárí karná, 1 Salá. xxi. 17—29.	
897	Aḳhiab ká Yahúsafat se yih darḳhwást karní, ki Tú mere sáth hokar Rámát i Jili'ád par chal, aur Arámíon se laṛaí kar, 2 Tawá, xviii. 1—3.	Samrún.
	Míkáyáh ká, Aḳhiab ke marne kí peshíngoí karke, qaid men paṛná, 1 Salá. xxii. 8.	Aizan.
„	Donon bádsháh ká jang ke líye chalná, aur Aḳhiab ká márá jáná, 1 Salá. xxii. 29–40.	Rámát i Jili'ád.
„	Yahúsafat ká malámat páná. Us ká apne mulk ká intizám karná, 2 Tawá. xix.	Yarúsalam.
„	Aḳhaziyáh ká tanhá saltanat aur badíán karná, 1 Salá. xxii. 51—53...	Samrún.
„	Moábíon aur 'Ammúníon ká Yahúdáh par chaṛh jáná, 2 Tawá. xx. 1—3...	Yahúdáh.
„	Yahúsafat aur us ke logon ká naját ke wáste du'á karná, 2 Tawá. xx. 4—21.	Yarúsalam.
„	'Ammúníon aur Moábíon ká ápas men halák honá, 2 Tawá. xx. 22-25.	Bayábán i Taqú'a.
896	Mulk i Yahúdáh ká iqbálmand honá, 2 Tawá. xx. 26—30.	Yarúsalam.
„	Yahúsafat ká Aḳhaziyáh se, jo badkár thá, milkar jaházon ko Tarsís men bhejná, 2 Tawá. xx. 35, 36.... ...	Tarsís.
„	Ili'azar ká Yahúsafat ke barḳhiláf nubúwat karní. Un jaházon ká 'Asyúnjabr men shikast honá, 2 Tawá. xx. 37.	Yarúsalam aur 'Asyúnjabr.
„	Moábíon ká Isráel se bágí honá. Aḳhaziyáh ká apní bímárí se changá hone	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	ká hál 'Aqrún se puchhwáná. 2 Salá. i. 1—4.	Samrún.
896	Iliyáh kí du'á se, ág ká, ásmán se názil hokar, do jam'adáron ko, ma'a un ke pachás pachás sipáhion ke jo us kí giriftárí ko gaye the, bhasam karná, 2 Salá. i. 5—14.	Samrún ke qaríb.
„	Iliyáh ká bádsháh ko, Ḳhudá ke hukm se, us kí maut kí ittilá' karná, 2 Salá. i. 15, 16.	Samrún.
„	Aḳhaziyáh ká marná, aur Yahúrám ká, takht-nishín hoke, badíán karná, 2 Salá. i. 17, 18.	Aizan.
„	Iliyáh aur Ilísá' ká Jiljál aur Baitel aur Yaríhú men áḳhirí sair karná.	Yaríhú, Yardan.
„	Iliyáh ká, átashí rath par sawár hokar, ásmán par jáná, 2 Salá. ii. 1—12.	
„	Ilísá' ká, Iliyáh kí chádar ko uṭhákar, Yardan ke pánion ko idhar udhar karke pár jáná. Anbiyá-zádon ká use nabí qabúl karná. Pachás ádmíon ká Iliyáh kí talásh ko rawána honá. Ilísá' ká Yaríhú ke chashmon ko míṭhá karná. Us ká laṛkon se chiṛháyá jáná, 2 Salá. ii. 13—25....	Baitel.
„	Yahúrám ká Moábíon se laṛne ke wáste fauj jam'a karná. Yahúsafat aur Sháh i Adúm ká us se mil jáná. Moábíon ká shikast páná. Sháh i Moáb ká apne beṭe ko qurbání guzránná, 2 Salá. iii. 6—27.	Moáb.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
892	Ilísá' ká bewa ká tel baṛháná, jis se us ká qarz adá húá. Us ká Súnímiya mihmán-parwar ke beṭe ko jiláná, 2 Salá. iv.	Súním.
„	Us ká lapsí ke zahriyát ko dúr karne, aur mu'ajiza se 100 ádmíon ko khiláná, 2 Salá. iv.	Jiljál.
„	Na'amán Suryání sipahsalár ká shifá páná, aur Jaihází ko jhúṭh bolne ke sabab se us ká koṛh lagná, 2 Salá. v.	Samrún.
889	Ilísá' ká kulháṛí ko pání par baháná. Un ádmíon̲ ká, jo Ilísá' kí giriftárí ke wáste bheje gaye the, andhá ho jáná, 2 Salá. vi. 1—23	Dútán.
„	Yahúsafat ká marná. Us ke beṭe Yahúrám ká tanhá saltanat karná. Us ká apne bháíon̲ ko qatl karná. Iliyáh ká maktúb us pás áná, 2 Tawáríḳh xxi. 1—15.	Yarúsalam.
„	Adúmíon̲ ká bagí honá; Filistíon̲ aur 'Arabon̲ ká Yahúdáh par hamla karná, 2 Tawá. xxi. 6—17...	Yahúdah.
„	Bin-Hadad ká Samrún ká muhásara karná: wahán̲ ek báṛá kál paṛná. Ilísá' ká sastí kí peshíngoí karná. Arámíon̲ ke lashkar ká bhagáná, 2 Salá. vi. 24; vii.	Samrún.
886	Yahúrám ká marná. Aḳhaziyáh ká us ká qaim-maqám honá, 2 Tawá. xxi. 18; xxii. 1....	Yarúsalam.
885	Bin-Hadad ká bímár paṛná, aur apne achchhe hone ká hál Ilísá' se puchhwáná. Us ká Hazáel kí bagáwat kí	

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
	peshíngoí karná, 2 Salá. viii. 7—15.	Dimishq.
885	Akhaziyáh aur Yahúrám ká Hazáel par charh jáná, 2 Tawá. xxii. 2—6 ...	Rámát i Jili'ád.
884	Yáhú ká ek nabí-záda ke háth se, jo Ilísá' kí taraf se bhejá gayá thá, mamsúh hoke Isráel ká bádsháh honá: Akhaziyáh aur Yúrám ká qatl honá, 2 Salá. ix. 1—26.	Yazra'el.
„	Akhaziyáh ká Júr men gháyal hoke Majiddo men já marná, aur Yarúsalam men gárá jáná, 2 Salá. ix. 27, 28.	Yarúsalam.
„	Izabil ká, khirkí se giráe jáne aur pámál hone se, marná, 2 Salá. ix. 30—37...	Yazra'el.
„	Akhiab ke beton aur Akhaziyáh ke bháion ká qatl honá, 2 Salá. x. 1—14...	Aizan.
„	Yahúnadab ká Yáhú ke sáth Samrún ko jáná, 2 Salá. x. 15—17. ...	Samrún.
„	Yáhú ká Ba'ál ke pújnewálon ko jam'a karke qatl karwáná, 2 Salá. x. 18—28.	Aizan.
„	'Ataliyáh ká, Yúás ke siwá, sáre sháhzádon ko halák karná. Yahúsaba'at ká Yúás ko chha baras tak chhipá rakhná, 2 Tawá. xxii. 10—12......	Yarúsalam.
„	'Ataliyáh ká chha baras tak saltanat karná, aur but-parastí kí taraqqí ká sabab honá, 2 Salá. xi.............	Aizan.
878	Yúás ká Yahúyada' se bádsháh muqarrar honá. 'Ataliyáh ká márá jáná. Yahúyád'a ká saltanat karná, aur bádsháhat ko qúwat dená, 2 Tawá. xxiii, 1—16...	Aizan.
856	Yúás ká apní saltanat ke 23wen sál men haikal kí marammat karwáná, 2 Salá. xii. 4—16.	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
856	Yáhú ká, burí tarah se saltanat karne ke ba'd, marná. Us ke beṭe Yahúakhaz ká qáim-muqám honá, aur 17 baras tak bure taur se bádsháhat karní, 2 Salá. x. 29—36; xiii. 1—7.	Samrún.
840	Hazáel ká Yahúdáh par chaṛh jáná. Yúás ká sulh mol lená, 2 Salá. xii. 17, 18.	Yarúsalam.
„	Yahúyad'a ká marná. Yúás aur us ke logon ká Khudá se bargashta honá. Zakariyáh nabí bin Yahúyad'a ká márá jáná, 2 Tawá. xxiv. 15—22....	Aizan.
839	Yahúakhaz ká marná. Us ke beṭe Yúás ká us kí jagah par bádsháh honá, 2 Salá. xiii. 8, 9.	Samrún.
„	Arámí lashkar ká Yarúsalam par chaṛh jáná, 2 Tawá. xxiv. 23, 24... ...	Yarúsalam.
„	Ilísá' ká bímár paṛná, aur yih peshíngoí karke, ki Yahúás sháh i Isráel Arámíon ko tín martaba shikast degá, mar jáná. Ek murda ká, us kí lásh par girke, jí uṭhná, 2 Salá. xiii. 14—21..	Yardan ke muttasil.
„	Hazáel ká marná aur Bin-Hadad ká us ká qáim-muqám honá, 2 Salá. xiii. 22—24..	Súriya.
„	Yúás ká Zabad, aur Yahúzabad ke háth se márá jáná. Amasiyáh ká bádsháh honá, 2 Tawá. xxiv, 25—27. ...	Yarúsalam.
838	Amasiyáh ká apne báp ke khún ká badlá lená. Us ká, Adúmíon ko maglúb aur un ma'búdon kí parastish karke, malámat páná, 2 Tawá. xxv. 1—16.	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
826	Yahúdáh aur Isráel men laṛáí honí, 2 Salá. xiv. 8—14..	Bait-Shams.
„	Yúás ká haikal ke ḳhazánon ko lúṭ le jáná, 2 Salá. xiv. 8—14.	Yarúsalam.
825	Yahúás ká marná. DÚSRE Yarubi'ám ká bádsháh hoke badíán karní, 2 Salá. xiv. 15, 16.	Samrún.
810	Amasiyáh ká, us ko ḳhiláf mansúba bándhne se, márá jáná, 2 Tawá. xxv. 27, 28...	Lakís.
„	'Uzziyáh ká bádsháh hokar rástí o durustí se saltanat karná, 2 Tawá. xxvi, 1—5..	Yarúsalam.
808	Yúnah ká Isráelíon ko tasallí dene ke wáste bhejá jáná, 2 Salá. xiv. 25—27.	Samrún.
„	'Uzziyáh ká Filistíon aur 'Arabon se laṛná, 2 Tawá. xxvi. 6, 7. ...	Yahúdáh ko dakhin.
„	'Ammúníon ká 'Uzziyáh ko ḳhiráj dená.—Us ká Yarúsalam ko mustahkam karná, 2 Tawá. xxvi. 8—15....	Yarúsalam.
801	Húsi'a ká Isráelíon ke sazá páne kí bábat, peshíngoí karná Húsí'a ii. 6-13.	Isráel.
793	'Amús ká, Ḳhudá kí 'adálaton kí, jo Arám, aur Filistí, aur Súr, aur Adúm, aur 'Ammún, aur Moáb aur Isráel par ánewálí thín, ḳhabar dení, 'Amús i—iv.	Taqú'a.
„	Us ká Isráelíon ke Dimishq ke us pár asírí men jáne kí peshíngoí karná, 'Amús v—vii. ix.	Dimishq.
787	Yúel ká Yahúdáh ko tauba kí nasíhat dení, aur Rúh i Quds ke járí hone kí peshíngoí karná, Yúel i, ii.... ..	Yarúsalam.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
787	Yúnáh ká Nínawah ko jáne ká hukm pákar ná-farmán honá, aur samundar men dálá jáná. Us ká tauba karke naját páná, aur Nínawah ko jáke manádí karná. Un logon ká táib honá, Yúnah i—iv... ..	Yáfá aur Nínawah.
784	Amasiyáh ká 'Amús ko nubúwat na karne kí saláh dení. Us ká nubúwat ko na chhorke Isráel ke phir bahál hone kí peshíngoí karní, 'Amús vii. 10; ix.	Samrún.
776	Yarubi'ám ká marná. Húsí'a ká nubúwat karná. Zakariyáh ká, apne báp Yarubi'ám ke marne ke gyárah baras ba'd, bádsháh hoke Salúm ke háth se márá jáná, 2 Salá. xiv. 28, 29; xv. 8—12.	Aizan.
772	Salúm ká Munáhim ke háth se qatl honá, 2 Salá. xv. 13—15.	Aizan.
„	'Uzziyáh ká, qurbání guzránne se, korhí ho jáná, 2 Tawá. xxvi. 16-20.	Yarúsalam.
„	Us ke beṭe Yútám ká us kí jagah saltanat karná, 2 Tawá. xxvi. 21. ..	Aizan.
762	Manáhim ká marná. Fiqahiyáh ká us kí jagah bádsháh honá. Us ká, badí ke sáth saltanat karke, ek amír Fiqah se, jo us ká qáim-maqám húá, márá jáná, 2 Salá. xv. 16—26.	Samrún.
758	'Uzziyáh ká, 52 baras kí saltanat ke ba'd, marná, 2 Tawá. xxvi. 22, 23.	Yarúsalam.
„	Yútám ká rástí se saltanat karná, aur 'Ammúnion par gálib áná, 2 Tawá. xxvi. 22, 23...	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
742	Us ká 16 baras nekí aur iqbálmandí ke sáth saltanat karke marná, 2 Tawá. xxvii.	Yarúsalam.
„	Ákhaz ká Yútám ká qáim-muqám hokar badíán karná. Razín aur Fikah ká Yahúdáh par charh jáná, 2 Salá. xvi. 1—6.	Aizan.
„	Yas'aiyáh ká Masíh kí bábat o Dimishq kí halákat kí nisbat peshíngoíán karná, Yas. vii—ix ; xxvii.	Aizan.
741	Ákhaz ká Razín ke háth giriftár honá, aur us ke bahut logon ká asír hoke Dimishq men pahuncháyá jáná, 2 Tawá. xxviii. 5.	Dimishq.
„	Fikah ká Yahúdáh par hamla karke us ke báshindon men se 120,000 qatl aur 200,000 ko giriftár karná, 2 Tawá. xxviii. 6—8...	Yahúdáh.
„	'Odid ká Isráelíon ko baní Yahúdáh ko asír karne par malámat karná, 2 Tawá. xxviii. 9—15.	Samrún.
„	'Abadiyáh ká Adúm ki halákat kí peshíngoí karná, 'Abadiyáh.	Yahúdáh.
„	Ákhaz ká Tiglat-pilásar ko zarí'a se Sháh i Arám se riháí páná, 2 Salá. xvi. 7—9.	Yarúsalam.
740	Tiglat-pilásar ká Isráel par hamla-áwar honá. Isráelíon ká PAHLÍ BÁR asír hokar Asúr men jáná, 2 Salá. xv. 29.	Asúr.
„	Húsí'a ká Fikah ko már dálná. 2 Salá. xv. 30.	Samrún.
„	Ákhaz ká, Haikal ko band karke, buton ke liye qurbángáhen banáná, 2 Salá.	

Masíh se peshtár.	*Májará.*	*Maqám.*
603	Kasdíon aur Arámíon aur Moábíon kí faujon ká Yahúdáh par chaṛh jáná, 2 Salá. xxiv. 1—5...	Yahúdáh.
599	Yahúyaqím ká, gyárah baras saltanat karne ke ba'd, marná. Us ke beṭe Yahúyaqín ká, bádsháh hokar, badí ke sáth saltanat karná, 2 Salá. xxiv. 5—9..	Yarúsalam.
„	Nabúkadnazar ká Yarúsalam ko muhásará karná. Yahúyakín ká us ká mahkúm honá. Mattaniyáh ká, Sidqiyáh nám pákar, bádsháh muqarrar honá, 2 Salá. xxiv. 10—20... ...	Aizan.
„	Sidqiyáh aur us ke sháh-zádon kí asírí kí peshíngoí honí, Yar. xxxiv. ..	Aizan.
„	Yahúdáh aur Isráel ke phir bahál hone kí peshíngoíán, Yar. xxix. xxx. ...	Aizan.
„	Baitlaham ke laṛkon ke qatl hone kí pesh-ḳhabarí, Yar. xxxi. 15. ..	Aizan.
„	Bábul ke Mádíon ke háth se maglúb hone kí peshíngoí, Yar. l. li. ...	Aizan.
„	Hizqiel ká Yahúdí asíron ko Ḳhudá ke ahkám pahuncháná, Hizqiel.. ...	Bábul.
593	Sidqiyáh ká, badí se saltanat karke, Sháh i Bábul se sarkash honá, 2 Tawá. xxxvi. 12, 13.	Aizan.
590	Nabúkadnazar ká Yarúsalam ko muhásará karná. Yaramiyáh ká Yarúsalam kí halákat kí peshíngoí ke sabab qaid men ḍálá jáná, 2 Salá. xxv. 1, 2. Yar. xxxvii. xxxviii....	Aizan.
588	Sidqiyáh ká nikal bhágkar giriftár honá. Us ke sháh-zádon ká *Riblah*	

Masíh se peshtar.	*Mújará.*	*Maqám.*
	meṉ márá jáná. Us kí áṅkhoṉ ká nikalá jáná, aur pá ba zanjír Bábul meṉ 'umr bhar qaid rahná, Yar. lii.	Bábul.

Aksar Baní Yahúdáh ká asírí meṉ jáná.

588	JIDALIYÁH ká Yarúsalam ká hákim honá. Yaramiyáh ká us ke sáth rahná 2 Salá. xxv. 22: Yar. xl. 1—16...	Misfáh.
„	Ism'áel ká Jidaliyáh ko, bagáwat kí ráh se, már dálná, Yar. xli. 10. ..	Aizan.
„	Ism'áel ká, Jiba'ún tak Yúhanán se ragedá jákar, 'Ammún meṉ panáh lená, Yar. xli. xlii.	'Ammún.
„	Hizqiel ká Súr o Saidá kí púrí halákat kí peshíngoí karná, aur Isráel ko charwáhoṉ ko malámat karná, Hiz. xxvi—xxviii. xxxiv.....	Khabúr.
570.	Nabúkadnazar ká khwáb dekhkar bhúl jáná. Us ke nujúmíoṉ ká us kí khabar dene meṉ ná-qábil ṭhaharná, aur Dániel ká, khwáb yád dilákar, ta'bír dená, Dániel ii. 1—45.	Yarúsalam.
„	Nabúkadnazar ká, farotaní karke, Dániel ko sarfaráz karná, Dán. ii. 48, 49.	Bábul.
„	Nabúkadnazar ká ek sone kí múrat banwákar khaṛá karná, Dán. iii. 1—7.	Dúra ko maidán.
„	Sadrak aur Mísak aur Abad-najú ká, us múrat kí pújá se inkár karke, ág ke bhaṭṭhe meṉ ḍálá jáná: Khudá ká unheṉ bachání. Nabúkadnazar ká SACHCHE KHUDÁ ká iqrár karná, Dán. iii. 8—30...	Aizan.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
569	Nabúkadnazar ká, Dániel kí zubání ek khwáb kí ta'bír pákar, gurúr faro honá, Dán. iv. 1—33..	Bábul.
563	Khudá ká phir us ko bádsháhat dená. Us ká Khudá kí qudrat ká bayán karná, Dán. iv. 34—37...	Aizan.
561	Awíl-Marúdak ká Yahúyakín ko qaid se chhuráná, Yar, lii. 31—34. ..	Aizan.
„	Daniel ká chár bare haiwánon ko khwáb men dekhná, ki un se chár bádsháhaten murád hai; un cháron men se do shákhwálá mendhá, Máda aur Fars se, aur bakrá, Yunán se, ishára rakhtá. Dániel ká, apní qaum ke gunáhon ká muqirr hoke, Yarúsalam ke phir báhál hone kí du'á karná, Dán. vii—ix. ..	
555	*Belshásar* ká *ziyáfat* karná. Ek háth ká díwar par likhná. Dániel ká, is kí ta'bír men, Belsházar kí maut kí khabar dená, Dán. v. 1—29. ..	Aizan.
538	Khoras ká, Dárá ke hukm se, Bábul ko qabze men láná. Belsházar ká qatl honá, Dán. v. 30, 31.	Aizan.
537	Dárá ká Dániel ko sardáron ká sarguroh banáná. Un ká, hasad se, use sher i babar kí mánd men dalwáná, Dán. vi.	Aizan.
536	Khoras ká tanhá saltanat karná. Us ká Yahúdíon kí ázádí ká ishtihár dená, 'Azrá i. 1—4.	Aizan.
„	Us ká haikal ke pákíza bartanon ko wápas karná. Yáhúdíon ká Yarúsalam men laut jáná, 'Azrá i. 5—11. ..	Yarúsalam.

Masíh se peshtar.	*Mâjará.*	*Maqám.*
534	Hajjí aur Zakariyáh ká haikal ko phir banáne men madadgár honá, 'Azrá iii. 7—13.	Yarúsalam.
534	Is kám ká chaudah sál tak mauqúf rahná. Tatnai ká Dárá ko khatt likhná, 'Azrá iv., v.	Fárs.
520	Khoras ke hukm-náme ká milná. Dúsrí haikal ká taiyár honá, 'Azra vi. ...	Yarúsalam.
464	Sámaríon ká, Yahúdíon ke barkhiláf mansúba bándhkar, Sháh i Fárs Artakhshashatá ke pás un ká tuhmat-náma bhejná, 'Azrá iv. 7—24.	Yarúsalam, Samrún aur Fárs.
462	Akhasúerus ká, Washtí ko malika ke 'uhda se ma'zúl karke, ek Yahúdin Ástar náme se shádí karní, Ástar i. ii.	Sosan.
458	'Azrá ká Bábul se rawána hoke Yarúsalam ko janá, 'Azrá vii. 1—10 ..	Bábul.
453	Hámán ká sarfaráz hokar is kí koshish karná, ki bádsháh se hukm pákar sab Yahúdíon ko halák kare, Ástar iii...	Sosan.
452	Mardakí ká, bádsháh kí ján bacháne ke sabab, sarfaráz honá, Ástar vi. ..	Aizan.
„	Ástar ká Hámán kí shikáyat karke us ko phánsí diláná, Ástar vii. ..	Aizan.
„	Bádsháh ke dúsre hukm ke zarí'a se Yahúdíon ká rihaí páná. Mardakí ká baṛe darja par pahunchná. Íd i Púrím ká muqarrar honá, Ástar viii, ix.	Aizan.
444	Nahamiyáh ká 'Azrá kí madad ke wáste Fárs se Yarúsalam ko jáná, Naham i. ii.	Fárs.
„	Sanballat ká shahr-panáh ke phir banáne men khárij honá, Naham. ii. ..	Yarúsalam.

Masíh se peshtar.	*Májará.*	*Maqám.*
444	Yahúdíon ká díwáron ke banáne men sakht koshish karná, ya'ne ádhon ká kám karná, aur ádhon ká musallah rahná, Naham. iv. 13—23; vi. ..	Yarúsalam.
428	Logon ká roz i Sabt ke mánne aur mu'aiyan qurbáníán guzránne ká 'ahd bándhná. Nahamiyáh ká Sabt ke na mánnewálon ko malámat karná, Naham. ix. 10—13.	Aizan.
400	Maláki ká, Gair qaumon ke Khudá kí taraf ruj'ú láne kí bábat, aur Masíh ke peshrau Yúhanná, aur Aftáb i Sadáqat MASÍH ke áne kí, peshíngoí, Maláki...	Aizan.

UNNÍSWÁŊ BÁB.—CHÁR INJÍLOŊ, AUR A'AMÁL KÍ KITÁB KÍ BAŖÍ BÁTOŊ KÁ MAJMÚ', JIS MEŊ HAMÁRE NAJÁT-DIHINDA AUR US KE RASÚLOŊ KÁ AHWÁL MUNDARAJ HAI.

Is majmú' se yih matlab hai, ki hamáre Naját-dihinda aur us ke Rasúloŋ ke manádí karne ká ahwál, zamáne kí tartíb ke mutábiq sáth is maqsad ke, ki wuh un chároŋ Injíl meŋ, kis kis maqám par mundaraj hai, daryáft hoŋ. Yaqín hai, ki jis ko un baŗe májaroŋ se, jo Naját ke ahwál aur Aqá'id se muta'alliq haiŋ, wáqifiyat húsil karní manzúr ho, wuh is majmú' se muttali' hone meŋ bará fáida uţhá-wegá.

PAHLÁ ZAMÁNA.

Yúhanná kí paidáish kí peshíngoí hone ke waqt se Yisú' kí manádí ke pahle sál ke ákhir tak.

Májará.

Lúqá kí Injíl Theofilus ke nám par likhá jáná, Lúqá, i. 1—4.

Yúhanná kí paidáish kí peshíngoí ek firishta se honá. Zakariyá ká sazá páná, Lúqá i. 5—25. *Yarúsalam.*

Masíh kí paidáish kí pesh-khabarí, Jabriel firishte se Mariyam ko milná, Lúqá i. 26—38. *Násarat.*

Mariyam ká, Yahúdiyá ke paháŗoŋ par jáná, aur apní rishtadár Ilísabat se muláqát karke, ghar ko lauţ áná, Matí i. 18—25: Lúqá. i. 39—56. *Násarat.*

Yúhanná Baptisma-denewále ká paidá honá. Zakariyáh kí zubán khul jáná, Lúqá i. 57—69. Yúhanná ká bayábán meŋ parwarish páná—us kí khurák o poshák ká zikr, Lúqá i. 80. *Kohistání Mulk.*

Masíh ká paidá honá—Firishtoŋ ká yih khabar gaŗariyoŋ ko dená—Un ká Khudá ko sijda karná. Lúqá. ii. 1—21. *Baitlaham.*

Yisú' ká Haikal men Khudá ko nazr guzráná jáná. Shama'ún aur Anná ká Khudá ká shukr karná, Lúqá ii. 22—38. Masíh ke do nasab-náme; pahlá Mariyam se Abirahám tak; dúsrá, Yúsuf se A'dam tak, Matí i. 1—17: Lúqá iii. 23—38.

Majúsíon ká púrab se ákar Masíh ko sijda karná, aur nazr guzránná. Matí ii. 1—12. *Baitlaham.*

Yúsuf ká yih hukm páná, ki Tú Mariyam aur us ká larká lekar Herodís ke pás se Misr men bhág já, Matí ii. 13—15. *Misr.*

Sab larkon ká jo do baras se kam-'umr the, Herodís ke hukm se qatl honá, Matí ii. 16—18. *Baitlaham, wagaira.*

Herodís ká marná. Muqaddas Gharáne ká apne mulk men laut áná, Matí ii. 19—23; Lúqá ii. 39. *Násarat.*

Yisú' ká bárah baras kí sinn men apne má báp ke sáth 'I'd i Fasah ko jáná, *Yarúsalam.*
Us ke má báp ká laut jáná, aur us ká rah jákar ustádon se guftogú karná. *Haikal.*
Us ká ghar par phir áná, aur apne má báp ke táb'i rahkar hikmat men barhná, *Násarat.*
} Lúqá. ii. 40—52.

Yúhanná Baptisma-denewále ká tauba wagaira kí manádí karná, Matí iii. 1—4. Mar. i. 1—4, 6: Lúqá iii. 1—6. Kalám ya'ne Masíh ká zikr; aur Yúhanná ká us kí bábat gawáhí dená, Yúh. i. 1—18. *Bayábán i Yahúdáh ke púrab.*

Yúhanná ká Farísíon ko ilzám aur mahsúl lenewálon aur sipáhíon ko nasíhat dená. Matí iii. 5—10: Mar. i. 5. Lúqá iii. 7—14. *Bayábán i Yahúdáh ke púrab.*

Us ká sab tauba karnewálon ko baptisma dená. Logon ká use Masíh gumán karná, *Yardan.*
Yúhanná ká Masíh aur apne baptisma kí bábat bayán karná, *Yardan.*
} Matí. iii. 11, 12. Mar. i. 7, 8. Lúqá iii. 15—20.

Yisú' ká baptisma páná—Rúh ul Quds ká utarná—Asmán se áwáz áná, Matí iii. 13—17: Mar. i. 9—11: Lúqá iii. 21—23. *Daryá i Yardan.*

Yisu' ká bayábán men ázmáish ke liye bhejá jáná, aur 40 din Roza rakhne ke ba'd Shaitán ká use ázmáná, Mati, iv. 1—4: Mar. i. 12, 13: Lúqá iv. 1—4. *Bayábán i Yahúdáh ke púrab.*

Us ká do-bára ázmáyá jákar Shaitán ko jawáb aur ilzám dená, Mati iv. 5—7: Lúqá iv. 9—12. *Yarúsalam.*

Us ká tísrí bár ázmáyá jákar, Shaitán ko jawáb aur dhamkí dená, *Yarihú ke uttar.* — Mati iv. 8—11: Lúqá iv. 5—8, 13.

Shaitán ká use chhoṛ jáná—firishton ká ákar us kí khidmat karná. *Yarihú ke uttar.* — Mati iv. 8—11: Lúqá iv. 5—8, 13.

Yúhanná ká dúsrí bár Yisú' ke Masíh hone par gawáhí dená Yúh. i. 19—28. *Bait'abra ke muttasil.*

Yúhanná ká do martaba gawáhí dená. Andriyás aur Shama'ún ká Yisú' ke pairau honá, Yúh. i. 29—42. *Bait-'abra ke muttasil.*

Yisú' ká Failbús se milná. Failbús aur Nathaniel ká Yisú' ke shágird honá, Yúh. i. 43—51. *Jalíl.*

Ek byáh men Yisú' aur us ke shágirdon kí da'wat honá, *Káná.* — Yúh. ii. 1—12.

Yisú' ká páni ko mai banákar, wahán se Kafarnáhúm ko jáná. *Kafarnáhum.* — Yúh. ii. 1—12.

Yisú' ká 'Íd i Fasah ko jáná. *Yarúsalam.* — Yúh. ii. 13—35.

Us ká kharíd farokhtwálon ko Haikal se nikál dená, aur mu'ajiza dikhláná. *Yarúsalam.* — Yúh. ii. 13—35.

Niqudemus ká rát ko Masíh pás áná. Yisú' ka use ta'lím karná. Yúh. iii. 1—21. *Yarúsalam.*

Yúhanná ká phir Yisú' aur Injíl ke phailne kí bábat gawáhí dená. Yúh. iii. 22—36. *Sálim o 'Ainon.*

Yisú' ká *Jalíl* jáne ká qasd karke, *Sámariya* kí ek bastí *Súkár* men pahunchná, Yúh. iv. 1—5. *Súkár.*

Us ká wahán Ya'qúb ke kúe par ṭhaharke ek Sámarí 'aurat se báten karná, Yúh. iv. 6—26. *Súkár.*

Us ke shágirdon ká us ke pás phir ákar ta'ajjub karná; bahut Sámarion ká ímán láná, Yúh. iv. 27—42. *Súkár.*

Us ká *Jalíl* ko jáná, aur *Káná* men hoke *Kafarnáhum* ke ek

amír-záde ko changá karná. Yúh. iv. 43-54. *Kafarnáhum.*

Us ká roz i sabt ko ek 'ibádatkháne men wa'z kahná, aur dushmanon ke háth se bachná, Lúqá. iv. 14—30. *Násarat.*

Us ká *Kafarnáhum* men jákar manádí shurú' karná; aur chár shágirdon ko buláná, Matí iv. 12—22. Mar. i. 14—20. Lúqá. iv. 31. *Jalíl ká Samundar.*

Us ká pahlí bár 'ibádatkháne men ta'lím dená, aur ek shakhs se nápák rúh ko dúr karná, Mar. i. 21—28: Lúqá iv. 31—37. *Kafarnáhum.*

Us ká Shama'ún kí sás ko tap se, aur bahut bímáron ko, changá karná, Matí viii. 14—17: Mar. i. 29—34. Lúqá, iv. 38—41. *Kafarnáhum.*

Yisú' ká du'á mángkar *Jalíl* men pahlí bár gasht karná aur barí bhír us ke sáth honá, Matí iv. 23—25: Mar. i. 35—39. Lúqá iv. 42—44. *Jalíl.*

Us ká ek pahár par charhke apne shágirdon ko nasíhat karná, Matí v—viii. 1. *Kafarnáhúm ke uttar.*

Yisú' ká kishtí par se tá'lím dená; mu'ajize se bahut machhlíon ká jál men parná, Lúqá. v. 1-11. *Jalíl ká Samundar.*

Yisú' ká ek korhí ko changá, karke kahná, ki Kisí se na kahiyo; bahut logon ká Yisú' ke pás áná, Matí viii. 2—4. Mar. i. 40—45. Lúqá v. 12—16. *Kurázín.*

Us ká jhole ke máre húe ko shifa dená; Kátibon aur Farísíon ká kurkuráná, Matí ix. 2—8. Mar. ii. 1—12. Lúqá v. 17—26. *Kafarnáhum.*

Us ká Matí ko bulákar us ke sáth kháne par baithná, aur Farísíon ká ilzám dená, Matí ix. 9: Mar. ii. 13—22. Lúqá v. 27—39. *Kafarnáhum.*

Dúsrá Zamána.

Yisú' kí manádí karne ká Dúsrá Sál.

Yisú' ká Fasah ko wáste jáná, aur Sabt ke roz ek bímár ko changá karná, Yúh. v. *Bait-Hasdá o Yarúsalam.*

Shágirdon ká sabt ke din bálen torke kháná, aur Yisú' ká

unhen ma'zúr rakhná, Matí xii. 1—8: Mar. ii. 23—28; Lúqá vi. 1—5. *Yarúsalam ke muttasil.*

Us ká ek shakhs ke súkhe háth ko changá karná. Farísíon aur Herodíon ká us ke qatl kí fikr karná, Matí xii. 9—14. Mar. iii. 1—6: Lúqá vi 6—11. *Kafarnáhum.*

Us ká *Jalíl* ke ek hisse kí sair karná, aur barí bhíron ká us ke sáth honá, Matí xii. 15—21: Mar. iii. 7—12. *Jalíl ká Samundar.*

Us ká tamám rát du'á mángkar, 12 rasúlon ko muqarrar karná, aur ek maidán men wa'z kahná, Matí x. 2—4: Mar. iii. 13—19. Lúqá vi. 12—49. *Kafarnáhum ke uttar.*

Yisú' ká ek ahl i ímán subadár ke naukar ko changá karná, Matí viii. 5—13. Lúqá vii. 1—10. *Kafarnáhum.*

Us ká ek bewa ke beṭe ko jiláná. Us ká Yúhanná ke qásidon ke suwál ká jawáb dená, Matí xi. 2—30: Lúqá vii. 11—35. *Náin.*

Us ká ek Farísí ke sáth kháná, ek 'aurat ká us ke pánw dhokar 'itr malná, Lúqá vii. 36—50. *Náin.*

Yisú' ká dúsrí bár *Jalíl* men gasht karná; us ke bháíon ká us ke liye fikrmand honá, Mar. iii. 19—21. Lúqá viii. 1—3. *Kafarnáhum.*

Ek andhe gúnge díwáne ká Yisú' se changá honá' Matí xii. 22, 23. *Kafarnáhum.*

Farísíon aur Kátibon ká, Rúh i Quds kí nisbat, kufr bakná, Matí xii. 24—37. Mar. iii. 22—30. *Kafarnáhum.*

Farísíon ká ek nishán kí darkhwást karná. Yisú' ká yih bayán karná, ki mere rishtadár kaun hain, Matí xii. 38—50. Mar. iii. 31—35. *Kafarnáhum.*

Kisán kí tamsíl; shágirdon ke suwál ká jawáb milná, Matí xiii. 1—17: Mar. iv. 1—9: Lúqá viii. 4—8. *Jalíl ká Samundar.*

Talkhdáne, khardal ke dáne, khamír wagaira kí tamsílen, Matí xiii. 24—35: Mar. iv. 26—34. *Jalíl ká Samundar.*

Kisán kí tamsíl ká shágirdon se bayán karná, Matí xiii.

18—23: Mar. iv. 10-25: Lúqá viii. 9-18. *Kafarnáhum.*

Talkhdáne aur khazáne aur motí aur jál kí tamsílen. Yisú' ke rishtadáron ká zikr, Matí xiii. 36—52: Lúqá viii. 19—21. *Kafarnáhum.*

Us ká daryá par jákar kishtí par sawár honá, aur ándhí ko dántná, Matí viii. 18—27: Mar. iv. 35—41: Lúqá viii. 22—25. *Jalíl ká Samundar.*

Do díwánon men se deon ká nikálá jáná, aur logon ká Yisú' se apní sarhadd se báhar jáne ke wáste darkhwást karná, Matí viii. 28—34: Mar. v. 1—20: Lúqá viii. 26—39. *Gargasa.*

Us ká kishtí par charhkar apne shahr ko laut jáná, Matí ix. 1: Mar. v. 21: Lúqá viii. 40. *Kafarnáhum.*

Jairus ká áná; ek 'aurat ká changá honá; Jáirus kí betí ká jiláyá jáná, Matí ix. 10—26, Mar. v. 22—43: Lúqá viii. 41—56. *Kafarnáhum.*

Yisú' ká do andhon ko bíná, aur ek gúnge díwáne ko changá karná. Matí ix. 27—34. *Kafarnáhum.*

Us ká apne shahr men ta'lím dená, aur logon kí be-ímání par ta'ajjub karná, Matí xiii. 54—58; Mar. vi. 1—6. *Násarat.*

Yisú' ká tísrí bár gasht karke aur Injíl kí manádí karke bímáron ko shifá dená, Matí ix. 35: Mar. vi. 6. *Jalíl.*

"Pakke khet to bahut hain, par mazdúr thore," Matí ix. 36—38.

Manádí ke wáste 12 rasúlon ká do do karke bhejá jáná, aur Yisú' ká khud bhí rawána honá. Matí x—xi. 1: Mar. vi. 7—13: Lúqá ix. 1—6. *Kafarnáhum.*

Herodís ká Yisú' kí shuhrat sunná. Yúhanná Baptisma-denewále ke marne ká ahwál, Matí xiv. 1—12: Mar. vi. 14—29. Lúqá ix. 7—9. *Kafarnáhum.*

Us ká wiráne men jáná, aur pánch rotí aur do machhlíon se 5000 ádmíon ko khiláná, Matí xiv. 13—21: Mar. vi. 30—44: Lúqá ix. 10—17: Yúh. vi. 1—13. *Dikápulis, Baitsaida.*

Logon ká use Masíh yaqínan jánná—us ká apne shágirdon ko pár jáne ká hukm dená, Matí xiv. 22, 23: Mar. vi. 45—47: Yúh. vi. 14—17. *Jalíl ká Samundar.*

Yisú' ká daryá par chalná, aur Patrus ko ḍúbne se bacháná, aur kishtí ko fauran us pár pahuncháná, Matí xiv. 24—33: Mar. vi. 48—52: Yúh. vi. 18—21. *Gannesarat.*

Bahut logon ká us ke pás áná: bímáron ká, use chhúke, shifá páná, Matí xiv. 34—36: Mar. vi. 53—56: Yúh. vi. 22—24. *Gannesarat.*

Us ká ta'lím dená, aur Yahúdá Iskariyútí kí dagábází kí peshíngoí karná, Yúh. vi. 25—71. *Kafarnáhum.*

TÍSRÁ ZAMÁNA.

Yisú' kí manádí karne ká Tísrá Sál.

Bin-dhoe háth kháne, aur záhirí o bátíní nápákí ká bayán karná, Matí xv. 1—20: Mar. vii. 1—23. *Kafarnáhum.*

Yisú' ká, *Súr* aur *Saidá* kí sarhadd men jákar, ek Súrufiníkí 'aurat kí beṭí ko changá karná, Matí xv. 21—28: Mar. vii. 24—30. *Sárapat ke qaríb.*

Us ká wahán se rawána ho ek bahre ko aur bahut bímáron ko changá karná, Matí xv. 29—31: Mar. vii. 31—37. *Dasht i Baitsaidá.*

Us ká dasht men sát roṭí aur chand machhlíon se 4,000 ádmíon ko khiláná, Matí xv. 32—38: Mar. viii. 1—9. *Baitsaidá.*

Us ká Magdalá men jákar Farísíon ke suwál ká jawáb dená, aur shágirdon ko khabardár karná, Matí xv. 39; xvi. 12: Mar. viii. 10—21. *Baitsaidá ko játe húe.*

Ek andhe ká Yisú' ke pás pahuncháyá jákar us se bínáí páná, Mar. viii. 22—26. *Baitsaidá, Dikápulis men.*

Patrus ká Yisú' ke pás Masíh hone par iqrár karke, us se barakat páná, Matí xvi. 13—20; Mar. viii. 27—30: Lúqá ix. 18—21. *Qaisariya-Filippí kí ráh.*

Yisú' ká apne dukhon aur jí uṭhne kí peshíngoíán karke Patrus ko malámat karná, Matí xvi. 21—28 Mar. viii.

·31: ix. 1: Lúqá ix. 22—27. *Qaisariya-Filippí kí ráh.*

Yisú' kí súrat ká badal janá, aur Musá aur Iliyás se báten karná, wagaira, Matí xvii. 1—13: Mar. ix. 2—13: Lúqá ix. 28—37. *Koh i Tabúr.*

Us ká ek siṛí laṛke se deo nikálkar apne shágirdon ko suwál ká jawáb dená, Matí xvii. 14—21: Mar. ix. 14—29. Lúqá ix. 38—42. *Koh i Tabúr ke muttasil.*

Yisú' ká phir apní azíyat, aur maut, aur jí uṭhne kí peshíngoí karná, Matí xvii. 22, 23: Mar. ix. 30—32: Lúqá ix. 43—45: Yúh. vii. 1. *Koh i Tabúr se játe húe.*

Yisú' se ním-misqál mángá játá, aur Patrus ká us ke hukm se machhlí ke munh men sikka páná, Matí xvii. 24—27. *Kafarnáhum.*

Shágirdon ká ápas men bahs karná. Yisú' ká ek chhoṭe laṛke ko farotaní ká namúná ṭhahráná, Mar. ix. 33—50: Lúqá ix. 46—50. *Kafarnáhum.*

Farotaní kí nasíhat phir karní. Khoí húí bheṛ wagaira kí tamsil láná. Matí xviii. 1—14. *Kafarnáhum.*

Yisú' ká ek bádsháh aur us ke qarzdáron kí tamsíl lákar mu'áf karne kí nasíhat dená. Matí xviii. 15—35. *Kafarnáhum.*

Yisú' ke bháiband ká use 'Íd i Khaima men jáne kí saláh dená, Yúh. vii. 2—9. *Kafarnáhum.*

Us ká apne bháíon kí rawánagí ke ba'd khud wahán jáná. Us ke haqq men Yáhúdíon ke gumán. Yúh. vii. 10—13. *Yarúsalam.*

Yisú' ká haikal men ta'lím, aur Músá ká zikr karná. Yisú' ká logon se satáyá jáná, Yúh. vii. 14—30. *Yarúsalam.*

Logon ke gumán; piyádon ká jawáb; Yisú' ká wahán se chalá jáná, Yúh. vii. 31. viii. 1. *Yarúsalam.*

Ek záníya ká Yisú' pás láyá jáná; us kí tuhmat-karnewálon ká mulzam hokar chalá jáná, Yúh. viii. 2—11. *Yarúsalam.*

Yisú' ká "Jahán ká núr" honá, Yahúdíon ká us par gussa honá. Yúh. viii. 12—59. *Yarúsalam.*

Yisú' ká játe húe ek janam ke andhe ko bíná karná, Yúh. ix. 1—12. *Yarúsalam.*

Us ádmí ká Farísíon aur Yisú' ke sáth guftogú karná, Yúh. ix. 13—41. *Yarúsalam.*

Yisú' ká apne taín 'Achchhá Gaṛariyá' kahná, Yúh. x. 1—21. *Yarúsalam.*

Us ká 'Íd i Taqaddus men jáná, logon ká us se púchhná, ki kyá tú MASÍH hai? Yúh. x. 22—39. *Yarúsalam.*

Us ká Yarúsalam se us jagah par, jahán Yúhanná Baptisma diyá kartá thá, jáná, Yúh. x. 40—42. *Yardan.*

Yisú' ká La'azar kí bímárí kí khabar páke aur wahán se phir jakar use jiláná, Yúh. xi. 1—44. *Bait'aniyá.*

Farísíon ká Yisú' ke qatl ká irádá karná; us ká wahán se Ifráím men jáná, Yúh. xi. 45—54. *Ifráím.*

Yisú' ke qásidon ká qabúl na honá; chand ádmíon ká us ke píchhe ho lená, Lúqá. ix. 51—62. *Sámariyá.*

Yisú' ká sattar ádmíon ko nasíhaten aur ikhtiyár dekar manádí ke wáste bhejná, Lúqá x. 1—34: *Kafarnáhum.*

Sharí'at-sikhlánewále ká suwál. Nek Sámarí kí tamsíl, Lúqá x. 25—37. *Kafarnáhum.*

Marthá ká Yisú' kí mihmání karná. Mariyam ká achchhá hissa chun lená, Lúqá x. 38—42. *Kafarnáhum ke uttar.*

Du'á aur us kí ta'sír ká bayán. Khudáwand kí du'á, Lúqá xi. 1—13. *Kafarnáhum ke uttar.*

Ek gúnge se deo ká nikálá jáná; ba'zon ká kufr bakne ke bá'is ilzám páná, Lúqá xi. 14—36. *Kafarnáhum ke uttar.*

Yisú' ká ek Farísí ke sáth kháná, aur us firqe ko ilzám dená, Lúqá xi. 37—54. *Kafarnáhum ke pachchhim.*

Us ká, logon ko nasíhaten dekar, ek lálachí daulatmand kí tamsíl láná, Lúqá xii. 1—34. *Kafarnáhum ke pachchhim o dakhin.*

Chand nasíhaten. Jágte húe, aur wafádár aur be-wafá naukaron ká bayán, Lúqá xii. 35—59. *Kafarnáhum ke pachchhim o dakhin.*

Jalílíon ká zikr: tauba kí nasíhat; Anjír ke darakht kí tamsíl, Lúqá xiii. 1—9. *Kafarnáhum ke pachchhim o dakhin.*

Ek 'aurat ká sabt ke din apní kamzorí se chhúṭná, Lúqá xiii. 10—17. *Kafarnáhum ke pachchhim o dakhin.*

Yisú' ká Khudá kí bádsháhat ko khardal ke dána aur khamír se nisbat dená, Lúqá xiii. 18—21. *Kafarnáhum ke pachchhim o dakhin.*

Naját-pánewále logon ká zikr; Farísíon ká Yisú' ko Herodís kí dushmaní kí khabar dená, Lúqá xiii. 22—35. *Kafarnáhum ke pachchhim o dakhin.*

Ek Mustasqí ká shifá páná. Baṛe kháne kí tamsíl, Lúqá xiv. 1—24. *Kafarnáhum ke púrab.*

Un ke liye, jo shágird húá cháhte, apní khudí se inkár karne kí nasíhat, Lúqá xiv. 25—35. *Kafarnáhum ke púrab.*

Khoí húí bheṛ, aur gum húe diram, aur musrif beṭe kí tamsílen, Lúqá xv. *Kafarnáhum ke púrab.*

Be-ímán mukhtár kí, aur daulatmand, aur La'azar kí tamsílen. Lúqá xvi 1—31. *Kafarnáhum ke púrab.*

Bezár karne aur qusúr muá'f karne kí bábat nasíhaten, Lúqá xvii. 1—10. *Kafarnáhum ke púrab.*

Das koṛhíon ká shifá páná, aur un men se sirf ek ká shukrguzár honá. Lúqá xvii. 11—19. *Kafarnáhum ke púrab.*

Bahut jamá'aton ká Yisú' ke pás áná. Khudá kí bádsháhat aur Ibn i Ádam ke áne ká zikr, Matí xix. 1, 2: Mar. x. 1: Lúqá xvii. 20—37. *Perea.*

Qází, aur bewa, aur Farísí, aur mahsúl lenewále kí tamsílen, Lúqá xviii. 1—14. *Perea ke dakhin játe húe.*

Yisú' se taláq dene kí bábat púchhá jáná. Us ká chhoṭe laṛkon ko barakat dená, Matí xix. 3—15: Mar. x. 2—16: Lúqá xviii. 15—17. *Perea ke dakhin játe húe.*

Yisú' ká ek jawán sardár ko daulat tark karne ká hukm dená; aur apne shágirdon ko nasíhat karná, Matí xix. 16—30: Mar. x. 17—31: Lúqá xviii. 18—30. *Perea ke dakhin játe húe.*

Mazdúron kí tamsil, jo jude jude waqton par angúristán men gaye the, Matí xx. 1—16. *Yardan ke pachchhim.*

Yisú' ká phir apne dukhon aur maut kí peshingoí karná, Matí xx. 17—19: Mar. x. 32—34: Lúqá xviii. 31—34. *Yardan ke pachchhim.*

Salome ká apne beṭon Ya'qúb aur Yúhanná ke wáste darkhwást karná, aur Yisú' ká jawáb dená, Matí xx. 20—28: Mar. x. 35—45. *Yardan ke pachchhim.*

Yaríhú kí púrab taraf ek andhe, aur *pachchhim taraf* dúsre andhe, musammá Bartimai ká bíná honá. Matí xx. 29—34: Mar. x. 46—52. *Yaríhú ke pachchhim.*

Yisú' ká Zakkí ke yahán rahná: aur ek amír aur us ke naukaron kí tamsíl láná, Lúqá xix 2—27. *Yaríhú ke pachchhim.*

Yisú' ká 'Íd i Fasah se chha roz peshtar *Bait'aniyá* men pahunchná. Lúqá xix. 28: Yúh. xi. 55; xii. 1. *Bait'aniyá.*

Yisú' ká Shama'ún ke sáth khánâ, aur Mariyam se mu'attar honá, aur shágirdon ká bezár honá, Matí xxvi. 6—13: Mar. xiv. 3—9: Yúh. xii. 2—8. *Bait'aniyá.*

La'azar ká us kháne par jáná, aur bahut Yahúdíon ká us ke dekhne ko áná, Yúh. xii. 9—11. *Bait'aniyá.*

Yisú' apne marne ke hafte ke pahle din Bait'aniyá men rahá.

Yisú' ke maslúb hone ke hafte ke dúsre roz ká hál.

Logon ká Yisú' ke istiqbál ke liye nikalná; gadhí aur us ke bachche ká mangwáyá jáná, Matí xxi. 1—6: Mar. xi. 1—6. Lúqá xix. 29—34: Yúh. xii. 12, 13. *Bait'aniyá, Baitfagá.*

Yisú' ke shahr men pahunchte waqt shor o gul machná; us ká Haikal men jáná, Matí xxi. 7—11: Mar. xi. 7—11: Lúqá xix. 35—44; Yúh. xii. 14—18. *Yarúsalam.* Farísíon ká ápas men mashwara karná. Bímáron ká shifá

páná. Laṛkoṉ ká Hosh'anná pukárná, Matí xxi. 14—16: Mar. xi. 11: Yúh. xii. 19. *Yarúsalam.*

Yúnánioṉ ká Yisú' kí muláqát cháhná. Ásmán se áwáz áná. Yisú' ká Bait'aniyá ko lauṭ jáná, Matí xxi. 17; Mar. xi. 11: Yúh. xii. 20—36. *Bait'aniyá.*

YISÚ' KE MASLÚB HONE KE HAFTA KE TÍSRE DIN KÁ HÁL.

Yisú' ká subh ko shahr kí taraf játe húe, anjír ke ek darakht ko bad du'á karná, Matí xxi. 18—22: Mar. xi. 12—14. *Koh i Zaitún.*

Yisú' ká haikal meṉ jákar us ko pák karná; logoṉ ká us kí ta'lím par tawajjuh karná, Matí xxi. 12, 13: Mar. xi. 15—19: Lúqá xix. 45—48. *Yarúsalam.*

YISÚ' KE MASLÚB HONE KE HAFTE KE CHAUTHE DIN KÁ HÁL.

Anjír ke darakht ká súkh jáná. Yisú' ke ikhtiyár kí bábat púchhá jáná. Yúhanná baptisma-denewále ká zikr, Matí xxi. 23—27: Mar. xi. 20—33: Lúqá xx. 1—8, *Yarúsalam.*

Ek báp aur us ke do beṭoṉ kí tamsíl. Yúhanná baptisma-denewále ke radd hone ká zikr, Matí xxi. 28—32. *Yarúsalam.*

Us angúristán kí tamsíl, aur us ká bayán, jo bágbánoṉ ko sompá gayá, Matí xxi. 33—46: Mar. xii. 1—12: Lúqá xx. 9—19. *Yarúsalam.*

Byáh ke kháne kí tamsíl. Us ádmí ká zikr jo shádí ká libás pahine na thá, Matí xxii. 1—14. *Yarúsalam.*

Herodíoṉ ká Yisú' se Qaisar ko khiráj dene kí bábat suwál karná, Matí xxii. 15—22: Mar. xii. 13—17: Lúqá xx. 20—26. *Yarúsalam.*

Sadúqioṉ ká, qiyámat kí bábat, Yisú' se suwál karná, Matí xxii. 23—33: Mar. xii. 18—27: Lúqá xx. 27—40. *Yarúsalam.*

Ek Faqíh ká Yisú' se sharí'at ká bará hukm púchhná, aur Yisú' ká jawáb dená, Matí xxii. 34—40 : Mar. xii. 28—34. *Yarúsalam.*

Yisú' ká Farísíon se púchhná, ki "Masíh kis ká Betá hai?" Matí xxii. 41—46 : Mar. xii. 35—37 : Lúqá xx. 41—44. *Yarúsalam.*

Faqíhon se hoshyár raho.' Bait-ul-mal men bewa ká ek adhelá dálná, Mar. xii. 38—44 : Lúqá xx. 45 ; xxi. 4. *Yarúsalam.*

Yahúdíon kí be-ímání : Yas'aiyáh kí peshingoíon ke muwáfiq záhir honá, Yúh. xii. 37—50. *Yarúsalam.*

Yisú' ká Faqíhon aur Farísíon par, un ke makr ke sabab se, afsos karná, Matí xxxiii. 1—32. *Yarúsalam.*

Yisú' ká, un ke zulm aur be-ímání ke sabab se, un kí sazá kí khabar dená. Matí xxiii. 33—39. *Yarúsalam.*

Us ká, Yarúsalam kí halákat, aur us kí 'alámaton, aur us ke ekáek áne kí peshíngoí karná, Matí xxiv. 1—44 : Mar. xiii. 1—37 : Lúqá xxi. 5—36. *Yarúsalam.*

Ek kháwind aur us ke naukar kí tamsíl, Matí xxiv. 45—51. *Yarúsalam.*

Das kuowáríon aur toron kí tamsílen. Qiyámat ke din ká bayán, Matí xxv. *Yarúsalam.*

Yahúdá ká Sardár Káhinon se Yisú' ke pakarwáne ká 'ahd bándhná, Matí xxvi. 1—16 : Mar. xiv. 1—11 : Lúqá xxii. 1—6. *Yarúsalam.*

Yisú' ká haikal men ákhirí ta'lím dená, Lúqá. xxi. 37, 38.

YISÚ' KE MASLÚB HONE KE HAFTE KE PÁNCHWEN DIN KÁ HÁL.

Do shágirdon ká, fasah kí taiyárí ke wáste, shahr men bhejá jáná, Matí xxvi. 17—19 : Mar. xiv. 12—16 : Lúqá xxii. 7—13. *Bait'aniyá.*

Yisú' ká bárah rasúlon ke sáth kháne par baithná : us ká piyála háth men lená, Matí xxvi. 20 : Mar. xiv. 17. Lúqá xxii. 14—18. *Yarúsalam.*

Us ká apne shágirdon ke pánw, un kí farotaní ke namúna ke wáste, dhoná, Yúh. xiii. 1—17. *Yarúsalam.*

Yisú' ká roṭí toṛná, aur Khudáwand ká Kháná muqarrar karná, Matí xxvi. 26: Mar. xiv. 22. Lúqá xxii. 19. *Yarúsalam.*

Us ká apne pakaṛwáe jáne, aur Patrus ke munkir hone kí peshíngoí karná. Ek naye hukm ká zikr, Matí xxvi. 21—25: Mar. xiv. 18—21: Lúqá xxii. 21—23: Yúh. xiii. 18—38. *Yarúsalam.*

Rasúlon ká yih suwál ki 'Ham men se kaun baṛá hai'? Shama'ún Patrus ká phir apne munkir hone kí khabar páná, Lúqá xxii. 24—38. *Yarúsalam.*

Yisú' ká piyála lekar shukr karná. Un ká gít gáke Zaitún ke paháṛ par jáná, Matí xxvi. 27—29: Mar. xiv. 23—25: Lúqá xxii. 20. *Yarúsalam.*

Yisú' ká, guftogú ke darmiyan, apne shágirdon se Báp aur Tasallí-denewále ká zikr karná, Yúh. xiv. *Yarúsalam.*

Angúr ke darakht aur us kí ḍálíon ká zikr. Ek dúsre ko piyár karne ká hukm, Yúh. xv. *Yarúsalam.*

Dunyá men musíbat, aur Masíh men árám páne, aur Tasallí-denewále ká zikr, Yúh. xvi. *Yarúsalam.*

Yisú' ká Báp se apne shágirdon ke pák hone kí darkhwást karná, Yúh. xvii. 17. *Yarúsalam.*

Yisú' ke zuhúr ká wa'da. Patrus ko tísrí bár apne munkir hone kí khabar milná. Matí xxvi. 30—35: Mar. xiv. 26—31: Lúqá xxii. 39: Yúh. xviii. 1. *Yarúsalam.*

Yisú' ká, Patrus aur Ya'qúb aur Yúhanná ko sáth lekar, aur jánkaní men phanskar, du'á mángná, Matí xxvi. 36—39: Mar. xiv. 32—36: Lúqá xxii. 40—44: Yúh xviii. 1. *Gatsemane.*

Us ká, apne tín shágirdon ke pás jo gam-se sote the, tín martabe jáná, Matí xxvi: 40—46: Mar. xiv. 37—42. *Gatsemane.*

Un ká aur shágirdon se milná. Yahúdá ká Yisú' ko chúmke pakaṛwáná. Matí xxvi. 47—56: Mar. xiv. 43—52;

Lúqá xxii. 45—53. Yúh. xviii. 2—11. *Gatsemane.*

Yisú' ko Anná aur Qayáfá ke ghar men le jáná. Patrus aur aur shágirdon ká us ke píchhe honá. Matí xxvi. 57, 58. Mar. xiv. 53, 54: Lúqá xxii. 54, 55: Yúh. xviii. 12—16. *Yarúsalam.*

Yisú' se sardár káhinon aur buzurgon kí majlis ke sámhne suwálát karná, Matí xxvi. 59—68: Mar. xiv. 55—65: Lúqá xxii. 63—65: Yúh. xviii. 19—24. *Yarúsalam.*

Patrus ká tín bár Masíh se inkár karná, aur murg ke báng dene ke ba'd roná, Matí xxvi. 69—75 Mar. xiv. 66—72: Lúqá xxii. 56—62: Yúh. xviii. 17—27. *Yarúsalam.*

Yisú' par phir suwálát honá, aur Pilátus pás pahuncháyá jáná, Matí xxvii. 1, 2: Mar. xv. 1: Lúqá xxii. 66; xxiii. 1: Yúh. xviii. 28. *Yarúsalam.*

Yahúdáh kí tauba aur apne taín halák karná; khún ke khet ká kharíd honá. Matí xxvii. 3—10. *Yarúsalam.*

Pilátus ká Yahúdíon se barmalá, aur Yisú' se tanhái men, báten karná, Yúh. xviii. 28—40. *Yarúsalam.*

Pilátus ká Yahúdíon se Yisú' kí sifárish karná. Yisú' ká koron se márá jáná, Yúh. xix. 1—14. *Yarúsalam.*

Yisú' ká Herodís ke pás bhejá jáná. Barabbás ká qaid se chhútná. Yisú' par thatthe máre jáná, Matí xxvii. 11—26: Mar. xv. 2—15: Lúqá: xxiii. 2—25: Yúh. xix. 14—16. *Yarúsalam.*

Yisú' ko kánton ká táj aur qirmizí pairáhan pahinání; us ko koh i Kálvarí par le jáná, Matí xxvii. 27—32; Mar. xv. 16—21: Lúqá xxiii. 26—42: Yúh. xix. 16. *Kálvarí.*

Yisú' ká pit mile húe sirke ko qabúl na karná, aur, do choron ke bích, Galgata men maslúb honá, Matí xxvii. 33—38: Mar. xv. 22—28: Lúqá xxiii. 33, 34: Yúh. xix. 18—24. *Kálvarí.*

Logon ká use burá kahná. Ek chor ká táib honá. Yisú' ká apní má ko Yúhanná ke supurd karná, Matí xxvii. 39—44: Mar. xv. 29—32. Lúqá xxiii. 35—43, Yúh. xix 25 27. *Kálvarí.*

Táríkí ká chhá jáná. Yisú' ká piyásá honá, aur yih kahkar ki "Púrá húá" mar jáná. Matí xxvii. 45—50; Mar. xv. 33—37: Lúqá xxiii. 44—46: Yúh. xix 28—30. *Kálvarí.*

Haikal ke parda ká phaṭ jáná, qabroṉ ká khul jáná, aur chand pák logoṉ ká jí uṭhna, Matí xxvii. 51—53: Mar. xv. 38. *Yarúsalam.*

Súbadar ká iqrár. Yisú' kí lásh ká chhedá jáná, Matí xxvii. 54—56: Mar. xv. 39—41; Lúqá xxiii. 47—49: Yúh. xix. 31—37. *Kálvarí.*

Us kí lásh ko salib par se utárkar khushbúíoṉ ke sáth dafan karná. Pahre biṭháná, Matí xxvii. 57—66: Mar. xv. 42—47: Lúqá xxiii. 50—56. Yúh. xix. 38-42. *Qabr.*

Yisú' ke jí uṭhne ká hál.

'Auratoṉ ká us kí qabr dekhne ko áná; zalzala honá. 'Wuh uṭhá hai,' Matí xxviii. 1—8: Mar. xvi. 1—8. *Qabr.*

Pahrewáloṉ aur chand aur 'auratoṉ ká zikr. Patrus aur Yúhanná ká waháṉ pahunchná, Matí xxviii. 11—15: Lúqá xxiv. 1—12. Yúh. xx. 1—10. *Qabr.*

Yisú' ká Mariyam Majdaliya par záhir hoke us se báteṉ karná, Mar. xvi. 9—11: Yúh. xx. 11—18. *Qabr.*

Us ká ráh meṉ do shágirdoṉ se milná, aur un se mihmání pákar gáib honá. Mar. xvi. 12: Lúqá xxiv. 13—32. *Ammáús.*

Us ká Shama'ún aur phir gyárah rasúloṉ ko dikhái dená. Túmá kí be-ímání, Mar. xvi. 13: Lúqá xxiv. 33—43. Yúh xx. 19—25. *Yarúsalam.*

Us ká phir gyárah rasúloṉ aur ba'z 'auratoṉ par záhir honá, Matí xxviii; 9, 10. Mar. xvi: 14: Yúh. xx, 26—29. *Yarúsalam.*

Us ká pánch sau bháíoṉ ko ek bárgí dikhái dená, (1 Qur. xv. 6). Matí xxviii. 16—20. *Koh i Tabúr.*

Us ká shágirdoṉ par áshkárá hokar Patrus ko hukm dená, Yúh. xxi. 1—24. *Jalíl ká Samundar.*

Us ká Ya'qúb ko nazar áná, 1 Qur. xv. 7. *Jalíl.*

Us ká ákhirí martaba rasúlon ko dikhái dekar, unhen *Yarúsalam* se báhar le jáná, A'amál i. 4—8. Lúká xxiv. 44—49.

Bait'aniyá tak le jáná, aur ásmán par jáná; do firishton ká nazar áná, A'amal i. 9—11. Mar. xvi 15—19: Lúqá xxiv. 50. 51, *Bait'aniyá.*

Rasúlon ká, barí khushí se, *Yarúsalam* ko phirná, A'amál i. 12—14. Lúqá xxiv. 52, 53. *Yarúsalam.*

Yisú' ke bahut aur kám the, jo Injílon men nahín likhe gae. Yuh. xx. 20, 31.

Phir un ká har jagah jákar manádí karná, aur Khudáwand ká un ká madadgár honá, Mar. xvi. 20. Yúh. xxi. 25.

Chauthá Zamána.

Rasúlon kí manádí ká hál.

Pahlí Fasl.

Yisú' ká ásmán par jáne se leke, Stafanus ke máre jáne aur 'Isáíon ke tittar bittar hone tak ká ahwál.

Yisú' ká ásmán par jáná; do shakhson ká us ke phir áne kí khabar dená; rasúlon ká use sijda karná, A'amal i. 1—14. *Koh i Zaitún.*

Yisú' ke ásmán par jáne ke ba'd, Matthiyás ká, chitthí ke rú se, rasúl muqarrar honá, A'amál i. 15-26. *Yarúsalam.*

'Íd i Pantekust ke din men Rúh i Quds ká názil honá; mukhtalif zubánen bolne kí táqat páná, A'amal ii. 1—13. *Yarúsalam.*

Tín hazár ádmíon ká ímán lákar aur baptisma pákar kalísiyá men shámil honá. Bahut mu'ajizon ká zikr honá, A'amal ii. 14—47. *Yarúsalam.*

Patrus aur Yúhanná ká haikal ko chalná, aur us ke Khúbsúrat darwáze par ek langre ko shifá dená. A'amál iii. 1—11. *Yarúsalam.*

Patrus ká Yahúdíon ko malámat karná; do rasúlon ká qaid

honá; 5000 ká kalísiyá men shámil honá, A'amál iii. 12: iv, 4. *Yarúsalam.*

Patrus aur Yúhanná ká, majlis ke sámhne khare ho, aur suwál ká jawáb dekar, rukhsat honá, A'amál iv. 5—22. *Yarúsalam.*

Un ká laut jáná; Rúh i Quds ká phir názil honá: ímándáron ká ek dil aur ek ján honá, A'amál iv. 23-37. *Yarúsalam.*

Hanániyáh aur Safırá ká jhúth bolná, aur us kí sazá páná, A'amál v. 1—11. *Yarúsalam.*

Bahut ádmíon ká kalísiyá men shámil honá, bahut bímáron ká rasúlon se changá honá, A'amál v. 12—16. *Yarúsalam.*

Rasúlon ká phir qaidkháne men parná, aur ek firishte ke wasíle se chhútná, A'amál v. 17—20. *Yarúsalam.*

Un ká phir majlis ke sámhne pahuncháyá jáná, aur Gamaliel kí saláh se riháí páná, A'amál, v. 21—42. *Yarúsalam.*

Sát khádimon ká muqarrar honá. Stafanus ká mu'ajize dikhláná, us par tuhmat rakhí jání, A'amál vi. *Yarúsalam.*

Stafanus ká mu'ázarat karke royá dekhná, aur Khudawand Yisú' se du'á mángkar sangsár honá, A'amál vii. *Yarúsalam.*

Kalísiyá par *Yarúsalam* men bará zulm honá, aur rasúlon ke siwá, Yahúdiyá aur Sámariya men sab ká tittar bittar honá, A'amál viii. 1—4. *Yahúdiyá aur Sámariya.*

DÚSRÍ FASL.

Súlus ke ímán láne ke ba'd Yarúsalam men pahlí bár jáne tak ká ahwál.

Failbús khádim ká, Masíh kí manádí karke aur mu'ájize dikhlákar, bahuton ko baptisma dená, A'amál viii. 5—13. *Sámariyá.*

Patrus aur Yúhanná ká *Sámariyá* men bhejá jáná. Shama'ún jádúgar ká, riyákárí ke sabab, malámat páná, A'amál. viii. 14—24. *Sámariyá,*

Patrus aur Yúhanná ká Símaríon kí bahut sí bastíon men manádí karke Yarúsalam ko phirná. A'amal. viii. 25. *Yarúsalam.*

Failbús ko ek firishta ká nazar áná, aur us ká Begam Qandáqe ke Wazír ko. jo 'Azah ko játá thá, baptisma dená A'amál viii. 26—39. *'Azah.*

Failbús ká *Azotus* se *Qaisariya* tak sab shahron men khush-khabarí dená. A'amal viii. 40. *Quisaríya.*

Súlus ká sardár káhin se Dimishq ke ímandáron ko satáne ká ijázat-náma páná, A'amál. ix. 1, 2. *Dimishq.*

Us ká ráh par 'Ísái ho jáne aur andhá hoke *Dimishq* men pahuncháyá jáná, A'amál. ix. 3, 9, *Dimishq.*

Ek díndár shágird Hanániyáh náme Súlus ke pás, use bínái aur baptisma dene ke wáste, bhejá jáná. A'amál ix. 10—19, *Dimishq.*

Súlus ká 'Arabistán ko jáná, aur phir wahán se *Dimishq* ko áná, Gal. i 17. *Dimishq.*

Súlus ká Dimishq men manádí karná. Yahúdíon ká us ke qatl kí ghát men baithná. Us ká Yarúsalam ko bhág jáná, A'amál ix. 19—26. *Yarúsalam.*

Shágirdon ká pahle pahl us se darná ; Barnabás ká use rasúlon pás le jáná, A'amál ix. 27, 28. *Yarúsalam.*

Súlus ká haikal men royá dekhná, aur manádí ke wáste Gair-qaumon ko pás bhejá janá, A'amál xxii. 17—21. *Yarúsalam.*

Tísrí Fasl.

Súlus ke Isáí hone ke ba'd dúsrí bár Yarúsalam men jáne tak ká ahwál.

Yúnáníon ká Súlus ke qatl kí saláh karná. Us ká *Qaisariyá* se hoke *Tarsus* kí taraf rawána honá, A'amál ix. 29, 30. *Tarsus.*

Kalísiyáon ká áram páná; Ímándáron ká ziyáda honá, A'amál ix. 31. *Jalíl, Yahúdiyá o Sámariyá.*

Patrús ká har jagah phirke, *Luddá* men 'Aineás ko changá

karná, aur *Yáfá* men Harní ko jiláná, A'amál ix. 33—43. *Yáfá.*

Qurnelius ká royá dekhná, aur Patrus ko apne yahán buláne ká hukm páná, A'amál. x. 1—8. *Qaisaríyá.*

Patrus ká royá dekhkar Qurnelius ke qásidon ke sáth jáne par rází honá, A'amál x. 9—23. *Yáfá.*

Patrus ká chha bháíon ke sáth rawána honá. Qurnelius ká use ta'zím ke sáth ghar men le jáná, A'amál x. 23—33. *Qaisaríyá.*

Patrus ká manádí karná; Rúh i Quds ká utarná; Patrus ká un ke baptisma ke wáste hukm dená, A'amál x. 34—48.

Patrus par Gair-qaumon pás jáne ke sabab, bháíon se tuhmat lagní; Us ká 'uzr karná, A'amál xi. 1—18. *Yarúsalam.*

Un 'Isáíon ká jo titar bitar ho gaye the, Injíl sunáne se bahut logon ká ímán láná, A'amál xi. 19—21. *Fíníke, Kuprus, Antákiyá.*

Barnabás ká *Antákiyá* men bhejá jáná; Us ká Súlus ke pás *Tarsus* men jáná, A'amál xi. 22—25. *Tarsus.*

Súlus aur Barnabás aur ba'z nabíon ká *Antákiyá* men pahunchná, aur wahán pahle shágirdon ká Kristián kahláná. Khairát ká *Yahúdiyá* men bhejá jáná, A'amál xi. 26—30. *Yahúdiyá.*

Herodís-Agrippá ká, Yúhanná ke bhái Ya'qúb ko márkar, Patrus ko giriftár karná. A'amál xii. 1—6. *Yarúsalam.*

Patrus ká qaid se *Yarúsalam* men riháí páná. Herodís ká Khudá ke firishte ke háth se márá jáná. A'amál xii. 7—23. *Qaisariyá.*

CHAUTHÍ FASL.

Súlus ke, 'Isáí hone ke ba'd, tísrí bár Yarúsalam men júne tak ká hál.

Injíl ká phailáná; Barnabás, aur Súlus, aur Yúhanná-Marqus ká, ek sáth, *Antákiyá* men jáná, A'amál xii. 24, 25. *Antákiyá*

Barnabás aur Súlus ká, manádí ke wáste muqarrar hokar, Gair-qaumon ke pás bhejá jáná, A'amál xiii, 1—3. *Antákiyá.*

Un ká, Yúhanná-Marqus ko sáth lekar, *Salúkiyá* aur *Kuprus* se ho, *Salámís* men jákar kalám sunáná, A'amál xiii. 4. 5. *Salámís.*

Sarjius Púlus ká ímán láná; Ilimás ká sazá páná; Súlus ká PÚLUS nám mashhúr honá, A'amál xiii. 6—12. *Páfus.*

Púlus aur us ke sáthion ká *Pamfuliyá* ke *Pargá* men jáná; Yúhanná-Marqus ká Yarúsalam ko phirná, A'amal xiii. 13. *Yarúsalam.*

Roz i Sabt men 'ibádat-kháne ke sardáron ká un rasúlon se nasíhat kí darkhwást karná, A'amál xiii. 14—43. *Antákiyá o Pisídiyá.*

Antákiyá men Púlus ká phir manádí karná; Yahúdíon ká bezár, aur Gair-qaumon ká khush honá. A'amál xiii. 44—52. *Antákiyá.*

Un ká Iqúnium men jákar, Injíl sunáne ke sabab se sangsár hone ke khatre men parkar, *Lustrá* aur *Darbe* men bhág jáná, A'amál xiv. 1—7. *Lustrá aur Darbe.*

Púlus ká, ek langre ko shifá dekar, logon ko man'a karná, ki, "Tum mere nám par qurbání mat charháo", A'amál xiv. 17, 18. *Lustrá.*

Yahúdíon ke wargalánne se logon ká, Púlus ko sangsár karke, shahr ke báhar phenkná. Us ká Barnabás ke sáth *Darbe* men jáná, A'amál xiv. 19, 20. *Darbe.*

Un rasúlon ká, *Darbe* men manádí karke, *Lustrá* aur *Iqúnium* aur *Antákiyá* men phir jáná, A'amál xiv. 21—23.

Un ká *Pisidiyá* aur *Pamfuliyá* se guzarke, *Pargá* men kalám sunáná, aur *Attalía* ko jáná. A'amál xiv. 24, 25.

Un ká *Súriya ke Antákiyá* men phir ákar, aur apní kámyábí ká bayán karke, Injíl kí manádí karná, A'amál xiv. 26—28.

Wahán khatná kí bábat takrár hone se Púlus aur Barnabás ká *Yarúsalam* ko bhejá jáná, A'amál xv. 1, 2. *Yarúsalam.*

Un ká *Fíníke* aur *Sámariyá* aur *Yarúsalam* men jákar Gair-qaumon men Injíl ke jári hone kí khabar dená, A'amál xv. 3—5. *Yarúsalam.*

Yarúsalam kí kalísiya ká Yahúdáh aur Silás ko, Púlus aur Barnabás ke sáth, *Antákiyá* men bhejná, A'amál xv. 6—29. *Antákiyá.*

Pánchwín Fasl.

Púlus ke 'Isáí hone ke ba'd chauthí bár Yarúsalam men jáne tak ká ahwál.

Yarúsalam kí Kalísiyá kí ráe ká *Antákiyá* men sunáyá jáná; Barnabás ká, Púlus se judá hokar, *Kuprus* ko jáná, A'amál xv. 30—39. *Kuprus.*

Púlus ká, Silás ko sáth lekar, *Súriya* aur *Qiliqiya* se ho, *Lustra* men pahunchkar *Timtáús* se milná, A'amál xv. 40; xvi. 3. *Lustra.*

Púlus ká, Silás aur *Timtáús* ko sáth lekar, *Frugiya* aur *Galatiya* se guzarke, *Troás* men pahunchná, A'amál xvi. 4—8. *Troás.*

Púlus ká, royá men hukm pákar, fauran *Maqadúniya* ko rawána honá, A'amál xvi. 9—12. *Maqadúniya.*

Thuátírá shahr kí ek 'aurat Ludia náme ká ímán láná. Púlus ká us ke ghar men rahná, A'amál. xvi. 12—15. *Filippí.*

Ek chhokrí se, jo kaí roz Púlus ke píchhe gayí thí, nápák rúh ká nikálá jáná, A'amál xvi. 16—18. *Filippí.*

Us chhokrí ke málikon ká, rasúlon par fasád kí tuhmat lagákar, unhen qaid men ḍalwáná, A'amál, xvi. 19—24. *Filippí.*

Qaidkháne ke dároga, aur us ke khándán ká ímán láná.— Dúsre din Púlus aur Silás ká qaid se chhúṭná, A'amál xvi. 25—40. *Filippí.*

Púlus ká, Silás ke sáth *Amfipulis* aur *Apullonia* se ho, *Tassaluníqe* men tín Sabt manádí karná, A'amál xvii. 1—9. *Tassaluníqe.*

Un ká satáyá jáná. Bháíon ká unhen ráton rát *Baríá* men bhejná; wahán ke logon kí nek-záti, A'amál xvii. 10—12. *Baríá.*

Sílás aur *Timtáús* ká *Tassaluníqe* men rah jáná. Púlus ká *Ateni* tak áge baṛhkar un kí ráh dekhná, A'amál xvii. 13.—15. *Ateni.*

Ateníon kí but-parastí. Púlus ká Yahúdíon aur But-parast failsúfon ke sáth bahs karná, A'amál xvii. 16—21. *Ateni.*

Us ká, *Ná-ma'lúm* Khudá kí khabar dekar, Injíl kí manádí karná; bahut logon ká ímán láná, A'amál xvii. 22—34. *Ateni.*

Us ká *Qurintus* men jákar Aqulá aur Prisqillá ke yahán rahná, aur 'ibádatkháne men Masíh par gawáhí dená, A'amál xviii. 1—4. *Qurintus.*

Sílás aur *Timtáús* ká pahunchná. Yahúdíon ká kufr bakná. Krispus wagairon ká ímán láná, A'amál xviii. 5—8. *Qurintus.*

Khudáwand ká roya men Púlus ko dilása dená. Us par Gallio ke áge nálish honí, aur us ká chhúṭ jáná, A'amál xviii. 9—17. *Qurintus.*

Púlus ká Aqulá aur Prisqillá ke sáth *Afasus* men jákar 'ibádatkháne men Yahúdíon se kalám karná, A'amál xviii. 18, 19. *Afasus.*

Us ká *Afasus* se *Qaisariyá* tak tarí jákar Yarúsalam men pahunchná, aur Kalísiyá se muláqát karná, A'amál xviii. 20—22. *Yarúsalam.*

CHHAṬHWÍN FASL.

Púlus ke chauthí bár Yarúsalam jáne se le, us ke Rúm men qaid hone tak ká ahwál.

Púlus ká *Antákiyá* men jáná. Patrus ká wahán pahunchná. Púlus ká use malámat karná. (Galat. ii. 11.) A'amál xviii. 22. *Antákiyá.*

Púlus ká *Frugia* aur *Galatiya* ke mulk men jákar sab shágirdon ko qáim-dil karná, A'amál xviii. 23. *Kuchak Asia.*

Iskandariya ke ek Yahúdí Apullús ká (Aqulá se ta'lím páke) *Afusus* men manádí karke *Qurintus* ko jáná, A'amál xviii. 24—28. *Qurintus.*

Púlus' ká, *Afusus* men pahunchkar, chand shágirdon ko Rúh i Quds kí ni'amat bakhshná, A'amál xix. 1—7. *Qurintus.*

Pulus ká do sál tak ta'lím dekar mu'ajize dikhláná: jádúgaron kí kitábon ká jaláyá jáná, A'amál xix. 8—20. *Qurintus.*

Púlus ká, *Rúm* jáne ká qasd karke, Timtáús aur Arástus ko áge *Maqadúniyá* ko rawána karna, A'amál xix. 21, 22. *Maqadúniyá.*

Afusus men ek sunár Demetrius ke wasíle se Púlus par ek balwá barpá honá. Us ká miţ jáná. A'amál xix. 23—41 *Afasus.*

Púlus ká shágirdon ke gale lagná, aur, *Afusus* se rawána hokar, *Troás* men pahunchna, A'amál xx. 1. *Troás.*

Us ká, cháron taraf *Illuriqum* tak Injíl kí manádí karke, *Qankhriá* men pahunchná, A'amál xx. 2. *Qankhriá.*

Púlus ká, Filippí se hokar, Troás men, jahán kaí shágird us ko áge gae the, pahunchná, A'amál xx. 3—6. *Troás.*

Us ká do pahar rát tak wa'z kahná. Us ká, Yútukhus ko, jo sote waqt girke mar gayá thá, jilaná, A'amál xx. 7—12. *Troás.*

Shágirdon ká *Assus* men Púlus kí ráh dekhne ke liye bhejá jáná, aur kaí maqám se hoke *Miletus* men pahunchná, A'amál xx. 13—16. *Miletus.*

Púlus ká *Afasus* ke buzurgon ko bulákar nasíhat dená, aur un ke wáste du'á mángná, A'amál xx. 17—38. *Miletus.*

Un ká *Kos, Rudus, Patará* aur *Fíníke* men jákar, aur *Kuprus* se guzarke *Súr* men dakhil honá, A'amál xxi. 1—3. *Súr.*

Un ká wahán sát roz rahkar, *Ptulamais* aur *Qaisariya* men

pahunchná. Agabus kí peshíngoí, A'amál xxi. 4—14. *Qaisariyá.*

Púlus ká, chand bháion aur "ek qadím shágird" Muáson ko sáth lekar, *Yarúsalam* ko jáná, A'amál xxi. 15—17. *Yarúsalam.*

Púlus ká, Ya'qúb aur buzurgon kí saláh se, Gair-qaumon men Injíl ke ijrá ká bayán karná, A'amál xxi. 18—26. *Yarúsalam.*

Asia ke Yahúdíon ká Púlus par hangáma barpá karná. Qlaudius Lusias ká use kore márne ká qasd karná, A'amál xxi 27; xxii. 29. *Yarúsalam.*

Púlus ká, majlis ke áge, apní mua'zarat karná. Lusias ká use qila' men le jáne ká hukm dená, A'amál xxii. 30; xxiii. 10. *Yarúsalam.*

Khudáwand ká Púlus ko tasallí dená; us ke qatl ká mansúba bándhá jáná; Lusias ká use *Qaisariyá* men bhejná A'amál xxiii. 11—30. *Qaisariyá.*

Púlus ká *Antipatris* se hoke *Qaisariyá* men jáná: Lusias ká khatt Felikas ko milná; us ke áge Púlus par nálish honá, A'amál xxiii. 31: xxiv. 27. *Qaisariyá.*

Fastus ká, Yarúsalam ko jákar aur *Qaisariyá* men laut ákar, 'adálat par baithná. Púlus ká *Qaisar* kí duhái dena, A'amál xxv. 1—12. *Qaisariyá.*

Bádsháh Agrippá ká Púlus kí 'uzr sunkar us kí be-qusúrí ká iqrár karná, A'amál xxv. 13; xxvi. 32. *Qaisariyá.*

Púlus ká *Rúm* ko bhejá jákar, *Saidá* aur *Kuprus* aur *Murá* aur *Knidus* aur *Krete* se hoke, *Malite* ke pás us ke jaház ká shikast honá. A'amál xxvii. xxviii. 1. *Malite.*

Púlus ká *Malite* ko chhorkar tarí *Sairákús* aur *Regiun* se hoke *Putiulí* men áná, aur wahán se Rúm ko jáná, A'amál xxviii. 2—16. *Rúm.*

Us ká Yahúdíon se guftogú karná. Us ká do baras apne ghar men rahkar, Yahúdíon aur gair-qaumon se Injíl kí manádí karná, A'amál xxviii. 17—31. *Rúm.*

Bíswáṉ Báb—Ashkhás waqaira ke námoṉ ke ma'ne ke bayán meṉ, jo Pák kitáb meṉ mundaraj haiṉ.

Ashkhás aur ashyá ke nám, jo Pák kalám meṉ mazkúr haiṉ, aksar kháss ma'ne rakhte haiṉ; aur un ke daryáft hone se us ká har ek paṛhnewálá aksar maqámoṉ ko bihtar samajh saktá. Ba'ze nám Khudá ne áp rakhe, aur ba'ze nubúwat kí rúh ne mausúm kiyá; aur bahut shakhsoṉ aur chízoṉ ke nám un ke ahwál ke kisí kháss májare ke sabab se muqarrar húe.

Chunánchi Khudá ne hamáre pahle Báp ko Ádam, ya'ne miṭṭí is wáste nám rakhá, ki wuh miṭṭí se banáyá gayá; aur us kí jorú ká nám is bá'is se Hawah rakhá, ki wuh sab zindoṉ kí má hai. Paidáish ii. 7: iii. 20. Phir us ne nám i Abirám ko, jis ke ma'ne baṛá báp hai, Abirahám se jis ke ma'ne bahut qaumoṉ ká báp hai, tabdíl kiyá; aur us kí jorú ke nám Sarí ko, jis ke ma'ne merí bíbí, Sarah se jis ke ma'ne sháhzádí hai, Paidáish xvii. 5. aur 15, 16. Phir nám i Ya'qúb ko, jis ke ma'ne ta'aqqub karnewálá hai, Isráel se, ki us ke ma'ne Khudá ká sháhzáda hai, tabdíl kiyá, Paidáish xxxii. 28.

Nubúwat kí rúh se ba'ze nám rakhe gaye, jaise Núh ba ma'ne tasallí, aur Yisú' ba ma'ne naját dihinda ke. Bahut nám kisí kháss májare ke liház se rakhe gaye: jaise Iz,háq ya'ne hansí, yá khush-núdí, Paidáish xvii. 17; xviii. 12: xxi. 3—6. Baitel, ya'ne Khudá ká ghar, Paidáish xxviii. 11—19. Músá, ya'ne pání se nikálá húá. Khurúj ii. 10.

Wázih ho, ki jin námoṉ ká shurú' yá ákhir EL se ho, yá jin ke shurú' meṉ JA yá YÁ ho, yá jin ká ákhir JÁH se ho, we Khudá se kuchh nisbat záhir karte haiṉ: jaise Baitel ya'ne Khudá ká ghar; Isráel ya'ne Khudá ká sháhzáda; Yaramiyáh ya'ne Khudá kí buzurgí.

Ba'ze shakhsoṉ aur chízoṉ ke do tín nám hote, aur we kabhí ek nám se, kabhí dúsre se mazkúr hote haiṉ. Maslan,

Ya'qúb ko Isráel, aur Músí ke sasur Yitrú ko Raguel Khurúj ii. 18 : iii. 1. 'Uzziyáh ko 'Azariyah bhí kahte. 2 Salá. xv. 1. 2. Tawá. xxvi. 1. Yas. i. 1. Rúmí zabán meṇ rasúl ká nám Pulus tha, aur Ibrání meṇ Sulus tha.

'Abadiyáh, Khudá ká banda.
'Abaddon, halak karnewalá.
Aban'azar, madad ká patthar.
'Abd-najú, núr ká khádim.
'Abid, bandagí karnewálá.
'Abid-Adúm, Adúm ká banda.
Abíl Misraim, Misríoṇ ká mátam karná.
Abiyátar, nek báp.
Abib, hare phal.
Abiel, Khudá merá báp.
Abijail, khushí ká báp.
Abiyáh, Yahowáh merá báp hai.
Abimalik, bádsháh ká báp.
Abinaiyir, núr ká báp.
Abirám, baṛá báp.
Abirahám, baṛí bhíṛ ká báp.
Abisalúm, salámat ká báp.
Abíl, maidán.
Ádam, khák yá lál miṭṭí.
Adan, 'aish, khushí.
Adúm, lál.
Adún i Bazaq, bijli ká sáhib.
Adúniyáh, Khuda merá málik.
Adún i Sidq, sáhib i sadáqat.
Aiyúb, ronewálá.
Akan, taklíf denewálá.

Akhiab, báp ká bháí.
Akhimalik, bádsháh ká bháí.
Akhituffal, halákat ká bháí.
Akhitúb, nekí ká bháí.
'Amáliq, chátnewálá yá bad-sulúk log.
Amasiyáh, Khudá kí qudrat.
Amnún, wafádár, da'wá.
'Amúráh, ek sarkash qaum.
Anús, gunáh-álúda insán.
Anná yá Hannah, mihrbán.
'Arab, sahrá yá dasht.
Areopagus, Mirríkh ká pahár.
Asá, hakím.
A'shar, sa'ádatmandí yá khushwaqtí.
Azotus yá Ashdúd, lút.
'Azrá, madadgár.
Ba'al, málik yá khudáwand, ek but.
Ba'al- Barít, 'ahd ká málik.
Ba'alím, khudáwandán, jhúthe ma'búd.
Ba'al-zabúb, makhíon ká málik.
Bábul yá Bábulún, garbar.
Baká, shahtút ká per.
Bala'ám, logon kí halákat.
Balí'ál, nikammá, sharír.
Balaq, gárat karnewálá.
Barnabás, tasallí ká betá.
Bait'aniya, farotaní, yá rág ká ghar.
Baitel, Khudá ká ghar.
Bait-Hasda, rahmat ká ghar.
Baitlaham, rotí ká ghar.
Bait i Shams, súraj ká ghar.
Baúlah, byáhá gayá.
Bel, qadím, hech.
Belsházar, khazáne ká málik.
Biarsab'a, qasam ká kúá.

Boanarjes, garaj ke beṭe.
Bokím, ronewále.
Dabúrah, kalám i rabbání, yá shahd kí makkhí.
Dajún, anáj, machhlí.
Dán, 'adálat.
Dániel, Khudá kí 'adálat.
Dáúd, piyárá, 'azíz.
Diutrafes, Zeus ká pálá húá.
El i Baitel, Baitel ká Khudá.
'Esau, shakíl.
Faniel, Khudá ká chihra yá royá.
Fanínah, motí, yá jauhar.
Fastus, khushnúd.
Felikas, khushwaqt.
Fí-Alhírát, magáron ká munh.
Fira'ún, bádsháh, aur súraj.
Filadalfiá, bháíon ká piyár.
Filímún, yá Filemún, piyár karnewálá.
Filippus, ghoṛon ká cháhnewálá.
Fútifár, moṭá sánṛ.
Faddán-Arám, nasheb yá maidán Arám ká, ya'ne Súriya.
Gutníel, Khudá ká waqt.
Ḥabaqqúq, kushtígír.
Hábil, Ádam ká beṭá, butlán, yá mátam.
Habsh, jalá húá chihra.
Hajjí, 'Id.
Hájirah, pardesí, ḍarnewálá.
Halilú-Yáh, Khudá kí ta'ríf karo.
Háman, shor, taiyárí.
Hanúk, makhsús.
Hanániyáh, Yahowáh kí nekí.
Hannah, Anná, mihrbán.
Hárún, qúwat ká pahár, yá ustád.
Hawwah, zinda.
Hermes yá Markúrius, ek but ká nám.

Herodís, chamṛe kí raunaq,
Hifzibah, merí khushí us men hai.
Hind, ta'ríf.
Hírám, zindagí kí baṛáí.
Hizqiel, Khudá kí qudrat.
Hizqiyáh, Yahowáh kí madad se zoráwar.
Hubáb, piyárá.
Hurib, bayáb án, khushkí.
Húsí'a, naját dihinda, yá naját.
'Ibr, yá Hibr, 'ubúr karnewálá: chunánchi Abiraham, Kan'án men rahne ke liye, Furát nadí ke pár jáne ke sabab, 'Ibrání kahláyá.
Ifráím, bahut mewa-dár.
Ifrát, bahutáyat.
Ikabúd, jalál kahán hai.
Iliáb, Khudá merá báp.
Ili'azar, mere Khudá kí madad.
Ilifaz, Khudá kí koshish.
Ilíhú, wuh merá Khudá.
Ilísá, Khudá kí naját.
Ilísabát, Khudá kí qasam.
Iliyáh yá Iliyás, Khudáwand Khudá.
Immunúel, Khudá hamáre sáth.
Ishakár, kiráyá.
Iskál, angúron ká guchchhá.
Iskariyútí, thailíwálá, yá qátil.
Ismá'el, Khudá sunegá.
Isráel, Khudá ká sháhzáda.
Ittiel, Khudá mere sáth.
Iz,háq, hansí.
Jabriel, Khudá men khúbí.
Jadd, guroh, yá iqbál.
Jashan, nazdík ánewálá.
Jidaliyáh, Khudá merí buzurgí.
Jilia'd, gawáhí ká túdá.

Kafarnáhum, tauba yá 'aish ká khet.
Kalvarí, khoprí kí jagah.
Karmil, Khudá ká tákistán.
Kálib, kuttá, tokrí, sargarm.
Kedrún, táríkí.
KHUDÁWAND Rá'í, Khudá dekhegá yá parwarish karegá.
Khudáwand-Salám, Khudá salámat bheje.
Kúsh, kálá.
Kúshán, Habshistán, Ethiopia.
La'azar, Khudá kí madad.
Lában, chamaktá.
Lamak, garíb, zalíl.
Lamúel, Khudá un ke sáth.
Láudíqia, rástbáz log.
Láwí, milá húá, sharík.
Lo'ammí, mere log nahín.
Loís, bihtar.
Loruhámah, gair-marhúm.
Lúqá, Lúqius, roshan.
Lút, lapetá húá, yá murr.
Malik i Sidq, sadáqat ká bádsháh.
Málik, Malik bádsháh.
Manúha, árám.
Mardakí, tauba.
Mariyam, talkhí, daryá ká murr.
Marqus, sáhib i 'adl.
Márthá, karwí honewálí.
Masíh, masah kiyá húá.
Massá, imtihán, ázmáish.
Matí, Khudá ká diyá húá.
Matthiyás, Khudá ká in'ám.
Matúsilah, us ne us par maut bhejí.
Míkáh, farotan.
Mikáel, Mikáyáh, Kaun hai Khudá kí mánind.
Misr, 'Ibrání men Mizraim, musíbat.

Moáb, báp se.
Moriyáh, Khudá kí talkhí.
Munassí, farámoshí.
Músá, paní se niklí húí.
Na'amán, pasandída.
Na'amí, khúbsúrat.
Nabál, ahmaq, nadan.
Nabúkadnazar, Nabú ke khazánon ká qabza karnewálá.
Nabúsaraddán, Nabú ke sahibon ká pachhoṛnewalá.
Naftalí, merí kushtí.
Nahamiyah, Khudá kí tasallí.
Nahúm, tasallí denewálá.
Namrad, bágí.
Násara, alag kiyá húá.
Nimawah, khúbsúrat.
Núd, áwára.
Núh, árám yá tasallí.
Patrus, patthar ya chaṭán.
Pisgah, qil'a.
Púlus, kárigar.
Qádis, pákízagí.
Qáin, hásil.
Qanaz, yih milkiyat.
Qídár, siyáhí.
Quártus, chauthá,
Qurah, ganjá, munjamid húá.
Rabb, Rabbí, ustád, málik.
Ráhab, magrúr.
Rahabi'ám, logon ká baṛhánewálá.
Rákhil, bheṛ.
Rámat, buland.
Ra'msís, bádal ká garaj.
Ribqah, manáyá húá.
Rúbin, Raúbín, súraj ká dekhná.
Rude, gul.

Yarúsalam, salámati ká royá.
Yas'aiyáh, Khudá kí naját.
Yashú'a, naját-denewálá.
Yassí, merá hadiya.
Yasúrán, rástbáz yá sádiq.
Ya'zír, madadgár.
Yisú' yá 'Isá, naját dihinda.
Yúbal, narsinghá phúnkná.
Yúel, rází, yá qasam khánewálá.
Yúhanná, Khudá ká fazl yá in'ám.
Yúkabid, Khudá ká jalál.
Yúnah, yá Yúnas, pinduk.
Yúsuf, baṛhtí.
Zabadí, baṛá hissa.
Zakariyáh, Khudá kí yád.
Zakkí, 'ádil, sádiq.
Zarúbábul, Babul ká [illegible].
Zaráyáh, Khudá kí [illegible].
Zelotes, gáyúr.
Zeus yá Jupiter, [illegible] ká nám.
Zugr, [illegible].

Ekíswáṉ Báb.

FIHRIST

BANÍ ISRA'EL AUR YAHU'DA'H KE SALA'TÍN KÍ:

ZAMÁNOṈ AUR SALTANATOṈ

KÍ

TI'ADA'D KI QAID KE SA'TH.

YAHU'DA'H.	*Sál i saltanat.*	*Masíh se peshtar.*	BANÍ ISRA'EL.	*Sál i saltanat.*
Dáúd..	40	1070	Dáúd....	40
Sulaimán.	40	1030	Sulaimán.	40
Rahabi'ám... ..	17	990	Yarúbi'ám.... ...	22
Abiyáh.	3	973		
Asá.	41	970		
		968	Nádab...	2
		966	Ba'ashá.	23
		943	Ailáh....	1
		942	Zimrí & Umrí. ...	11
		931	Akhiab.	22
Yahúsafat... ..	25	929		
		909	Akhaziyáh.... ...	2
		907	Yahúrám yá Yúrám.	12
Yahúrám yá Yúrám.	8	904		
Akhaziyáh... ..	1	896		
'Atáliyah.	6	895	Yáhú....	28
Yuás yá Yahúás	40	889		
		867	Yahúakhaz.... ...	17
		850	Yahúás yá Yúás	16
Amasiyáh.	29	849		
		834	Yarúbi'ám Dúsrá.	41
Takht ká khálí rahná.... ...	11	820		
'Uzziyáh yá 'Azariyáh.	52	809		

YAHÚDÁH.	Sál i saltanat.	Masíh se peshtar.	BANI ISRAEL.	Sál i saltanat.
		793	Takht ká khálí rahná	22
		771	Zakariyah, o Shallum. ..	1
		770	Munahim.	10
		760	Fikáhiyah.... ..	2
		758	Fikah	20
Yútám.	16	757		
Akhaz..	16	741		
		738	Takht khalí rahá.	10
		728	Húshí'a.	9
Hizqiyáh.	29	725		
		719	SÁMARIYA ká le lená.	
Munassí.	55	696		
'Amunún.	2	641		
Yúsíyáh.	31	639		
Yahuákhaz aur Yahúyaqím. .	11	608		
Yahúyaqín, Sidqiyah.. ..	11	597		
YARÚSALAM ká le lena.		586		

TAMÁM SHUD.